

Erni Krusten

NOORTE SÜDAMED

Erni Krusten

NOORTE SÜDAMED

II

Erni Krusten

NOORTE SÜDAMED

II

Romaan

Eesti Riiklik Kirjastus
TALLINN
1956

Illustreerinud
E. Okas

Kaane ja tiitli kujundanud
P. Reeveer

2
Tartu Riikliku Ülikooli
Raamatukogu
30454

Esimene jagu

1

Talv 1905. aastal oli heitlik. Ei mäletanud seda vanemadki inimesed, et jõulu ajal oleks välku löönud ja müristanud, nagu sel aastal olevat mitmes paigas ette tulnud. Pühad olid mustad. Aga talvest polnud ka nääri- ega küünlakuus õiget andi. Vihm ja sula vaheldusid lumemäruliga, lumemärul pakasega, mis tuli küll üleöö, kuid alati üürikeseks valitsema jäi. Sai võimu päevaks paariks enda kätte, laotas selge taeva üle maa, säras tähtedega, helkis kõikjal — ka orasepõldudel — kiilasjääga, riputas räästaisse arssinapikkused jääpurikad ning oligi jälle oma teed läinud. Kas peavad sirbid tuleval suvel räästasse jääma; kas on leivasuutäit lauale panna või mitte? Millest tasuda mõisahärrale renti? Vilets lugu oli ka vedudega, sest teed olid kas kõrgeks tuisanud või paljad — näis, et sel talvel taevaluuke teisiti ei avatudki kui ikka suure tormi ja tuulega. Kuidas sa niisuguse teega paned peale lubjakoorma, lähed sellega Võhunõmmelt Mustveesse, Rakveresse või Aserisse? Mis ütleb siis hobune aiste vahel! Mis ütleb rakendus! Või su endagi süda sees!

Kuid kas maksab rääkida koormaveost, kus talupoeg, ta hobusekont, iga ta rihmaots ja köietükk kõik üheskoos otse elu eest ametis olid, et mõisnikule rendiraha teenida, kui teekäimisega oli raskusi isegi niisugusel mehel nagu Kulina Babin, kellel ometi oli hea hobune, kerge saan ning peremeheks võimas isand — liiderlikkus. Vähe oli Afanassi Matvejevitš oma pika eluaja jooksul mõlgutanud mõtteid nagu sel talvel, tema jaoks nii üksildasel ja haruldaselt kannatusrikkal. Ka temal tuli arvestada halbade teeoludega, sulaga ja tuiskudega, nädalatega, mil ei veerenud vanker ega liikunud regi. Aga selleks, et kakskümmend versta hobuse seljas maha ratsutada, oli elatanud isand juba liiga ümmargune ja kohmakas. Vaat ei seisa ratsu seljas. Seda me teame. Seda teadis ka Afanassi Matvejevitš. Ta võis selle võrdluse üle isegi naerda, kuid oli seni veel kaugel sellest, et ennast vanaks tunnistada. Mitte tema, vaid kurat põrgus on vana. Aga ei küsinud aeg mõisahärra tahtmisest. Ning ta puutus vanadusega kokku igal sammul. Juba mõnda aega see kiskus maha ta uljust, urgitses ta enesetunde kallal.

Möödunud aastal, ja isegi veel hilissügisel, käis siin tema juures noor tüdruk Ridakülast, tunamulluse s°papoisi kallim. Tüdruk oli nägus; ta meeldis Babinile nagu mängukann. Uut mängukanni ta oleks tahtnudki temast teha. Ja kuigi piiga palved oma Siberisse saadetud poisi pärast jätsid ta südame külmaks, laskis ta teda käia korduvalt, andis talle aina lootusi. Tüdruk käis siin korra, käis teise, käis kolmandagi, kuid see, mida Babin kavatses, jäi alati tegemata. Ta ei söandanud oma kätt välja sirutada, et tüdruku põski näpistada, ei jätkunud tal üks- ega teinekord julgust, et tulla lagedale oma meelitustega, pakkuda talle Kulinal peremamsli või koka kohta. Ja kuidas ta ometi oleks tahtnud tüdrukule öelda: «Ma annan kõik Kulina võtmed sinu kätte — tule kõlista neid oma puusal nagu proua.»

Nõnda oleks tahtnud ta öelda, aga keegi hoidis keelepaeltest nagu tangidega kinni. Vana proua oli haige, ei käinud enam ammugi karjalaudas. Nüüd nad puutusid veelgi harvemini kokku, olid muutunud teineteisele peaaegu võõraks. Mõnikord Afanassi Matvejevitš nägi

Sofia Nikolajevnat aknast välja vaatavat; naise koltunud nägu oli surutud vastu aknaruutu nagu sügisene leht tormis. Aga kui ta koputas ja sai loa sisse astuda, siis läks Sofia Nikolajevna kõigepealt pühakuju ette ja tegi ristimärgi. Pärast seda algas nende napisõnaline ja lühike kõnelus.

Kas peaks arvama, et sellised pildid olid mõisniku pööraseid ihasid jahutanud? Ei, Babin teadis, et see nõnda ei olnud.

Ta läks oma naise tuppa, küsis, kuidas on Sofia Nikolajevna tervis, ja tuli sealt välja, kordagi kahetsust tundmata, ükskõik, milline haige seisukord ei oleks olnud või kuidas ta oma vastusega Afanassi Matvejevitšis kahetsust ei püüdnudki äratada. «Ma ei suuda enam,» ütles ta sagetihti. Ja veelgi sagedamini: «Palvetan hommikust õhtuni, et jumal teile vanaski eas veel mõistuse pähe paneks.»

Pärast selliseid vastuseid tuli Afanassi Matvejevitš oma naise toast välja ja silus peopesaga suunurki, sellega otsekui naeru habemest maha pühkides. Ei, see polnud Sofia Nikolajevna haigus ega tema palvete kaudu läkitatud abi jumalalt, mis Afanassi Matvejevitši tolle kauni Ridaküla tüdruku puhul nii narri seisukorda oli asetanud. See oli ikkagi midagi muud, midagi varemtundmatut. Muidugi ei olnud raske arvata, et see oma kalliimat tagasiihkav Ridaküla piiga oleks lasknud end käperdada ega Kulina peremamsli või koka aujärjega ahvatleda. Ent kas oli Babin varem kunagi endalt ette küsinud, missugused tagajärjed võiksid tema kõlvatutel sepitsustel olla? Kas ta oli lasknud end kahtlustest heidutada? Tõrksate jaoks, kes ei võtnud vedu meelitustest, olid tal ju vägivald, rihm ja sõim; tüdruk, kes tema soovidele vastu ei tulnud, oli lodevate elukommetega, oli libu. Ta ei mäleta enam hästi, oli see Võrus või Petseris, kus üks sääraseid tõrksaid, keda ta jälle peksma pidi, südaööse tänavale jooksis ja linnavahi kutsus. Linnavahti ei olnud raske ära osta. Kui ta rublakese oli kätte saanud, siis ta mitte ainult ei jätnud rahule härrat, vaid pealekauba sõimas tüdruku omaltki poolt läbi, tehes seda siiski veidi isalikumalt kui Babin, sest ta oli abielus ning tal endalgi olid tütred.

Jah, Babin oli tol ajal alles poissmees ja ajas laialdast äri «hõlovaga», nagu setud, ta mürgise äri peamised ohvrid, eetrit nimetasid.

Just eetriga kaubitsedes omandas Babin põhjalikult härrandliku mõtteviisi, ja seda kaugeltki mitte ainult äri puhaskasu pärast, mis neil aegadel ta kukrut paisutas. Seda äri ei saanud ajada altkäemaksuta; pistist tuli jagada nii vasemale kui paremale. Ja mida rohkem ta tegeles äraostetavate ametnikkudega, keda leidus raudteejaamadest kuni kubermanguvalitsuseni, mida sagedamini ja endastmõistetavalt ta neile maksis, seda tühisemaks muutus inimene talle üldse. Kõik oli ostetav; maailmas ei olnud vägevamat kui raha.

Kuid selle Ridaküla tüdruku laskis ta siiski ära minna puhtalt nagu ingli! See uus ja väga pentsik nähtus tema elus mõjus rahutuks tegevalt. Paraku tuli see siiski vanadusest: sul on raha, sul on kulda ja hõbedat, kuid sa ei julge hinda pakkuda, — mitte sellepärast, et sa ei raatsi, vaid kartusest, nagu poleks sinu rahapaberid ja kuld mitte kõikide juures enam hinnas.

Niisugune oli Afanassi Matvejevitši kannatuste peamine allikas.

Kui ta sel teedevaesel ja temale nii kõledal talvel mõtles vanadusele, siis hakkas teda piinama mingi hirmus pahupidipööratus. Õige küll, mitmesugustes pisiasjades oli see ilmsiks tulnud juba mõni aeg varemgi. Nähes lapsepõlves koera, kes oma kõrva kratsis, oli ta ikka mõtelnud: «Just nagu inimene!» Seda oli mõeldud isegi härdunult. Aga nüüd, vanas eas, ei olnud ta kaugel jultumusest, kui nägi inimest sedasama tegevat ja mõtles: «Vaata, see kurivaim kratsib ennast nagu peni.»

Sellised pisiasjad ei häirinud siiski südamerahu, — need olid pahupidipööratused, mis valmistasid pigemini nalja. Kuid kurvem oli lugu maksuvahenditega: nüüd tal puudus neisse usk, ent noorena tundus valerahagi ehtsana. Noorena oli ta olematute ettevõtete omanik. Kui sandarmivalitsus ta järjekordse eetrisaadetise raudteel kinni pidas, andis Petseri vallavalitsus talle tunnistuse, et tal on vallas vahapuhastamise töökoda. Seda vahapuhastamise töökoda ei olnud keegi näinud, selle olemasolu kinnitas ainult paber, kuid tänu

sellele olematule töökojale ajas ta aastas tuhandeid kokku. Ja kas ei peitu kõige hirmsam pahupidipööratus just selles, et nüüd, vanas eas, elab tal Rakveres noor naine, kelles ta just viimasel ajal ikka rohkem ja rohkem kahtlema on hakanud. Fenja! Kas ta ikka on tema naine, see noor proua, keda ta oma õnnetus teedevangistuses südamevaluga enda ees nägi selgesti nagu pilti: mustapäine, tulipunane rätt õlgadel, noor keha nõtke, kuid naeru puhul alati tahapoole murduv! Tahapoole murduv! Ei möödunud päeva ega tundigi, mil Afanassi Matvejevitš poleks nüüd seda noort keha võõrale käsivarrele paindumas näinud. Mis oli seegi nähtus Afanassi Matvejevitši elus muud kui suur pahupidipööratus: nüüd ta kannatas armukadedusest nagu poisike, kuid oli elanud kogu oma elu, ilma et oleks teadnud, mis see vastik tunne tähendab.

Afanassi Matvejevitši kiivus oli vaesuse, pankroti ja vanaduse tundemärgiks. Silm näeb, süda ihaldab, aga sa tead, et see kõik pole enam sinu päralt. Mõistad, et su elutee on jõudnud uue tähiseni, pealkirjaga: Kibedused. Pärast seda kui liiderlik mõisahärra oli oletatava ebaedu ees kõhklema löönud, hakkas ta varem kättevõidetut hoidma nagu ihnur, kadedalt ja kannatades. Nii poetus tema kõleda talve mõttemõlgutustesse hoopis uusi mõisteid. Kirjutanuks kiivas isand noorele prouale armastuskirju, siis oleks neis palju räägitud pojakese Mitja kasvatamisest ning sellest, mis on pühad emakohustused.

Kuid Kulina härra, kes oli üldiselt nõrk kirjamees, ei kirjutanud Fenjale Rakveresse armastuskirju, vaid ootas selle asemel head või siis vähemalt korralikkugi saaniteed.

2

Veebruari teisel poolel oli reetee ennemini halb kui korralik, kuid sealjuures siiski niisugune, millest paremat sel aastal keegi enam ei julgenud loota. Sadas lumelörtsi, tuul ei olnud väga tugev. Hobune oli märg nii vaevahigist kui lörtsist, mida talle vahetpidamata selga sadas, suitsedes aiste vahel nagu popsi rehetare,

kui seda köetakse. Ei olnud temalgi naljaasi ronida kõrgeks tuisanud maantee teraval harjal otsekui mööda lahja elaja selgroogu. Ta vajus kord üht, kord teist jalga pidi sisse, oli vahel üsna kõhuni lumes, rabeles aga sedamaid vapralt välja ning ronis edasi. Piits plaksus selja taga ja peremees kiristas hambaid. Kus hangesid ei olnud, seal oli tee peaaegu paljas; saanijalased lõid tuld ja Afanassi Matvejevitši asemel kiristas hambaid talvine tee oma savise pori ja kruusaga.

Päevavalgus oli juba kustunud, kui väike kreisilinn oma tuledega vilkuma hakkas. Tuled paistsid alt nõost ja helendasid künkale läbi tumedate kuuskede, mis seisid õhtuhämaruses linna piiril nagu vahimehed. Afanassi Matvejevitš hingas kergendatult: tunni või poole pärast ta kaisutab Fenjat ja näeb kohe, et kõik tema kiivad kujutlused, kogu ta viimaste nädalate narrid südamepiinad ning tohutu armuvalu on tuulest võetud. Tema kujutlusse vilksatasid nüüd perekondliku elu õnnelikud pildid, üks meeldivam kui teine. Kord kujutles ta Fenjat laua ääres istumas, Mitjake põlvedel, kord pojukest kukil kandmas, siis aga last endale hellalt vastu rinda surumas ning jutustamas talle isast, kes elab Kulinal nagu karu koopas ja pole oma poissi vaatamas käinud.

Afanassi Matvejevitšil oli Rakvere kaupmeeskonnas ja tööšturite hulgas palju tuttavaid. Need olid peamiselt ta kõrtsi- ja ärisõbrad, inimesed, kellega eluajal oli tühjendatud vaatide viisi head kokenhofi õlut ning öid ja päevi kaardilauas istutud. Ning nende hulgas polnud vähe rikkaid härrasid, kellel olid majad, hoovid, kuurid, tallid, kust ta igal ajal oma «hiirele» ja saanile võis ulualust leida. Peamurdmist oli ainult sellega, kelle väravast aisaotsad sisse juhtida. Pagar Aaron, esimese gildi kaupmees Johannson, kaupmees Kansberg, härrased Kiisk ja Dau, need on üksnes esimesed, juhuslikult meeldetulevad nimed. Aga kuhu jääb lihunik Bostus, seesama härra Bostus, keda, nagu rahvasuu räägib, Piira varesed talvel teretavat saksa keeli: «Guten Tag, Herr Bostus! Guten Tag, Herr Bostus!», suvel aga kraaksuvat häbematult: «Durak, Bostus!» Nurjatu oleks unustada ka kaupmees Krasnikovi. Kes tunneks Krasnikovi

veel paremini kui Babin, Afanassi Matvejevitš? Oma läbisõitudel on ta sagedasti peatunud selle hoolsa, võiks öelda — koguni ihnsa kaupmehe juures. Ahvatle teda millega tahes, kuid ta ei tõsta viinaklaasi suu juurde ega võta kaarte kätte. Möödub aasta, läheb teine, kulgeb kolmaski ja teie ei leia tervest maailmast korralikumat perekonnaisa ega ausamat abielumeest kui Krasnikov. Ta ei tunne pühi, ta ei halasta endale; ta teeb ainult tööd, ei lahku oma äriraamatute juurest, ladudest. Igal õhtul ta loeb kuldmünte, hõberublasid, vaskkopikaid ja suuri paberrahasid võrdse andumusega. Kuid siis, pärast mitmeaastast koormavedu, võis äkki ootamatult koita päev, mil Krasnikovil oli kõrini kõigest: nahast, petrooleumist, heeringatest; ühel päeval ta ei või enam kuulda ladudes tõstetavate raudlattide lihast ja luust läbilõikavat kõlinat, ei või näha kaalusid, ei suuri hoovipealses laos ega väikesi poeletil. Kadunud on võrdne andumuski, millega ta aastate kestel mitmesugust raha oli lugenud. Ühel õhtul lükkab ta põlglikult vaskraha eemale, korjab kõik ülejäänu taskusse ja siis algab suur puhkus ning pühadepidamine, kõigi jumalavallatustega, kestvam kui vaevalt kellelgi ses patuses maailmas. Peab voolama palju vett merre ja palju peab olema tehtud rumalusi ning pattu, enne kui kaupmees Krasnikov taas oma igapäevast koormavedu alustab, — hoolsana, alandlikuna, jumalakartlikuna...

Kord, aastat kolm tagasi, just sel ajal, kui kaupmees Krasnikov juhtus ülemeelitsema, sattus ka Afanassi Matvejevitš Rakverre. Oo, nad ei olnud teineteist kaua näinud ja rind leidis kohe rinna, huuled hakkasid otsima huuli, süda — südant. Kaelustati vennalikult ja kaua. Nii üks kui teine oli õnnelikust kokkusattumisest vaimustatud. Krasnikovil, kogu aeg sõpru vahetades, oli üks nädal juba seljataga.

«Ära jäta mind maha, Afanassi Matvejevitš,» ütles Krasnikov, kui kaelustamised oli kaelustatud ning kuumad rõõmupisarad pühitud.

«Millal sa mõtled lõpetada, Pavel Vassiljevitš?» päris Babin, sest päeva kolme pärast pidi Tallinnas lõppema Eestimaa mõisnikkude maapäev ja seoses sellega olid Kulina härral omad kurjad kavatsused. Nende kavatsuste

pärast vajas Afanassi Matvejevitš Krasnikovi selget vastust, paraku vastas aga teine väga ebamääraselt, kuid seda jonnakamalt:

«Millal ma lõpetan? Kes seda surelikkudest teab, kuid oota, tuleb päev, mil mu kõrvad hakkavad kuulma raudlattide kõlinat... Siis ma tõusen, lähen ja panen jälle oma pea alandlikult raha, jumala ja perekonna ikkesse.»

Ainult surelikkudel on saatus. Ainult surelikkudel on jumal, raha ja perekond. Surelikud olla ja seda vennalikult tuksuva rinna najal tunnistada, — selles on nii palju liigutavat traagikat. Ja nõnda need kaks surelikku eksisid siis väikelinna kõrtsidesse ja kaardimänguurgastesse. Iga algava päeva hommikul küsis Afanassi Matvejevitš:

«Kas raud kõliseb juba?»

«Ei,» vastas Pavel Vassiljevitš, «minu kõrvad on nagu vatti täis.»

Surelik olla ja selle üle irvitada, — see on veelgi liigutavam ja veelgi traagilisem.

Aga kolmanda päeva õhtul, natuke aega enne rongi saabumist, millega hulk Rakveres ja ümbruskonnas elutsevaid aadlikke Eestimaa mõisnikkude maapäevalt tagasi sõitis, läksid Krasnikov ja Babin jaama ning kauplesid terveks õhtuks kogu linna voorimehed endi teenistusse, jättes maapäevalt saabunud aadlikud jalameesteks. Kui nad siis hiljem võõrastemaja aknast välja vaatasid ja nägid tänaval pikka rida voorimehi, kes neid oodates isekeskis nalja heitsid, küsis Afanassi Matvejevitš oma sõbralt jällegi:

«Kas raud kõliseb juba?»

Aga raud ei kõlisenud ka sel õhtul ega hakanud kõlisema veel mitmelgi heal päeval. Krasnikovil hakkas lõppema juba teine nädal, kui talle kodunt järele tuldi. See oli noor ja ilus lesk, tema naiseõde Diana. Ta võttis istet teispool lauda õemehe vastas ja vaatas kaupmehele oma suurte silmadega otsa.

Kaupmees ajas silmad pärani, vaadates Diana nägu läbi paksu tubakasuitsu: oled sa ingel või ilmutis?

«Pavel Vassiljevitš,» ütles Diana, «teie olete juba teist nädalat kodunt ära, — kas te ei karda, et seal võib vahepeal mingi õnnetus juhtuda?»

«Ah!» ohkas kaupmees Krasnikov, jätkates kauni naise imetlemist.

«Teie peate nüüd koju tulema,» ütles Diana.

«Ah!» tuli kaupmehel südamepõhjast.

Ta kõrvad olid praegugi nagu vatti täis, ja ikka veel poleks keegi surelikkudest osanud öelda, millal raud kõlisema hakkab.

«Teie abikaasa on haige,» jätkas Diana ettevaatlikult. «Oleks hea, kui te enam aega ei viidaks.»

«Ah! Kui ilus!» hüüatas nüüd Krasnikov ja asetas peopesa hellalt südamele.

«Teie abikaasa on suremas!» ütles Diana enesevalitsemist kaotades, kuna ta ilusad hirvesilmad samal ajal pisaraid täis valgusid.

«Ah! Ah kui ilus! Ah kui ilus te olete!» vastas kaupmees õhku ahmides. Siis kadus tema eest kaunis ilmutisetaoline nägu, mis teda oli vaadanud läbi paksu tubakasuitsu.

Diana läks ära. Ja sinna, kus ta pisarad olid säranud nagu kalliskivid, jäi haigutama tühi koht.

Kui kaupmees Krasnikov hiljem poolvägisi koju viidi, oli ta naine juba surnud...

Nõnda mõtles Afanassi Matvejevitš, esimese hooga teadmata, kelle katuse alt oma «hiirele» ja saanile minna peavarju otsima. Aga sel ajal, kui ta nõndamoodi endaga aru pidas, käis «hiir» oma teed ja seisatas viimaks tasa hirnatades pagar Aaroni hoovivärava taga. Nagu varem, kui ta siin oli ööbinud, nõnda tungis talle tänagi hea leivalõhn ninna.

«Aa,» ütles Afanassi Matvejevitš seda hirnatamist kuuldes ja ronis saanist välja; ta oli oma «hiire» teguviisiga täiesti rahul. Ja tõepoolest: nii lihunik Bostus kui ka kaupmees Krasnikov elasid hoopis kaugemal kui pagar Aaron. Seda esiteks. Ja teiseks, mis puutub Krasnikovisse, siis kõneldakse, et pärast abiellumist Dianaga kumisevat Pavel Vassiljevitši kõrvad lakkamatult raudlattide kõlinast. «Hoolas koormavedu surmani!» mõtles Afanassi Matvejevitš ja muigas. Aga kui tema mõtted Fenja juurde uuesti tagasi tulid, ei suutnud ta oma kujutluses elustada õnnelikke pilte perekonnaelust. Ning enne veel, kui Aaroni vana aastasulane jõudis «hiire»

aiste vahelt lahti rakendada, oli mõisniku kogu südamerahu kadunud, hing täis armukadedust ja kahtlusi. Juba oli sulane saani kuuri alla lükanud, juba oli hobunegi talli viidud, kuid Babin seisis oma rahutusega ikka veel keset hoovi. Sulane keeras talliust lukku, võti ragises...

Siis alles Babin nagu ärkas.

«Pea,» hüüatas ta järgmisel hetkel kohkunult. «Minu piits!»

Ei puudunud palju, et ta oleks selle saani unustanud.

3

Teel noore proua korterisse peksis Babin piitsavarrega vahetpidamata saapasääri. Ta kiristas hambaid ja ähkis; kui oleks olnud võimalik peksta tundeid, siis oleks ta piitsutanud kõigepealt neid armukadedusepuhanguid, mis teda nüüd nii jäägitult ja haletsemisväärselt Fenja külge köitsid. Need kerjuslikud tunded ei olnud kohased härrale nagu Babin, kes pealegi alles hetk tagasi oli meenutanud häid sõpru ning sealjuures ka ühte oma elu ilusamat silmapilku: vempu maapäevalt saabunud mõisahärradele-aadlikkudele...

Noore proua korteriuks oli lukus, ja lohisevad sammud, mis tulid seda avama, ei kuulunud Fenjale. Keegi võõras — koduhoidja! Igal juhul oli see halb märk: kas oli Fenja linna mööda hulkumas või lamas asemel, olles raskesti haige. Vanaeit, kes avas ukse, kohkus mõisnikku nähes koledasti. Babin laskis pilgul toas ringi käia, nägi Mitjat, kes istus üksinda laua ääres, sõrm oksaaugus, ja mõistis, et Fenjat pole kodus. On asju, mida me märkame alles pärast seda, kui oleme neist juba aru saanud. Üheks niisuguseks nähtuseks oli praegu Babinile ka vanaeide hirm; ta nägi seda alles siis, kui selgus, et Fenja on välja läinud. Vanaeit ei värisenud iseenda, vaid Fenja pärast!

«Oh jumal, see on ju härra,» ütles ta kaeblikult ja haledalt. «See olete ju teie... Kust siis härra nii hilja õhtul veel!»

Babin lõi piitsavarrega paar korda vastu saapasäärt ja karjus vihaselt:

«Kuule, eit, ma peksan sind! Ütle, kus on proua?»
«Kullapai!»
Piits tõusis õhku.
«Kullapai, härra Babin!»
«Kus on proua?»
Mitja laua ääres hakkas nutma. Niipea kui vanaeit kuulis lapse nuttu, läks tema pea korraga nagu selgemaks ja suur hirmgi kadus. Ta kargas ülestõstetud piitsa alt kärmesti ära, haaras lapse sülle, surus teda vastu rindu ja ütles väljakutsuvalt, nagu poleks ta enam see inimenegi:
«Eks sa katsu! Tuleb sisse nagu püstikurat, hirmutab meie lapse ära. Ära kuulagi, Mitja, ära kuulagi!»
Ja ennäe, nüüd, kus vanaeidei oli laps süles ja nüüd, kus ta enam ei värisenud, laskis vihane mõisnik oma piitsa jõuetult alla langeda. Juttki algas sedamaid teisest otsast.
«Mis sa, vanaeit, siin teed?» küsis Babin, toas sammu paari võrra kaugemale astudes.
«Eks sa näe, et hoian last,» vastas eit. «Sinu poega.»
«Kuidas sa tead, et see minu poeg on?»
«Näh!» hääldas eit selle peale põlastavalt, sellega nüüd otsekui ärgitades kiivast mõisnikku piitsa tõstma.
«Ja kes sulle minu nime ütles?» päris Babin edasi. «Kes sulle ütles, et ma Babin olen? Võib-olla ma olen tõesti põrgust ärakaranud kurat.»
«Näh, seda sa küll ei ole.»
«Elad sa siin, selles majas?»
Eit raputas pead.
«Mina elan siit kaugel,» vastas ta pisku aja pärast. «Laias tänavas, väikeses übrikus Hanseni maja hoovil. Eks sa nüüd, jah, mõtle, kuidas see linna vanaeit sind tunneb, aga näinud ma olen sind küll ja küll.»
«Jumal hoidku, ega ma sind viimaks armastanud ei ole?» küsis mõisnik ja võttis istet, jalgu välja sirutades ja neid paksmaona harki ajades.
«Mul on omal vanamees, ja mitte halvem kui sina,» vastas naine pahuralt kõrvale vaadates. «Kui nädala pärast Kulinal laat tuleb, siis oleme vanamehega mõlemad kõksti seal... Meie müütame laadal saiu.»
«Saiu!» hakkas Babin uskumatult naerma. «Sina lähed Rakverest Kulinale saiu müüma, ja pealegi vana-

mehega kahekesi. Kuule, vanaeit, sa hangeldad viinaga,» jätkas ta jälle ägedamalt. «Tunnista üles, kus on Fenja!»

«Ei mina tea, mitte hingestki ei tea,» kinnitas vanaeit ja võttis kogu oma meelekindluse kokku, et mitte jälle värisema hakata, sest mõisniku silmavaade, kui ta seda küsimust puudutas, muutus metsikuks nagu tigedal sõnnil.

«Värise!» sundis Babin. «Ära varja pattu.»

«Ei värise,» vastas vanaeit meelekindlalt. «Ja mis pattu teeb noor inimene sellega, kui ta vahel ka oma meelt lahutab? Öeldakse, et ka vana hobune tahab kaeru, mis sa siis veel noorest räägid.»

Mõisnik ajas käe taskusse, hakkas seal hõbedat kõlistama ning küsis selle kõlina saatel:

«Mis ta endale ka selga pani? Kas ta kaua end peeglist vahtis? Oli ta rõõmus? Kas ta end riietades ehk ei laulnud?»

Eit põrnitses kutsumata külalist altkulmu ega vastanud talle kohe. Ka mõisnik vaikis, kuid ta käsi taskus jätkas hõbemüntide kõlistamist.

«Mina ei müünud end noores eas ega hakka seda tegema ka vanas põlves,» ütles eit viimaks. «Ja kurat sinu sisse!» muutus ta korraga ägedaks. «Kui kauaks sa arvad end õige siia maailma jäetavat? Va vana känd! Eks sa mõtle ka, et oled ühel päeval käuksti valmis... Ja kes siis noore proua eest hakkab hoolt kandma?»

Babin ei hakanud vaidlema eidega, kelle sõnad väljendasid kõike seda, mida ta viimasel ajal aimamisi oli kartnud. Ta läks sõnalausumata teise tuppa, avas seal riietekapi ja hakkas selles sorima. Aga enne veel, kui ta selgusele jõudis, missugune noore proua kleitidest puudub, elustas kapist hoovav lõhn tas mõningaid mälestusi. Ja need, nii lõhn kui mälestused, tegid ta peaaegu hulluks.

4

Kuni silmapilguni, mil Afanassi Matvejevitš avas kapiukse ja hullus mälestustest, oli ta kõigest hoolimata siiski uskunud, või vähemalt tahtnud uskuda, et tema

kahtlused on põhjendamatud. Ja niikaua olid ta hinges vaheldumisi võimutsenud kaks soovi: kallistada või peksta; kallistada kirglikult, peksta südame valutades. Kuid alates hetkest, mil ta avas kapiukse, jäi alles ainult üks neist: peksta, armutult ja naudinguga! Ning selle põletava sooviga ta lahkuski toast, ilma et oleks enam pilku heitnud lapsehoidjale või Mitjale, kes vaatas teda nagu peletist, hirmunult vana naise kaelast kinni hoides.

«Oh jumal, mis nüüd küll saab?» ütles vanaeit, kui uks mõisniku järel kinni langes.

Vahepeal, kui Babin toas viibis, oli jälle hakanud sadama laia sulalund. Nõrk tänavavalgustus, tihedas lumesajus laiali valgunud, oli tavalisest veelgi tuhmim. Kõrvalised põiktänavad ja laadaplats olid peaaegu pimedad. Sadu muutis vaikse väikelinna veelgi hääletumaks. Afanassi Matvejevitš ei olnud kunagi veel neil tänavail end nii üksikuna tundnud. Ja esmakordselt ei talunud vana patune tüdrukute kilkeid, naeru ja vada ärritumata. Peksta, armutult ja naudinguga, mõtles ta naistest mööda minnes, piitsavars kramplikult peos. Laadaplatsi nurgal ta seisatas, tõstis näo üles, laskis endale laia lund näkku sadada ja röökis siis kõigest kõrist:

«Voorimees!»

Hetke pärast hakkasid kuljused kusagil pimeduses kõlisema, esmalt tasa, siis piitsaplaksutuste ja nõõtamise saatel lähenedes aina tormilisemalt.

«Siia!» hüüdis Babin.

Voorimees sõitis pimedusest ja lumesajust välja, peatus isanda ees tänavanurgal, tema kannul aga teine, kes võiduajamise oli kaotanud, pöördus rängalt vandudes seisukohta tagasi.

«Kas viime nüüd härra «Ööbikusse»?» küsis voorimees, kallutades end tahapoole, ja avas saaniteki.

«Mis seal «Ööbikus» on?» küsis Babin.

«Oh härra!» vastas voorimees, kes oli elavaloomuline nooruk. «Seal on täna lumepidu; näidatakse elavaid piltisid... Lõpuks tants, vastastikune lumepallide loopimine, lõbukirjade saatmine, naljapost ja mine tea mis veel...»

«Aitab, lobalõug, aitab,» katkestas teda Babin, vajus

längakile, toetas selja vastu saanikorju ja hüüdis: «Noh hea küll, lase siis «Ööbikusse».»

Kuljused hakkasid jälle tilisema. Esialgu — niikaua kui nad helisesid vaikselt — lubas see tilin end võrrelda argliku laulukesega, kuid peatselt paisudes hakkas Afanassi Matvejevitši kõrvus kostma otsekui ülemeeliku piiga naer, muutudes kord-korralt aina häbitumaks ja patusemaks.

Lumepidu «Ööbiku» seltsi saalis oli juba tükk aega tagasi peale hakanud. Peosaal oli ehitud pärgade ja vanikutega; ei puudunud siin ka lipud ega kuused. Afanassi Matvejevitš, kes sisse tulles kohe einelauda ruttas, nägi esialgu kõike üksnes riivamisi. Aga kui ta mõni aeg hiljem peosaali uksele ilmus, ei seletanud ta silm enam päris selgeid piirjooni. Ahnelt, liiga ahnelt oli mees einelauas oma kuiva kurku niisutanud. Seljas suur, peaaegu maani ulatuv reisikasukas, murdis ta nüüd end saali sisse ja laskis sedamaid kuuldavale kõrvulukustava vile.

Babini ilmumine «Ööbiku» seltsi saali just sel ajal, kui peokülalised olid hoogu sattunud lumepallide loopimisest, tekitas kirjeldamatu segaduse. Mõisnik, kes truult oma piitsa kaasas kandis ja keda paljud just seetõttu pidasid purjus voorimeheks, käis saalis ringi nagu karjalaudas. Härrad tardusid vihast ja ootamatusest, daamid põgenesid mitte niivõrd kohkunud kui edevate kiljatuste saatel saali kaugematesse nurkadesse või püüdsid endid varjata kuuskede taha, millest üldises segaduses nii mõnigi ümber paiskus.

«Kus on härra Aaroni veemuretsejate komando?» kõlas siis üldises nõutuses kellegi naerev hääl. Kuid kõik teised hääled, mis sellele järgnesid ja rahurikkuja väljaviskamist nõudsid, olid hoopis tõsisemad.

Babin jäi vahetevahel keset saali seisma, pööras end siia-sinna ning hüüdis: «Fenja! Fenja, tule koju!»

Aga küllap see oli aktsiisihärra Supper, kes esimesena rahurikkuja ära tundis. Ta muretses kiiresti ruupori ja varsti kajas üle kogu saali:

«Tähelepanu! Tähelepanu! Kulina mõisa omanik härra Babin laseb «Ööbiku» seltsi peokülaliste kaudu kogu maailma rahvale kuulutada, et tema üheksakümne ühek-

sas naine, nimega Fenja, on ära kadunud. Ausat leidjat palutakse...»

Ei jõudnud härra Supper oma kuulutamisega kaugemale, kui ruupor ta käest õhku lendas. Järgmisel silmapilgul tõusis ta nina alla piits. Aga härra Supper, keda Babin söandas nii häbistavalt kohelda, ei olnud «Ööbiku» seltsi lumepeole mitte enda, vaid teiste lõbu pärast tulnud, kuuludes puhkpilliorkestrisse, kus ta juba palju aastaid oli mänginud trummilööjana. Kui pasunapuhujad nägid, et nende trummilööjal tuleb oma ülemeelikuse eest maksta võib-olla liiga kallist hinda, tormasid nad kõik talle appi, kusjuures nii mõnigi neist oli haaranud kätte kas tooli või vaskpasuna.

Fenja, vaene Fenja! Jah, kõigest hoolimata ei olnud tol silmapilgul «Ööbiku» seltsi saalis teist inimest, kelle seisukord oleks nii raske olnud nagu temal. Kohe, kui Babin sisse astus, hakkas ta end inimeste ja kuuskede taha peitma. Vilkalt ja osavalt nagu kala libises ta rahvamurrus mõisniku pilgu eest kõrvale, mis teda ainult üheks hetkeks oli tabanud. Tema ainsaks sihiks oli Babinile märkamatult saalist välja hiilida. Saagu pärast mis saab, tulgu hiljem mis tuleb, ainult mitte kohe, ainult mitte siin, rahva silma all metsalise kätte sattuda. Peksku, kägistagu, löögu väljas, tehku mujal mis tahab — kas või tapku, kui see tema saatus on, ainult mitte siin, ümberringi pärjad ja vanikud.

Fenja oli oma eesmärgile juba üsna lähedal ja hingas kergendatult, kuigi see õieti vähe muutis sellest, mis teda ees ootas.

Kuid siis juhtus nii, et piitsale tõusid vastu toolid ja vaskpasunad. Afanassi Matvejevitši ümber tekkis rüselus, mis ähvardas kaasa tuua ränga kakluse, ning see muutis kõik. Kui Fenja seda ukse juurest nägi, lendas ta nagu lind läbi saali ja rippus varsti oma käskija kaelas.

«Fenja, lähme koju!» ütles Afanassi Matvejevitš oma taasleitud naisele käsivart pakkudes. Fenja vastas nuuksumisega. Ja siis nad läksid, sõbralikult käevangus. Kogu saal pidas hinge kinni, ainult Supper ja tema kaaslased saatsid neid metsiku trummipõrinaga. Fenja tundis end kangelasena; oli ju tema päästnud Afanassi Matvejevitši rängast keretäiest. Ning sellepärast uskus

ta kindlasti, et oli suutnud ka saatuse kurja nõu väärata, sest tema käskija oli otse isalikult leebe.

«Kui ainult see trummipõrin, kui ainult see trummipõrin teda jälle vihale ei ärrita,» mõtles ta murelikult.

Nii paljukest ja mitte rohkem oligi tal muretsemist, kui ta Afanassi Matvejevitši kõrval tänavale astus, jalg nooruslikult kebja ja kerge.

5

Pagar Aaron, kelle talli Babin oma «hiire» oli viinud, müttas aastatega viienda kümne sees, peaaegu juba keskpaigas. Ta oli oma ea kohta natuke liiga paks, oma paksuse kohta ülemäära liikuv ja kõike kokku võttes lubamatult kergesti ärrituv.. Muidugi ei mõjunud see hästi ta südamele.

«Ma ei tohiks ennast vihastada, aga ma pean, ma ei saa teisiti,» kurtis see keskealine mees oma tuttavatele sagedasti, pühkides samal ajal suure taskurätiga kaelalt, näolt, otsaesiselt ja kuklalt higi. Jah, ta peab end vihastama, sest nagu ta ise ütles, olevat tal «jumalast loodud õiglane süda».

Teie ei oska aimatagi, kui õelad on inimesed: nad ostavad saia, söövad seda, ja korraga turgatab neile pähe tige mõte rosinaid prussakateks pidada.

Igaüks võib arvata, missugune kisa sellest tõuseb, mäherdust tolmu sellest keerutatakse! Skandaal! Laseme protokolli teha, kirjutame ajalehes! Kuulutame kõigile, et Aaron söödab rahvast prussakatega; paneme mehe boikoti alla! Vahel hakkab leiva sees nöörijupike silma — seesama kisa. Ja sina ei saa muud kui aina vihasta. Tuleb sedagi ette, et jahuvagun saadetakse kaela siis, kui su sulased on metsaveos. No ütelge, mis te siis teete...

Ent milline ei olnudki põhjus, ärritatuna lahmis härra Aaron alati mööda munakivisillutist käia, hõlmad eest lahti, kübar kuklas, hõbemonogrammiga kepp konksupidi käsivarrel. Ütlemata hapu oli siis suurpagari ilme, hapu, aga ühtlasi täis inimpõlgust. Just niisugusena nähti teda ka tol küünlakuu päeval linna vahel traavimas. Mõni teine traavis niimoodi siis, kui oli paraja

auru all, pagar Aaron aga purukainelt. Ja jälle oli isandale kõnnitee kitsas. Ta ei võinud ju inimesi ometi rentslisse tõugata või seal, kus see võimalik, neid nattipidi üle tara loopida. Et tal head tahtmist ja jõudu oleks jätkunud, selles ei lasknud kahelda ta tuules lehvivad hõlmad, seda tõendas ta tempo ja kinnitas lõõmav nägugi. Kuid ta oli kodanik — ning käis vihale ärritatult keset sõiduteed.

Jah, näete: tema, härra Aaron, linna üks jõukamaid mehi ja tuletõrje veemuretsejate komando ülem, laskis mööda munakaid nagu hobune. Aga sealgi oli mõnikord kitsas. Ent oma sopilisel koduhoovil varitses teda oht joosta vastu kuurinurki, põrgata kokku puusüldadega, ja mitte ainult sellepärast, et hoov asus kallakul. Ei, seal ta ometi võis oma temperamendile vabama voli anda. Kuspool siis veel, kui mitte seal!

Mis oli härra Aaroni tol küünlakuu päeval ära vihastanud, seda ei teatud, selle kohta võis ainult oletusi teha. Aga oletada võis paljugi. Võidi näiteks arvata, et härra Aaron pärast päevatööd saunas käis ja hiljem rahunenult «Põhja» võõrastemajja läks piljardit mängima. Seda kõike sel õhtul aga ei olnud. Kell oli juba kümme saamas, kui ta ikka veel kontoris istus. Ja hoopis erakordne oli mure, mis teda täna rõhus, — sellest ei tohtinud kellelegi rääkida, isegi oma kiriklikult laulatatud naisele mitte.

Igal talvel lume tulekuga palkas ta aastasulasele lisaks veel ühe mehe — talvesulase. Selle talvesulase töö tema juures seisis peamiselt puudeveos maalt. Ta ostis neid kaugelt: Väike-Maarjast, Kütist, Roelast, ja isegi Simunast, sealt, kust aga vähegi odavamalt sai. Oli talv korralik ja teed head, siis oli lust näha, kuidas puuriidad tema tööstuse hoovil kerkisid. Noh, oli ette tulnud aastaid, kus talv puistas lund alla nagu kotist ja sulane raiskas palju päevi, et seda rookida ja vedada. Tühja lund! Sa püha ristike! Oleks see olnud siis suhkur või jahu, oleks see siis endast midagi ka küpsetada lasknud!

Oo jah, tänavu oli siiski naljaasi mõtelda lumerohketele talvedele, mis aga muidu ometi olid aastaajad nagu korralikud aastaajad peavad olema — torkas And-

res prundi ette, siis ka oli, vähemalt maarjapäevani. Aga mis oli nüüd, mis oli siis sel aastal? Ütelge, noh ütelge! Puud seisavad metsas, seisavad Kütis, seisavad Sagadis. Sulane, tema talvesulane, kes peaks nüüd iga päev kibedasti vedama, nõnda kibedasti, et reejalased tulised, tilgutab nädalas tuua koorma või kaks. Rohkem ei saa! Tee ei luba! Või mis koormad needki on — sületäis peal. Sööda siis hobust, osta siis talle heinu või kaeru! Ja sulase palk! Vaata, mis see kõik välja teeb. Elu läheb aga iga päevaga kallimaks; kõigele väänatakse hinda otsa, olgu see asi mis tahes, piiritus või raudteepilet.

Inimesed leiavad leiva seest paelaotsa, teinekord ka kotinarma, ja on valmis jalamaid nendest sulle poomisnööri keerutama. Tuhnused! Kas nad teavad midagi sinu muredest, sellest, kuidas sa praegugi siin istud, sel ajal kui nemad «Ööbiku» seltsi saalis kargavad, kilkavad ja oma lumepidu peavad! Keda sa tead enam usaldada! Nagu selle tänavuse talvesulasega. Pealtnäha igatepidi korralik inimene, ei joo ega suitseta, kuid korraga, nädalapäevad tagasi, öeldakse sulle: «Härra Aaron, meie peame teist lugu, kuid hoiatame — see on kardetav inimene.»

Halb asi, väga halb! Seda halvem, et hoiataja ei olnud mingi lihtsurelik, vaid kõrgem nööbimees sandarmivalitsusest. Nende käes on ju vägi ja võim, nende teha, mis sinust saab, nende otsustada, kas sa elad või sured. Ja kes, kirevase pihta, ta selle väikese laua juurde tõi? Ega vist keegi teine kui Timofejev, härra kreisiülem ise. Jaa, ilmkahtlemata sant lugu.

Kardetav inimene! Seda juttu aeti «Põhja» võõrastemajas pärast tuletõrjujate seltsi peakoosolekut, kus muuseas arutati ka uue aurupritsi ostmist ja pärast otsustati ülemale poole ette panna terve rida härrasid aupalga saamiseks. Väljavalitute eesotsas, keda arvati Stanislause või Anna ordu mitmesuguste aumärkide osaliseks, seisis muidugi seltsi endine president härra von Rehren, kuid ei puudunud teiste seas ka tema, suurpagar Aaroni nimi.

Pärast koosolekut kõik need härrad, Stanislause ja Anna ordu igasuguste, lindiga ja lindita, küll kaelas, küll rinnal kantavate, kuld-, hõbe- ja pronksaumärkide

kandidaadid kogunesid «Põhja» võõrastemaja suurde saali. Seal see siis algas. Söödi, joodi ja oldi rõõmsad; lasti elada uut aurupritsi ja seltsi auliikmeid, kahtteistkümmend härrat, esiteks kõiki koos, pärast aga iga üksikut veel eraldi. Ja siis ta äkki leidis end istumas väikese nurgalaua ääres. Ta ei mäleta, kes seal alguses veel peale Timofejevi istus, kes sealt hiljem ära läks, kes sinna juurde tulid, või kuidas seal puudeveost ning sellega ühtlasi ka tema talvesulasest rääkima hakati; udu, mis ta silmi mässis, taganes alles siis, kui teda oli juba hoiatatud, mispuhul ta kohkunult hüüdis: «Kuidas siis? Seletage, mu härrad!»

Ja siis saigi ta kuulda, kes tema talvesulane on. No see oli alles lops! See oli hullem kui prussakas saia sees. Kuid kirevase päralt, kuidas pidi siis tema, pagar Aaron, teadma, et Oskar Müür, see vaikne, tagasihoidlik ja igatepidi viisakas inimene, kelle käest sa vaata, et pead sõna ostma, on ässitaja ja mässaja. Kirju minevikuga, kihutab inimesi keisri ja jumala vastu üles. Ta pidi end kuidagi ju vabandama ning ütles: «Niisugune tossike; kas see oskabki rääkida?» Siis nad hakkasid naerma, kuidagi kurjalt, kuid ühtlasi ka kahetsevalt, ja vaatasid teda nagu last, kes püksi on teinud. Sa püha ristike! Talle öeldi: «See teie talvesulane on hea artist, oskab teeselda.»

Võib olla, et nad tedagi teesklejaks pidasid, kui ta seepeale neile otsa vaatas, kohtlaselt ja kõigile kordamööda, ning ütles: «Noh, kui niimoodi, siis panen sellele võllaroale sule sappa.»

Nõnda ta ütles, aga näe, sellega need härrad ei olnud nõus. Oh ei, härra Aaron, laske töötab aga edasi, kuid pidage tal silm peal. Tapma ja põletama ta muidugi veel ei hakka, selleks on ta liiga arukas, kuid hobusega maal käies võib ta sõjariistu laiali vedada. Kas te midagi kahtlast ei ole märganud? Noh, muidugi: teie ei teadnud teda tähele panna. Kuid pidage teda tulevikus silmas. Ja ärge petke end sellega, et ta on vaikne; arvamine, et mässaja peab verist pussi tingimata hammaste vahel kandma, ei ole üksnes rumal, vaid ka äärmiselt kahjulik. Kardetav on just säärane vaikne, mitte millegagi silmapaistev, kuid see-eest visa inimene.

Muidugi, meie peame teist lugu, kuid meie ei tahaks, et teil tekiks ebasoovitavaid sekeldusi just nüüd, mil te olete ülemale poole ette pandud kõrge aumärgi saamiseks. Niisiis hoidke silmad lahti, ärge tukkuge, härra Aaron, ja kui midagi kahtlast märkate, kas või raamatuid, siis teatage sellest otsekohe meile. Teie ju teate, kust meid leida?

Sellest jutuajamisest oli nüüd terve nädal möödas. Pikk ja rahutu nädal. Härra Aaron oleks oma talvesulase meelsamini siiski lahti lasknud. Mingu ja jooksku mööda ilma. Kes otsib ta taskud läbi, kes käib ta heinakotti puistamas, kui ta välja sõidab. Või olekski siis sellest kasu; mine tea, missuguse värava tagant tema oma pommi- ja püssikoorma peale laob. Vaata kus on ikka tõhk meheks. Siin ta sõitis tänagi hommikul juba pimedas välja — kes teda nägi.

Kuid Aaron ei siunanud oma mõttes ainult Oskar Müüri, vaid ka nööbimehi sandarmivalitsusest. Eks te, paganad, valvake ise, ega teil nuuskuritest ometi puudu ole! Õige vaja veel mindki oma vankri ette rakendada. Tõsi, ta oli vastu puigelnud, oli öelnud, käsi lahutades ja isegi seal, selle väikese nurgalaua ääres juba ärrituma hakates: «Mina olen pagar. Andke mulle jahu kätte — inimesi sorteerida ma ei oska; see on teie amet.» Kuid siis oli talle meelde tuletatud keisrit, usku ja isamaad. Ja veel kord Stanislause aumärki. Vurrud tõusid neil kihva, näole jäi ainult kuri irve. Lõpuks küsiti, miks ta arvab, et teised peavad musta töö ära tegema. Ja nõnda edasi, kuni ta nina viimaks norgu jäi. Seda risti ja häda!

Kuid nuuskuritele mõeldes tabas teda uus ootamatu mure, tabas otsekui karistuseks, et ta keelatud küsimusest oli liiga valjusti mõtelnud: võib olla, et nad juba olidki tema talvesulase kinni nabinud, sest kuhu ta täna nii kauaks ometi jääb! Kes teab, mis tegi? Ja osa vastutusest langeb nüüd temalegi, sest täna, just täna ei käinud ta sulase heinakotti puistamas. Kui midagi mitte hullemat, siis Stanislause aumärgi, vähemalt kaelas kantava, võivad nad tal nüüd nahka panna. Selle mõtte juures tundis härra Aaron end lämbuvat. Ta avas akna ja mõtles karget talveõhku sisse hingates juba pisut

rahulikumalt: «Aga täiesti võimatu pole seegi, et mees võttis kätte ja läks kogu täiega, viis ree ning hobuse.»

6

Oskar Müür oli alles aasta lõpul oma tööriistad Aseris kokku pannud ja Rakverre õe juurde kolinud, kus ta varemgi nii mitmel talvesüdamel oli käppa imenud nagu karu. Tänavu ei kujunenud ta talveuinak kuigi pikaks. Ei jõudnud ta ehitustöölise väsimust kontidest veel väljagi puhata, kui juba pagari juures ohjad kätte võttis. Ta nimetas seda õnneks. Ja harilikust ettevaatlikumalt alustas ta sel talvel oma elu linnas.

Nüüd ta seisis ametlikult linna kirjas, kuid elas tegelikult rohkem maal, puutudes kokku peamiselt külainimestega, küll teel, küll taludes, küll õllekõrtsides, kus ta oma metsaveo puhkepeatusi tegi. Siin-seal maal, nagu Võhunõmmelgi, leidis ta eest sõpru ja häid tuttavaid. Ja kui ta neile linnast lausa pomme ega sõjariistu ei vedanud, siis keelatud trükisõna ometi — raamatuid ja ajalehti, aga vahel ka mässukirju, mis polnud vähem kardetavad kui sõjariistad. Just sellepärast nimetaski Müür oma talvesulasekohta õnneks. Muidugi ei maksnud arvata, et see sopiline, oma alatise leivalõhnaga nii kangesti kodusena tunduv pagarihoov oleks võinud teda päästa hädaohust olla ühel päeval paljastatud. Ei ole talle mingiks kilbiks ta uus ametki, nii väljapaistmatu kui see ka on. «Üks tunnikene tukkumist võib tuua jäädvat kukkumist,» ütleb vanasõna, mida elu oli õpetanud Müüri hindama. Juba aastaid tagasi oli ta selle hoiatava tarkuse suurte tähtedega paberile maalinud ja oma õe majas seinale kinnitanud. Sellest ajast see püsis seal tema voodi kohal. Paber koltus, kirjatähed pleekisid, kuid nende sõnade mõte jäi alati uueks. Jah, seda tõde pidi Müür ka oma uues ametis meeles pidama. Muretus ja teatud kergendustunne, mis talle kohavahetusel alati ligi tikkus, pidas paika vahest ainult paaril esimesel päeval. Aga nüüd oli ta oma jälgi Aaroni hoovile juba küllalt teinud, ja muljest, nagu viibiks ta siin väljaspool hädaohtu, polnud enam juttugi. Väljaspool hädaohtu! Selle

üle võib nüüd ainult naerda. Nüüd oli juba kõik võimalik. Sõidad hommikul linnast välja, ja kui õhtul tagasi tuled, siis ole kõigeks ette valmistatud. Kes teab, mis käsud sulle päeva jooksul on koju viidud, mis asjas sind jälle kutsutakse...

Müüril oli kogemusi, et need käigud ei olnud just kõige meeldivamad. Kuivõrd õige on väide, et despotism tsaari-Venemaal on aasialikult neitsilik, seda nähakse alles õhrankas. Ja niipea kui linn Müürile paistma hakkas, olid platsis ka tema igaõhtused kartused, et vahepeal on sul kodus iga nurgake läbi puistatud või siis paremal juhul on jäetud sulle tuntud kutse kindla kellaajaga, toanumbriga ja märkusega: Ilmumine kohustuslik. Kuid võimatu polnud seegi, et nad sul linna tagasi jõudes juba Aaroni hooviväravate vahel kraest kinni haaravad. Noh, siis pole enam vastupuiklemist, siis oled nagu kala mõrras, muudkui mine...

Müüri kujutlused hädaohust sandarmite küüsi sattuda olid ka sel veebruariõhtul elavad. Ning ta püüdis kõike ette näha, kõigega arvestada; kui vähegi võimalik, siis libiseb ta neil mõrrast välja, ei lase end niisama heastparemast kinni püüda. Kuid Kundasse Kivistikkude juurde poleks vist suuremat mõtet minna, sest küllap on siis sealgi samasugused lood käimas. Ennem juba Aserisse Liisi õe juurde; see hea lesk võtaks ta seal avasüli vastu. Mõningat aega võiks ta peatuda ka Võhunõmmel, kus tal samuti oli ustavaid sõpru, nagu Villem Kulesaar ja vennad Rammusad.

Sel kombel endamisi kõike läbi arutades tuli meelde seegi, et Villemiga jäi lõpuni mõtlemata küsimus, kuidas muuta Toomatare Anu meelt, et tüdruk jätaks oma kavatsuse Jürile Siberisse järele rännata. Seda, et ta elu nüüd vanemate kodus on pool põrgut, pole raske arvata. Aga kas ta usuks, kui talle öelda, et Jüri tuleb Siberist tagasi; kui see ei õnnestu tal omal jõul, siis on inimesi, kes teda selles aitavad...

Teekond oli vaevarikas ja pikk. Selle kestel jõudis nii mõndagi mõtelda. Keha oli küll väsinud ja tülpinud, kuid mõte lendas siia-sinna, jõudis nii mõneski küsimuses kahelda, nii mõneski loota. Ta käis peaaegu kogu tee Roelast Rakvereni puukoorma kõrval maas, jõudes linna

üsna hilja, ajal, mil linnakese auväärsed kodanikud juba kas puhkasid või pidutsesid.

Hilise aja tõttu jättis ta puukoorma maha loopimata, viis hobuse tallı ja astus siis nagu alati aastasulase juurde sisse.

Aaroni aastasulane, vanem mees, istus laua ääres ja parandas väikese tattnina valgel range.

«Sedakorda jälle kodus?» ütles ta silmi töölt üles tõstes, kui Müür sisse tuli.

«Tõin aga tänagi oma kindapotukad ja ohjad sinu soojamüüri äärde kuivama,» vastas talle Müür, ning need olid sõnad, mida ta vanamehe juurde sisse astudes peaaegu igal õhtul kordas.

«Too aga, too!» vastas talle vanameeski nagu alati.

Neis lihtsates sõnades oli palju soojust. Nõnda räägivad mehed, kes mõistavad teineteist vähesest, kellele paljugi on sõnadeta selge. Neil ei olnud teineteisega suurt tegemist ega väga tihedaid sidemeid, kuid elu lähendas neid juba sel ajal, kui nad teineteist veel ei tundnud. Ka tema, Aaroni vana aastasulane, on käinud metsaveos, on olnud saju ning märuli parkida. Küllap ta juba teab, kui hea on niisuguse koerailma käest toasoojusesse pääseda, liiati veel kui tuled kaugelt, riided ja jalanõud läbimärjad.

«Too aga, too,» lausus ta sellepärast veel teistki korda.

«Ega muud kui ajavad sulle niiskust tuppa,» arvas Müür, oma labakindaid ja ohje soojamüüri konksude otsa seades.

«Kas meie sest küsida saame,» vastas vanamees. Ja kohe naerma hakates: «Ega sa neid Aaroni enda ahju otsa ometi ei vii.»

«No ei,» arvas Müür.

«No ei,» kordas teinegi.

Müür nägi laual ajalehte, lõi selle keskelt lahti ja küsis:

«Mis head sa siit täna ka leidsid?»

«Oh kuule nüüd, mis head sul sealt ikka leida on. Vaatasin suured kirjad läbi. Oleksin ehk väikestki kirja veerinud, et näha, mis selles manifestis rahvale jälle

hambasse puhutakse, aga see valgus on ka nii vilets ja minu silmad kohe enam ei võta! Suuri tähti veel . . .»

Ta tõstis silmad töölt, nägi, et teine oligi juba hakanud tsaari manifesti lugema, ja jäi sõnapealt vait.

Ei tema Keisri Majesteedi manifest ega Kõigekõrgema käsukiri senatile olnud kuigi pikk. Lugenud need kiiresti läbi, pani Müür ajalehe käest ära.

«Noh,» lausus ta seejärel, «ei siin aita heagi silmaseletus: mis kirju, see kirju. Ikka kroonikandjatelt esiisadelt tsaaridelt päritud töö Venemaa kogumises ja korraldamises.»

«Ja-jah,» ütles nüüd vana aastasulane. «Aga vaata, et sa peremehe ees niisugust juttu ei aja. Sel näikse juba olevatki tahtmist sinu jälgi nuusutada.»

«Miks sa seda arvad?» küsis Müür, end rahulikuks sundides.

«Küllap sa oled ehk isegi mõnda asja juba märganud,» jätkas vanamees. «Juba mitu hommikut, enne kui minema hakkad, jookseb see käristi talli ja kuuride vahet, juba on tal üks, juba teine asi kadunud. Puha vigur kõik.»

«Mine tea, peab mind viimaks pikanäpumeheks,» arvas nüüd Müür ja jäi mõttesse. Jälle on verise tsaari sulased kannul, jälle ollakse jälgedel!

«Täna käskis ta sind palga järele tulla; kui lähed, ära siis sellest, mis ma sulle rääkisin, temaga tüli tõsta,» ütles vanamees, nähes teist süngeks muutuvat.

Müür heitis hooletult käega.

«Jah, ega temaga ei maksa õiendada,» jätkas aastasulane jälle oma töö juurde asudes. «Eks see ole teada, et ta ikka üks kiilijooksja on.»

Müür hakkas naerma, pidi midagi vastama — sõnagi oli juba keelel —, kuid ei tulnud sellega toime, sest ta mõtted olid kogu aeg mujal. «Siin peab olema senisest veelgi ettevaatlikum,» ütles ta endale juba mitmendat puhku, korrates seda nagu käsku. Ning selle mõttega astuski ta aastasulase toast välja, et minna Aaronilt palka saama.

Härra Babin, «Ööbiku» seltsi einelauast veel kord läbi käinud, tõstis enne tänavale astumist kasukakrae üles.

Lund, laia sulalund sadas ikka veel. Puud ja põõsad aedades ägasid värske lumekoorma all, väravapostid ja plankaiad tänava ääres olid vähemalt poole jala võrra kõrgemaks kasvanud. Kuuldus kerget kahinat, mida lumesadu tekitas.

Fenja toetus mõisniku käsivarrele kogu oma keha raskusega. Sellises hoiakus on harilikult väga palju muretust; nõnda toetuvad naised enamasti siis, kui nad on endiga rahul ja õnnelikud. Afanassi Matvejevitš lükkas piitsavarrega väravapostidelt valgeid lumemütsikesi maha. Ta tegi seda mängleva hooletusega ning ütles:

«Soo, nüüd me läheme veel Aaroni hoovist läbi. Vaatame, kas «hiirel» on heinad ees.» Ning hoolitsevaks muutudes: «Loodetavasti ei ole meie noor proua väga väsinud.»

Fenja tundis sellest oma südant veelgi kergemaks muutuvat. Ta laskis end Afanassi Matvejevitši käsivarrele peaaegu rippu, sädistades rõõmsalt:

«Oh ei, mu karuke. Lähme! Sa ju tead, et ma armastan jalutada.» Ja et veel midagi ütelda, nagu seda tehakse siis, kui ollakse tänurõõmsad: «Sa siis ajasid oma hobuse ka seekord sinna?»

«Minu «hiir» teab seda ajamatagi, kuhu minna,» vastas Afanassi Matvejevitš ja hakkas kähinal naerma, jätkates selle naeru saatel: «Joodikutel on targad hobused.»

Nagu juba öeldud, asus Aaroni hoov mäeveerul. See oli täis puuriitasid ja mitmesuguseid veovahendeid. Vaadates pimedal ajal hooviväravast või elumaja nelinurkselt õuelt üle tööstushoovi, näisid aidad, kuurid ja tallid otsekui kusagil sügavikus asuvat.

Fenja ja Afanassi Matvejevitš olid teel pagari hoovi rääkinud kõigest, ainult mitte sellest, mis oli juhtunud «Ööbiku» seltsi saalis lumepeol. Kui nad jõudsid Aaroni hooviväravale, jäi Fenja seisma.

«Mine!» sundis ta. «Mina sinna alla ei tule.»

«Ahaa!» ütles Afanassi Matvejevitš. «Aga kas ma

tohin oma tuvikest siia jätta; lendab mul aga viimaks ära.»

Fenja võttis seda naljana, puhkes naerma ning lausus teist korda, veelgi sundivamalt:

«No mine, vana karu! No mine, mine!»

«Sa kardad?» küsis Afanassi Matvejevitš.

Afanassi Matvejevitši küsimuses oli midagi ähvardavat.

«Ei,» lõi Fenja hääl värisema.

Hoov oli vaikne ja oma rohkearvulistes soppides täiesti pime.

«Sa kardad?» kordas Babin oma küsimust.

«Mida?»

«Oma pattu.»

«Imelik!» kehitas naine õlgu.

«Sa unustad oma emakohused,» ütles mees ootamatult. «Kellega sa täna lumepeol olid?»

«Üksinda,» lõi Fenja hääl veelgi rohkem värisema, kuigi ta lumepeole tõepoolest oli läinud ilma saatjata ning tundis end süütuna.

Ta vaatas üle õla tagasi: tänav oli inimtühi. Kas asjaolu, et tänaval polnud liikumist, või see, et ta pimeduse tõttu ei näinud Afanassi Matvejevitši nägu, täitis ta südame hirmu ja lootusetusega.

«Sa kardad?» küsis Afanassi Matvejevitš kolmandat korda, oma tagasihoitud viha järjest vähem taltsutades.

Fenja ajas end sirgu, laskis oma käe lahti ja ütles taganedes:

«Mul ei ole pattu.»

Meelitusnimi ei tulnud enam üle huulte, kogu ta väga väljendusrikas miimika oli pimeduses otsekui maha visatud ning ta südamesse asus senisest suurem lootusetus, veelgi ängistavam hirm. Ta kuulis, kuidas mehe hingamisse segunes seda veidrat kõrinat, mis ikka kurja kuulutas.

«Halasta!» sosistas ta, silme ees pime, taamal otsekui kuristikku laskuv hoov.

«Madu!» sisistas Babin ja tõukas teda esmalt piitsavarrega, siis aga juba rusikaga selga, sundides teda sel kombel kallakutpidi alla minema. Keset hoovi, kuhu valgustatud kontoriakendest langes nõrka kuma, laskus

Fenja põlvili. Ta puhkes nutma ja tõstis sealjuures käed silmadele, tehes seda täpselt samuti, nagu toimib hädaohu puhul konn, loomadest üks kaitsetumaid.

«Halasta!» palus ta veel kord.

8

Väike puumaja, kus Aaroni talvesulane elas, asus muude kõrvalehituste taga, nende pika rea kõige viimases tipus, kallaku all. Kui Müür majauksest välja astus, ei olnud tal enam aega ukse ette seisatama jääda, et oodata, kuni silmad talle toast järele tulevad, vaid ruttas aegavõitmata tööstushoovi poole, kust kostis naisterahva hädakarjatusi. Selleks ajaks, kui ta pärale jõudis, olid tema silmadki pimedusega juba harjunud ning siin avanes talle võigas pilt: mees rebis ja lohistas appihüüdvat naist kuuri ja aida vahelisse soppi pakk-kastide taha.

«Halasta! Andke andeks!» palus naine, kord sinatades, kord teie öeldes.

«Madu!» kähistas mees maani ulatuvas reisikasukas. «Tunnista üles! Ütle, kellega!»

Niipea kui ta oma ohvri oli jõudnud pakk-kastide taha lohistada, hakkas naine nagu ratta peal karjuma. Kuid siis suruti talle käsi suule ning siitpeale sai ta vaid üksikuid sõnu kogelda.

«Ai, sa rebid... mu juuksed peast... Afanassi... Ära pii... tee... kiire lõpp... Mit-ja-ke...! Oo, mu jumal!» kostis pakk-kastide tagant kohati vähem, kohati rohkem summutatult nagu lämbujalt. Kuna tal kogu aeg käsi suu peal hoiti, pääsesid sõnad kuuldavale sedamööda, kuidas tal õnnestus oma nõrga jõuga seda eemaldada.

Hetke vaatas Müür hoovi peal nõutult ringi, ja kuigi ta seisis puuriida ääres ja kuigi ta praegu nii väga tahtis midagi tüsedamat kätte haarata, jooksis ta pakk-kastide taha ometi palja käsi. Siin, hoovi pimedas sopis, surus mees naist vastu aidaseina. Ta seisis seljaga Müüri poole ja hääldas peaaegu vahetpidamata ainult kahte sõna:

«Madu! Lita!»

Kui Müür oleks märganud puuriidast parajat halgu võtta, siis nüüd, unustades igasuguse ettevaatuse, oleks ta sellega löönud, oleks midagi mõtlemata virutanud nõnda, et hoop oleks tapnud mitte ainult inimese, vaid ka härja. Kuid löögiriista puudusel hakkas ta mehel tagant kasukakraest kinni ja tõmbas. Kägistaja lõi vaaruma, laskis oma ohvri lahti ja oleks kindlasti kukkunud, kui Müür tõukega ettepoole poleks teda selles takistanud. Ning hoides tundmatul ühe käega kraest kinni, hakkas ta teda teise käega taguma pähe, kuklasse, näkku, kuhu iganes juhtus. Ta käsi oli rusikas, ta lõi — inimest; ta tegi seda, millele ta maast-madalast oli võinud mõtelda ainult tülgastusega.

Heldena, täis kõrget humaansust näis härra Aaron siis, kui ta ärritatult puistas tundeid nagu küllusesarvest. Kuid see ei tähendanud seda, et ta oleks helde olnud tegudeski. Töösturina arvestas ta iga vaskkopikat, iga rosinat. Kui ta lahtise õhuakna all tundis ometi kergendust oletusest, et ta talvesulane on läinud ühes ree ja hobusega, siis nähtub sellest, mäherduses hingeahastuses ta parajasti viibis. Mingu regi, mingu hobune, kui saaks aga lahti kardetavast inimesest! Kui ei tuleks ainult sekeldusi, et tal poleks enam tegemist nööbimeestega sandarmivalitsusest! Minge otsige, võtke kinni, laske see troonialuste õõnestaja maha või pooge ta võllasse! Mulle jätkub kotinarmastest ja prussakatestki.

Nõnda võrsus härra Aaroni lootus, et ta talvesulane on läinud ühes ree ning hobusega, aina verdnõretavast südamest. Jätke mulle minu au, jätke mulle minu puhas nimi, jätke mulle lootus, et ma saan kaela Stanislause aumärgi, ükskõik, olgu see siis kullast või hõbedast.

Ometi tuli talvesulane koju veel enne kui Aaron õhuakna kinni jõudis tõmmata. Ja nüüd ei suletud seda veelgi. Pagar jäi kuulatama. Korraks lõi hobune jala vastu reeaisa, korda paar oli kuulda, kuidas talliuks kääksatas. Siis mõned kõhatused, siis tükk aega täielikku vaikust ning korraga — kisa, kiljumine, vandesõnad ja sõim. Sa püha ristike! Mis seal lahti on? Häälte seas, mis kostsid läbi õhuakna, ei olnud Müüri, tema talvesulase oma kuulda. Kuid vahest oli viha selle tund-

matuseni moonutanud? Kurjategija! Nende arvamine tol õhtul selle väikese nurgalaua ääres oli ju ka niisugune, et too kelm on pealekauba veel artist.

Aaron ei tormanud välja ilma relvata. Kui ta üle õue jooksis, siis oli suur kisa juba vaibunud. Jõudes pakkkastide taha ja seal karjuma hakates tundis ta kohe ära Müüri, oma talvesulase.

«Keda sa siin tapad?» küsis ta hingeldades.

Müür vaikis. Kuid nüüd laskis ta oma vastase lahti, tõukas ta tagurpidi hange ja kummardus maast lund võtma, sest tema käed olid pekstes väga kuumaks muutunud.

«Ma küsin sult veel, keda sa siin tapad?» nõudis Aaron.

«See elajas kägistas naist,» vastas Müür, lumega käsi hõõrudes, sest talle tundus, et need olid nüüd väga mustad. Aga pagar Aaronile ei võinud elajas olla see, kes on pikali löödud ja oigab, kes võib-olla on isegi surmavalt haavatud. Hädalisele, olgu ta siis kes tahes, peab muretsema kas arstiabi või jumalaarmu. Ning ta kummardus maaslamaja kohale, otsekui selleks, et veenduda, kumba talle neist kahest kibedamini tarvis on. Kuid samal ajal hakkas maaslamaja oma käsi ja jalgu sirutama. Võimsalt ja vihaselt õiendati neid suures reisikasukas, mis muutis kõik ta liigutused kohmakaks vähkremiseks.

«Põrgu! Käige kõik kuradile!» kähistas ta, nähes Aaronit enda kohale kummarduvat.

«Suur jumal!» sosistas nüüd Aaron kohkunult. Ning järgmisel hetkel Müüri silmile karates: «Kas sa, õnnetu, ka tead, keda sa peksid? See on ju mõisahärra Babin. Ja sina, vilets, oleksid tal peaaegu hinge välja võtnud!»

Babin ajas end istuli ja sedamööda, hirmsasti ägisedes ning vahepeal käpuli langedes, ka püsti. Vaevalt jalule tõusnud, hakkas ta jälle vanduma.

«Madu!» ütles ta. «Kus see madu on? Tooge ta siia, minu kätte, see lita!»

«Vähe!» vangutas Müür pead. «Talle oleks kulunud hoopis rohkem ära.»

Kuna Babinile igasugune abi ja osavõtt oli alandav ning kuna ta ise sellest järsult keeldus, siis ei jäänud

Aaronil muud üle, kui lasta tal rahulikult minna. Ta saatis mõisnikku silmadega, kuni too hoovivärava taha kadus, ja pöördus siis Müüri poole, küsides mõnitavalt:

«Vähe?»

«Väga vähe,» kinnitas Müür.

«Tule kontorisse,» ütles nüüd pagar.

Ning seal, laua taga istet võtnud, algas ta oma mõnitamist.

«Vähe! Vähe!» kordas ta. «Kui seda ütleks poisike, piimahabe, tattnina, siis ma saaksin veel aru. Mõtle ikka, kes sa oled — sulane. Küünemust! Sa ütlesid, et ta peksis tüdrukut. Kuidas sina seda tead, et peksis — võib-olla, et koguni kallistas. Ja noh, kui peksis? Mis siis, kui peksis? Peksku, mis see sinu asi oli! Mis sa topid oma nina sinna, kus seda tarvis pole. Loomaga käid korralikult ringi, hobust ei löö, aga inimest lähed peksma. Ja küsi, keda veel? Mõisnikku! Klopid nagu jahukotti. Las härrased oleksid omavahel õiendanud.»

Müür oli kogu seda juttu pealt kuulanud kord kulmu kortsutades, kord naeratades. Viimaks ütles ta oma käsi vaadates, nagu oleksid need ikka veel mustad:

«Härrased ju oleksid võinud isekeskis õiendada, aga kes ütleb, et see, keda peksti, polnud vaeserahva laps.»

«Ah soo?» jäi härra Aaron Müürile otsa vahtima. «Siis sellepärast sa kargasidki vahele. Vaeserahva laps! Noh! Mees, ma tean sinust mõndagi. Ja nüüd — siin on su sotid. Tee, et sa kaod, et ma siin, oma hoovi peal, sinu varjugi enam ei näe.»

«Nägemiseni, härra Aaron,» ütles Müür.

«Jumalaga,» oli järsk vastus.

9

Pärast raskeid pesupäevi ehmus Niina Nikolajevna Orlova, Kulina mõisahärra käli, sagedasti esimesest suigatusest üles: jälle oli ta unes kaotanud jalgealuse ning langenud enda all haigutavasse kuristikku otsekui kivi. Siis oli ta kael kange, pihasooned valutasid ja käed tõmblesid. Kuid tol veebruariööl ei äratanud teda võigas unenägu, vaid äge kloppimine tema keldrikorteri uksele. Niina Nikolajevnal ei olnud aimu, kui kaua ta võis maganud olla, kas oli juba hommik või alles süda-

öö, kuid talle meenus kohe, et eile õhtul oli kõik puhas pesu ära viidud. Viimasena oli oma peremehe ja enda pesu järel käinud kellassepp Pendli õpipoiss; ta tahtis veel selle lapseliku näoga ja väikest kasvu maapoisi takuseid särke peremehe pesuga ühte pakki panna, kuid poiss oli rutanud vahet tegema. Pärast seda oligi laud, kus ta triigitud pesu hoidis, tühjaks jäänud.

Niina Nikolajevna otsustas sissetungijale mitte vastata. Tema arvates võis see olla ainult korteriga eksinud joodik. Kuid siis tõstis rahurikkuja ukse taga häält. «Niina Nikolajevna!» kostis tuppa. «Kurat sind võtku! Tee ometi lahti! Kas sa ei kuule?»

Sellest rämedast käratsemisest tundis Niina Nikolajevna varsti ära Kulina mõisahärra, oma õemehe, kes hääle järgi otsustades oli purjus. Kuid Niina Nikolajevnat ei takistanud see purjus hääl oletamast, et Sofiaga on Kulinal midagi juhtunud. Haiglane ta seal ju oli juba ammust aega ...

Ta tõusis sedamaid üles, läitis lambi ja hakkas kiiresti riietuma, vaigistades oma rikast sugulast kogu aeg nagu last.

«Kohe, kohe!» kordas ta natuke närviliselt. «Oodake veel üks silmapilk, Afanassi Matvejevitš. Ma kohe... ma kohe teen teile lahti.»

Viimaks oli halbade uudiste kartusest närvitsev ja vaene käli niikaugel, et võis ukse avada.

Afanassi Matvejevitš vajus sisse nagu lumehang. Ta vaarus pisut ja vaatas toas ringi, otsekui kedagi otsides. Et mitte tuikuda, ajas ta oma jalgu aina rohkem ja rohkem harki. Ja kui need juba küllalt harkis olid, ütles ta ringi vaadates:

«Noh, Niina Nikolajevna, miks sa kohkunud oled? Lasksid mul peaaegu tund aega ust peksta, aga toas pole sul kedagi. Või ehk sa toppisid ta voodi alla? Hei, tule välja, mees, ega Afanassi Matvejevitš Babingi ingel ei ole.»

«Afanassi Matvejevitš, nüüd te ajate küll patujuttu,» ütles vaene käli. «Mina, tööst vaevatud inimene, ei saa üksindagi magades unest tarbeks.»

Niina Nikolajevna oli oma Kulinal elutsevast õest kümmekond aastat noorem. Ta ei olnud kuivetanud nagu Sofia. Afanassi Matvejevitši pilk peatus Niina Nikola-

jevna täidlastel rindadel; ta hakkas kähinal naerma. Siis astus ta toas paar sammu edasi ja sirutas käed välja, kuid samas kaotaski tasakaalu ja pidi kukkuma.

«Eh sind, Niinake,» ütles ta oma mõlemaid käsi tooli-korjule toetades. «Lasksid mul ust peksta! Tule nüüd ise siia, lase ma annan sulle sugulase poolest paar korda mööda tagumikku. Ära karda, ega ma sind ära ei söö.»

Vaene käli tundis oma rikast sugulast liiga hästi, et teda tõsiselt mitte karta. Ei olnud see ju esimene kord, kus ta siia joobnuna sisse tungis, vahel öömajale, vahel aga, kui oli end viimase kopikani maha joonud, väikest laenugi küsides. Afanassi Matvejevitš oli armunud oma kuraasitsevasse nilbusse; see oli tema au, see oli tema kuulsus, tema uhkus; see ei olnud talle vähem tähtis kui õhk, ning see tuli nähtavale kõikjal, kus ta naistega kokku puutus, eriti siis, kui oli purjus. Kulinale sõites kõnetas ta suurel Venevere maanteel kõiki ilusaid naisi, puistates nad üle kahemõtteliste naljadega, säras ropust vaimukusest. Seda oma olemuse põhituuma ei saanud ta jätta ka pesunaisest käli ukse taha, kuid tema keldri-korter oli siiski koht, kus ta end kõige kergemini laskis ohjeldada. See kõik ei olnud teadmata ka Niina Nikola-jevnale. Ning lesk ütles rahulikult:

«Afanassi Matvejevitš, teie hakkate toas sulama. Kui teil mõistlikumat juttu ei ole, siis minge kohe sinna tagasi, kust te tulite.»

Seda öeldi karmilt.

Afanassi Matvejevitš hakkas nüüd hoopis teisiti naerma. Ta nöökis kasuka hõlmad lahti, raputas selle põrandale, viskas mütsi sinnasamasse ja ütles:

«Ahaa! Sinna, kust ma tulin! Kas sa ka tead, kus see koht on? Olin röövlite käes, ja sina soovitad mul sinna tagasi minna. Et nad mu tapaksid, mis?»

Ja nüüd alles nägi vaene käli oma jõuka sugulase näol peksujälgi. Tõsi, ta oli kohe märganud tumedaid laike Afanassi Matvejevitši silmade all, kuid oli neid algul varjudeks pidanud. Tema tunded olid praegu liiga segased, et midagi ütelda.

«Ma tahan ennast näha,» kähistas Afanassi Matvejevitš, kusjuures kuri kõrin ta kurgupõhjast täie selgusega kuuldavale tuli. «Kas sul peeglit ei ole?»

«Oh, parem ärge vaadakegi ennast,» arvas Niina, kuid samas võttis siiski naela otsast peegli ja ulatas selle Babinile. Pärast seda haaras ta põrandalt ühte mütsakusse visatud reisikasuka ja karvamütsi ning läks nendega koridorile. Neilt lumevett maha raputades sai ta oma segastest tunnetest võitu; kasukalt ja mütsilt mahalangevad piisad tuletasid talle pisaraid meelde, ning ta süda läks õe pärast haledaks. Kui ta tuppa tagasi tuli, vaatas Afanassi Matvejevitš end ikka veel peeglist, kord ühte, kord teist näopoolt vastu valgust seades.

«Küllalt sellest lõustast,» lausus ta viimaks ja pani peegli lauale. «Just nagu maalri töö.»

«Kes teid peksis?» küsis nüüd Niina Nikolajevna.

Afanassi Matvejevitš toetas oma pea käte vahele, vaikis natuke aega ja vastas siis:

«Anarhistid.»

Ning põrmuke aega hiljem, otsekui kartes, et tema pesunaisest käli seda sõna ei tunne või, mis veelgi hullem, võib selle ajada segamini monarhistidega:

«Nihilistid.»

Ja hetk hiljem, endistel kaalutlustel:

«Sotsialistid.»

Ta oli iga uue vastuse puhul oma häält kõrgendanud ja üha rohkem ärritunud. Võis oletada, et ta neile kolmele sõnale veel midagi lisades püsti kargab ja karjuma hakkab, kuid juhtus hoopis midagi vastupidist.

«Mõrtsukad!» ägas ta äkki väga vaikselt.

«Kuidas te siis nende kätte sattusite?» küsis Niina Nikolajevna, et mingisugustki osavõttu avaldada. Ja alles nüüd puhkes maru valla.

«Ah sa küsid, kes mind peksid?» kisendas Afanassi Matvejevitš. «Ma ütlen sulle kohe: selle sigadusega said hakkama sinu poja, sinu Sergei, sinu kalli kotkakese sõbrad.»

«Ei mina seda usu,» ütles Niina Nikolajevna. «Kuidas tema sõbrad võisid siia sattuda.»

«Mitte siia sattuda, vaid nad on tal igal pool. Niipalju kui maailmas on anarhiste, nihiliste, sotsialiste ja üldse igasuguseid kõrilõikajaid, sama palju on sinu Sergeikesel ka sõpru.»

Ema ohkas. Nende raskete sõnade taga oli väga hell küsimus.

«Kulinalt ta hoiab ennast eemale nagu hunt!» jätkas Afanassi Matvejevitš. «Miks ta käib oma heategijat nii harva vaatamas? Ma imestan, kuidas see antikristus lubab sul veel pühakuju nurgas pidada.»

«Antikristus — mis te nüüd, isake Afanassi Matvejevitš!» hüüdis Niina Nikolajevna. «Minu Sergei . . .»

Ta tundis, et kõik, mida ta Sergeist ka ei ütleks, oleks Afanassi Matvejevitšile praegu nagu hane selga vesi, ning jättis lause pooleli. Pealegi oli tal käepärast midagi mõjuvamat kui sõnad. See oli ülesvõte, mille poeg talle nädalapäevad tagasi oli jätnud, külastades teda läbisõidul Peterburi. Ta vaatas seda fotot iga päev või õigemini igal õhtul pärast päevatööd. Talle ei olnud kogu suures maailmas teist kallimat ega lähedasemat kui tema poeg.

«Minu Sergei,» kordas ta emaliku solvumistundega ja võttis kummutilt, mille kõrval ta seisis, poja päevapildi.

«No vaadake, mis antikristus või mõrtsukas ta on,» ütles ta Afanassi Matvejevitšile, Sergei pilti kogu aeg kiivalt enda käes hoides. Sergei oli pildistatud rahvussärgis, peas üliõpilase vormimüts.

«Jaa, eh-hee!» hääldas Afanassi Matvejevitš noorukit silmitsedes. «Meie kotkake — kui uljas! Mütsi me kanname ikka vasema kõrva peal, ikka vasema kõrva peal. Jumal hoidku seda paremale poole nihkumast. Puh! Vaadake, kus poisil on alles kiharad! Ühe külje peale kuhja aetud nagu daamil.»

«Vaadake ikka ta silmi,» ütles nüüd ema omalt poolt. «Need on tal suured ja süütud nagu lapsel. Kuidas te, isake, ometi võite tast halba arvata!»

«Lapse silmad, daami kiharad, poisikese vurrud, ja ikkagi antikristus, tee mis sa tahad,» ütles Afanassi Matvejevitš, kes polnud küll enam kurjustav, kuid oli nüüd muutunud väga jonnakalt lõbusaks nagu laps, kelle uneaeg on kätte jõudnud.

Ema tõmbas käe Sergei pildiga kohe tagasi ning oli pettunud, et tal ei õnnestunud Babinis oma poja vastu paremaid tundeid ega tõsisemat huvi äratada. See ema-

liku egoismi norutunne süvenes veelgi, kui Afanassi Matvejevitš nüüd kohe laia suuga ja kuuldavalt haigutama hakkas.

«Pane mind magama,» ütles ta Niina Nikolajevnale. «Tee mulle ase ahju äärde põrandale.»

Ta kähistas heasüdamlikult naerda, asus end lahti riietama, ägises, pöördus viimaks pühakuju poole, tegi midagi pomisedes ristimärgi ning vajus siis ahju äärde valmistatud asemele. Näis, et ta sedamaid uinuski, kuid see mulje oli petlik, sest mõne aja pärast ta küsis suud maigutades, heaperemeheliku mõtlemisega homsele:

«Niina Nikolajevna, kas sa ei teaks mulle puutöölisi juhatada? Mul oleks vaja kahte tublit puuseppa, paari head meistrit... Kõrilõikajaid ära soovita.»

«Nüüd, keset talve, hakkate ehitama!» imestas Niina Nikolajevna.

«Jah, mul on tarvis puuseppi, mitte kõrilõikajaid,» kostis Babin järjest unisemal häälel ja jonnakamal meelel. «Kahte... tublit meest... ehitustöölisi...»

Ta ei kuulnud enam Niina Nikolajevna järgnevaid küsimusi ja vastas neile valju, kogu keldrikorterit täitva norinaga. Nõnda lõppes mõisniku päev pärast seda, kui oli tehtud kindel otsus väike puumaja Kulinal korda seada ja Fenja linnast maale, oma silma alla viia.

Niina Nikolajevna jäi aga veel kauaks ajaks istuma, käed süles, käte vahel ülesvõte suurte lapsesilmadega ja poisikesevurrudega Sergeist.

Sergei oli läbisõidul Peterburi peatunud ema juures üksnes lühikest aega — ainsa öö, kuid lahkunud lubadusega tagasisõidul jääda kauemaks, vähemalt päevaks paariks. Millal ta pealinnas oma asjad aetuks saab, seda ta siis päris kindlasti ei teadnud. Ja kui nüüd Niina Nikolajevna oma õemehe puhuti kõuemürinaks paisuva, puhuti äga imetasaseks kurguvileks kahaneva norina saatel Sergei lubadust meenutas ning sealjuures mõtles, et poeg võib jõuda Rakverre juba järgmisel hommikul, siis kadus ta uni sootumaks. Anarhist, antikristus, mõrtsukas! Ema arvas praegugi neid hirmsaid sõnu magaja ninakoobastest ja kurgupõhjast suure norinaga välja tungivat. Näis, nagu oleks Afanassi Matvejevitši viha uneski jätkunud. Vandugu mõisnik Ser-

geid ta ema ees unes või ilmsi, sõimaku teda kuidas veel vähegi oskab, sellest pole midagi, sest ema suudab oma meelekibedust talitseda. Sergei seda ei suuda ega oska. Ja ega tahagi vist. Tema on keevaline ja uhke, ei lase endale ühtegi halba sõna ütleda, olgu see ütleja siis kes tahes. Sergei on nagu püss... Kuid poja keevalisus ei olnud emale ainsaks põhjuseks, miks ta Sergei kokkusaamist Babiniga kartis. Ema teadis, miks ja kelle ülesandel Sergei oli Peterburi sõitnud, teadis sedagi, et ta ei tule sealt tagasi tühjade kätega. Jah, tema suurte, unistavate silmadega Sergei oli sidunud end kardetava ettevõttega. Alguses ta oli Sergeid hoiatanud ja keelanud, kuid ilma tagajärgedeta. Nüüd oli ta sellest juba ammu võõrdunud, kuid see ei tähendanud, nagu poleks tema südames poja pärast enam muret ega kartust olnud. Oma keldrikorteri aknast nägi ta ainult jalgu, peamiselt säärikutes ja ikka laiade sinelihõlmade alt, sagedasti kannustega, mõõk otsapidi mööda trotuaari järele lohisemas. Kuid mõnikord ei olnud näha jalgugi — aknast kahlasid mööda preestrite maani ulatuvad kuued. Kui preestrid käisid kõrvuti, siis meenutasid nad Niina Nikolajevnale hobuseid surnuvankri ees... Käteta, peata ja ammugi südameta must vari langes sügavasse keldrikorterisse, muutes selle nagu hauaks. Ning ema kartis... Kogu see pimedus ja toorus, millele poeg oli otsustanud vastu hakata, sisendas tasse rahutust ja hirmu. Kui Sergeil oleks tugevam terviski! Satub nende kätte ja pannakse sunnitööle, siis pole teda kauaks, siis ta kustub nagu küünal.

Emale tundus, et Sergei ohverdab end asjata, et ta on liiga habras. See, kes tahab tooruse ja vägivallaga rinnutsi kokku minna, peaks ise olema toorem ja vägivaldsem. Sergeil oli õppimisega kont nõrgaks jäänud. Kas ta kannatab välja ühtki rusikalööki, kõnelemata hoopidest, mida jagatakse püssipäradega, nuutidega, paljastatud mõõkadega! Sergei teab palju häid sõnu, ta oskab sütitavalt laulda ja kõneleb tuliselt, vaimustusega, kuid sellest üksinda on vähe.

Ei olnud Niina Nikolajevnal kerge mõtelda kõiki neid mõtteid oma sügavas keldrikorteris, mis Afanassi Matvejevitši unenorinast oli umbsem kui ealgi. Mõisnik siru-

tas unes käsi ning jalgu, haigutas ja maigutas suud, võttes kogu toakese enda alla.

Viimaks pani ema poja ülesvõtte käest ära. Hommikuni ei olnud enam palju aega jäänud. Ta ei teadnud, mida Sergei peale raamatute ja ajalehtede Peterburist võiks kaasa tuua, kuid kartis siiski talle hädaohtu kokkusaamisest Babiniga. Ei ole hea seegi, kui hakkavad vaidlema. Ja kui siis Sergeil juhtub veel kaasas olema midagi kahtlast! Hakkab aga kogemata mõisnikule silma, ja pahandus — suur pahandus — ongi käes. Kahetse siis veel! Ei, parem läheb ta siiski rongi tuleku ajaks jaama ja hoiatab poega, kui ta juhtub sõitma, jutustab talle, kuidas on kodus lood.

Magamisest ei saanud enam juttugi olla. Ema viitis veel natuke aega, siis riietus ja läks välja, ust ettevaatlikult lukustades.

Ilm oli õhtust saadik palju külmemaks muutunud.

10

Näis, et selle tujuka talve pakane hakkab jälle paukuma. Raske lumesadu oli reeteed tublisti parandanud. Elu soode ja rabade vahel pääses taas liikuma. Vaesem talurahvas on endale kütte, loomatoidu ning alusturba elupõlved soodest vedanud. Ja alati, kui see vähegi võimalik, on püütud need kodused tööd lõpetada juba jõuluks; uuel aastal ei ole selleks enam mahti, siis tuleb end rakkesse panna rahakopika teenimiseks. Tänavu oli pehme talve tõttu kõik segamini läinud. Olid sa nüüd, küünlakuu teisel poolel, soos heinu või kütet toomas, siis ei andnud süda selle kodumail uilumise pärast rahu, sest raha oli ju hädasti tarvis... Aga lubjaveoski oli mõte murelik: hommikul jäi koju ainult sületäis heinu ning lõpukorral olid roikadki.

Niisugust kurtmist võis kuulda selgi hommikust-ööl Võhunõmme lubjavabriku juures, kus varakult oli kogunetud kulilao suurte väravate taha ja pikas vooris kannatlikult oodati laoväravate avamist. Kuid selles ootajate vooris räägiti muustki. Siin oli sulaseid, mõisa rendikoha pidajaid ja väikekohaomanikke, mehi lähedalt ja kaugelt, küll küladest, küll rabade vahele ja metsa-

desse laialipillatud taludest — sandiväsitajaid, nagu neid kõrvenurga mehi üldiselt nimetati. Vähe oli siin neid, kes vedasid lupja esimest talve, ainult üks või kaks sulasmeest. Aga vähe oli neidki, kes Taube lubjaveoga olid katkestanud end nii hirmsasti nagu vana Kobina Madis Ridakülast. Tema juba teadis, mis tähendab kümnepuudaseid lubjakulisid talvel reele tõsta või suvel vankrile rükkida. Oli sul viis niisugust kuli koormaks peal ja aiste vahel vilets hobusesetukas, siis algas vaevarikas ja pikk teekond. Ja ära sa seda looda, et sulle lubjaveos kusagil öömaja või ulualust lubatakse. Hoia oma koormaga taludest kohe heaga eemale, rända nagu pidalitõbine. Aga nüüdki ootas see suur vanamees kulilao väravate taga esimesena.

Ka Villem Kulesaar, kes juba aastapäevad lubjavabriku paemurrus enda kaelasooni pingutas, oli varakult laoväravate taha tulnud. Oleks võinud arvata, et ta paasi murdes on jäänud võõraks muredele, millest räägiti lubjavedajate keskel. Siiski polnud see nõnda. Oksjonihaamer oli ta lahti põrutanud küll maast, kuid mitte igatsusest kasvatada oma leiba. See igatsus mehe hinges oli nagu kõrvetav janu. Ning sagedasti see janu ajaski teda lubjavedajate hulgast vanu sõpru ja tuttavaid otsima. Aga täna oli ta siia tulnud linnamineku mõttega. Ta ei olnud linnas käinud juba mitmel kuul, ja nüüd olid sel salakütil nii püssirohi kui haavlid lõpukorral. Nendest ta ei rääkinud. Aga eks olnud seal linnas muidki asju õiendada, mis pidid omateada jääma. Ja et ta ütlemata jättis, mis asjad tal linnas ajada on, siis küsis Madis otsekui teda kahetsedes:

«Sa tammud siis linna vahet ikka selle oma kohtuasja pärast?»

Küsija oli kõva kuulmisega.

«Oh jumal!» hüüdis Villem seetõttu valjusti. «Mis sa sellest enam pärid; mis hundi suus, see hundi nahas.»

«Aga sa andsid ju asja ahukaadi kätte.»

«Andsin, jonni pärast andsin, aga asi ei tulnud ettegi.»

Teisena ootajate vooris seisis Maunus Kirikkülast, kolmandana Marekannu August, pikk ja alles noorepoolne Ridaküla mees. Ja tema ütles:

«Kurat kulutavat seitse paari pastlaid, enne kui noored rahvad paari saavad, aga ei tea, kui palju peaks kulutama neid meiesugune, et õigust kätte saada?»

«Kulud üleni ära, ega saa sellegipärast,» oli Maunuse arvamine.

«Mis pastlakulu!» ütles Villem. «Küsi parem, kui palju selleks peaks tina kuluma.»

«Tina, jah, vaata tina,» pomises Maunus. Aga samas hakkas kõva kuulmisega vanamees rääkima kullast, sellest viierublasest, mida ta Villemi teadis olevat advokaadile maksnud.

«Küllap jäid siis omast ka ilma,» ütles ta.

«Ei, sellele ma lõin käpa peale,» naeris Villem võidurõõmsalt. Kirikküla Maunus ja Marekannu August olid seda lugu varemgi kuulnud, vahest isegi rohkem kui korra, aga vana Madise kõrvadeni see polnud kas üldse ulatunud, või oli siis mees selle unustanud. Lugu iseendast oli lühike. Villem oli advokaadilt, kes ta asja ei ajanud, oma raha juba mitugi korda asjata tagasi nõudnud ja juhtus viimaks peale, kui keegi jälle advokaadile viierublase kuldrahaga maksis. Münt pandi lauale, Villem lõi käe kiiresti peale ja oligi nii.

«Sa selle käsiadvokaadiga ka hakkasid mängima!» kahetses Maunus.

«Jah, keda ma siis pidin võtma, teised kõik olid umbkeelsed,» laotas Villem käsi.

Kulilao väravate taha, kus seda juttu aeti, kogunes järjest uusi talupoegi. Juba oli siin näha ja kuulda Lõokesi, Taavetit ja Tanelit. Need olid noored, kärsitud ja kärarikkad mehed ning näisid seetõttu esimesel silmapilgul riiakaina. Märgates Kobinat voori peas, hüüdiski Taavet vanamehele:

«Juba see Madis on siin poolest ööst platsis!»

Aga Madis, kes ei teadnud, mis asi see on, et metsad jäävad kägudest tühjaks, kuna vanasti neid kevaditi jätkus iga kuuse otsa, ei kuulnud igakord sedagi, kuidas teda siunati.

«Eks hakanud ka varem tulema,» ütles tema asemel Maunus. Aga Taavet ei leppinud sellega, temal oli tingimata tarvis Madist ta varase tuleku pärast torkida. Ning ta astus lähemale ja ütles peaaegu karjudes:

«Mis sinu elu, Madis, ka on! Siin sa külmetad, jalad kulitõstmisest kõverad, aga näe, kuidas Babin sinu aastates veel möllab — iga sõrme jaoks naine. Ähvardavat noort prouat Kulinale tuua.»

«Metsaisand Puuralt on jälle omamoodi kangelane,» lausus nüüd keegi Võhu meestest. «Nädalat kaks tagasi suri tal vana ema ära. Jah, jah, see üheksakümne-aastane muld. Samal õhtul, kui eidekese luid-konte puusärki pandi, võttis kuuekümne-aastane poeg allika taga metsavarga kinni. Noh, ega selleks paremat aega pole soovidagi.»

«Nõnda et kui eideke taevasse jõudis, olid seal ta poja uued vägiteod juba teada.»

Seda ütles Maunus.

Viimaks ometi avati kulilao suured väravad. Kui Madis oli koorma peale saanud, asus ta viivitamata teele, kuigi Villem soovitas tal teisigi oodata. Ta ise asus minekule Augusti ja Maunusega. Ei kuud ega tähesilma. Ja Madis oma koormaga oli pimedusse kadunud.

«Ega meil pole kellelgi kes teab mis täkkusid aiste vahele panna,» ütles Maunus, «aga tema oma on ikka väga armetu. Sellepärast ta püüabki alati esimene olla, iseäranis pärast seda, kui ta mullu suvel oma lubjakoormaga vihma kätte jäi. Oh, võtku seda elu! Olime neljakesi, teised jõudsid kuuskede alla varjule, aga tema jäi, jäi oma koormaga keset lagedat ja vihma hakkas valama nagu oavarrest.»

«Ka minul olid ükskord peaaegu samasugused päevad käes,» meenutas Villem. «On ta su koorma kord läbi löönud, siis ei aita enam ükski vägi.»

«Oli Madiselgi seks korraks lubjareis tehtud,» jätkas Maunus. «Lükkas oma kulid tee äärde ja pööras aisaotsad heaga kodu poole.»

«No-jah, mis sa veel kuulad, kui sa ei taha, et su vanker ja hobune ära kõrbevad,» oli Augusti arvamine.

Nõnda rääkisid lubjavedajad. Käidi maas, harva — ja sedagi ainult allamäge — reeservale karates. Juttu ajades ei pandud tähele, kuidas verstad kadusid. Seltsis on segasem. Seda oli Villemgi mõtelnud, kui ta end hommikul lubjavedajate kilda poetas. Oli jäetud selja-

taha oma kümmekond versta, kui viimaks ka Madis paistma hakkas.

«Lase, lase käia, ära jää tee peale vahtima,» hüüdis August, kui vanamehel juba üsna kannul oldi.

Need olid naljasõnad. Ja nali oli seegi, kui Maunus hõikas:

«Jah, Madis, nüüd me teeme su hinge õhukeseks.»

Nõnda öeldi heinakaarel ja iga töö juures, kui nähti, et teine enam eest ära ei jõua ja kipub jalgu jääma.

Aga Madis ei vastanud kohe. Ta kobis põlvili reeservale ja hõikas sealt alles natukese aja pärast:

«Rikutud rukkiorased on nagu valge surilina all; lumi sadas jälle sulale maale. Õnnemees, kellel kevadel on linaseemet võtta.»

See oli mõte, mida mees nähtavasti kogu kümneverstasel teekonnal murelikult oli sõõrutanud.

«Kas su kontraht lubab ka lina kasvatada?» küsis Maunus. «Ole aga selle linakülvamisega vait ja vagane. Ja kui teed, siis ära hinga kellelegi.»

«Ega muile,» vastas Madis.

«Aga noh, kevadeni on veel aega,» arvas August, kes ikka pidi midagi lootma. «Võib aga juhtuda, et ajad kevadeks pööravad.»

Et nad pööraksid, seda igatsesid kõik. Et nad pööravad, seda oli viimasel ajal hakatud ikka rohkem lootmagi, sest ega asjata suur tsaari-Venemaa ei käärinud ja streikinud. Aga kui keegi neilt lubjaveos viibivatelt talupoegadelt praegu oleks küsinud, kuidas nad seda pööramist endile ette kujutavad, siis poleks osanud keegi neist selget vastust anda. See küsimus oli siin väga hämar. Võib olla, et töölised kukutavad tsaari. Aga vahest hakkab riigivalitsus rahva häda ise märkama ja annab talupoegadele tagasi maad, mis mõis enda kätte on kiskunud. Et kogu viletsuse ja kurja juureks on mõisnik, selles arvamises olid kõik üksmeelsed. Mis see tsaar omapead teadis või tegi! Kas tema oleks andnud käsku rahva peale laskmiseks, kui mõisnikud — needsamad parunid, kes siin talupoja turjal ratsutasid — teda üles poleks ässitanud.

Oli alles pime, kui linna jõuti. Ja Villem, kes täna nii

mõneski küsimuses lootis selgust saada, seadis kohe oma sammud Oskar Müüri poole.

11

Kui Müür hommikul varakult ärkas, siis nägi ta väga selgesti kõiki neid põhjusi, mis ei lubanud tal oma eilset tegu just targaks nimetada. Ta oli inimene, kes kaotas harva tasakaalu ja hiljem neidki harvu kordi alati oli kahetsenud, ka siis, kui ta selle tagajärjel põrmugi ei kannatanud. Seekord oli ta unustanud oma ettevaatuse, mida ta konspiratsiooni huvides kõrgelt hindas, ja oli peale selle kaotanud töökoha, kuid ei rutanud endale vähematki etteheidet tegema. Kahetsusest ei olnud juttugi. Vastupidi, eelmist õhtut meelde tuletades tundis ta koguni isesugust rahuldust, et oli talitanud just nõnda, aga mitte teisiti.

Kui ta riided vaevalt selga oli saanud, tulid külalised. Müüril käis neid vähe ja needki olid harilikult tuttavad talupojad või mõisatöölised. Nüüd oli ta üllatunud ja tundis isegi pisut rahutust, kui nägi sisse astuvat Niina Nikolajevnat pika noormehe saatel, kes üliõpilase sinelit ja mütsi kandis. Niina Nikolajevnat ta tundis juba Narva tööliskasarmust; lesk oli üks neid väheseid praegu veel elusolevaid inimesi, kes tema vanemaid oli tundnud. Alati, kui ta seda naist nägi, pidi ta isesuguse õrnusega mõtlema, et nüüd oleks ka tema noorelt koolerasse surnud ema niisama vana olnud.

«Ei jäänud enam muud nõu üle, kui pidin pojaga tulema teie katuse alt varju otsima,» ütles Niina Nikolajevna niipea, kui oli istunud. Ja ilma et keegi talt midagi oleks pärinud: «Oh, ei julge kohe rääkidagi, miks me praegu linna mööda hulkumas oleme.»

Kui ta jutustama hakkas, kuidas Babin oli öösel sisse tulnud ja hiljem põrandale magama jäänud, muutus lugu Müürile huvitavaks. Ta oli just enne seda mõtelnud, mis mõisnik pärast peksasaamist tegi või kuhu läks, ja sai nüüd kelleltki midagi pärimata kõik kuulda.

Üliõpilane muigas ja rääkis vähe.

«Ei tahtnud, et nad karvupidi kokku lähevad,» lõpetas ema oma jutustuse. «Läksin jaama ja tõin ta siia.»

Oli umbes tundi veerand juttu aetud, kui vestlusest selgus, et Müür on talvesulase kohalt lahti lastud. Seda kuuldes tuli Sergei emale meelde, et Babin enne uinumist oli rääkinud ehitustöölistest, ning ta ütles:

«Pole viga, siis võid kohe kirve ja sae jälle kätte võtta.»

«Tõsi või?» üllatus Müür.

«Jah, kui aga tahtmist on.»

«Ja kuhu siis?» küsis Müür. «Kus see hea koht on, kuhu talvisel ajal puuseppi otsitakse?»

«Ikka mõisa — Kulinale,» vastas Niina Nikolajevna. «Kes see küll joobnud inimese juttu uskuda teab, aga enne kui magama jäi, hakkas ta korraga karjuma nagu merehädaline: «Mul on häid puuseppi tarvis, kahte head meistrit.»»

Aga nüüd hakkas Müür laginal naerma, mis oli tema kohta peaaegu niisama ebaharilik kui ta ootamatu tasakaalukaotus eelmisel õhtul.

«Ah tema!» ütles ta viimaks. «Ei noh, sellest ei tule küll midagi välja.»

«Ega tema pole siis halvem peremees kui mõni teine,» lausus naine.

«Kuidas Kulina mõisahärra tulevalgel ka välja nägi?» hakkas Müür uuesti naerma ja vaatas samal ajal üliõpilast, kes näis reisist väsinuna. Niina Nikolajevna ei taibanud kohe, mida Müür oma küsimusega öelda tahtis, kuid hetke pärast kattis ta näo kahe käega kinni, aietas, puhkes ka ise naerma ja hüüdis:

«Ah sina siis oledki Babini sõnade järgi see mõrtsukas, see anarhist ja nihilist — Sergei sõber.» Ning Sergei poole: «Noh, näed, ma tõin su tõesti õigesse kohta.»

Sergei, kelle silmad olid vahepeal hakanud kinni vajuma, oli nüüd juba üsna virge.

«Jah, meie oleme sõbrad,» ütles ta Müürile silma pilgutades ja sirutas käe välja. Müür tegi sedasama ja tundis, et ta kätt suruti nüüd hoopis tugevamini kui ennist sisseastumisel.

Sel silmapilgul kostis kloppimist välisuksele.

«Kas teid sagedasti käiakse läbi otsimas?» küsis Sergei ja mõtles oma kohvris olevale pühapildile, mille taha raami sisse oli peidetud hektograaf.

«Oo, sealt tuleb ju veel üks sõber!» hüüdis Müür, kui Kulesaare Villem, läkiläki peas ja lambanahast kasukas seljas, uksest sisse astus.

Sergei ema läks nüüd kohe ära. Villem võttis istet ja näppis vaikides vurrusid, korjates sealt sõrmede vahele jääd, mis toas hakkas sulama.

«Maalt?» küsis üliõpilane.

«Maalt,» vastas Villem napisõnaliselt ja vaatas tusaselt mujale. Talle polnud kunagi meeldinud kohata Müüri juures võõraid, temale tundmatuid inimesi, ka siis mitte, kui need olid samasugused talupojad nagu ta ise. Võõrad segasid teda. Ta tundis, et ei saa rääkida kõigest nii vabalt nagu süda seda tahaks ja kartis Müürigi olevat ettevaatlikuma kui kahekesi. Liiati ei olnud täna tegemist maamehega, vaid inimesega, keda oli harjutud nimetama noorhärraks.

«Maalt, aga ilma maata,» tähendas Müür.

«Tulin lubjavedajatega,» vastas Villem Müürile otsa vaadates.

«Ja tulid päris parajal ajal,» lausus Müür Villemi imestuseks.

«Ei tea mis poolest?» küsis mees, vaatas süngelt maha ja hakkas alahuulega vurrukarvu suhu õngitsema.

«Siin on inimene,» ütles Müür, «kes alles täna hommikul sõitis Peterburist. Võib-olla, et ta jutustab meile, mida seal maailma asjadest praegu arvatakse.»

Tuba, kus nad istusid, oli väike, kuid sellest suurem polnud üliõpilasegi katusekamber Tartus. Ja nagu Sergei sagedasti oma katusekambris tegi, nõnda hakkas ta nüüd siingi kärsitult ühest seinast teise sammuma.

«Peterburis,» ütles ta, «räägiti viimastel päevadel väga palju keisri käsukirjast senatile. Kas olete juba kuulnud?»

«Mina lugesin alles eile,» ütles Müür, ent Villem pidi vastama tumma pearaputusega.

«Jah,» jätkas Sergei irooniliselt. «Nüüd siis on selle manifestiga rahvale antud võimalus oma mured ja hädad truualamlikult tsaari enda trooni ette kanda.»

«Rahvale?» küsis Villem. «Kas talupoegadele ka?»

«Kõigile, kõigile,» vastas Sergei ning asus veelgi kärsitumalt edasi-tagasi sammuma.

«Oh jumal!» ütles Villem.

«Kas rõõmustad?» küsis Müür.

«Siiamaani,» arvas Villem, «oli lugu niisugune, et talupoeg ei tohtinud sellest, missugune ta elu on, isegi tuttavale kardavoile hingata, kui ei tahtnud, et tal kraest kinni võeti ja soolaputkasse toimetati.»

«Truualamlikult.»

Seda ütles Müür, kuna Villem oli vihast nohisema hakanud.

«Pettus, muidugi on see manifest ainult pettus,» hüüdis Sergei. «Rahvast tahetakse lootustega suigutada: ärge mässake, teie saate kõik heaga kätte.»

«Selge nagu aamen kirikus,» ütles Müür.

«Kuid asjata,» jätkas üliõpilane. «Pärast üheksandat jaanuari ei usu enam keegi tsaari lubadusi. Seda tõendab juba kümnes jaanuar oma sündmustega. Kas teile on selge, mis ma sellega mõtlen?»

«Rääkige,» ütles Müür, kes nägi üliõpilases vaimustust süttivat ja juba ainuüksi selle noorusliku vaimustuse pärast oli valmis teda kuulama, ka siis, kui ta ei ütlekski midagi uut, kui teise mõtted oleksid talle ka sada korda tuttavad.

«Kümnendal jaanuaril,» jätkas üliõpilane, «võtsid Peterburi töölised endi kätte legaalse trükikoja ja trükkisid seal proklamatsiooni, milles tsaari, tema kindraleid, ministreid ja õukonna närukaelu selgel sõnal mõrtsukateks nimetatakse. Surm neile! Seltsimehed, sõjariistade juurde! Lööge puruks vangimajad! Purustage sandarmivalitsused! Kukutage tsaar! Elagu revolutsioon! Vaadake, mis selles proklamatsioonis kirjutatakse.»

Üliõpilane tarvitas sõnu, mida Villem ei tundnud, kuid talle oli nendetagi selge, et see noormees on tsaarile ägedam vaenlane kui tema või keegi teine talupoegadest, keda ta oma ümbruskonnas tundis. Talupoeg võis nõnda rääkida küll mõisnikust, kuid mitte tsaarist. Tsaar oli tema jaoks liiga kaugel. Ning Villem ütles:

«Meil maal on asjad küll pisut teisiti.»

«Uskusid sa tsaari, kui ta lubas sulle maad anda ja sinu elu kergendada?» küsis Müür.

«Võib olla, et uskusin ka... paljud uskusid.»

«Aga ometi on talupoeg oma loomult umbusklikum kui vabrikutööline,» ütles nüüd üliõpilane.

«Kuid elab ka suuremas viletsuses, on hullemas hädas,» vastas Villem. «Ega ta ei usu mustlast, aga kui häda sunnib, ostab ta ometi mustlase käest hobuse. Kui häda sunnib, läheb ta ka advokaadi juurde, kuigi peab teda viimaseks kelmiks. Tema elu on niisugune, et tal pole mahti mõtelda, mis ta teeb või tegemata peab jätma...

Mul on meeles ikka üks lugu poisikesepõlvest. Mu isa oli sel ajal orjusesulane ja meie eluase keset metsa. Ühel talvisel varahommikul läks isa palke vedama ja mina olin seekord kaasas. Noh, olime kodunt juba hulk maad eemal, kui nägime, et koer meile järele jookseb. Peksust ta ei hoolinud ja koju tagasi meie teda ka enam ei hakanud viima. Esialgu traavis teine ree taga maas, siis viimaks hüppas rekke, omal kiunumine lahti. Vaatasime tagasi ja eks olegi: hundid kannul. Mis siin pikalt rääkida. Isa kartis, et murravad hobuse ja meid endidki viimaks maha, ega leidnud paremat nõu, kui lükkas koera ree pealt alla — sähke, võtke ja sööge. Aga ei sellest olnud kasu, kiskjad maha ei jää, vaata et on nüüd veel hullemini ree ümber. Küll süütasime siis heinu ja õlgi, küll pildusime neile elustuld vastu silmi, ja kui viimaks olime pääsenud, siis nägime, et koerarakk ripub reepeas, hoiab küünte ja hammastega pakust kinni. Näed, kuidas siis elu hoitakse. Ja niimoodi ripub ka talupoeg oma elu näljakannika küljes kinni. Ei ole tal seal aega mõtelda ega aru pidada. Teab ainult seda, et kui lõuapäradele vähegi mahti annab, siis pole muud kui kukub ja kiskjad on raginal kallal, kisuvad lõhki.»

«Kuid kas töölised linnas elavad paremini?» küsis üliõpilane ja puhus hingeõhku tuppa.

«Jah,» ütles Villem, «seda ma näen isegi, et hingeõhk lendab toas nagu hall kull ringi. Kas sul ei ole kütet, Oskar?»

«Oi, seda tuleb nüüd hoida,» arvas Müür. «Sa ei teagi veel, et ma eile õhtul pagarilt hundipassi sain.»

Seda kuuldes jäi Villem mõttesse ning tal oli tunne, nagu oleks ta talupoja häda kirjeldades liialdanud.

Teine jagu

1

Käba Ants ei olnud veel selles eas, et Liiva-Annust oodata. Vähemalt mitte nõnda, nagu ta näis teda ootavat — pikisilmi. Mõjus võõrastavalt ja raskelt, kui ta õhtuti lausus:

«Oi jah, ega nüüd pole muud kui põhku — see päevake on jälle surma poole.»

Seda pooleldi kahetsevat, pooleldi nagu tänulikkugi õhkamist võis kuulda iseäranis pärast seda, kui vanaaasta oli seljataha jäetud ning Antsul uus ilma tubakata vastu võetud. Need olid rasked ja vaevarikkad päevad, mis algasid nüüd Punamäe all talveüksindusse jäetud Käba saunas. Pikad õhtud ja ööd, lühikesed ning hämarad päevad, tuisud, lumi, pakane ja jäässt kõlisev laas, nagu oleks kõrge segametsa kõik kased ning kuused isevärki kuljuseid täis riputatud olnud. Siin oli und ja unetust, väikest südamerahu ja piinavat rahutust. Käba saunas oli pime, kitsas ja soe, kuid ometi see on peavari, kuhu külm ei pääse näpistama, ometi see on koht, kus õhtul võidakse põhku pugeda ja endid kerasse tõmmata, tehtagu siis väljas mis tahes; paistku seal külm kuuvalgus, möllaku lumetuisk, luuraku toa taga ka hunt,

TRÜ Raamatukogu

kes alles enne jõulu nende hea Tonni ära viis. Veel avad unest kinnivajuva silma, vaatad akent, mis on jääs, leiad pliidiesisest nurgast nõrga sütekuma ning värav enesega rahulolemiseks ongi lahti: ka sina, Ants, oled olnud mees; ka sina oled püüdnud maailmas teha kõike oma kõige paremat tahtmist mööda, ja polegi sinu süü, kui asjad teinekord on läinud vastu viletsat. Või teinekord! Õigem oleks küll ütelda, et vastu viletsat on läinud kogu su elu, kuid kes saab salata, et nii mõnegi mehe käbarad on käinud sandimini kui sinul. Praegu me oleme kõik kuuekesi tuule ja tuisu eest kaitstud. Tuba on soe, lausa alasti ka pole meist keegi olnud ja siiamaani on jätkunud kõigile isegi hamba alla midagi. Oleks jätkunud Vidrilegi, aga tema armastas ju nii kangesti neid kellavärke. Tervise poolest oli teine ka nõrgavõitu; kui käis mõisas kartuliväljal, siis oli poisikese otsaesine igal öösel lausa vesihernes. Ja nüüd on tal siis linnas oma ase. Kuigi ta magab uurmaakri töötoas leti taga põrandal, küljealuseks vana kasukatükk, ameti õpib ta ometi ära.

Noh, aga kui mees juba nõnda unisest peast leiab põhjust millegipoolest eluga rahul olla, siis kindlasti on ka vaibunud tubakanälg, mis talle päevaajal asu ei andnud.

Et Käba Ants saab talvel piibutuska kannatada, seda oli ette näha juba suvel, kui kanad Antsu tubakapeenrad maatasa siblisid. Siis oli pahandust kuipalju, aga kõige rohkem said Antsu käest võtta Teele ja Loviisa, esimene sellepärast, et ta neid kanu ei raatsinud ära hävitada, teine aga, et laskis nad peenardele. Jah, Antsu piibutuska polnud raske ette näha, aga kuidas see täie mehe mitmes asjas kohe nagu lapseks tegi, seda poleks keegi suutnud ette kujutada. Selle tunnistajaks oldi alles nüüd, mil mehikesel olid laudilt alla toodud ja ära kõrvetatud tunamulluse tubakasaagi varred ning juurikadki. Vähe sellest, et mees hakkas nüüd igatsema Liiva-Annust ja õhtuti aina tänulikult ohkas, et päevake on jälle surma poole veeretatud. Hoopis halvem oli lugu sellepoolest, et muidu hoolsast ja suure püsivusega nokitsejast sai rahutu ringiuitleja. Riidu ja nääklemist tekkis nüüd igast tühisemast asjast, aga kõige näotumad olid need

jagelemised, mis puhkesid kahe Antsu — suure ja väikese — vahel ning olid majas laiduväärseks uudiseks.

«Noh ütle, kas ta ei ole siis laps,» kuuldi Teelet imestavat, kui suur väikesega kärinal tülli läks, kusjuures ei olnudki tarvis muud, kui väike juhtus oma sõrmed suurele ootamatult habemesse torkama, ukerdas niisama muidu teise jalasäärte ümber või häälitses süllesaamist, käed püsti, ise aga jalgadel vaaruv. Küsi, millal oli varem kahe Antsu vahel pahandust või tüli tulnud! «Oh-oh! Oh olema selle peale lugu,» oli niisugustel puhkudel suur harilikult häälitsenud ja väikese aegaviitmata põlvele hüpitanud, aga nüüd läheb kärisema nagu kadakas — miks segatakse teda, miks ei lasta teda rasketesse mõtetesse vajuda, üksisilmi põrandale vahtida. Antsu kärsitus ning ekslev silmavaade, mis on kannatusrikkalt etteheitev, nagu oleksid süüdi kõik, kellele ta iganes otsa vaatab, äratab Teeles rohkem haledust kui pilkehimu. Oleks ta hingestki aimanud, et vanamehe suu nii vesiseks jääb, siis oleks ta aegsasti mõne tubakalehe ära peitnud, et neid nüüd hädalisele hinge seeshoidmiseks ükshaaval anda.

Ei ole sel Antsul sugugi targemad päevad käes kui lastel, keda Teele tissi otsast on küllaltki võõrutanud — ühesugune pill lahti ja nutuvõru samamoodi ümber suu! Sellepärast äratasid tubakanäljase piinad Teeles kõigepealt emalikku kaastunnet. Lastel sedalaadi kaastunnet ei saanudki tekkida, aga Teele imestas siiski, et nad isa vaevlemist ka ilma lastele omase õrnuseta võivad pealt vaadata. See maksab iseäranis Salme ja Loviisa kohta, kes kipuvad vahel sündmatult muigama. Kuid Teele enesegi haledus suure Antsu vastu katkeb niipea, kui ta kuuleb seda suurt väikesega kärisema hakkavat. Viimaseil päevil on paaril korral sedagi juhtunud, ja siis pole Teele oma vanameest nimetanud ainult lapseks, vaid vaest Antsu on ristitud teistsugustegi nimedega, nagu: va käristi, kadakas, haige või ka põrsa- ja mustlasepüss.

Aga sel veebruari külmal õhtupoolikul, kui kaks Antsu järjekordselt jagelema läksid, juhtus see suurema kärata, nagu oleksid nad varem kokku leppinud seekord oma tüliasju vaikselt ajada. Tüli Antsude vahel ise aga

puhkes nagu harilikult: noor tuli ja tahtis jälle põlvele saada. Ning nüüd algas ketrava ema ja kraasivate tütarde selja taga kahe Antsu vahel tumm-mäng, mille traagilised üksikasjad jäid teistele toasviibijatele igaveseks saladuseks. Suur ei lausunud väikesele sõnakestki ja püüdis teda eemale tõrjuda kurja näoga, küll huuli torutades, küll kulmu kortsutades. «Kasi minema, mina tahan olla pahur; ära sega mind!» näis kõnelevat pikkade kulmukarvade alt Ants-isa sõnatult manitsev silmavaadegi. Aga ka Ants-poeg ei tõstnud täna kisa, nagu tal harilikult oli kombeks, kui teda põlvele ei võetud. Ainult üürikeseks silmapilguks paistis, et nüüd lööb poiss oma pilli lahti, kuid kardetud joru jäi siiski tulemata. Selle asemel juhtus see, mida suur sugugi ei osanud karta: väike, kes põrmuke aega tagasi oli kraasiliste kallalt ära aetud, lõi oma sõrmed talle näkku, näpistas nagu väikeste tangidega. Imelik ainult, et sellest näpistusest ei tundnud valu niipalju vana Käba habemega kaetud põsk kui süda. Esimest korda tundis ta omal nahal, et tema väikese kaapekaku pehmed sõrmed veavad endid konksu tigedusest, selgest tahtmisest valu teha. Ja Antsu ennegi suur üksindus ning raske piibutusk paisusid selle näpistuse mõjul äkki mitmekordseks.

«Ei tea, mis nemad seal nohistagu,» lausus Teele just sel hetkel, kui väike oma sõrmed suure põsenaha küljest lahti laskis. Teele oma ütlemisega ei avaldanud midagi muud rõõmu, et Antsud seni olid püsinud rahujalal, kuid nüüd tõukaski suur kahe harkiaetud sõrmega väikesele rindu: või sina, rakk, tuled mind kriimustama! Tõuge ei olnud kaugeltki nii tugev kui see hale viha, mis sel silmapilgul tõukaja südames võimust võttis, kuid siiski kukkus väike Ants sellest tõtsti istuli, ajas suu pärani ja tõmbus näost üleni sinilillaks. Kui nüüd Ants-isa mõistis, et see tumm-mäng enam kaua ei kesta, tõusis ta kiiresti püsti ja ruttas toast välja, nagu oleks tal tuli takus. Seda küll ei olnud, aga ruttaja kannul käis tuline hirm, et teise hoovõtmine suureks kisaks lõpeb enne, kui tema toast välja pääseb. Ja see oli praegu hirmsam kui kõik muu. Õnneks pääsesid Ants-poja keelepaelad lahti alles siis, kui vana seisis juba lakaluugi all kojas, jalg õnnelikult teisel redelipulgal.

«Ei hakka need kanad ka ükskord mune tilgutama, et see vanamees saaks vahel harvagi paki tubakat osta,» lausus Teele tüdinenult, kui väike oli oma suure karjumise lõpetanud ning voki ja kraaside seisma jäädes selgesti kuulda oli, kuidas Ants toalael astus, liiva tuppa rabistades.

Ants astus toalael ja käis laudil ega osanud hingestki arvata, et samal ajal naised toas teda peaaegu sugugi ei siunanud. Ta oli tõesti seda väärt ning poleks olnud sugugi ülearune, kui kojast lakaluugi alt oleks siia üleski kostnud põhjamist. Antsu häbi oli suur, see lausa põletas meest. Ja just nüüd oleks selle häbi vastu hea olnud leida kas või tibatillukenegi tubakaleht, see pöidlaga krobelises peopesas nagu uhmris peeneks hõõruda ja piipu toppida. Kuidas siis kõik paugupealt oleks muutunud, kui niisugusele kallile piibutäiele oled viimaks pliidi ees hõõguva söe peale pannud ja tule külge imenud.

Niisuguste meelekujutustega otsis Ants lakas tubakalehti ega jõudnud end küllalt süüdistada, et oli väikese külmale muldpõrandale tõuganud. Toapealne oli pime; siia tungis talvise päeva viletsaid valgusekiiri ainult olviaugust ja luugipragude vahelt. Alguses usutas Ants pimedast peast korstnajala ümbrust, kus oli hoitud tubakavarsi, ja kui talle sealt midagi peale heinapeprede näpu vahele ei hakanud, läks ta käsikaudu kobama piki pinke, mis olid asetatud pennidele, jalad ülespoole. Ka seal, nendel pinkidel, oli sügisel tubakalehti kuivatatud. Ants ei igatsenud kes teab mis maailma: ehk on aga sinna kogemata kui mitte lehti, siis vähemalt mõni leherootski jäänud. See tagasihoidlik ning ühtlasi meeleheitlik lootus ajaski Antsu käed pimeduses mööda pinke kobama.

Ants oli ängis: ei ühtegi tubakaraasu!

Pinke kattis paks, aastavanune tolm. Need pingid toodi lakast maha ainult üks kord aastas, siis kui peremehed tulid Punamäe alla karjase peakaupa kinnitama. Kuid nad ei olnud sel eesmärgil valmistatud. Ja otsekui oleks paks tolmukord sõrmede all elustanud Antsu mälestusi, jäi mees nende pinkide juures korraga mõttesse: oi-jah, asjad jäävad maailma kauemaks kui

nende tegija! Ja peavadki jääma, sest niisugune on sagedasti ka tegija enda, olgu siis kas avalik või salajane tahtmine. Käba Tõnu, Antsu isa, ei varjanud oma tahtmist, kui ta neid pinke valmistas, vaid rääkis kõikidele, et teeb need pingid oma peieliste tarvis. Mees oli siis kuuekümnene, ja kui ta kakskümmend aastat hiljem suri, ei istunud nendel pinkidel enam ühtegi, keda ta kuuekümne-aastasena oma matuselistena oli kujutlenud. Kõik need eided ja taadid olid siis juba looja karja läinud.

Ants tahtis toapealset uurida päevavalguses ja lükkas pakasest krigiseva otsaluugi valla. Taevas oli hõreda pilvekihi taga peaaegu sinine, kuid sellegipärast sadas, nagu oleksid udejad lumeräitsakad tekkinud kusagil siinsamas puudelatvade kohal. Ilm oli väga vaikne ja korraga kuulis Ants metsasügavusest üksikuid kirvehoope. Küllap see on Kanne, mõisa puusepp, kes on tulnud metsast mõnda tarbepuud viima, oletas Ants ja muutus sellest kohe rõõmsaks. Kanne, see hea rattameister, oli kõva piibumees, kelle tubakakott juhtus harva tühi olema.

2

Metsakuiv kuusk Punamäe rinnakul, mitte kaugel talvisest turbaveoteest, tegi maha kukkudes väiksemat raginat kui Villem oli kartnud. Puul oleks nagu kahju olnud lahkuda jalalt, kus ta seitse-kaheksakümmend aastat oli kasvanud ja kohisenud. Ta toetus oma elavatele naabritele, haaras nende haljastest kasukatest kinni, langes aeglaselt, viivitades, ja kõige viimaks vajus peaaegu hääletult lumme.

Lumi ulatus Villemile põlvini. Kui suvi talve järgi käib, pole vihmal jälle otsa ega äärt nagu eelmiselgi aastal. Õige küll, peale seda, kui nad rentnikkudena läbi kukkusid, pole enam muret heinaloo ega viljarõukude pärast, aga seda hullemini on nüüd su enda nahk paemurruaukudes leos.

Sai ikka loodetud sellele maale; kui oleks teadnud, et nõnda läheb, siis oleks pidanud katsuma ka mõnda käsitööd õppida. Nüüd on aga Villemil hilja sellele

mõelda. Käsitööga peab algama varakult, nagu tegi seda omal ajal Okka Richard ja nüüd Käba Vidri, kes alles läinud talvel läks linna kellassepa juurde. Ei jah, Villemi jaoks on need ajad möödas. Juhan Hein, enne kui ta saadeti Mandžuuriasse jaapanlaste vastu, õppis aastat kolm isegi seda, kuidas teist inimest täägiga torgata ja kuuliga läbi lasta, aga temal, Villemil, pole kunagi peale häda teist õpetajat olnud. Hakka pihta ja muudkui tee, olgu see töö siis missugune tahes. Turbarabad, kivimurrud ja metsad, — igal pool on elu ise oma karmi käega õpetanud. Või olgu see kas või vargus nagu täna.

Kuusk oli maha langenud suurema raginata, nagu oleks ta Villemiga ühel nõul olnud. Aga päris häda algas alles okste laasimisega. Lõid kirvega hoobi, ja kaja läks uitama kaugele metsa alla, nagu oleks pakane võlvid peale ehitanud. Ka oleks võinud lund praegu hoopis rohkem sadada! Ja kui Villem äsja oli igatsenud käsitöölise elu, kelle nahk vihmaga leos ei ole, siis nüüd läks mehe meel kibedaks sellepärast, et tal oma elus nii sagedasti tuli luurata ja teist inimest karta. Hiilida ja luurata sai alati; vähe oli neid samme, mida võisid astuda täie südamerahuga, selle selge teadmisega, et kellelgi pole õigust sulle hõlma kinni hakata. Võib-olla oli neid ainult niipaljukest, kui õhtul paemurruaugust koju läksid, jalgu väsinult järele vedades. Võib-olla olid veel mõned väikesed käigud ja mõned hädalised sammukesed, mida võisid astuda kartmata, et see jumala käskude vastane ja sakste seadustest üleastumine on.

Iga kord, kui kirvehoop metsa kaikuma pani ja Villem mõtles, et see kaja võib ulatuda ka metsaisanda ja metsavahtide kõrvu, tekkisid mehe peas uued vihased mõtted. Ei ole noorele tugevale mehele midagi vastikumat kui niisugune pealesunnitud kõrvade kikkishoidmine — inimene on nagu jänes, valmis iga silmapilk metsa kargama. Sind luuratakse ja sina pead luurama. See algas juba maast-madalast. Käisid suvel mõisa metsas õitsil, pidid kartma ühelt poolt hunti, teiselt poolt metsavahti. Kui hobune tundis hundi haisu, siis ta norsatas, aga kui ta oli norsatanud, siis võis loota, et ka metsavaht varsti jaol on.

Teistsugune lugu polnud kalalkäimisega. Läksid liiviga Võhu jõele, ei tohtinud sa seal kõhatada ega suurt solinat teha, sest siis võis kergesti juhtuda, et metsaisanda püss lahti läks ja haavlilaengud sul üle pea hakkasid lendama. Ja millal oled sa võinud jänese- või pardijahil sellest rõõmu tunda, kuidas lask su vanast üheraudsest metsa kõmisema paneb!

Kõike seda meelde tuletades oli Villem viimaks nii vihane, et ei hoolinud millestki. Siin polnud ajaviitmist, vaid tuli teha kiiresti. Ja polnud mehel enam aegagi kuulatada kaja, mis ta ägedatest kirvehoopidest metsa igale poole laiali kargas, vaid hammaste ja huultega vurrukarvu ikka kindlamini suhu vedades pidas ta silmas veel ainult seda, et hoope ei oleks rohkem kui oksi. Kui ometi juhtus, et mõnele oksale pidi raiskama rohkem kui hoobi, siis teist juba kindlasti saatis mõni vihane vandesõna, kusjuures ei unustatud ka ringivaatamist, nagu oleks võinud just see liigne kirvehoop metsaisanda kaela tuua.

Neid kordi ei olnud küll palju, aga kui ta siis viimaks jälle sel kombel oli vandunud ja ringi vaatas, nägi ta kaugemal puude vahel kedagi liikumas. Villem ajas kasuka kiiresti selga, võttis sae ja oli juba valmis lähedalasuvasse kuusetihnikusse kaduma, kui tundis tulijas ära Käba Antsu. Ei rõõmustanud teda praegu seegi kokkusaamine. Ometi lõi ta nüüd metsakargamise asemel kirve kändu, sülitas ja ütles vanamehele, kes läbi lume nagu haisu mööda lähemale sumas:

«No mis kurat sina selle pakasega mööda metsa kolad — on sul loomad kadunud või?»

Villemi hääl oli nii vihane, et Ants aina kohkus ja kohkunult esialgu seismagi jäi.

«Tule jumal appi!» lausus ta viimaks. «Kas siis mina ei või enam muudmoodi käia kui ainult lehma sabas, olgu pealegi, et ma see viis-kuus aastat külakarjus olen olnud.»

Käba Antsul ja Villemil oli siiamaani vähe teineteisega tegemist olnud. Tõsi, nad olid siin-seal nii mõnigi kord kokku puutunud, kuid siis teineteisest üsna kaugele jäänud: ei lasknud sünge laadiga ja peaaegu alati hambaid suus ristihoidev Villem laia jutuga ja pealtnäha

keigarlikku Antsu endale kunagi lähedale. Või küsime teisest küljest, kui palju oli neid, kes Villemile lähedale pääsesid. Juhan Hein oli nendest üks ja teine tema vend Jüri, kes siit aastat poolteist tagasi Siberisse saadeti. Need kaks Aadumäe poissi olid olnud paremaid. Ja nüüd võis parematest nimetada veel ainult ühte — härjatallimoonakat Ronk Madist, kuna vanematest, Käba Antsu ealistest meestest polnud õieti kedagi pügalasse panna.

Aga mis sai Kulesaare Villem sinna parata, et asjad just niimoodi olid ja et ta praegugi vana karjuse oli vastu võtnud vihase haugutusega, sest see, kes peab luurama metsades ja jõekallastel, ei saa teisiti ka inimeste keskel. Nii ta vastas vanamehele järgmiste hoolimatute sõnadega:

«Ole sa minupärast kes tahes ja käi, kus su süda iganes himustab, aga ära aja hurdakoera moodi metsa mööda ausate inimeste jälgi taga.»

Ei olnud selles Villemi lauses naljanatukestki, ja vana Käba, kes ise kõige paremini teadis, missugune valu teda oli metsa toonud, ütles lepitavalt:

«Ära sa, Villem, seda mitte karda, et ma sind ausaks inimeseks ei pea. See kuusekragi nüüd! Ei see ole minu asi. Või võtaksid sa siit neid mitusada tükki maha . . .»

«Kui see sinu asi pole, mis sa siis siia metsa jooksid?» küsis Villem, kellele vana Käba ootamatu tulek ikka veel rahu ei andnud.

«Mis ma jooksin!» osatas Ants. «Küsi ikka enne, kui paljukest mina enam joosta jaksangi. Ja mis sa sedagi imestad, kui ma ka oleksin jooksnud — ise kõmmid siin, nagu peksaksid suurt tõrrepõhja sisse.»

«Jah, mets, kurat, kõliseb täna käes nagu kell,» ütles Villem. «Aga mis sa hing teed, kui sul pole parajat aega oodata.»

«Kas sinul seal lubjavabrikus ka peaks küttest puudu olema?» imestas Ants. «Kogu vabriku ümbrus puu- ja kännuriitasid täis.»

«Kes mulle sealt lubab!» ütles Villem. «Need topib väike Vetkas ringahju laest sisse.»

«No toh-oo hullu!» lausus selle peale Ants uskumatult.

«Ma ei räägi enesest,» ütles nüüd Villem leplikumalt. «Meie siin metsade keskel, kus küte uksest ja aknast

sisse kipub, ei oska arvatagi, kuidas linnakohas, kus iga tikk raha maksab, külm nii mõnegi mehe paneb kepsu lööma.»

Villem ei teadnud, kas oli Oskar linnas juba tööd leidnud. Ja kui oligi leidnud, ega sellest tuba kohe soojaks ei saa. Enne kui soojuse ots sinna jõuab, peab mehe turi nädalaid aurama. Jah, ei olnud siin vähematki, mida naeruks panna. Ning Villem sülitas pihku ja haaras vihaselt saepeast kinni. Aga nüüd sirutas vana Käbagi oma käe välja, öeldes isegi natuke käskivalt:

«Anna see teine saeots siia ja teeme tihti.»

«Kui aga kukud minu pärast kinni,» hoiatas Villem.

«Nüüd külm aeg, eks ole mahti istuda,» vastas Ants, saigi saeotsa enda kätte ega andnud enam Villemile aega arupidamiseks, kas maksab või ei maksa seda ootamatut abi vastu võtta.

Saagimine käis kahe mehe käes kiiresti. Villem ei oleks uskunudki, et väike Ants nii kõva töömees on. Vana Julius, tema isa, oli viimasel ajal üsna põduraks jäänud.

«Anname aga valu,» ütles Ants iga kord, kui Villem hakkas midagi rääkima või sae seisma jättis selleks, et kuulatada. «Kui töö valmis, eks siis ole aega piibutundi pidada.»

Antsu arvates oli sellest küllalt, kui Villem töö lõpul tubakakoti välja toob, ise piipu paneb ega jäta temalegi pakkumata. Kuid täna kippusid asjad Antsu lootustest mööda hiilima: kui kuusk oli pakkudeks saetud, ei olnud Villem mitte seda moodigi, et suitsu teha. See sundis Antsu ütlema:

«Jah, näe, kuidas see asi teinekord läheb: kui ma oma lakaluugist seda põmmimist kuulsin, oli minu arvamine, et see on mõisa Kanne, kes raiub metsas tarbepuud, reejalast või aisa.»

«Kannel nüüd enam aega metsas käia tarbepuid otsimas,» lausus Villem. «Kas sa pole kuulnudki, mis töö puusepal praegu käsil on?»

«Ei tea, hingestki ei tea,» vastas Ants. «Eks sa siis räägi.»

«Kanne teeb luuke,» ütles Villem.

See oli Antsule uudiseks. Pärast seda, kui temale tuttavad poisid viinavabrikust ära läksid, polnud Ants enam kaua oma jalga mõisa juurde viinud. Villemi lühike vastus ei suurendanud ainult tema uudishimu, vaid ka tubakanälga. Ning sellepärast patsutas ta kordamööda kõiki oma taskuid, nagu ei teaks ta, missuguses neist ta suitsuvärgid asuvad, ja küsis tusaselt:

«Mis pagana luuke?»

«Tamme- ja vahtrapuust luuke,» vastas Villem. «Need lüüakse raud- või koguni terasplekiga üle ja pannakse alumise korra akendele seestpoolt ette.»

«Või sedamoodi! Või kohe seestpoolt!» imestas Ants. «Mis see Taube siis mõtleb?»

«Eks ta mõtle oma pattudele, mis muud,» arvas Villem. «Küllap on nüüd saksal jänes püksis — tsaari sõjavägi saab jaapanlaste käest peksta ja suur Venemaa hakkab nagu ärkama. Ei jah, nüüd pole puusepal enam aega mööda metsa hulkuda.»

«Ega mul temast ka kui suurt olnud,» arvas Ants, ootamatult nukraks muutudes. «Mõtlesin aga niisama, et lähen vaatan korraks, ju temal-mehel peaks seda va tubakapuru kotipõhjas ikka leiduma.»

Seda öeldes ümbritses Antsu suud kibe nutuvõru. Korraga oli Villemile selgemast selge, miks Ants selle pakasega mööda metsa hulkus. Ta vaatas maha, pani käe taskusse ja hüüdis valjusti kurja, nagu oleks teda keegi vihastanud. Aga Ants kohkus.

«Mis sul nüüd hakkas?» küsis ta areldi.

«Et mina ka ei märganud sulle pakkuda,» tõmbas Villem käe ühes tubakakotiga taskust välja. «Säh, vaata, siin ehk peaks üks piibutäis ikka olema.»

Aga Ants, kuigi ta meel nüüd üpris rõõmsaks läks, raputas eitavalt pead.

«Ainult surm ja priistav võtavad viimase,» arvas ta. «Ei mina taha nende ahnepäitsude paarimeheks hakata.»

Villem, kes kogu aeg oli tõsine olnud, puhkes nüüd naerma ja ütles:

«Noh, kui just nõndamoodi, siis suitsetame selle viimase piibutäie kahasse.»

Ants oli oma eluea kestel linnades ja alevikohtades küllaltki näinud maju aknaluukidega, mis seisid hingedel välisseina küljes ja käisid öösiti ees. Need olid enamasti roheliseks värvitud, keskel kas poti- või ristiässa meenutavad augud, mis, nagu ta arvas, olid tehtud selleks, et päikesekiir hommikuti võiks pääseda laiska linnasaksa erutama. Nüüd siis laskis Taube oma lossiakendele teha sisemised luugid, kuid mitte kahte musta kaardiässa meeldetuletavate aukudega. Nagu Villem ühist piipu suitsetades oli jutustanud, laskvat Taube oma tammepuust luukidesse lõigata lihtlabased augud, ümmargused ja parajasti just nii suured, et neist püstoliotsa või püssitoru välja pista.

Antsu igaõhtune õhkamine Liiva-Annuse poole oli noortele Punamäe all saunas alati vihastavalt mõjunud. Isa jäi küll isaks, kuid ta surmaootus tundus vaenulikuna nendele unistustele, igatsustele ja lootustele, mida hellitasid endi elukuumas põues tüdrukud, nii elavaloomuline Salme kui ka temast tagasihoidlikum Tiina, aga vahest juba Loviisagi. Talvel ei käidud linaleoaugul ja siis oli teedest mõisa turbaveotee Käba saunale kõige lähedam. Ning sellele turbaveoteele astusidki Tiina ja Salme, kui nad jälle oma kujutluses asusid isakodust lahkuma. Salme läks läbi mõisa, läbi küla ja isegi läbi alevi püstipäisena, sirgena, ringi vahtimata; pilk sihitud alati ettepoole ja õlanukid õiged, tõttas ta linnauulitsatelgi. Aga hoopis teisiti läks Tiina. Ei, tema ei suudaks minna siit nii sirgena ja nii püstipäisena. Salme küll ütleb, et tema ajaks oma pea püsti just südamevalu pärast, mida tekitab lahkumine vanematekodust, aga Tiinat sunniks see südamevalu aina tagasi vaatama. Esiteks ikka vaatad aknakest ja väravat, siis sauna madalat räästast, siis ta sammaldunud harja, ja kui kodupaik on silmist juba kadunud, pöörad pilgu lihtsalt sinnapoole, kuhu ta jäi. Tiina teeb seda isegi siis veel, kui tema ning kodukoha vahele on kasvanud juba künkad ja metsad. Kuid ega Tiina oma kujutlustes ei tõttagi väga kaugele Ta võiks peatuda juba mõisas või alevis, ja läheks linna alles siis, kui mujal pole hakka-

mist. Linn on talle liiga võõras ja kauge, kuigi see asub ainult kaheksateistkümne vöödilise verstatulba taga. Tiinale meeldiks elama jääda lähemale, kojuümbrusse, kust oleks võimalik — kui mitte muul ajal, siis vähemalt mõnikord pühapäevalgi — vanasse pesakohta tagasi lipata. Küll on siis hea rääkida omastega, kui tullakse koju mitme aja tagant ja võib-olla isegi pärast seda, kui võõrsil on mitugi valusat peatäit maha nutetud. Jah, Tiina näeb selgesti isegi neid kujutletavaid pisaraid, mis ta kojutuleku teevad nii soojaks ja südamlikuks. Ja võib-olla just sellepärast, et Tiinale iga ese ta kujutletavast tulevikust nii selgesti peab silmade ees seisma, ei olegi tema unistuses midagi ebamäärast, veel vähem midagi võimatut. Tema mees on osav käsitööline; Tiina usub juba ammugi, et nõnda oleks kehva mehe tütre elu maailmas küll kõige õnnelikum. Käsitöölisest mees — see on selge ja kindel punkt tema unistustes. Tiina ei varjagi seda, ta ei tee sellest kodus kellegi ees saladust. Salme vahest ei räägiks sellest nii asjaliku tõsidusega kui Tiina. Tiina räägib oma mehelemineku st nõnda, nagu väike Vidri unistas ja rääkis sellest, et tahab õppida kellassepaks. Võib-olla Salme ei räägiks sellest nõnda, aga mine tea, vahest räägiks temagi, kui see talle samuti selge oleks ja kui ta kindlasti teaks, et vanemad tema valikuga rahule jäävad. Et Tiina tahab minna käsitöölisele, selle vastu neil ei ole midagi, ei — seda nõu nad koguni kiidavad, sest seda ei ole nendegi arvates ei liiga vähe ega liiga palju. Jah, ega ametimehe naise põlvel ei tohiks suurt viga olla; see peaks päris puhaski olema. Tiina teadis ainult seda, et ta mees peaks olema käsitööline. Salme imestas, et sealjuures polnud see nagu Tiina asigi, missugune selle käsitöölise välimus on. Ka Salmega nelja silma all rääkides polnud Tiina kordagi veel nimetanud, kas ta tulevane on sihvakas või jändrik, üsna noor või juba vanem mees; kes talle rohkem meeldiks — valgetverd või tõmmu. Peaasi, et ta on aga käsitööline, ja ainult harva oli ta tagasihoidlikult soovinud, et sel käsitöölisel ka hea süda oleks. Kõik muu just nagu ei lähekski temale korda.

Salmega oli see vastupidi. Tema ei osanud kujutleda,

kes ta mees ameti poolest on, kuid seda selgemini teadis ta, et see peab olema pikk ja sale, noor, ilus ja ennemini tõmmu kui valge. Aga kui ta siiski on valgetverd, siis peaksid tema juuksed olema käharad ja silmad pisut sinisemad ning pisut suuremad kui harilikult. Käharpäine peaks olema nende lapski. Nad kõik oleksid nii targad. Ja nad kõik oleksid nii ilusad, et isegi rikkad mõisnikud, vürstid ja krahvid oma suurte varandustega tunneksid endid nende kõrval vaestena nagu viimased kerjused.

See oli tema unistuste kõige kõrgem küngas.

Keegi ei suuda oma unistusi pikemat aega hoida ainult enese teada. Mida ilusamaks sa ise neid pead ja mida rohkem need su meeli, su südant ning mõtteid erutavad, seda suurem ongi kiusatus neid teistega jagada. Ka Salme tundis vahete-vahel niisugust kiusatust, kuid kellega peale Loviisa oli tal võimalik oma unistustest tõsiselt rääkida. Isa, ema ja isegi Tiina oleksid teda narriks pidanud. Ja sellepärast jutustaski Salme oma unistustest vanemaile ainult niisuguse näoga ja niisuguse tooniga, nagu oleks see vaid tühi loba, mida tütarlaps niisama koeruse pärast ja rumaludasa suust välja ajab.

Ainult Loviisa ei mõtelnud nõnda, sest tema oli kuulnud kõike seda Salmelt juba varem ja hoopis teistsuguses toonis. Kui Salme usaldas talle oma unistusi nelja silma all jutustada, siis olid Salme silmad tõsised ja suured ning iga sõna, mis ta ütles, tundus Loviisale nagu mingi pühadus või saladus. Salme, kes oli niigi juba ilus, muutus niisugustel puhkudel veel palju ilusamaks. Ning Loviisa süda hakkas alati valutama, kui ta Salmet kuulis teinekord nendest oma ilusatest unistustest naerdes ja otsekui koeruse pärast lobisevat. Tal oli siis kahju, nagu oleksid korraga purunenud kõik need imed, millesse temagi oli uskuma hakanud... Ta oli näinud, kuidas jäätunud metsas, kus iga virve on just nagu klaasistunud, pärast mitmepäevast vaikust tuul tõuseb. Seda murdumise helinat ja kõlinat, mis seal siis ei ole! Ikka ägedamini hakkavad õõtsuma puud, aina teravamaks muutub kilin-kõlin. See teeb rahutuks. Ning kui Salme Tiinaga ja emaga hakkas oma unistustest rääkima alpi mängides, nagu naeraks ta neid ise suure

suuga, siis tundis Loviisa jälle oma lapsehinges samasugust rahutust.

Jah, Loviisat võis nimetada lapseks. Temal oli praegu veel õigus elada vanemate katuse all. See oli suur õigus ja tähendas seda, et ta võis siin kurta, nuriseda ja nõudagi, kui talle miski ei meeldinud või kui ta millestki puudust tundis. Tiinale ja Salmele oli see kõik juba keelatud. Kui nemad hakkasid nurisema või midagi nõudma, siis näidati neile ust, kuid Loviisa ees isa-ema vaikisid nagu maksujõuetud võlglased. Ja sellepärast ei tarvitsenud Loviisa oma meelemõlgutusi tingimata siduda lahkumisega isakodust. Tema uitas nendega siiasinna ja meelsamini ikka neis paigus, kus polnud verstaposte ega üldse teid. Metsamaastikud, mäekünkad ja soo, — sealt leidis ta end enamasti oma pool-lapselike, pool-neiulike tunnetega. Kuid vist olid need tunded Loviisa aastate kohta kõik liiga üheülbalised, sest ega muidu piiga poleks võtnud kombeks end ise sagedasti hirmutada. Ta mõtles välja olematuid hädaohte. Kõige parem oli seda teha pimedal ajal toast välja minnes. Siis oli õu täis põlevaid silmi, tundmatute olevuste lõõtsutavaid ninasõõrmeid ja kõikjalt tema poole sirutatud käsi. Päästa ennast koletiste konksus sõrmede vahelt ja sulle kord kuklasse, kord lausa näkku lõõskava hingeõhu käest. Kui sa nüüd kohe ei põgene, siis oled varsti hukkas. Kuule, kuidas sulle ülevalt läheneb tume kohin, niisugune, mis käib raske paduvihma eel. Kui sa päeval üle metsalagendiku läksid, siis muutusid ju pilved selle kohal suurteks röövlindudeks.

Et pilved Loviisa kujutluses suurteks röövlindudeks moondusid, seda juhtus sagedasti ja mitte ainult siis, kui ta Punamäelt alla tuli või mõnest metsalagendikust üle ruttas, vaid teinekord isegi koduõuel. Kuid endahirmutamiseks kõlbasid Loviisale ka mitmesugused lood, mida ta kodus oli kuulnud küll jutustatavat, küll laulдavat. Harva käis ta talvisel ajal suures Kukesoos, aga kui ta mõtleski sinna, siis hakkas ta varsti end hirmutama sellega, et sood läbival taliteel sõidab surm.

Surm võis sõita mööda sood, kimp kitseluid seljas, nagu rahvalaulgi jutustas, ja sellega, et ta seal nõnda sõitis, võis isegi vaiba all endale hirmu peale ajada. See

kõik oli ettekujutus ja sellest ei olnud midagi, aga kui isa hakkas õhtuti Liiva-Annuse poole õhkama, siis ei tahtnud noored seda kuulda; siis see oli nagu kuritegu nende elurõõmu ja nooruse vastu. Õhtune soe hämarus muutus külakarjuse saunas umbseks ja süda hakkas sees valutama, nagu oleks isa oma Liiva-Annusega võtnud neilt õiguse unistada, igatseda, loota ja uskuda, et nad on ilusad ja et peale surma ning armetu vaesuse on maailmas veel muudki.

«Säh hullu!» ütles isa, kui tütred temaga nurisesid. «Mis te ometi mõtlete — ega mina siis maailmasambaks ei jää.»

Aga tol õhtul jäid Käba saunas tavalised murejutud ja surma poole õhkamised ära. Kui Ants oli Villemilt kuuldud mõisauudise mitut kanti läbi arutanud ja ikka otsusele jõudnud, et Taubel on nüüd tõesti hirm naha vahel, siis viimaks lõpetas ta oma päeva niisuguste sõnadega:

«Eks elab ja vaatab, mis sellest asjast maailmas veel tuleb.»

Ja nendes sõnades oli jälle tahtmine elada, aga võib olla, et isegi tugev soov maailmasambaks jääda.

4

Ei või ütelda, et Villem Kulesaar oleks armastanud oma aega just liialt raisata haledatele tunnetele, kuid kibe nutuvõru Käba Antsu suu ümber jäi talle ometi nii tugevasti meelde, et ta kohe järgmisel päeval pärast puukoormaga linnas käimist tubakapakiga Käbale ilmus. Oli külm õhtu noore kuuga ja mitte veel täiesti kustunud roheka ehavalgusega, mille ots nüüd iga päevaga ikka kaugemale põhja tungis. Kaks valgust segunesid teineteisega, kuid ei suutnud ka kahekesi kokku tagasi tõrjuda öö tulekut. Ülal süttis järjest uusi tähti, varjud heitsid endid maha üha tumedamatena.

Käbal peeti videvikku ja tuba oli üsnagi pime, kui Villem sisse astus. Ainult laual akna all oli ruudukene nõrka kuuvalgust. Ants istus laua ääres ja just tema

ette kuuvalgusesse Villem panigi tubakapaki, ilma et ta sealjuures oleks ise sõnakestki lausunud.

«Mis see on?» küsis Ants.

«Saad piibu paar korda täis toppida,» vastas Villem. «Alles tundi pool tagasi ma nägin kaevule minnes noort kuud ja ütlesin kohe sealsamas õue peal eidele, et saan sel kuul kinki — näe, eks nüüd olegi kingitus käes!»

Nõnda rääkides oli Ants lapselikult õnnelik, vaatas ikka tubakapakki ja polnud ka sealjuures parem kui laps, kelle suus küll käivad neelud ihaldatud asjale, kuid kes seda kinkija silma all siiski ei julge vastu võtta.

«Mis sa, Villem, tühjale tood,» ütles Teele tõrelemisi, kuid sellise tooniga, mis ei jätnud kahtlustki, et ta südames Antsu õnnele kaasa tundis.

«Pole see kingitus ega midagi,» ütles Villem tusaselt. Ja otsekui läbi hammaste: «Ole sa meheks parajal ajal appi kargamast.»

Ants ütles naerukõhinaga:

«Asi, mida ka maksab abiks nimetada.»

Teele pidas tarvilikuks Antsu naerukõhinale omalt poolt midagi viisakamat ja lahkemat lisada. Ta istus põrandal maas, käsi hälli servas kinni, kiigutades väikest une ääremail viibivat Antsu otsekui mingi sisemise, teistele kuuldamatu hällilaulu taktis kord aeglasemalt, kord ägedamalt, ning lausus:

«Ja kas siis kohe sellepärast võtsidki reisi meile ette?»

Jah, selles majas oli kaks meheleminekuealist piigat! Villem oli juba teele asudes kartnud, et tema külaskäiku võidakse Käbal siduda eesmärkidega ja kavatsustega, mida tal ei ole. Vanad naised ja iseäranis tütarde emad on ju kärmed igale su sammukesele kosjakulinaid külge riputama. Sina ei ole midagi niisugust uneski näinud, aga nendele on see juba selge nagu vesi. Villem oli harjunud end igasugusest vananaiste uudishimust järsu tooniga eraldama, ja sellepärast ta ütles nüüdki nõnda:

«Tahtsin küll varesega saata, aga see ei tulnud.»

«Ei tea, miks?» söandas Teele veel pärida.

«Kartis sind,» vastas Villem.

Ja nüüd jäi Teele vait. Noh, mis seda Villemit rääkida — tema on oma elupäevad äkiline ja uhke olnud. Kui räägib, siis kohe nagu hammustab. Aga pimedas nurgas, kus kolm tüdrukut, külalise tõttu üksmeelsemad kui muidu, olid püsinud seni hiirvaikseina, turtsatas keegi küllap vist vastu endagi tahtmist naerma.

Taevas oli selge ja teravast kuusirbist lendas vahetevahel üle korstnast tõusev suits, helevalge nagu ikka niisugusel külmal talveõhtul. Sellest siis tuligi, et väljast tuppa langev kuuvalgus Antsu ees laual, kus oli tubakapakk, oleks nagu elanud, vahetpidamata tantsides ja liikudes.

«Või aiva turtsuma,» pahandas Ants, seda valguse ja varju mängu vaadeldes. «Et keegi teist märkaks ka tuld üles võtta.»

Nurgas jäi vaikseks.

«Piigad!» ütles Teele, kes nüüd veel hälli üsna vähehaaval kiigutas.

See ühesõnaline meeldetuletus mõjus; sellel puudus hällilaulu uinutav meloodia. Üks piigadest tõusis ja võttis naela otsast lambi. See oli Tiina.

«Minupärast pole siin vaja lampi ega midagi,» keelas Villem.

«Noh hullu!» hüüdis Ants. Ja siis Tiinale otsekui hoiatuseks, et tütar ei hakkaks tuletikke raiskama: «Peerud on aseme vahel nurgas.»

Tiina võttis vaikides peeru, läks sellega üle toa ja kükitas küdeva koldesuu ette, et siin esiteks peerg ja siis lamp süüdata. Ta ei saanud veel peergu põlema, kui ema end kätki kõrvalt püsti ajas, lambiklaasi võttis ja seda puhastama hakkas, kuigi see oli õige vähe tahmane. Muidugi tegi ema seda külalise pärast. «Vaadake, kas ei taha ka lambitaht lõigata,» ütles samal põhjusel nähtavasti isagi, ja — imet lugu! — peremehelikumalt kui muidu.

Tiina ei vastanud midagi, ta süütas lambi ja viis selle meeste ette lauale, tehes seda veidi häbelikult, silmad maas, sunnitud sõnakuulelikkusega. Tema noor nägu õhetas nii piinlikkusest kui tulepaistest.

Vaevalt oli ta õdede kõrval sängiserval istet võtnud, kui ema hakkas tütreid tööle sundima.

«Noh, mis sa nüüd sinna enam istusid; võta aga vokk ette,» ütles ta Tiinale. «Ja sina, Salme, ka — kus on kraasid?»

Mis jäi nüüd piigadel muud üle kui ema sõna kuulata. Toodi välja vokk villadega ja sõel kraasilistega. Ainult vokki ei saadud korrapealt käima, sest pahategijas — väike Ants — oli kõik selle nöörid sassi ajanud. Millal ta pime jälle ometi selle paraja aja leidis? Just nagu silmamoondaja teine. Mida rohkem keelad, seda hullemaks läheb.

«Justnagu kana,» arvas Ants. «Kui silmist väldib, on kohe paha peal.»

Aga sel ajal kui pahategijat nõnda siunati, magas too juba õiglase und. Lõpuks oli väikese pahareti viimane päevatöö lahti harutatud ja vokiratas võis jälle veerema hakata. Tüdrukud tegid oma tööd vaikides ja pilku üles tõstmata. Või mida teadsidki nemad lausuda meeste jutu sekka, mis oli kohe läinud paemurdudesse ja turbarabadesse, ähvardades sinna kogu õhtuks jääda. Nõnda see näis, otsustades põhjalikkuse järgi, millega mehed, mõlemad suured asjatundjad, tööst turbarabas rääkisid.

«Siis oled ikka kange mees küll,» imestas Ants, «kui sa seitse jalga viie pingiga välja viskad.»

«Eks see tähendab ka palju, missugune on raba,» püüdis Villem Antsu kiitust vähendada. «Ole sa nii kange mees kui tahad, aga ei sa tee ka seal midagi, kus raba on nagu potas või kus juhtub palju kändu olema.»

Naised peaaegu ei kuulanudki meeste juttu. Pealegi oli kõik see, millest rääkis Ants, neile juba ammust ajast tuttav. Ja polnud neile teadmata ka see, et Antsu jutt, millest see polekski alguse saanud, jõudis lõpuks ikkagi välja metsadesse Roostava jõe taha, neisse paikadesse, kus mees oli saagi piinanud siis, kui nad Teelega olid alles noored ja endile pesa punusid.

«Metsatööga ei tule talvel seisakut,» ütles ta nüüdki. «Kui aga on rammu, riiet ja kindapotukaid, siis pole muud kui lase sael ja kirvel läbi aasta välkuda.»

Teele, kellel parajasti oligi kindakudumine käsil, vaatas vaheldumisi Villemit ja tüdrukuid ning imestas endamisi, et noored olid üksteisele nii võõrad. Kas oli see

mujal ka või ainult siin, ema silma all, nõnda? Piigad vaatasid üksnes endi kätele ja Villem, must nagu tõrvaskänd, istus kogu aeg kangelt, ilma et oleks peadki pööranud. Alles äramineku eel tõstis ta silmad esmalt kraasijale, siis ketrajale, ning ütles:

«Eks te, piigad, rääkige nüüd ka, mis siis Jüri oma elust seal Siberi tühjas kirjutab.»

Ants köhatas ja tükil ajal paistis, nagu ei tulekski Villemi küsimusele teist vastust.

«Ei meie tea,» vastas viimaks Salme, pani kraasid kokku, lükkas juuksekiharad kõrva taha ja jäi Villemile suurte silmadega otsa vaatama.

«Tühi jutt!» ütles Villem lühidalt.

«Mina ei ole Jürilt ühtegi kirja saanud,» vastas Salme õlgu kehitades ja hakkas uuesti kraasima.

Tiina muigas.

«Noh, ei tule sealt midagi?» usutas Villem.

«Pead siis sina kõike teadma?» küsis Teele. «Võibolla kirjutab Jüri koguni minule.»

«Teada kõik,» arvas Villem.

Aga nüüd hakkas Antsul piinlik naiste pärast, kellel tema arvates ei olnud põrmugi viisakust. Ning et asja pisutki parandada, ruttas ta lugu Villemile omalt poolt selgitama.

«Vaata aga vigurdamist, mis neil naistel ei ole,» ütles ta pahandatult. «Eks te või siis talle ütelda, et see oli Juhan, kes Salmele siin kirja või kaks saatis. Aga sellest on juba aastapäevad möödas, sõda Jaapaniga siis alles algas.»

Salme turtsatas naerma, pead rindu tõmmates nagu noor hobune.

«Mis sa, pime, turtsud!» kurjustas isa.

«Tüdrukute suu on kinni ja vana Ants ei tea naiste asjast midagi,» sõnas Teele. «No olgu siis pealegi — mina tahan sulle õigust rääkida, kuidas nende Jüri kirjadega on. Kuid vaata ette, et sa sellest ühelegi hingele ei kõssa. Ja meie Ants ka; et sa oled sellest vait nagu sukk.»

«Ära siis parem räägigi, kui see nii suur saladus on,» kõverdas Villem suunurka naeruks.

Kui Teele poleks kartnud, et asja saladuseks jätmine

võib tema meheleminekuealistele tütardele kahju teha, siis ta ehk olekski nüüd vaikinud, seda rohkem, et see oli ka Tiina ja Salme soov. Seda soovi nägi ta kogu nende olekust, ja ometi oli emalik mure tema südames nii suur, et ta ei saanud teisiti, vaid pidi ütlema:

«Need kirjad, mis meie tüdrukud ongi Jürilt saanud, lähevad siit kõik edasi ta oma Anu kätte. Jah, näe, ikka hoiab oma Jürist kinni, nagu takjas kohe.»

Villem vaatas Tiinat ja Salmet natuke aega vaikides, siis ütles:

«Eks Anu ole ka Jüri elust üht-teist rääkinud.»

«Rääkinud!» kordas Teele. «Mis ta vaene sellest rääkida saab või oskab. Siinsamas akna all ta on oma kirju lugenud ja siinsamas ta on iga kord ka nutma hakanud. Tahagi siis teist enam segada ega küsida . . .»

«Suured metsad ja hirmsad tuisud,» ütles Salme. Ants köhatas.

«Hanged pidada katuseräästas kinni olema,» teadis Teele. «Oleme siin Anu enda lõngadest Jürile mitu paari kindaid ja sokke kudunud.»

«Jaa-jah,» hääldas Villem. Ja võib-olla esimest korda oma elus tundis mees, et ta istub vana naisega silm silma vastu ja ajab temaga juttu ilma igasuguse eelarvamuseta, ilma oma tavalise, eitede jaoks varutud teravuseta ja uhkuseta.

«Ja hundid pidavat karjakaupa ümber maja ulguma,» tähendas Tiina.

Tiina oli kõige haledasüdamelisem. Vaata aga, kuidas kulmude kohalt kortsud ta noore otsaesise kokku kisuvad. Nagu tabaks vaikset vetepinda ootamatu tuuleiiling. Kas eksis Villem või oli see tõesti nõnda, et piiga silmanurgast puges välja suur pisar ning veeres kiiresti üle palge, nagu oleks tal häbi või nagu oleks tal keelatud nii noorel ja kortsudeta näol kauemini püsida. Kuid see oli ka Villemile täiesti ükskõik, kas ta eksis või nägi tõepoolest piiga silmades pisaraid, sest selletagi tundus talle Tiina haledus naljakana, ning ta ütles naerdes:

«Hundid — mõni viga see nüüd.»

«Ja mis see viga siis on?» küsis Teele.

«Eks ta ole kauge!» arvas Ants, kui Villem kohe ei vastanud.

Villem vastas alles hatukese aja pärast, siis kui ta oli juba püsti tõusnud ja mütsi pähe pannud:
«Suur viga on see, et Jürit oleks nüüd kibedasti siingi tarvis.»

5

Vähe, mis Anu oli Jüri kirjade puhul Käbade toas nutnud. Palju rohkem ja hoopis kibedamat silmavett oli ta valanud Punamäe all, sel metsavahelisel teel, kus polnud kedagi kuulamas ega nägemas. Ja ometi ei olnud Jüri kirjades midagi südantlõhestavat. Neis oli kõike muud, ainult mitte kurtmist või haledust. Raske käega oli mees neis kirjeldanud loodust ning jutustanud oma mõttemõlgutusi inimestest ja kiskjatest. Ei puudunud ka read, kus oli voli antud tunnetele, nii vihale kui armastusele. Aga ka seal, nendes ridades, kus pääses kõnelema armu ja igatsuse õrn hääl, ei olnud midagi niisugust, mis oleks andnud Anule põhjust nii pikkadeks nuuksumisteks, nagu neid olid kuulnud Punamäe-alused haavikud, linaleoaugud ja teerada vanade kaskede vahel mäeharjal, mille kohal alles poolteist aastat tagasi oli lõõmanud nende õnnelik suvepäev.

See poolteist aastat oli Anule siiski raske ja pikk olnud. Seda aega välja kannatada olid tal aidanud mõningad lootused. Neid oli jätkunud vähemalt esialgu. Kulina härra Babin, kelle poole ta mõnede heade inimeste soovitusel varsti pärast Jüri väljasaatmist abisaamiseks pöördus, oli lubanud lahkelt teha kõik, mis tema võimuses, et Jüri Siberist tagasi tuua.

Kes oleks olnudki seda asja kohasem üles tõstma kui tema, kellest ju räägiti, et tal on kõik kõrged kroonuasutused häid sõpru täis. Ei ole teada, kui palju ta nende kõrgete kroonuasutuste uksi kulutas või kas ta neid Jüri päästmiseks puudutaski, kuid lahket nägu ja ladusat valet jätkus tal Anu jaoks alati. Küll ütles ta olevat end palvekirju välja saatnud, küll suusõnal isegi ministriga Jüri asjast rääkinud. Anut ära saates ütles ta alati: «Tuled teine kord, kuuled rohkem.» Babin oleks oma loba veelgi jätkanud, kui piiga poleks sellesse usku kaotanud, kui see poleks talle viimaks läilaks ja vastikuks

muutunud. Pealegi algas sõda ja Anu sai isegi aru, et kõrgel kroonul on nüüd arutada tähtsamaidki asju kui Siberi tühja saadetud moonakapoisi armetu saatus.

Aga isegi niisugustest petlikkudest lootustest äraütlemine jätab inimese esialgu nagu tühjusse. Anu elu vagatseva isa katuse all muutus pärast seda mitmekordselt raskemaks. Ta pidi vaikima ja leppima paljuga, mis talle ei meeldinud. Kaotanud usu inimestesse, tundis ta sel ajal mõnikord jälle oma südames nõrkust põlvili langeda ja otse lapse kombel palvetada, et jumal maailmast kõik kurjuse ja ülekohtu ära hävitaks. Ta tahtis paluda kogu südamest, ja uskuda, et jumal on õiglane, et maailmas ei sünni midagi ilma taevase isa teadmata. Tema tahtmata ei kukkuvat isegi varblane aiateibast alla, nagu talle lapsepõlves alati oli räägitud ja nagu ta hiljem kooliski oli õppinud. «Sina oled suur, sina oled püha,» oleks tahtnud ta põlvili langedes ütelda, «ja tee, et sinu sulastegi meel oleks õiglane, nende mõtted suured, nende sõnad ja teod ausad.»

Oma õnnetuse kõige raskematel silmapilkudel oleks Anu olnud õnnelik, kui ta oleks võinud kõhklemata uskuda, et kogu ülekohus, mis maa peal tehakse, sünnib jumala teadmata. Samasugune eksimõte liikus ju keisrigi kohta. Arvamisega, et õiglane keiser ei tea midagi oma ametnikkude toorusest, katsusid endid lohutada ka alandlikud hinged rõhutud rahvahulkades. Aga kuigi Anu aastapäevad tagasi oli tahtnud sedasama mõtelda ka jumalast, polnud ta ometi oma põlvi palveks nõtkutanud. Polnud sugugi kerge seda tegemata jätta, kuigi veelgi raskem oli seda teha. Ei jätkunud enam seda lapseusku, mis lubas käed nii kindlasti risti panna ja palvetada. Jah, lapsena ei kahelnud ei jumalas ega taevas, siis olid kõik olemas — ka hirm põrgutule ees.

Anu ei olnud veel kümneaastane, kui ta ühel suvel jumalalt palus järgmiseks päevaks ilusat ilma. Küllap oli ta seda mõnikord varemgi teinud, kuid ei mäleta, kas varem oli ta palvet nõnda kuulda võetud nagu seekord. Järgmine päev oli tõesti ilus, soe ja päikesepaisteline, nagu loodud selleks, et minna kodunt kaugele maasikale. Sel aastal oli palju maasikaid Kirikküla taga raiesmikus.

Kirikküla maasikaterikkad raiesmikud taga Konnakõrve, nagu surnuaeda nimetati, olid neil aegadel Ridaküla lastele ihaldatud maaks. Kuid nad olid kauged ja sinna ei tahetud lapsi lubada. Et nad ei läheks sinna ka omapead, siis neid isegi hirmutati mitmesuguste juttudega. Mis kõik nendes kaugetes raiesmikkudes ei pidavat olema! Usse vedelevat seal peaaegu iga mätta otsas ja iga põõsa taga võivat seal sattuda tigedatele sõnnidele või marukoertele. Kuid kõige hirmuäratavam seal Kirikküla raiesmikkudes tundus lastele olevat Konnakõrve Poiss, hull ja alaliselt lällav noormees, keda sagedasti võis näha mööda metsi jooksmas.

Nii olid sel korral lood Kirikküla raiesmikkudega, mis asusid Konnakõrve taga, kuid Anule ei läinud korda ei ringihulkuvad sõnnid ega mätastel vedelevad ussid. Anu ei kartnud isegi marukoeri ega Konnakõrve Poissi, aga mitte sellepärast, et tema nii julge oleks olnud, vaid sellepärast, et temal elas Kirikkülas ristiisa, Kirikkülas endas aga vaadati kõigile neile hirmuäratavatele nähtustele hoopis teistsuguse pilguga. Muidugi oli raiesmikus usse, aga kuspool neid ei olnud! Mis puutub marukoertesse, siis oli raiesmikus tõepoolest üks marukoer maha löödud ja pärast seda olevat keegi Kirikküla suurte silmadega moor omapere vasikale rehealuse uste vahel rangid kaela visanud, teda marukoeraks pidades. Kõik see oli olnud juba mullu või tunamullu. Sõnnidele võib sattuda igal pool ja Kirikkülas pole nad tigedamad kui Võhunõmmel. Aga Konnakõrve Poiss? Jah, õigus küll, teist niisugust nagu see ei ole praegusel ajal Ridakülas, ei ole Võhunõmmel ega kogu lähemas ümbruskonnaski, kuid kellele on see õnnetu siis haiget teinud? Muudkui jookseb ja ajab oma sõnatut joru, mis pole laul ega jutt, naer ega hõiskamine, ei palve ega needus.

Kui Ridakülas räägiti Konnakõrve Poisist, ükskõik kas selleks, et temaga lapsi hirmutada või niisama, siis ta nagu poleks olnudki inimene, vaid mingi surma käskjalg, kelle eluasemeks on kalmistu ja kes sealt jookseb välja üksnes selleks, et elavaid surma jaoks ära märkida. Kirikkülas oli ta õnnetu inimene, kes juba poisikesena oli koorma otsast alla kukkunud ja aru kaotanud. Ta oli pikliku näoga ja valgete salkus juustega noor-

mees, kes oma tervematel päevadel hoidis isegi karja. Seal ta käis kergel tantsusammul ümber lammaste ja luges neid, luges murelikult ja lõpmata.

Kui Anu teda esimest korda nägi, siis see õnnetu oligi ametis oma lammaste lugemisega. Ka seda oli õudne pealt vaadata, kuid ometi polnud sel midagi ühist kujutlusega, mis Anul temast Ridakülas oli tekkinud. Lähedalt oli kõik vähem hirmuäratav kui kaugelt. Muidugi andis ka selline äratundmine Anule omajagu julgust, kuid pärispõhjus, miks ta nendes kaugetes kalmistutagustes raiesmikkudes midagi ei kartnud, seisis Kirikküla Maunuse Mahtas, kes oli temast mõni aasta vanem. Mida ei kartnud Mahta, seda ei kartnud Anugi. Ja paistis, et Mahta ei kartnud kurja tontigi.

Mahtaga läks Anu maasikale ka sel ilusal suvepäeval, mille, nagu ta ise uskus, jumal tema palvete peale oli läkitanud. Ning samal päeval juhtuski Kirikküla Maunuse juures lugu, palju võikam kui ükski neist, millega Ridakülas lapsi hirmutati. Lugu ise ei juhtunud küll raiesmikus, vaid Mahta kodus. Kui lapsed pärastlõunal marjult tulid, oli talu juba läbi otsitud. Õu oli kurja, käratsevat juttu täis. Vallaametnikud ja urjadnik seisid aida ees saare all. Nende keskel tammus jalalt teisele suur raske kerega mees — Kirikküla Maunus, kelle rinda kattis lai punane habe, ja kinnitas visalt:

«Mina ei ole varastanud! No ei ole! No eks te saage ometi aru, teil on ju mõistus peas: noorhärra ise, noorhärra ise müüs ta mulle.»

Selle jutu peale vallaametnikud ja urjadnik ainult naersid. Ning siis lausus oma pilkaval moel talitaja Uula Peeter, kes Maunusega oli üheealine mees:

«Mis sa tühja räägid, — ütle parem, et kukk lendas ise kirikumõisast sinu aita.»

«Noorhärra ise, noorhärra ise müüs ta mulle,» kordas Maunus ägenedes. «No eks sina, Peetergi, oska mõtelda: noorhärra ise müüs.»

Alguses Anu ei mõistnud, millest siin räägiti, kuid viimaks nägi ta meeste ees murul suurt kirikutorni kukke, mida siit-sealt kattis roheline vasehallitus.

«Mina ei ole varas, no ei ole,» kordas Maunus ja tagus endale vastu rindu.

Seda vaatepilti oli siiski lähedalt hirmsam vaadata kui kaugelt. Anu ei vaadanud seda lõpuni. Ta laskis järsku Mahta käest lahti ja oligi oma ristiisa õuest nagu viirastus läinud.

Tema uskus Maunust seal vallaametnikkude ees õigust rääkivat. Ja kui asi kohtusse läks, siis palus ta mitugi korda jumalat, et see avaks kohtuhärrade silmad tõe nägemiseks. Anu palus seda nii puhtast südamest, et jumal oleks pidanud seda kuulma, kuid jumal jäi kurdiks ja kohtunikud pimedaks: Maunus mõisteti kirikukuke varguse eest vangi.

Jah, Jüri kirjades oli kõike muud, kuid mitte haledust. Mõnigi kord ruttas ta selle kauge maa tagant Anut koguni trööstima ja julgustama. Ja just see, et Jüri teda oma raskest põlvest hoolimata julgustada katsus, tõukas Anu kõige kibedamatele nuuksumistele. Ühes kirjas hoiatas Jüri, et Anu ei annaks end usu kütkesse. «Kui lähed armulauale, siis tee oma süda kalgiks ja kõvaks, sest see Kristuse ihu ja Kristuse veri pole muud midagi kui sakste pettus.»

Neidki ridu Jüri kirjast alles hiljuti lugedes oli Anu taltsutamatult nutma puhkenud. «Kui lähed armulauale!» Jüri seal kaugel Siberis nagu teadis, mille pärast Anul nüüd kõige rohkem tuli kannatada.

6

Haavikud Punamäe all nägid Anu pisaraid ja neid langes ka linaleoaukudesse, kui piiga mõnikord oma kõige raskemate mõtetega nende juurde eksis, aga isa pilgu ees oli tütre nägu nagu külm kivimüür. Ja eriti külmaks ning läbitungimatuks muutus see siis, kui isa hakkas rääkima jumalast, uuest kirikhärrast, noorest Hoffmannist, vana mõrvatud hingekarjase vennapojast, kes juba aastapäevad oli ametis olnud, ja sellest, et Anu peaks ükskord ometi ka armulauale minema.

Juba oli õpetajahärra ise hakanud meelde tuletama ja küsima, miks tütar end kirikust eemale hoiab ja miks ta jumala armulauale pole tulnud. Seda nägi ta kirikuraamatutestki, et Anu pärast leeriaega pole veel kordagi

lauarahva kirjas seisnud. Ja kes oli Anu? Vöörmündri tütar! See on häbiasi, see on suur häbi. Ja mine tea, mida kõike veel külarahvas pole uuele õpetajahärrale kõrva sisse sosistanud ja mida nad sinna veelgi ei või sosistada, kui Anu aru pähe ei võta...

Nii katsus Rikas Aabram oma tütre kangekaelsust murda, hirmutades teda küll noore õpetajahärra manitsustega, küll vananaiste võimaliku lobaga. Aga kõige hirmsam oli see, et ta pärast oma kurja ja hea sõna tarvitamist tundis end niisama targana nagu enne seda: ta ei kuulnud tütrelt ei musta ega valget. Viimaks, rääkimisest tüdinenud, otsustas ta talitada teisiti. Ühel päeval kirikumõisast tulles teatas ta lühidalt:

«Pea siis meeles, et sa tuleval pühapäeval armulaual oled. Ja nüüd viska oma südamest välja kõik kangus ja patt, et sa võiksid püha sakramenti vastu võtta.»

«Panid sa ta nime siis juba kirja?» küsis ema, kes isegi nagu kohkus, sest ta aimas kohe, et sellest ei või midagi head tulla.

«Kuidas ma siis teisiti sain?» küsis vöörmünder vastu.

Anu ohkas kahetsevalt.

«Siis pead sa õpetaja ees küll valelikuks jääma,» lausus ta isegi nagu kahjurõõmsalt.

«Küllap ta seda vist tahabki,» arvas ema.

Anu ei ütelnud enam midagi. Ta nägu kivines, ilme muutus läbitungimatuks. See ei olnud vanematele uudiseks. Nemad olid niisugust nägu näinud juba poolteist aastat. Mõnikord oli selles näos ka rõõmsamat eluvaimu, aga see kadus sealt kohe, kui nemad midagi ütlesid. Kas nad ütlesid halba või head, ilmus selle rõõmsama eluvaimu asemele raudkivi või jäätükk. Ja sellele raudkivile ei läinud enam ükski asi korda. Paha oli Toomatare Aabramil näha oma tütre elutut nägu, sest sellest sai toitu hirmus kahtlus, et Anule, tema tütrele, tema lihasele lapsele, keda ta kunagi oma süles hüpitas ja põlvel kiigutas, on teada nurjatu, kelle südamel lasub praosti tapmine.

Jah, ohkama pidi Toomatare Aabram tihtilugu, kui ta mõtles sellele kurvastavale nähtusele, et kurjategija on tänapäevani tabamata. Aeg on harilikult hea poiss, sest tema arutab kõik asjad, nagu vanasõnagi ütleb, aga

sedapuhku oli aeg Toomatare Aabrami arvates hoopis halb, sest ta ei toonud asjasse arutust, vaid läks ise iga päevaga aina segasemaks. Linnadest, Tallinnast ja Narvast, rääkimata Peterburist, ei olnud kahel viimasel kuul enam muud kuuldagi kui streikimist ja vastuhakkamist. Sant lugu, et kurjus tõstab maailmas pead just nüüd, mil tema oma eluga on parema järje peale saanud. Justnagu kiuste! Küllap nüüd seegi kurjategija, kes vaese praosti teise maailma saatis, saab südant juurde, tõstab pead ja on ühel öösel teistegi vagade kõri kallal.

«Sellest on vähe, et õpetajahärra mind valelikuks peab,» ütles Aabram tütre vaikimist nähes.

«Ja sellest polekski midagi, sest ega õpetajahärra ise vähe ei valeta.»

Anu ütles seda nõnda, nagu oleks kivist tuld löödud. Õpetajahärra ise? Selle puhul võis küll käsi põlastavalt kokku lüüa, kuid sellele vastu vaielda oli võimatu. Oli tarvis meelde tuletada kas või lugu kirikukukega.

«Kui mina sinust jagu ei saa, siis tuleb päev, kus ka mina kõigi teiste vastalistega ühel pulgal olen,» vastas isa, ennustades õnnetust, mis pidi kangekaelsele hoiatuseks olema.

«Kannata veel natuke, siis saad minust lahti,» lohutas tütar.

«Kuhu siis lähed?»

Seda küsis ema põlastavalt.

«Venemaale.»

Nüüd hakati naerma: tühipaljas inimene — kuidas sa sinna lähed?

«Läheb vist oma Jürile järele!» ütles ema.

«Küll vist,» arvas isagi.

Aga nende mõnitamine kadus sedamaid, kui Anu ütles:

«Oodake, kuni Krause Kulinale tuleb.»

Krause oli rikas härra, kellel oli Peterburi lähedal kaks mõisat: Prijutina ja Štšeglovo. Eelmisel aastal oli ta sõitnud Kulinale taanlasest meieri juurde, kellega teda nähtavasti sidus ärisõprus, peatus siin nädalapäevad, palgates ümbruskonnast oma mõisate jaoks töölisi. Siis oli siit läinud mitugi perekonda, olid läinud Luutsik ja Stroomani Mart. Kui nüüd Anu Krauset nimetas, siis

võis karta, et tal on Venemaale minekuga tõsi taga. Ometi ütles ema:

«Kõtt, mis sina ka Krause juures peale hakkad?»

Krausel teati Peterburis olevat palju piimakauplusi ja seetõttu võiski Anu vastata nõnda: «Ükskõik, hakkan või pudeleid pesema.»

«Sa räägid nagu rumal laps!» arvas nüüd isa. «Kas sa ka tead, missugune aeg praegu on? Maailm on nagu mässav meri. Või tema läheb Peterburi! Kus on veel rohkem puntuitamist kui seal, sealt see kõik tulebki — kurjus ja verevalamine. Esteks ikka lastakse vabrikutest aur välja ja pärast hakatakse põletama. Ime siis, kui kassakad platsis on ja veri uulitsakivid punaseks värvib.»

«Sa nagu rõõmustaksid verevalamise üle!» ütles Anu.

«Mis minul selle üle rõõmustada või midagi,» vastas isa. «Parem, kui inimesed elaksid rahus ja isekeskis kokku lepiksid.»

«Ei,» ütles Anu, «parem, kui inimesed põletavad — niisuguseid maju, kuhu nende tütreid häda ja häbi sisse tõugatakse.»

«Sa jumal hoidku!» hüüatas ema.

«Missuguseid maju?» küsis isa teeseldes.

«Sina räägid leppimisest!» vastas tütar. «Ja nüüd teed sa veel ennast teadmatuks, missuguseid maju Tallinnas põletatakse. Kas sul on kahju, kas sa lootsid, et ka mina ükskord, kui mul enam kuhugi minna ei ole, nendest majadest omale viimast peavarju leian?»

Toomatare Aabram ja tema naine nägid esimest korda, et nende kivistunud näoga tütar võib nii tulivihaseid sõnu rääkida. «Ah, hingevaenlane, hingevaenlane, millal sa küll oma õnnetu ohvri lahti lased!» Kuid nad ei tõstnud sellest suuremat kära: võib-olla tahab Anu siiski hakata oma südant püha sakramendi vastu valmistama. Arvaku see, kes tahab eksida, et nad oma tütart ei armastanud. Ohati, vaadati teineteisele otsa ja viimaks tõusis Aabram ning läks ja asetas kirve nagu alati kotta ukse kõrvale. Kuid sedagi tegi ta täna vaikselt, tavalise suurustlemiseta: «Kes aga pea pistab, see saab!»

7

Alguses ei olnud näha midagi peale kellatorni, mille ümber tiheda parvena lendasid hakid. Läbi lindude käratsemise kostis otsekui tuulepuhangute kantuna hooti üksikuid kellalööke, mis olid nii kaeblikud, nagu oleks neis elava inimesega tegemist olnud. Pastor, kes vaatas kellatorni kiriku kaarväravast vanade puude alt, teadis, et kell üleval tornis tõstab häält sedamööda, kuidas mustad linnud teda oma tiibadega puudutavad.

Aga siis kadusid linnud ja kogu pastoraadis võttis võimust sügav vaikus. Selles vaikuses muutus uni õhukeseks. Juba läheneski magaja rahustavale teadmisele, et kõik see, mis ta praegu näeb, on vaid unenägu, kui kell tornis uuesti lööma hakkas. Kuid nüüd kajasid ta löögid rütmiliselt, kaeblemiseta, nagu ikka siis, kui kellamees alt nöörist tõmbas. Kadus ka tunne unenäost; kõik see pidi olema tõeliselt ja ilmsi. Siis vaikis kell uuesti. Nüüd avanes kellatorni luuk ja tuli nähtavale kellamehe nägu, suur, naeratlev, pilguga kaugustes otsekui midagi otsides ja enesega üpris rahul olles. Noor pastor ei vaata seda enam kiriku kaarvärava juurest, vaid magamistoa aknast. On imelik, kuidas kellatorn nii selgesti siia paistab! Miks ei varja seda täna kõik need põlispuud, pärnad ja vahtrad, mis ümbritsevad pastoraati varjuandva pargina. Ja ennäe, nüüd avaneb kellamehe suu, mis on habetunud näos nagu omaette luuk, ja sellest kostavad selge, rõõmsa häälega lausutud sõnad:

«Üks surnu tuleb Koeravere poolt.» Need sõnad langevad tornist alla, tekitades pastoris tunde, et kellameest on tabanud suur õnn. Ta tahaks midagi vastata, kuid temas on mingi kohmetus ning ta ei jõua.

«Teine surnu tuleb Kulina poolt,» hüüab kellamees. Ta on nüüd veelgi rõõmsam. Ja natukese aja pärast langevad tornist alla uued sõnad, veelgi rõõmsamad, veelgi õnnelikumad; kellamees, kelle suu mustab ikka nagu luuk, otsekui hõiskaks:

«Kolmas surnu tuleb Kehala poolt!»

«Hea küll, hea küll,» vastab nüüd pastor. Ja kuigi ta seda ütleb vaikselt, teab ta ometi kindlasti, et teine teda seal kellatornis kuuleb.

«Neljas surnu tuleb Kabala poolt!» hüüab kellamees, nagu näeks ta sellest ainsast Koeravere poole avatud luugist kogu ümbruskonda.

«Ole vait, ole vait, mees!» manitseb teda pastor. «Miks sa pead seda kuulutama nõnda, et kogu kihelkond kuuleb.»

«Viies surnu tuleb Rakvere poolt,» jätkab kellamees oma teadustamist. «Kuues surnu . . .»

Aga nüüd ei läbe pastor seda kauem kuulata, vaid tunneb, et peab neid igast ilmakaarest pastoraadile lähenevaid surnuronge oma silmaga nägema. Ta tõuseb. Ja ei võtagi kuigi palju aega, kui ta ka ise üleval kellatornis seisab ning luugist kellamehe kõrvalt välja vaatab. Taevas on sinine, nii helesinine, ja päike paistab torni ümber nagu elav pärg. Ka tema süda on nüüd äraütlemata rõõmus ja kerge, ka tema tahaks nüüd kellamehe kombel hõisata: «Kuues surnu, seitsmes surnu, kaheksas surnu», aga kui ta silmad on päikesesäraga harjunud ning seletama hakkavad, siis näeb ta kohkumisega, et kellamees on eksinud: need ei ole surnurongid, vaid pastoraadile lähenevad kõiki teid mööda talupoegade salgad, hangud, hargid, matrad ja igasugused muud löögiriistad sõjakalt püsti. Nad lähenevad kiiresti, ning salga ees, mis tuleb Koeravere poolt, astub kerekas talupoeg, võimsal rinnal lai punane panthabe tulekeelena lehvimas. Ja ennäe, nad sammuvad kiriku kaarväravatest sisse. Neile avatakse püha jumalakoja uksed. Ja kui nad on juba kiriku sees, siis astub panthabe aegaviitmata kantslisse ning algab jutlust: «Siit,» ütleb ta valju häälega, nagu oleks sõna olnud elupõlved tema käes, «on meile küllalt hambasse puhutud; nüüd tahan mina teile tõde kuulutada . . .»

Kauem ei kannatanud pastor välja.

«Löö kella, tulekahjukella!» hüüdis ta kellamehele.

Nende sõnadega ta ärkaski . . .

«Palehigis pead sa oma leiba sööma.» Selle mõtte juures olidki pastori silmad natuke aega tagasi kinni vajunud. Nüüd, pärast võigast unenägu, oli talle veelgi selgem, et kirikumõisad on nagu väikesed Eedeni aiad, kus see Jehoova julm inimese äraneedmine ei ole mak-

sev. Ja mis on inimese õnne maine tuum? Eksib see, kes arvab, et inimene on õnnelik siis, kui tal on kõike küllalt, kui ta ei tarvitse ei oma konti ega pead vaevata. Ei, seda võib heaks eluks nimetada küll rumal inimene, kes elab vaesuses ja viletsuses, kuid oma hingeõndsust ei ole ta sellega veel kätte saanud. Tema kõht võib küll täis olla ja kont vaevamata, aga kui ta ei näe, kuidas teised valavad higi, ja kui ta ei kuule nälga oma ligimese soolikates korisemas, siis ei ole tema hing veel midagi saanud. Kirikumõisa ümbrus on täis kibuvitsu ning ohakaid ja armetutes hurtsikutes elavad inimesed, kes söövad oma leiba palehigis. Ja vaadake, just niisugustes olusuhetes on õige hingeõndsus ja maapealse idülli elusooned.

Juba ammu enne seda, kui Issand — paraku küll kurja käe läbi — kutsus ära praost Hugo Heinrich Hoffmanni, kihelkonna vana hingekarjase, oli olemas sugulastevaheline kokkulepe, et tema järglaseks saab ta vennapoeg Axel Hoffmann. See kokkulepe oli olemas juba siis, kui noor Axel Tartus usuteadust studeeris. Ja kui noormees õpingute vaheajal andus unistustele, siis oli ta oma tulevikku näinud alati päikesepaistelisena. Ei tundnud see päev tormi ega äikest, ja ühteviisi oli ilus selle elupäeva hommik, lõuna kui õhtugi, mis toob kaasa rauge väsimuse ja siis sügava une ... See oli nagu ilus kunstiteos — maal või idülliline luuletus, see tema elupäev. Ja nagu oleks ikka kusagilt kostnud rõõmsaid flöödihelisid. — Õige harva need helid muutusid nukraks, õige harva. Ja veelgi harvemini nad vaikivad, veelgi harvemini. Ja kui nad vaikivadki, siis keegi ikka nagu peidaks end tema eest, siis see nagu oleks vallatu mäng. Mäekingud on haljad ja põõsatagused täis lilli ning üllatusi.

Nõnda oli noor Hoffmann üliõpilaspõlves oma tulevikust unistanud. Nüüd oli sellest mõndagi tegelikkuseks saanud. Pisut järsku ja nagu liiga ruttugi oli ta asunud vana praosti kohale; ligi aastapäevad oli ta juba pastoraadis elanud. Ta oli ristinud, laulatanud, matnud, rahvast armulauale võtnud ja leerilapsi õnnistanud; palju kordi oli ta kuulanud, kuidas laupäevaõhtune ja pühapäevahommikune kellahelin pühalikuna üle ümb-

ruskonna laotus, talupoegade hurtsikutesse tungis, vaevatud inimestele end teatavaks tegi. Kuid sealjuures puudusid mahedad päikesekiired; talupoeg ei paljastanud pead ega jäänud seisma — idüll jäi tulemata. Kunstiteos, millest ta oli unistanud, polnud täiuslik. Oru põhjas pidi olema allikas, selge nagu peegel. Miks ei ole seda allikat? Ja kuhu jäid need kauged, haljastelt kinkudelt kostvad helid? Möödus kevad, läks suvi, kadus sügiski käest, ilma et ta neid oleks veel kordagi siin kuulnud. Kord läinud kevadel Konnakõrve taga kasesalus oli ta lasknud kutsaril hobused kinni pidada. Sadas tasast sooja vihma ja alles lehte läinud, ainult natuke rohkem kui hiirekõrvul kasesalu lõhnas. Noor hingekarjane lootis, et ta siin viimaks ometi flöödipuhumist kuuleb. Ka kutsar jäi kuulatama: kasesalust kostsidki mingid helid. Kuid natuke kuulatanud, mühatas kutsar naerma ja küsis:

«Mis see õpetajahärra nüüd kuulab? See on ju Konnakõrve Poiss. Jah, see on tema lall-lall-laa, lall-lall-laa. Siiapoole tuleb. Seda õnnetust ja häda — vaene inimene peab nüüd jooksma mööda metsa nagu loom.»

Pastor Axel Hoffmann ei kuulnud seda hullumeelse lall-lall-laad esimest korda. Ta oli kuulnud seda varemgi, viibides õppetöö vaheaegadel lelle juures. Ta isegi teadis, kuigi umbkaudu, et see hullumeelne elas kusagil surnuaia taga. Ja üsna teadmata polnud talle seegi, kuidas see õnnetus oli juhtunud. Uudiseks olid talle ainult mõningad loo üksikasjad.

«Jaa-jah, ööaegu,» oli kutsar jätkanud. «Mõisa heinakuhja juures. Isa andis alt kätte, poiss oli koorma otsas, võttis vastu. Ja korraga — trahh! Eks metsavaht sattunud peale ja kohe oma püssiloksust põmmutama. Ehmatas muidugi hobune ja ehmatasid inimesed. Mine siis tea, kas andis ehmatamine või kukkumine talle selle hoobi.»

Tema, Axel Hoffmann, oli öelnud, et selles tuleb näha jumala karistavat sõrme, aga kutsar söandas pomiseda, nagu ajaks raske elu ja vaesus inimesi varastama. Ei, ei! Mitte vaesus ja raske elu ei aja inimest varastama, mässama, vastu hakkama ja streikima, vaid see, et inimene on jumalast ning tema käsusõnadest tagane-

nud, sellepärast, et inimene jääb laisaks, ei taha oma leiba palehigis süüa, ei lepi sellega, et maa kasvatab talle ainult kibuvitsu ja ohakaid.

Noor hingekarjane otsis asjata idülli, milleks ta oli lootnud kogu oma elu siin pastoraadis kujunevat. Ja nagu kevadiselt lõhnava kasesalu äärest, kus ta lüüriliste helide asemel kuulis hullumeelse lall-lall-laad, nõnda mitmel pool mujal ja mitu korda hiljem valdas teda korraga mingi piinlik ja rõhuv tunne. Ah, ja siis tuli kõik meelde... Kahekümneaastaselt, alles esmakordselt armununa, läks ta oma väljavalituga surnuaiale. Oli hiline õhtu, ööbik laulis. Nad valisid endile vaikse koha õitsvate jasmiinipõõsaste vahel. Haudki oli siin maha jäetud, lihtne pingike sammaldunud ja vana. Kuid vaevalt oli ta jõudnud käe oma väljavalitu piha ümber põimida ning talle silma vaadata, pühalikult ja tõsidusega nagu see kohane tulevasele pastorile, kui pehastanud pink nende all kokku vajus. Käed lasksid lahti kallima, haarasid lähedalseisvast ristist ja seegi lõpetas oma elupäevad koos pingiga. Ah seda piinlikkust, neid häbist õhetavaid palgeid! Jah seal, just seal, surnuaia mahajäetud nurgakeses — all purunenud pink, süles pehastanud rist, kõrval kallim, kahel pool õitsvad jasmiinid ja taamal laksutamas ööbik —, oli ta juba varem kogenud seda piinlikkusetunnet. Olla kahekümne aastane, olla esmakordselt armunud ja elada üle midagi niisugust! Hilisemas eas oleks abiks rutanud kas huumor või mõni kaalukam vandesõna, aga siis — ei midagi niisugust. Siis see oli nagu raske kohtuotsus.

Kuid seda piinlikku mälestust ei elustanud ainult rõhuv ja raske tunne, mida ta oma asjatuil idülli-otsinguil pastoraadis ning selle ümbruses üle elas. Sagedasti hakkas see halb mälestus end liigutama ja tekitas ebamugavust vanal kalmistul, mis ümbritses kirikut. See oli maa-aadli kalmistu kiriku ja vanade puude varjus, käärbastega mitmesaja-aastaste kiviristide ja plaatide all. Jalutades siin ja vaadates neid vanu, viltuvajunud kiviriste, ta ei pääsenud mööda oma noorpõlve ebameeldivatest mälestustest. Ent kõik ristid sel aadlikalmistul ei olnud vanad ega viltu vajunud. Üks neist, mustast marmorist ja kuldkirjadega, oli üsna uus. See asus kiriku

tornipoolse otsa ja maantee-äärse kalmistumüüri vahel. Kääbast ümbritses raudaed ning kuldkiri mustal marmorristil jutustas, et selle oli lasknud oma hingekarjasele püstitada kogudus. Ja kui pastor Axel Hoffmann oma jalutuskäigul selle uue risti juures peatus, ei suutnud ta tagasi suruda ohet ega sellega kaasaskäivat mõtet, et siin ei puhka mitte ainult tema lell ja Viru-Jaagupi koguduse vana praost, vaid ühtlasi ka tükike endisest õnnelikust ajast, osake idüllist, millest ta oli unistanud ja mida ta nüüd asjata otsis. Ohkas, mõtles nõnda oma südames ja pidi sealsamas küsima:

«Kas siis tõesti on pehastanud ka meie elupink ja peab otsa saama samal kombel nagu...?»

Ta ei söandanud seda küsimust kunagi lõpule mõtelda ja ega oleks vist iialgi seda teha saanud, sest arvas juba poolikult küsimuselt kuulvat lelle vastust. Rauga hääl oli karm, kui ta lausus:

«Sinu käes on sõna!»

Noor ohkas.

«Ei aita enam sõjariistadki,» ütles ta. «Kas ei tarvitatud sõjariistu tsaari enda palee ees, aga kasu ei olnud sellest teps mitte. Halvemaks läks.»

«Ära karda, mu poeg,» vastas see, kelle hauale oli pandud kuldkirjadega must marmorrist. «Tõsta sõna kõrgele nagu tapper ja hoolitse, et sel oleks jõudu, et ta oleks terav nagu mõõk.»

«Jah, ma teritan oma sõna,» lubas noor. «Ma tõstan ta kõrgele nagu tapri, kuid siiski on seda minul raskem teha kui sinul. Sinu elupäevil olid inimesed alandlikumad. Häda läheneb, armas lell; õnnetus ei ole enam kaugel — juba ulatab rahutuste ots Väike-Maarja kihelkonda, kus mõisates olevat mässu ja vastuhakkamist. Minu käes on küll sõna, aga sellel ei ole enam endist jõudu.»

Juhtus nii mõnigi kord, et vana praost ei vastanud. Noor seisis haua juures ja ootas asjata, mis nõu talle siin antakse, kuid vana vaikis kangekaelselt, nagu ei oskaks ta enam midagi öelda või nagu oleksid temagi meeled kahtluste ja nõutuse külkes. Nõnda oli ka sel laupäeval, mil noor hingekarjane oli kahevahel ega teadnud, missugusele jumalasõna tõele oma pühapäevane

jutlus ehitada. Nõnda möödus tal kogu päev kaksipidi mõtlemises, aga kui ta õhtul oma töölaua juures istus, ees vana testament, siis korraga oleks nagu vana praost tema selja taga seisnud ja öelnud:

«Kuula nüüd, see on minu verehääl, mis sinuga räägib. Mu poeg, mul on kahju, et sinu usk on nõder. Kust võtab sõna oma jõu, kui sul endal ei ole usku sõna sisse?»

«Ma usun,» katsus noor väita, kuid sellest sai vana praosti verehääl pahaseks ja vastas:

«Ole aus, sest mina tean kõik: sa ei usu isegi neid sõnu, mis minu ristile kuldkirjas on maalitud. Seal on kirjutatud, et see marmorrist ja raudaed selle ümber on koguduse poolt,' aga sina mõtled, et seda asja ajas ainult eestseisus, et need olid vöörmündrid ja hädaristijad, kes korjanduslehega mööda kihelkonda käisid rahvalt raha maarumas. Miks sa minu hauda vaadates mõtled rohkem kurjategijale, kes mu eluküünla kustutas, kui nendele, kes mind leinavad ja taga kahetsevad. Jah, sa küsid küll: «Miks on ta vabaduses, see kuri inimene? Miks on ta ikka veel selle koguduse seas?»»

«Jah,» vastas selle peale noor. «Keda tean ma nendest usaldada? Kellele ma siin otsa ei vaatakski, ikka närib mu südant kahtlus nagu uss: ehk see on aga tema!»

«Ära karda, mu poeg,» lausus vana praosti verehääl ja tuli nüüd veelgi lähemale. «Lõö lahti pühakirja leheküljed ja sa leiad sealt sõna, mida võid tarvitada nagu kasakas oma nagaikat või ratsahobust, et tormata peale mässajatele ja hulludele, tulgu nad siis kustpoolt tahes.»

Kes otsib, see leiab. Ja viimaks ometi leidis noor hingekarjane sõna, mida tõsta kõrgele pea kohale nagu mõõka ja millega tagasi tõrjuda hullunud karja, sundida ta sinna, kus karja koht. See kõlas nõnda: «Kibuvitsu ja ohakaid peab sulle maa kandma . . . Palehigis pead sa oma leiba sööma!»

Selle sõnaga oli pastor rahul, aga siiski ei unustanud ta enne magamaheitmist revolvrit öölauale panemata. Oh ei, see oli saanud harjumuseks, sest seda oli ta teinud juba sügisest saadik.

Kui Toomatare Aabram pühapäeva hommikul kiriku kantseleisse astus, või õigemini, kui ta oli teretanud ja pastor oma pilgu temale tõstis, valdas vöörmündrit ootamatu kohmetus. Mis see siis oli: laua taga seisis küll noor mees, kuid sel noormehel oli kadunud praosti silmavaade, karm ja raugalik. Ning tema huuledki! Kas polnud ka need täna kokku surutud samasuguse valju kannatusrikkusega nagu vanal praostil, kui ta kevadisel ajal tütarlaste leeri pidas? Seda sarnasust nähes hakkas vöörmündri süda tugevasti peksma, ta pidi end enne koguma, kui võis öelda:

«Austatud praostihärra, ma pean kohe ütlema, et minu tütar... ta jäi haigeks. Ilm oli külm ka... Jah, temast ei saanud täna armulauale tulijat.»

See oli muidugi vale, hädavale, ja sellepärast Aabram ei pannudki pahaks pastori umbusklikku silmavaadet.

«Ei üks- ega teinekord,» nurises pastor rahulolematult.

Ka seda ei pannud Aabram pahaks. Ta köhatas koguni nõusolevalt ja oli rõõmus, et talle suuremaid etteheiteid ei tehtud, sest kas ta ise vähe selle vale pärast kannatas. Oleks veel mõnel muul ajal, aga just pühapäeva hommikul enne lauale minekut!

«Sa võid minna,» ütles pastor.

Aga kui Aabram hääletul kassisammul juba ukse alla oli jõudnud, kutsus õpetaja ta tagasi ning ütles:

«Tänase lauarahva kirjas on üks talupoeg Kirikkülast, see punase habemega Maunus. Kas sa tead, mis mees ta on; kas loeb ka tema lehti, neid kihvtiseemneid?»

«Lehti loevad nüüd sõja ajal paljud,» vastas Aabram. «Aga kas neid ka Maunus loeb, seda ma ei tea.»

«Ikka vähe loetakse «Ristirahva-Pühapäevalehte»,» ütles pastor ja laskis nende sõnadega vöörmündril minna.

Oma jutlust kokku seades oli ta väga palju just sellele talupojale mõtelnud. Jaa-jah, küll see oli vist nõnda: mõisa metsast oli puid varastatud, ja siis, et varast leida, otsiti talu-talult terve küla läbi. Maunusel ei olnud puuvargusega vähematki tegemist, kuid läbiotsi-

misel leidsid ametimehed ta aidalakast tornikuke, mis viimase kirikuremondi ajal asendati ristiga. Mees jäi kukevargaks ja pandi vangi, hoolimata tema kinnitusest, et ta kukke ei olevat varastanud. Kes uskus seda, et ta kuke ostis, et noorhärra selle talle müüs. Noorhärrat ei kuulatudki üle. Aga kui südametunnistus poleks noorhärrale rahu andnud, kui ta oleks läinud vana praosti, oma lelle juurde ning sellele patu üles tunnistanud, siis oleks vana praost talle käe suu peale surunud: «Vaiki, mu poeg, seda sinu nooruse kergemeelsust ei pea inimesed mitte teada saama.»

Kuid ometi teadis see punase habemega talupoeg ise seda väga hästi. Ta maksis kuke eest kaks ja pool rubla, ja oli sellegipärast kuke varas, keda karistati vangimajaga. See inimene ei unusta seda iialgi! Ja täna on ta armulaual. Imelikud on Issanda teed. Seesama käsi, mis talt aasta kümne eest teenimatult võttis vastu hõbeseekleid, jagab talle täna Kristuse ihu ja verd. Parem oleks võinud Toomatare Anu asemel tema tulemata jääda. Ei, selle kõik peab unustama. «Lass das Vergangene vergangen sein!» Eks lausu suur Goethegi nõnda. Seda on ainult üks üürikene silmapilk, kui sa talle karika ulatad. Tee kiiresti ja ära anna talle mahti ülesvaatamiseks. Mis on see sinu asi, mida see talupoeg oma südames mõtleb. Pea meeles, et sina oled jumala asemik maa peal ja et sinu käes on sõna...

Kirikküla Maunus istus esimeses pingis otse altari vastas ning ta silmad rippusid kogu aeg pastori suu küljes. Ja nõnda nagu Aabram ennist kirikukantseleis, nõnda kohmetas esialgu temagi noore pastori sarnasusest vana kadunukesega. Samasugune silmavaade ja samasugune hääl. Pane sellele hall parukas pähe ja rauk ongi valmis. Kest on küll teine, kuid sisu endine. Raske on mõtelda, et see inimene kunagi oma elupäevil on noor olnud. Ega ta ole veel praegugi vana: kümmekond aastat tagasi oli ta veel poisikene. Aga mine küsi, kas ta seda aega enam mäletab. Aga vahest peabki õige jumalasulane niisugune olema? Tegin vaese inimese taskud tühjaks ja lasksin tal siis rahulikult vangi minna, ilma et ta milleski süüdi oleks olnud, kuid vaga ja püha

olen ma sellegipoolest. Vaata mulle kordki otsa, ehk tuleb sulle ometi meelde, mis sa selle kahe ja poole rublaga linnas peale hakkasid. Silva Johannes lõi isa tagant üle ainult kaks hõberubla ja sai härjatallis selle eest keretäie, millest veel praegugi kogu kihelkond räägib, aga sina ei ole selle eest vist halba sõnagi kuulnud, rääkimata toksamisest. Noorhärra, oi noorhärra! Tuleta, tuleta meelde! Silva Johannes käis korraks «Palermos», jootis ja söötis seal sõpru, tellis linnukeeli, oli selle kahe rubla eest teiste silmis narr ja kangelane, kuid mis tegid sina oma hõbedaga? Kuhu sa ta panid? Keegi ei tea seda peale sinu enese. Ja sina ise oled nüüd meie hingekarjane, jumalasulane. Kuulake neid sõnu — kuidas neid väänatakse ja huulte vahelt välja pressitakse. Aga kanged on nad sellegipärast. Ah-ah, või see teeb ka sinule haiget, et Tallinnas on mõned tüdrukutemajad maha põletatud. Noorhärra, oi noorhärra! Võib olla, et sa need kaks ja pool rubla sinna viisidki. Ja nüüd nutad, nüüd riidled, nüüd ähvardad, nüüd norgutad, ja ega sa ei teeks seda muidu, kui sul ei oleks kahju, et pole enam kohta, kus sina ja sinusugused valgete kätega isandad võiksid lõbutseda. Ja lihavad on need valged käed! Ja pehmed! Küll ma tahaksin oma elupäevil näha, kuidas sa nende kätega oma maad kibuvitstest ja ohakatest harid. Küll sa, jah, teistele oled kange mees soovitama! Nende kätega, mis sinul, on hea küll pattu teha ja kerge lauluraamatu lehti keerata, kuid kibuvitsu ei maksaks sul mitte nimetadagi. Kus oled sa neid meie maal nii palju näinud? Mõni põõsake maantee ääres või ahervaremete vahel — see on nagu rohkem iluasjaks. Ise midagi ei tea, aga muudkui jahvatab ja laulab.

Mina armastan tööd teha. Mina olen kivimürakaid kaalunud ja kännustikust põldu teinud, ja kõik see oleks rahva käes ainult kukepea, kui tal mõisnik kaksiti kuklas ei istuks. Muidugi sööb inimene oma leiba palehigis. Aga mis asja saab ta siin maailmas ilma palehigita? Ikka palehigi sees! Mina ei ole käinud kaevandustes, kust rauda võetakse, aga kui ma olin alles põlvepikkune poisike ja juhtusin kusagilt rauatüki või ainult raudnaelagi leidma, siis see oli mulle nõnda kallis, et ma ei teadnud, kuidas seda hoida. Kui palju on tööd tehtud,

kui palju on sellega vaeva nähtud! Ja kui ma hoidsin või praegugi hoian rauatükki käes, siis inimene oleks nagu tugevam, rikkam, targem, ja mitte ainult inimene, vaid otse nagu kogu maailm oleks siis suurem võidumees kui muidu. Aga kõik ei saanud asjust niimoodi aru, ei saanud ega saa praegugi. Mõnelegi teeb see nalja, et Maunus korjab üles iga traadiotsa: mees nagu mürakas, aga näe, missugune lapsik vaim. Vanem vend Priidik oli tal niisugune mees, kes käis kõrtse mööda ja müütas habet, see noorem, Maunus, peab hobuse maanteel kinni, ronib vankrist maha ja, kui kedagi pole nägemas, annab teetolmust ülestõstetud rauatükile suud ja pühib selle kalli leiu tolmust puhtaks. Lõuapoolik lisab: «Ma nägin oma silmaga pealt, kuidas ta seda tegi — habemega.» Noorhärra, no noorhärra, miks su pilk uitab löövide all ja kroonlühtrite vahel? Sa nagu ei näekski, et Maunus istub esimeses pingis, patune nina peaaegu vastu altarit. Mis on Maunus sinu vägevate sõnade kõrval — ussikene! Sa ei näegi teda. Ka sa ei tahagi teda näha, või kardad teda? Sa ikka vist ei julge, sest niipea, kui sa talle otsa vaatad, tuleb sulle kõik meelde, kogu see inetu lugu. Kelle teiste kui lõuapoolikute käest sinagi, noorhärra, kuulsid, et Juulmanni Maunus Kirikkülast armastab rauda. Võib-olla öeldi sulle: «Nagu siga seebitükki.» See tegi sulle nalja, muidugi esialgu. Pärast hakkas kurat su kannul käima ja sosistama: «Müü ära see kukk, müü ära! Mis asja ta seal leeritoa pööningul muidu vedeleb. Kirikumõisas ta ei laula, Maunuse juures aga ehk hakkab laulmagi.» Noorhärra, no noorhärra, sina ise ju tulid seda kukke minule pakkuma. Tee peal tulid pakkuma, mäletad, seal köstri aia ääres pajude all. Teine kord oli poe ukse taga. «Peremees, see on vask, see on selge vask.» Noh imet, miks Juulmanni Maunus ei taha omale selgest vasest kukke, kui ta tassib koju igasuguseid traadijuppegi ja annab leitud rauatükkidele suud.

Noorhärra, no noorhärra, mina ei varastanud, sina ise müüsid ta mulle.

Nende mõtetega saatis Maunus noore Hoffmanni jutlust, vahtides talle kogu aeg pingutatult näkku ja lootes pikisilmi nagu hingeõnnistust või taevaimet, et pastor

oma pilguga kordki teda riivaks. Aga seda ei juhtunud. Said võtta viienda ja seitsmenda käsu rikkujad, said võtta hobusevargad ja mässajad, keda pastor ühele pulgale seadis, aga seda ei juhtunud. Ei juhtunud ka siis, kui kõik patused olid küllalt võtta saanud ja pastor hakkas paluma õnnistust Tema Keisri Majesteedi sõjariistadele.

«No-noh,» mõtles nüüd Maunus, «selleks sa oled, jah, kohane mees küll.»

Pastor pidas mehiselt vastu kuni silmapilguni, mil ta põlvitavale punahabemele karikaga lähenes. Nüüd ta enam ei suutnud ning heitis pilgu talupoja karvadesse kasvanud näkku. Laiast näost olid näha ainult otsaesine sügavate vagudega ja tugev nina. Ei lõuga, ei suud, ei põski. Isegi silmad sügavas pealuus olid kulmukarvade taga pooleldi peidus. Aga seegi, mis vanamehe krässutõmbunud kulmukarvade tagant välja vaatas, mõjus nõnda, et pastori karikat hoidev käsi — lihav ja valge — hakkas värisema.

Maunus vaatas pastori värisevat kätt rõõmuga, sest ta uskus, et see tuleb südametunnistuse-piinast. Rohkem kui pool aastat hiljem sai ta oma eksitusest aru.

9

Et Käba Antsul veel üsnagi head jalad olid ja et tal häälestki puudust polnud, siis oli ta kindel, et Ridaküla peremehed temaga ka sel aastal karjasekaupa teevad. Pealegi ei teadnud Ants, et tal eelmisel aastal perenaistega või peremeestega tõsisemat ütlemist oleks olnud. Ning see oli peaasi. Mis tähendaksid Antsu head jalad või tema vali hääl, kui poleks head läbisaamist. See oli see kõige tähtsam. On küll head jalad ja vali hääl, kuid lased ühel päeval lehma laukasse või hundil lamba ära viia — säh sulle! — pole enam head läbisaamist ega midagi. Aga ega see korralik teenistuski igakord aita. Lähed küll karjaga vara välja, tuled küll hilja koju, vaatad kogu see jumala päev ainult seda, et karjal oleks parem ninaesine, juhtub aga siis ükskord sõnake suus vääratama, ütled aga midagi viltu, ja ongi sama-

sugused päevad käes — au nagu nähuti läinud; pole enam head nime ega midagi. Kui oled juba halvasti ütelnud, liiati veel perenaisele, siis pole enam kasu korralikust teenistusestki. Ta siis enam nagu ei näegi, kuidas lehmad koju tulles on laiad, astuvad väravast sisse nagu laevad, piimalõhn järel — udar on täis ja suur, loom ei tea, kuidas või kuhu jalgagi tõsta. Ants on mõnusa jutuga, temal ei ole teravaid ega järske sõnu. Ei noh, ega ta sellepärast ei ole mingi tossike; võib temagi oma mõnusa jutu sees vahel üsna ilusti torgata ja vaata et veel valusamini kui teine oma järsu sõnaga, aga harva on mõni peremees või perenaine jäänud sellepärast talle kestvat viha kandma. Harva? Ei, seda pole kunagi olnud. Isegi kõige õelamad, nagu Uula Peetri Mari, ei võta minu sõnu ninasse. Aga võib olla, et kõik ei saa niisugusest ütlemisest aru? Küll saavad, aga uued naljakad sõnad tulevad robinal peale, need ei anna vihastamiseks mahti. Või kas on sellest igakord lugugi — saab ta ise aru või ei saa. Ei ole ju seda veel kuuldud, et mõnusa jutu allikas hakkaks uhkama kurja eidega nelja silma all rääkides. Seal peab ikka olema omajagu pealtkuulajaid. Ja kus on kuulajaid, seal on juba ka mõistjaid ja arusaajaid. Kuid olgu kuidas on, Antsul ei ole küljes ühtegi musta plekki ega tõsisemat viga, mis sunniks mõtlema, et Ridaküla peremehed ta juba sel kevadel aplaagrisse saadavad. Ei jah, nii vana see pastlapaar veel ei ole, et teda kohe, juba sel kevadel, aia taha visatakse. Peab vastu tänavuse ja mõned aastad veel üle sellegi.

Nõnda see taat-Ants — sedamoodi hüüdis küla oma karjust — arutas sagedasti endamisi, kuid rääkis vahel ka perekonna keskel, saades sellelt nõu ja õhutust nii mõnekski ettevalmistavaks sammuks. Ja neid tuli vanal Käbal juba aegsasti hakata astuma. Peab käima ja peab kuulama, kas ei ole kusagilt koera saada. Head koera! Aga kust sa neid häid võtad; kust sa saad niisuguse tubli karjaseabi nagu kadunud Tonn. Jah, see oli alles koer! Jah, oli see alles tark! Sellega on vana Ants vastuvaidlematult päri, isegi siis, kui seda Loviisa ütleb. Küllap teeb seda suur kiindumus, et lapsed kipuvad oma kalliks saanud koerte tarkust ning nende teisigi häid

omadusi suurendama. Ka Loviisa ei jõua küllalt oma Tonni kiita. Isa harilikult peab plikakese sõnu tõsiste asjade juures ülearuseks, aga kui Loviisa lausub midagi Tonni kiituseks, siis on ta kohe nõus, lisab omaltki poolt midagi kinnitavat või siis vähemalt noogutab.

Tonn oli tõsiselt tark koer. Loviisa kahtleb, kas kogu maailmas enam teist niisugust leidub. Siin ei liialda ainult kiindumus, vaid ka kahjutunne, lapse sügav leinameelne tahtmine olla ustav sellele, keda enam pole, kuid Ants ei jäta Loviisale siingi noogutamata. Ei jah, ega see pole vale, tütrekene! Seda kuradi häda küll siin maailmas! Mis ta sind teinekord ei sunni tegema! Leinameelne nagu Loviisagi, ei suuda Ants nüüd enam uskuda, et ta sügisel aastat kolm tagasi andis Tonni puuda otrade eest Roelasse, talumehele. Tonn tuli sealt mõne päeva pärast tagasi ja muudkui hakkas ühel hommikust-ööl oma vana kodu ukse ees haukuma. Kes see tahtis või sai teda pärast seda teist korda ära anda. Ei lubanud lapsed, ja Antsul eneselgi oli nüüd kergem peremehele tagasi anda ta odrad kui Tonnist lahkuda. Tuli läbi ajada vähema pudruga ja tihedamini silgusoolvett kasta. Aga nüüd on Tonn hundi nahas ja sealt ei too teda keegi enam tagasi. Hunt — see ongi surm, kes sõidab mööda sood, seljas kimp kitseluid, süles vakk varsaluid.

Nõnda oli Käba saunas viimasel paaril päeval sagedasti aru peetud, aga vahest veelgi rohkem endamisi mõeldud. Pühapäeva hommikul asus Ants teele, et minna uut karjaseabi otsima. Lähematest küladest ei olnud seda lootagi ja vanamehel tuli ette võtta pikk teekond — Haavakannule, kus kuulu järgi sügisel olid kutsikad olnud.

Sügisene kutsikas — see on juba suur volask, ja Ants pistis kodus ohelikutüki taskusse. Oh, Loviisa oleks kõigest hingest isaga sellele teekonnale kaasa läinud. Ja kõigepealt selle oheliku pärast — teised ehk aga teevad koerale haiget. Luba teda kaasa, ja tema ise! ... Tema võtab kutsika sülle ja ongi kõik, muudkui aga tuleb Haavakannnult. No ütle siis, eks ole ikka lapse aru ... Aga kui Ants teele asus, siis see ise, vaesekene, alles magas une ja teadmatuse hõlmas. Vaeseke! Ei, Antsul oli

hea meel, et laps magama jäi, sest aeg oli ka ikka väga varane — koidupiir Punamäe taga alles läks lahti. Nüüd oled laps ja nüüd on sul veel aega magada, aga ei hilisemas eas enam!

See oli Antsu mõte, elukogenud mehe hea ja isalik mõte, millega ta teele asus. Et mõte, paljas mõte võib saata inimest ta teel nagu pillilugu, kord rõõmus, sealsamas aga nukker, olles nii järelejätmatult hell, et paneb südame valutama! Magas! Jäi magama! Käsi rippus üle asemeserva, kahvatu ja pikk, lahjad sõrmed puudutamas peaaegu põrandat. Noh imet, miks ei pidanud nad siis lahjad olema, kui kolmel kuul pole olnud peale rüübata muud kui mustalehma piima. Hea veel, et seeni, seda va ühe jalaga liha, on jätkunud. Ei teadnud maast ega ilmast, kui ma toast välja astusin. Uni on magus. Uni kosutab ka, uni on kohe pool nuumamist. Nii rääkis juba Antsu isa, nii räägib Ants ja nõnda võibolla räägib ükskord Loviisagi. Kes teab, kuidas sinu elu läheb. Nüüd sa oled laps ja kannad südames muret iga koeraniru pärast, aga kui kasvad suureks, siis on veel teadmata, kas on kedagi, kes sinu valust osa võtab. Või kui just, et need sakste terasplekiga vooderdatud luugid maha murtakse. Jah, vahest on siis ka sinu elutee kergem ... Aga selle lahja käe oleks Ants küll asemele tõstnud ja vaibaservaga katnud, kui poleks olnud Loviisa ärkamist karta.

«Jäi magama!» mõtles Ants rõõmsal meelel juba mitmendat korda. Ja oligi kogu teekonna algul lapse magus uni isale ainsaks suuremaks põhjuseks, miks ta tema kojujäämist õnnistas. Aga õhtul, teekonna lõpul, oli neid põhjusi juba rohkem, kusjuures nii mõndagi nendest võis hommikusest tõsisemaks pidada. Siis oli päevaste sündmuste põhjal selge, et seda teekonda seltsis käies oleks juhtunud üks kahest: kas oleks Ants võmmi saanud Loviisalt või Loviisa Antsult. Niimoodi Ants õhtul koju tulles vähemalt ise arvas.

Kuid missugused olid need sündmused, mis Käbade perekonnapea arvates oleksid nii raskeid tagajärgi põhjustanud?

Taat-Ants jõudis Haavakannule õnnelikult. Pererahvas oli hommikuse pudruhelpimise alles lõpetanud ja

Ants kutsuti kohe lauda. Kuid milleks peatuda sellel, sest küllap oleks mõistnud Loviisa end söögilauaski viisakalt üleval pidada. Sündmused, kus Antsu arvates Loviisa juuresolek oleks muutunud hädaohtlikuks, algasid alles hiljem, siis kui Ants oli juba koduteel, siis kui sellest oli isegi juba versta paari osa käidud, kutsikat enamasti kogu aeg ohelikkupidi järele vedades. Ei olnud kutsika eest peremees küll kopikatki võtnud, kuid rõõm muidusaamisest — esialgu üsnagi suur — jättis taat-Antsu maha ammugi enne kui kahe verstaposti vahe sai käidud. Esiteks oli kutsikas ikka nagu kutsikas, aga sedamööda, kuidas ta oma putlemisega Antsu ära pahandas, hakkasid tema vead kätte paistma. Kord suruti küüned lumme ja seati päkad tugevasti vastu, nõnda et andis kohe tirida; kord hakati laskma köie otsas ringiratast, nagu oleks tahtnud Ants temaga keset maanteed koerust teha; kord karati käppadega Antsu najale püsti. Ja edasi ei saa, tee mis sa tahad, kas või minu pärast. Ants ei saanudki muud teha kui tõrelda, hurjutada, meelitada, sikutada ja kinni hoida. Ning kõike seda tehes ta hakkaski varsti arvama, et Muri, tema uus karjaseabi, on vahest liiga suure kasvuga. Küllap niisugune sööbki palju. Sedamööda ei meeldinud talle enam ka kutsika punakas ja pikk karv. Noh, kuid siiamaani oleks Loviisa võinud siiski kaasas olla, võib-olla oleks ta isegi marjaks ära kulunud.

Aga kui koduteest versta-paari osa oli ära käidud, hakkas vastu tulema kirikulisi. Ja siis oleks Loviisaga juba raskem olnud, sest Ants oli oma ümbruskonnas laialt tuntud ning ükski kirikulistest ei sõitnud mööda vaikides; sihiti piitsaga kutsikat või mitte, aga ikka naerdi ja ikka hõigati Antsule midagi selletaolist:

«Kust sa selle voostri said?» või: «Kust sa selle vasikaga tuled?»

«Sealt, kus nelja valla piirid kokku jooksevad,» vastas Ants. Kes on arusaaja, see mõistab isegi, kuna just Haavakannu toa taga on ristikivi, kus Küti, Roela, Porkuni ja Muuga piirid ristlevad. Ants ei tahtnud rahvale kuulutada kohanime, ja põhjus niisuguseks mõistukõneks oli väga lihtne: ta oli oma kutsikas pettunud, häbenes tunnistada, et oli teda nii kaugelt toomas käinud.

Aga päris häbi, päris häda ja päris piin seisis alles ees. See tabas teda Kulina rajal. Nii mitugi kirikulist oli juba tast mööda sõitnud, kusjuures nii mõnigi neist teda koeraga tee ääres nähes oli avaldanud kahtlust, kas ta ehk liiga vara karja ei lähe — lumi alles maas. Ent hoopis vastupidist arvas Liivaküla mees Poti Anton, kes oma hobuse kinni pidas ja koera piitsaga sihtimata tõsiselt ütles:

«Sa jääd ju sedamoodi hiljaks!»

«Lumi alles maas!» vastas Ants nende sõnadega, kes temaga olid naljatanud.

«Ei, ma ei mõtle karjaminemist,» ütles Toomas. «Või kauplevad Ridaküla mehed endile tänavu uue karjase?»

«Ma ei mõista, mis juttu sina ajad,» ütles Ants haleda häälega. Ja haledaks tõmbus korraga kogu mehe nägu; seda haledamaks, et sinendav alahuul ei tahtnud enam Antsu harvu hambatüükaid varjata, vaid hakkas nagu vana puuleht külma tuule käes vabisema.

«Nägin Ridaküla vahel peremehi, kes ütlesid, et lähevad karjase peakaupa kinnitama,» selgitas nüüd Anton vastu tahtmist ja näis oma südames kahetsevat, et oli vana Käbaga juttu alustanud.

Ja siit nüüd algasid sündmused, mille juures Loviisa enam poleks tohtinud olla. Kui Liivaküla mees Anton edasi sõitis, ei olnud taat-Antsul enam tahtmist kuhugi minna, ei koju ega Ridakülasse, kuhu ta oli kavatsenud sisse põigata. Mis asi see on: peremehed lähevad kokku karjase peakaupa kinnitama, aga temale, kellel alles üsna head jalad, ei hingata sellest sõnakestki. Kui oskaks ka Kunda tsementitünnide jaoks vitsu meisterdada nagu Juljus Kulesaar, kes vitsalööga juba teist aastat endal hinge sees hoiab!

Sel moel arutades vaatas Ants oma muidusaadud Murile hulk aega nukralt otsa, siis küsis koeralt:

«Noh, ütle, mis ma nüüd sinuga pean peale hakkama? Kuhu ma su panen? Koju ma sind viia ei või, sest see teeks asjata tüli ja pahandust. Nii ilus ega tark sa ka ei ole, et sinu eest keegi mulle odrapuudat annaks. Ega siis muud üle ei jää kui kõige lähemasse metsa ja kõis kaela. Küllap see jutluseaeg nüüd ka läbi on!»

Antsul ei olnud kombeks oma sõnu süüa, ja kindlasti

oleks mees seda mitte kergemeelselt antud lubadust mööda talitanudki, kui viimasel silmapilgul poleks vahele astunud uus lootus, et ehk on aga vahepeal talle koju sõna viidud. Selle lootusega ta jätkaski siis teekonda Ridaküla poole, nüüd aga kutsikat veelgi kärsitumalt enda järele sikutades.

10

Kättemaksuhimuline ja siis ka juba lapsik arvamine, et pastori karikat hoidev käsi hakkas värisema südametunnistuse-piinast, oli vanale, ülekohtu pärast kannatada saanud ja ikka veel kannatavale Maunusele niivõrd rõõmustav, et ta hea meelega oleks oma tundeid jaganud. Muidugi mitte siin, kirikuväravas, ja mitte igaühega, vaid kusagil tares, kus nelja nõgise palkseina vahel on kõik vaese inimese elamise lõhnad koos ja kus sõnadki, mis sa suust välja ütled, ei jääks tuule ega ilma kanda. Maunus võiks oma rõõmu jagada ainult hästituntud inimesega ... Seda Hoffmanni jah, kogu aeg ta sinder vahtis üle inimeste peade, aga niipea kui otsa vaatas, lõi käsi teisel värisema nagu kassitapjal! Ei ole see vale tal veel meelest läinud! Ja küllap see patt piinab teda veel surmatunnilgi. Seda on ta ka ära teeninud. Peaaegu, et oleks kirikuviina habemesse loksutanud. Jah, vaat nüüd ma hakkan kas või iga kuu armulaual käima, et aga sinu, kurjavaimu, südamepiina ja käevärisemist näha.

Sellest kõigest oleks Maunus tahtnud kellegagi rääkida, ning ta jäi kirikuväravasse seisma, lastes pilgul ringi käia lootusega, kas pole ehk näha mõnda lähedast inimest. Kes alati kannatab, vihkab ja aina kannatab, see muutub ajapikku kinniseks ja umbusklikuks. Maunus ei leidnud rohtu oma umbusu vastu ka Kõige Kõrgema ukaasist, mis oli avaldatud juba kuu aega tagasi, lubades truudel alamatel oma soove ja palveid alandlikult trooni ette kanda. Ei suutnud Maunus uskuda, et sellega on vabaduse serv kuidagi lahti läinud. Rumal inimene, kes seda arvab. Võib olla jah, et tsaarivalitsusel praegu kitsas käes on, et need vastuhak-

kamised, streigid ja lüüasaamised sõjas on pannud isakese ja tema ministrid mõtlema. Noh, küll see niimoodi ikka ongi. Ja ütleme nüüd, et see palvekirjade manifest kirjutati ka väriseva käega, et see tähendabki ainult seda, et valitsusel lõi käsi korraks värisema. Tundis Hoffmann südametunnistuse-piina, oli tal muidu häbi või hakkas tol raipel korraga hirm, kes seda teab, aga kas ta karika sellepärast enda käest ära andis? Kas ta andis karika kirikuviinaga Maunuse kätte ja kas ta sealjuures Maunusele ütles: «Olen sulle verist ülekohut teinud; säh, võta see karikas ja anna mulle jumalaarmu, et taevas mulle mu raskete pattude pärast halastaks.» Seda ei teinud pastor ega tee ka tsaarivalitsus. Võib olla, et korraks hakkas kartma, kuid see läheb mööda. Ja siis asub hirmu asemele viha: ma teile veel näitan, kus on ukaas ja märgukirjad — soovisedelid. Pastoril oli paha otsa vaadata sellele, kellele ta ülekohut oli teinud, kuid kas ta sellepärast valest taganes? Ei, ta pröökas ja kisendas veel hullemini kui harilikult. Kibuvitsad ja palehigi! Tema pröökab nõnda, sest tema käes on sõna, kuid see, kelle käes on köis ja tina, pröökab teistmoodi. Kiskjaga on lugu igatepidi hull. Teda võid ärritada ja vihale ajada ainult siis, kui su jõud temast üle käib — tuleb kallale, löö ta ühe ropsuga maha. Aga kust sa võtad selle jõu? Kuspool see jõud on? Jõud on niklis, tinas, terases, hõbeda- ja kullakangides, jõud on mööda maailma laialipillatud rauatükkides. Need kõik ühte hunnikusse kokku koguda — selles on jõud...

Et Maunus kirikuväravas häid tuttavaid ei leidnud, siis seadis ta oma sammud Ridakülasse. Marekannule, oma vennapoja Augusti juurde sihtis nüüd mehe mõte. Kui ta pärale jõudis, seisis vennapoeg keset tuba, läkiläki peas, kasukas seljas, hõlmad lahti ja käed taskutes. Nagu Ridakülas paljud teised, nõnda oli temagi mõisa rendikoha pidaja. Ta oli iseteadva ilmega pikk mees, pea alati selga aetud. Maunuse tuppa astudes heitis ta pilgu söögilauale, mille äärest suur pere alles äsja oli lahkunud. Ta tegi seda nagu kindral, kes vaatab mahajäetud lahinguvälja üle. Ka Maunuse silmad langesid lauale, millel olid mõned tühjad kausid, puulusikad ja leivakannikas. Laua ääres istus ainult Pelle — Augusti

väike, elav, jutukas, rõõmsate silmadega, kuid ägedameelne küljeluu. Aastapäevad tagasi oli ta isegi vangis istunud, sellepärast, et oli oma elukaaslase kaitseks kirve tõstnud. Sagedasti kargas ta oma Augustile ka ise külge, kuid tookord olid kippunud teised — mitmekesi, va hullud-pimedad — ja siis ta oli ühele neist, Rätsep Jässile, kirveteraga abaluude vahele valanud. «Teraga ju lüüakse ikka laastu.» Nõnda oli ta hiljem nii kohtus kui külas asjalikult rääkinud. Nüüd istus ta üksinda laua ääres, lõpetades söömist viimasena.

«Vahi hullu,» ütles ta Maunusele, mõtlikult kausipõhja vaadates, «sinu leivaisa hakkab vist surema.»

«Eks tal oleks ka aeg juba kõrvad pea alla panna,» vastas Maunus.

«Ka minu oma võiks sada korda kärvata,» ütles August omalt poolt.

Maunus ei saanud nii järsku rääkima hakata sellest, mis ta südamel pakitses. Kui teine istuks ja võtaks kasuka seljast ära!

«Sa, August, sead ennast välja minema?»

«Jah, pidin minema,» oli vastus.

«Säh sulle!» ütles Maunus pettunult. «Tulin ja mõtlesin, et saab omastega juttu ajada.»

«August võib ka minemata jääda,» arvas Pelle.

«Mine ikka!» hüüdis mees. «Parem võib Maunus minuga kaasa tulla.»

«Kuhu siis?»

«Mis sa sellest pärid — lähme aga.»

Seda öeldes August muigas natuke saladuslikult. Kuid ega Maunuski päris tõsine olnud, kui ta vastas:

«Ära püüagi mind kotis kuhugi viia.»

August ütles endise muigega:

«Meil on täna karjase peakauba kinnitamine.»

Vahepeal oli Pelle laua äärest püsti tõusnud, pliidi juurde läinud ja seal kausi suurest pajast mahuka puukulbiga täis tõsnud. Kausi lauale pannud, pöördus ta Maunuse poole, öeldes kärinal:

«Istu nüüd laua äärde ja helbi oma kõht sooja leent täis.»

«Ega ma teile sööma tulnud.»

Pelle vastas põlastavalt:

«Ei tea mis asja siin ka on, see lahja lurr ja kõva leivakannikas nagu vangimajas. Aga eks ta pea korraks käima. Ja tee kähku; näe, sel meie Augustil on ju nagu parm saba all.»

Ega see vale ei olnud. Kuigi nüüd August isegi istet võttis, oli ta kärsitus ometi ilmne. Ja kuna teada oli, et karjase peakaupa kuiva suuga ei kinnitata, siis ütles Maunus laua äärde asudes nõnda:

«Mis ajast sina, August, viina peale nii maiaks oled läinud?»

Nüüd pilgutas August kaasale silma ja lausus:

«Ei ole seal karjase peakaupa ega midagi, lähme Uula Peetri juurde arutama, kuidas keisrile palvekirja saata. Ega see meie supilurr siis igavesti lahjaks tohi jääda!»

«Loodad sa sellest abi?»

«Toh-oo kurat, kui keiser teada saab, mis mõisnikud meiega siin teevad!»

Maunus hakkas sööma, leiba sõrmede vahel suutäiteks murdes. Ta tühjendas supikausi vaikides, tõmbas käega üle habeme ja vastas alles nüüd:

«Ei sinu häda lähe kellelegi korda.»

«No mina ei saa niimoodi elada, et mul enam midagi loota pole,» vastas August ägedal meelel.

«Aitüma toiduandjale,» pomises Maunus. Nõnda ta pomises ja üle selle enam mitte üks noh: teistel olid oma lootused — jäägu need neile, temal on oma arvamine — jäägu see temale. Kuid see ei takistanud teda Augustiga Uula Peetri juurde minemast.

11

Pärast veebruarikuu manifesti, mida hiljem tunti ka palvekirjade manifesti nime all, hakati varsti pidama koosolekuid, et valitsusele saadetavaid soove, ettepanekuid, nõudmisi, palveid või märgukirju — kuidas kusagil või kellelgi jätkus julgust neid nimetada — ühiselt läbi arutada. Mitmel pool maal peeti selliseid koosolekuid vallamajades. Kuid leidus ka maanurki, kus inimesed julgesid kokku tulla väga ettevaatlikult, määrates kogunemispaikadeks üksikuid talusid, isegi metsi. Rida-

külas ei toimitud nii ega teisiti, vaid koguneti kokku küla keskel asuva Peeter Uula — talitaja enda — katuse alla.

Mitte asjata ei peetud Peeter Uulat targaks ja kavalaks inimeseks. Mis Võhunõmme Taube, Roela Wrangel, Küti Stackelberg ja teised ümbruskonna mõisnikud niisugustest talupoegade kooskäimistest ja palvekirjade sepitsemisest arvasid, see oli temalegi hästi teada. Taube oli ütelnud, et keisri käsukiri senatile ei käi Baltimaade kohta, kus talupojad tänu saksa mõisnikule elavat õnnes ja külluses, vaid on antud sise-Venemaa kubermangude jaoks, kus talupoeg igal aastal nälgivat. Seda olevat talle teatatud otse Peterburist, ja sellepärast hoidku oma nahk iga eesti talupoeg, kes julgeb valitsuse ees mõisnikkude peale kaebust tõsta. Seda laadi ähvardusi oli läinud välja teistestki mõisatest. Vallatalitaja aga, kes kõike seda teadis ja niisuguse koosoleku siiski enda katuse alla kokku kutsus, pidigi olema kas julge või kaval.

Samuti nagu madalaid vaime ja argu hingi, nõnda sünnitab loodus kõikides rahvakihtides ka tugevaid ja julgeid inimesi. Neil, kelle jaoks ei ole seadused kirjutatud, kes kellegi ees ei tarvitse kummardada, keda keegi pole kunagi alandanud, pole aimugi sellest protsessist, mida elavad üle uhked hinged kurnatavates rahvakihtides. Vastuhakkamised ja seaduserikkumised, need on ainult selle protsessi nähtavad tagajärjed. Mis puutub Peeter Uulasse, siis oli ta oma poisikesepõlves ja veel hilisemaski eas mitte ainult uhke, vaid isegi valitsemishimuline ja tugevasti vägivaldne loomus. Nüüd oli ta ligi kuuekümneaastane. Ning kogu ta teadlikum eluiga oli olnud nagu üksainus paindumine ja kohanemine. Ta tüse kere oli nagu suur astja, kus käis vahetpidamata otsekui mingi keerukas keemiline protsess. Murdumist ei olnud; katel pidas vastu, ei lõhkenud, kui mitte arvestada julmi naisepeksmisi ja paari-kolme juhtumit, kus see hirmsast vihast üle ajas. Mitu aastat pärast seda, kui ta oma suurel õuekoeral turjast kinni võttis, kõrgele pea kohale tõstis ja siis kogu jõust vastu maad surnuks viskas, võõristas teda kogu küla. Kuid mis teadis küla sellest, mida ta sel päeval oli üle elanud. Ta

oli vallavanemana ratsutanud sillahärrade, parunite Taube ja Stackelbergi tõlla kõrval nagu narr, kuuldes iga natukese aja pärast laitvaid märkusi, ja kõike seda palja päi. Jah, alati kui sõiduk peatus ja sillahärra tõllaukse lahti lükkas, võttis ta, kuigi väärikalt ja aeglaselt, oma kübara peast maha. Oldi rahulolematu ja lasti osa teed uuesti sillutada. Võib-olla isegi sellepärast, et talitaja kübar liiga aeglaselt peast maha tuli ning see pea ise, punetav ja suure kongus ninaga — tagapõhjaks selge kevadtaevas — millegi üle näis nagu naeratavat ega kaotanud oma väärikust. Küla teadis ainult seda, et talitaja tuli koju ja oma koera julmalt surnuks rabas, kui see ta võtsitamist kuulda ei võtnud. Noh, ega ta ei võinud ometi parun Taubel või Stackelbergil kaela pealt kinni võtta ja vastu värskelt sillutatud teed surnuks lüüa, kuigi ta süda selle järele vägagi kisendas. Nende käes oli ju vägi ja võim, ning selle väe ja võimu ees pidi ta alati taganema, ükskõik kui suuresti ta sealjuures ei kannatanudki. Tükkhaaval kisti tema uhkust maha. Kuid iga jalatäis taganema sunnitud maad, iga tükike käest äraantud uhkust, iga mahasurutud vihahoog Peeter Uulas muutus kavaluseks. Kui ei saa minna otsekohe, siis mine ringi. See võtab küll aega, kuid viimaks sa oled siiski päral. Ei jõua sa oma õiguste juurde ise, siis jõuavad su lapsed või lapselapsed ometi. Ole kannatlik ja kaval, kogu varandust ja koolita oma lapsi, et nad pääseksid adrakurgede tagant. Katsu, et need saaksid kantseleisse, hingekarjasteks ja advokaatideks kohtulaua taha, sest kui nemad, sinu ja su rahva pojad, on juba seal, siis ei jää ka usk ega seaduski enam selleks, mis nad praegu on, — kõike, mis väänata annab, on väänatud elupõlved ja väänatakse edasi ning igavesti nagu kaseväädi.

Ei jah, kõigele lüüakse keerud peale, olgu see siis mis tahes. Nüüd on kuu aega möödas, kui tsaari manifest andis rahvale loa oma eluraskusi ja häda trooni ette kanda, aga juba on hakanud mõisnikud sedagi oma tahtmise järgi väänama. Ja jällegi tuli Peeter Uulal välja panna oma kavalus ning seada asjad nii, et hundid saaksid söönuks ning lambadki jääksid alles. See oli tema mõte, et tullakse kokku märgukirjale alla kir-

jutama, kuid väljapoole lastakse kõmu, nagu oleks tegemist karjase peakauba kinnitamisega.

Peeter Uula uskus, et märgukirjade saatmine valitsusele teeb pika teekonna õiguste juurde hulk maad lühemaks. Iga sammu sel eduteekonnal tuli aga seada targu, et kurjad ja kadedad ei saaks hõlma kinni hakata.

Üks neid, kes Peeter Uulas austasid tarkust ja kavalust, oli Marekannu August. Ei lasknud ta sellepärast ka ühtegi talitaja sõna pae peale langeda. Kelle jutul pidi veel kaalu olema kui mitte talitaja omal, kes tundis seadusetähte ja luges ajalehte. Kui oli tegemist üsna igapäevase asjaga, siis August kahtles natukenegi, aga niipea kui olid mängus suuremad eesmärgid, ei tahtnud mees enam ühestki kahtlusest teada, ükskõik kust need ei tulnudki. Tema, nagu ta ise ütles, ei suutnud elada ilma lootusteta. Pidi ju lootma, sest elu oli ränkraske. Sellel hirmsal pimedusel, vaeval, vaesusel ja teotusel pidi ju kusagil oma ots olema. Kõigel on ju oma ots, oma äär ja oma lõpp, mispärast siis mitte sellel koledal orjaelul. Nõnda oli Marekannu August mõtelnud kogu oma eluaeg, juba noorest east peale. Ta oli seda mõtelnud ka siis, kui kõik ääred olid pilkases pimeduses kinni, miks ei võinud ta seda mõtelda praegu, mil vabaduseserv on laialt lahti, koit juba helendab. Viimaks on ometi pikal ööl lõpp! Ja pilved lahkuvad tusaselt. Aga seda heledamini hakkab paistma päike, kui see ükskord oma sarved välja lööb. Seda sooja auramist, seda sätendamist, seda sära siis! Kui keegi Augusti lootusi ei jaganud või juhtus neid koguni naeruks panema, siis ei olnud see talle enam sõber. Maunus polnud teda ei kergeusklikuks nimetanud, ei naernud, ei õieti talle vastugi vaielnud, aga halvasti oli mõjunud seegi, et ta kohe vait jäi. Ja Augustit valdas nii haledus kui viha; talle kippus esimese hooga midagi kurku nagu lapsele, kellelt tahetakse ta armastatud mänguasja ära kiskuda. Sellepärast jäi temagi esialgu vait, kuigi see polnud sugugi kerge, sest mida kõike ei tähendanud keisri käsukiri, mis viimaks lubas ka rahval oma suu avada. Sina, põlatu, võid nüüd kaevata nende peale, kes su turjal ratsutavad. Tee seda siis kohe voli pärast. Eks võinud viimaks eeselgi, keda küllalt oli pekstud, oma südametult pere-

mehelt otse inimese häälega küsida: «Piileam, miks sa mind lööd?» Inimese häälega hakkab nüüd rahvaski oma vabadust ja õigust taga nõudma. Maahind ja rendid on kõrged, orjus käib üle jõu! Antagu tagasi talumaad, mis mõisad oma kätte on kiskunud. Miks on kõik kohustused talupojal, kõik õigused mõisniku käes? Rentnik ei tohi ilma mõisa loata metsast tikkugi võtta. On muidugi hädasid — oi, neid on musttuhat! Aga nüüd pistetakse nad kõik palvekirja, millele sajad ja tuhanded oma käe alla panevad, ja saadetakse Peterburi. Seal ta loetakse keisrile ette ja keiser saadab välja komisjoni, kes peab rahva elujärge uurima; ei usuta enam seda, mis mõisnikud keisrile ette puhuvad. Mis sa hing veel tahad, et sa ei hõiska: ükskord ometi saab ka valitsus teada, missuguses hädas ja viletsuses rahvas riigis elab. Ja kui see kõik on talle viimaks komisjonide kaudu teada, siis tõesti ei anna head seadused end kaua oodata.

Marekannu August, kes Maunuse jaheduse tõttu oma lootustega tagasi tõmbus, ei suutnud siiski kauaks vait jääda.

«Kas sa tõesti sellest midagi head ei usu?» pöördus ta küsimusega Maunuse poole, kui nad koduõuelt maanteele astusid.

«Palehigis pead sa oma leiba sööma,» vastas talle Maunus. Kaugemale nende vastalustatud jutt ei jõudnud, sest nüüdsama hakkas nende selja tagant kostma hingeldavaid hüüdeid. Mehed pöördusid ringi ja tundsid hüüdjas ära külakarjuse Käba Antsu.

12

«Mehed ae, pidage kinni, oodake mind ka!» karjus väikesekasvuline Käba otsekui viimases hingehädas, tirides enda järele pealtnäha rumalat koeravolaskit.

«Kuhu sa siis lähed, et sa meid oodata käskisid?» küsis Maunus, kui Ants viimaks kohale jõudis.

«Kas mina tean, kus peremehed tänavu karjase peakaupa kinnitavad,» kostis Ants ärevalt. «Mis paha ma olen teinud, et minuga niimoodi ümber käiakse!»

«Mismoodi?» küsis August.

«Lastakse lahti, ei hingata sõnagi,» jätkas karjus. «Ja oleks mul kellegagi kas või karvavõrdki halba olnud. Mina vaene lasen veel täna mööda ilma ringi, muretsen koera, ja korraga... vaata kui võtan nüüd kätte ja lähen viin selle voostri Uula Peetrile — lõi surnuks oma koera, löögu see ka.»

«No-noh,» ütles August vaigistavalt. «Ega see äkiline meel kõige parem otsustaja ei olegi.»

«Äkilist meelt siin või kedagi,» tõmbus Ants pisut tagasi, «aga mis mina temaga nüüd peale hakkan. Niisugune sööb ju vasika eest.»

Nüüd pani August Antsule käe õlale, öeldes:

«Ole kohe üsna rahul, sest lahti ei ole sind keegi lasknud.»

«Taga targemaks!» hüüdis Ants ilmse kergendustundega. «Mis asja see siis tähendagu! Missugune pastlapaar siin ametisse siis kinnitatakse?»

Antsus oli kõik segamini, nii värske rõõm kui äsjane mure, mis, jõudmata veel lahkuda, koos rõõmuga vanamehe silmist välja vahtis. See kaksiktunne muutis mehe liigutused ja kogu ta oleku niivõrd ilmekaks, et tekkis mulje, nagu oleks Ants aina vallatuste ja ülemeelikuste peal väljas. Ja arvatavasti just selle mõtte mõjul August hakkaski naerma, öeldes karjusele:

«Seda, mis see tähendab, teavad ehk sulle ütelda minust targemad inimesed — lähme.»

«Lähme,» ütles ka Ants oma kutsikale, lastes kuuldavale karjuse vile. Jälle olid vanale õlipuule langenud soojendavad lootusekiired. Nüüd võis uuesti mõtlema hakata kevadele, suvele ja väikesele Antsule, kuidas see juba vahest samal suvel õhtuti vänderdab vastu tulla, käsi püsti, ja ajab muudkui üksisõnu: «Karjaleiba!» Jah, eks see kord jõuab nüüd varsti tema kätte. Ei küsi enam Loviisa. Ei küsinud enam läinudki aastal, kuigi vahel juhtus veel vastu jooksma — maha hakkavad jääma temastki lapse viisid. Aga nad kõik on ükskord niisugused olnud... Nüüd vaatad, et on juba inimesed. Ainult et enne karjaleiba oli metsaleib. Tiina, Salme ja osalt veel Vidrigi jooksid vastu: «Isa, metsaleiba!» Ja paistis, nagu polekski olnud terves suures maailmas mi-

dagi paremat ega maitsvamat kui see metsast või karjast tagasitoodud paluke. Kas oli päike või tuul selle nii heaks teinud? Või oli ta nii isuäratavaks muutunud sellest, et oli päeva läbi isaga kaasa rännanud, märsiga õlal ja puuoksas kiikunud? Karjaleib! Noh, kui peremehed ta selgi aastal karjaseks palkavad, eks seda peaks siis ikka jätkuma, vähemalt Antsudele. Teele rügab ja hoolitseb enese eest. Ja kui suuremad tüdrukud tõesti kodunt ära lähevad! Ega tema neid kinni ei saa hoida. Millega? Sa jumal hoidku! Karjaleiba nad enam ei taha ja muud tal neile anda ei ole.

Kui Antsul oleks rohkem aega olnud, siis ta oleks veel mõndagi mõtelnud, lastest ja karjaleivast. Kuid eks ole aega sellele ka edaspidi mõtelda. Ees on ju suvepäevad, taevaservad täis rünkpilvi, põõsaste vahel vaikne üksindus...

Antsu tundeküllane mõtisklus katkes, kui teekäänaku tagant hakkas paistma Uula Peetri elumaja, mis oli korralikult vooderdatud. Värvitudki oli see. Ja talitajatalu aknad paistsid külakarjusele hiiglasuurtena. «Vaata et lase neilegi tammepuust luugid ette teha,» mõtles Ants oma kahe teekaaslase kannul üle kõrge uksepaku kotta astudes. Uula Peetri kahest võrdlemisi avarast elukambrist kostis jutukõminat. Varsti läkski uks lahti — Peeter astus kööki, künnisel sügavasti, kuid ikka auväärselt ja aeglaselt pead painutades. Nõnda oleks võinud välja näha ka kummardus uutele külalistele. Ja seda oleks ehk tervituseks peetudki, kui kõik kolm poleks väga hästi teadnud, et Peeter ei painuta oma pead nende ees, kes temast on halvemad, see on nende ees, kellel ei ole nii suurt talu kui temal, kes ei ole matnud oma vanemaid nii uhkelt kui tema ja kes ei viiks maamulda oma naist, kui see surema juhtuks, toredusega, nagu tema seda teeks. Ei olnud küll temagi talu kes teab kui suur, kuid omakandis ikkagi üks suuremaid; polnud temagi matnud oma vanemaid kes teab millise toredusega, aga toredamini siiski kui teised. Uhkust ei ole tarvis kasvatada, see kasvab ise. Selle juured on sügaval nagu anneukul. Ei, nende ees ajab ta end üsna sirgeks.

Endast alamaks pidas Peeter ka Maunust ja Marekannu Augustit, kuid neile ta torkas siiski käe pihku.

Aga vahest oleks ta isegi Antsule täna käe pihku pistnud, kui sellel poleks kaasas olnud kutsikat, kelle tõttu elustus halb mälestus sellest, kuidas ta kord oli kaotanud tasakaalu. Ent kas ei tõendanud taat-Antsu ning tema koera kohalolek, et teade meeste tänasest kokkutulekust on juba kaugele ulatanud. Ja sellepärast ei tohtinud karjust välja naerda ega heast-paremast tagasi saata, vaid tuli teha nägu, et siin ikka ka tema asja arutatakse.

«Ei tea, kas peremeestel enam mind ongi tarvis?» küsis Ants, kui nägi end terestki ilma jäetavat. Ja valutama hakkas vanamehe südames kogu õrnus, mis sinna äsja oli kogunenud lastele ja karjaleivale mõteldes.

«Miks sa niimoodi räägid!» ütles Peeter tõrelevalt. «Tuleb kevad, oled jälle platsis.»

«No olen, nagu viis kopikat olen,» vastas Ants kärmesti. «Näe, koeragi . . .»

«Vaatan jah,» katkestas teda Peeter. «Kui see ainult udaraid ei hakka lõhkuma.»

«Ma ta siis . . .! Kas metsas Punamäe all oksi vähe on?»

Ants lausus seda naerdes ja oleks temale niisugust meelepärast juttu veelgi ajanud, kui Peeter poleks teda teist korda katkestanud.

«Hea küll,» öeldi Antsule tusaselt. «Puhka nüüd siinsamas kööginurgas jalgu, kuni peremehed oma asja arutavad. Ja ära karda, et me sind kindraliametist lahti laseme.»

Maunus oma vennapojaga oli juba varem elukambrisse astunud, nüüd läks sinna ka peremees ise, ust enese järel hoolikalt sulgedes. Ants võttis istet. Jutust, mis ukse tagant kostis, ei saanud ta aru. Sellepärast laskis ta silmad kinni langeda ja oleks ehk kohe tukastanudki, kui kutsikas, noorusest rumal, ülemeelikusest taltsutamatu ja näljast hale ning ahne, poleks hakanud oma suure keelega ta nägu, ta suud, silmi ja nina lakkuma.

Talumehed istusid Uula Peetri elukambri seinte äärde asetatud pinkidel, ainult mõni harv ja nähtavasti auväärsem neist, nagu endine kõrtsmik Jaan Koppel, oli saanud istumiseks tooli. Pärast seda kui Maunus ja Marekannu August endidki olid pinkidele teiste vahele kiilunud, oleksid talitaja elukambrid vaevalt uusi tulijaid enam mahutanud. Kuigi me nimetame neid kambreid avarateks, ei olnud tubakavingul ometi kuhugi tõusta; see hakkas istujatele pähe kinni, mähkis tsaari pildi seinal otsekui sinise loori sisse. Nii esimese kui teise elukambri keskel seisis laud. Aga täna ei katnud neid laudu ihu-, vaid vaimuroog, millest võisid ja pidid kõik osa saama, sest niipea kui Peeter oma külaliste juurde tagasi tuli, võttis ta ilma pikema jututa laua ääres istet, asetas sõrme lahtilöödud «Teataja» veergudele ning jätkas oma ennist poolelijäänud lugemist.

«Ajad on muutunud,» algas ta rõhuga, aeglaselt ning väärikalt, nagu see tal ikka kombeks oli. «Seltskonna vastu on usaldus kasvanud. Millest enne keegi sõna lausuda ei tohtinud, see on nüüd üleüldiseks arutamise aineks saanud.

Meie kohus on nüüd, kus riigivalitsus vabaduse on andnud igaühele oma tarvidusi otsekohe temale teadustada, laialt seda uut õigust tarvitama hakata. Meie peame katsuma ülevalpool selgeks teha, missugused kütked meie vaba edenemist takistavad. Kui meie seltskond terve jõu kokku võtab, kui ta tõsiselt sellest eesõigusest, mis talle nüüd tarvitada on jäetud, kinni hakkab, siis võib kindlasti loota, et ka meil uuenduste ajajärk algab. Kõik valmistab riigi ja seltskonna kevade vastu.»

Lugemine ei olnud veel sellega lõppenud. See läks edasi nagu raskevõitu koorem ülesmäge. Kui Maunus vaatas oma vennapoega ja veel mõnda teist nooremat meest, kes kõike seda kuulasid rõõmust ärevate silmadega, siis ta ei kahelnud, et neile tõepoolest «need olid kuldsed sõnad, mis südant rõõmustavad; nagu magus salv, mis praeguse aja valutavaid haavu tõutavad parandada». Inimesele, kes kõike seda usub, on see nagu

hällilaul; ta kuulab seda ilusat muinasjuttu tsaari kuldsetest sõnadest ja laseb end nendest otsekui magama uinutada. Valmiskirjutatud märgukiri kõigi oma punktidega on laual, sinul pole muud kui pane aga käsi alla, maksa oma osa tempelmargirahast ja pärast seda võidki hakata nägema ilusat und, kuidas kõik su palavad soovid täide lähevad: renti alandatakse, nagu maa väärtus takseerimisel seda lubab; mõis annab tagasi talumaad, mis ta kunagi enda kätte ahnitsenud; su lapsed hakkavad koolides emakeelset õpetust saama ja teetegemise kohustus pannakse peale ka mõisnikkudele. Kõik on korraga nagu vagajutus: jõuluööl tuleb sulle vastu kiskja, ja olgu ta hirmsamastki hirmsam, pühal ööl lakub ta alandlikult su käsi ja läheb edasi ega murra ...

Nii mõnigi mees näis nõnda uskuvat ja lootvat, aga Maunuse otsaesisele kogunes järjest raskemaid tusapilvi. Kuid ega ta ei olnudki ainus, kelle kulmud üha rohkem kortsu tõmbusid ja silmad rängast umbusust ikka sügavamale pealuusse kadusid. Üks neist, kes peale Maunuse kogu aeg oma kahtlustega heitles, oli Kobina Madis. Ning tema oligi see, kes ütles, kui märgukiri oli ette loetud:

«Kõik on hea, aga ühe punkti me peame veel sisse panema.»

«Missuguse punkti?» küsis peakohtumees Koppel.

«Selle punkti,» vastas Madis vanainimese valju häälega, «et Taube peab lubama kevadel, kui tuleb teetegemise aeg, mõisa kruusaaugust kruusa võtta.»

Mõned nooremad mehed, nende eesotsas Udu Priidu ja Toomatare Voldemar, hakkasid naerma. Mõisa kruusaauk, see oli nende arvates ju tühine asi!

«Ära sega, Madis,» ütles Marekannu August. «See on see kõige väiksem punkt.»

«Kuidas ta väike on?» küsis Maunus. «Pole sugugi ükskõik, kas sa kruusa vead sealtsamast käe-jala juurest või pead teda kümne-kaheteistkümne versta tagant tooma.»

Uula Peeter naeratas üleolevalt, aga siiski heasüdamlikult, nagu räägiks ta lastega.

«Olgu see punkt väike või suur, kuid ministrite komiteed meie sellega küll tülitama ei hakka; ja ega pole

tarviski, sest selle kohta on Balti eraseaduses olemas paragrahv 1005, mille põhjal on õigus mõisalt tasuta teesillutamisematerjali saada.»

«Peetril on seaduseparagrahvid kohe peas!» hüüdis August vaimustatult, vaadates ringi lootusega, et teisedki tema vaimustust jagavad. Siit-sealt ta seda nägigi, aga ei Madise ega oma lelle näolt. Maunus ütles:

«On seadus ja paragrahvid, aga sellegipärast peksab Taube teist-kolmandat aastat teetegijad mõisa kruusaaugult minema. Ütleme, et valitsus meie märgukirja peale saadabki oma komisjonid siia, ja ütleme, et antaksegi uued seadused, mis meie elu peavad kergendama. Kuid mis on neist kõigist kasu, kui Taube teeb sinuga ikka mis tahab.»

«Põllumehed, käed adra külge!» hüüdis August talle ajalehest meeldejäänud lausega.

«Juba hakataksegi kõrvale kiskuma,» ütles Uula Peeter manitsevalt, ning Toomatare Voldemarile tungivalt otsa vaadates: «Minu vana sõber Karl Aabram laidab kogu meie asja ära ja soovitab templimargirahad kirikukassasse anda, ega tulnudki täna ise siia. Nii vähe läheb temale korda see suur pööripäev meie rahva elus. Et sina, Maunus, samal kombel meie asjale selja pööranud oled, seda ma ei usu. Aga sinul on küljes teine viga — sina pead iga asja juures ikka nirisema, ja teed seda ka seal, kus me kõik peaksime ühte hoidma, aga mitte kõrvale kiskuma.»

«Ei mina ole tahtnud oma kätt adra küljest ära võtta,» vastas Maunus. «Mina tahaksin adra käsipuud hoida nõnda, et sellest ka kasu on.»

«Ei, sina vead kõrvale,» kõrgendas Peeter vaidluse kestel tekkinud jutukõminas oma häält. «Just sina, Maunus, oled see, kes ei saa aru, et praegu pole aeg tülikiskumiseks. Nüüd tuleb rahval kokku hoida, kui ta eduteele tahab astuda. Kurdab siin Udu noor peremees, et tal ei ole oma maa peal õigust kaubelda, laata pidada või minupärast kas või vabrikuidki ehitada, kui süda igatseb ja rahakott kannab, siis tuleb meil temaga ühel nõul, olla, kuigi mina ega sina oma elupõlveski ei mõtleks vabrikut ehitada. Ühel nõul tuleb olla ka Vol-

demariga, kes siin enne sinu tulekut tulist kurja vandus, et miks temal ei ole luba omal krundil ja omas metsas uidata püss õlal, et miks võib mõisahärra selle ära võtta, ka siis, kui ta pole veel paukugi lasknud.»

Siin tõusis Peeter püsti, lükkas ajalehe endast kaugemale ning pöördus Augusti poole sõnadega: «Hakka siit minu nimetissõrme alt lugema, et kõik kuuleksid, mis leht ühtehoidmisest kirjutab.»

Ja Marekannu August luges mitte just kõige ladusamalt, kuid seda suurema rõõmuga, et just temale see au oli osaks saanud:

«Nüüd peame kõik ilma koduste vahede peale vaatamata ühte hoidma. Niisugust ühtehoidmist, üksteise aitamist ainult ühtlase eesmärgi pärast, ilma et muid isiklisi põhjusi oleks, peame meie nüüd igal pool omale lipukirjaks seadma.»

«Aitab!» katkestas Uula teda siinkohal. «Kas kuulsite nüüd, missugune peab meie lipukiri olema?»

Aga Maunuse süda oli nagu anum, kuhu alati kõik valu ja kannatus ülekohtu pärast pidi kogunema. Ning ta ütles, laskmata end ilusast lipukirjast segada:

«Meie astusime sinu majauksest sisse kolmekesi... Käba Antsu ma siin endi keskel ei näe! Ühel nõul olemisest sa küll räägid, loed ja võib-olla lauladki, kuid kolmanda jätsid sa ukse taha nagu roojase.»

«Käbal ei ole maad ega maja,» põrutas nüüd Koppel. «Mis asja või mismoodi saavad siis peremehed temaga ühel nõul olla?»

«Läheb peremeeste elu paremaks, paraneb see ka sulastel,» arvas Uula Peeter end vaol hoides, sest ta luges talumeeste nägudelt aina suuremat poolehoidu Maunusele.

«Jah, aga kuidas jääb siis kruusaauguga?» tuli Madis nüüd oma endise murega välja.

Jälle hakkasid nooremad mehed naerma. Ja Toomatare Voldemar hüüdis valjusti, suud vanamehe kõrva äärde seades:

«Sul, Madis, on selle kruusaauguga niisugune valu taga, nagu põleks sul lubjakoorem peal.»

«Kas minul üksinda?» küsis Madis.

Noored naersid, aga vanemad mehed jäid tõsiseks.

«Poiss, ära naera vanainimest!» öeldi Voldemarile mitmelt poolt.

«Kruusaaugu pärast tuleb teil parunihärra palvele minna,» arvas talitaja. «Mina teile muud nõu küll ei oska anda. Ka kubernerile võime palvekirja saata.»

«Või need palved ka midagi on aidanud,» kahtles Madis.

Ta ei jäänud ilma pooldajateta. Ja kõik imestasid, kui nüüd just Maunus hakkas talle vastu vaidlema.

«No-noh,» hüüdis ta õhinal, «jäta ikka tõele ka ruumi. Nii mõnigi mees on palvetega mõisast suurt abi saanud. Peeter teab ju seda väga hästi, kuidas tema isa, va kadunud Jaak Uula, mõisa kandimees, paruni palvel käis. Niipea kui uksest sisse sai — müts maha ja potsti saksa ette põlvili. Ei musta ega valget. Nagu kurttumm. Ja ei lähegi Jaagu keelepaelad enne lahti, kui härra tuleb juurde ja tõukab jalaga: «Mis sa tahad, lurjus?» — «Taeva ja maa kuningas!» ütleb Jaak alles nüüd ja haarab härra püksitorudest kinni. «Sina jumala asemik maa peal — vaata, ma olen nagu ussike sinu ees ja palun, et sa lubaksid mul vankri puuvärgi jaoks ühegi kasepuu maha võtta.» Ja näe, härra, keda Jaak jumala asemikuks nimetas, ei suutnud vastu seista ja lubaski.»

Uula Peeter ei saanud sellele vastu vaielda, sest kõik teadsid, et see nõnda oli olnud. Aga kas pidi Maunus seda siinkohal meelde tuletama! Mis eesmärgiga ta seda tegi? Põikpäine vanamees, tema aina lõhuks, puskleks ja ajaks nurja teiste targasti seatud plaanid. Pole temal küsimist, et teeb sellega kahju kogu rahvale. Ning just siin, selle viimase mõtte juures arvas Peeter endal olevat õiguse vihastamiseks. Viha ajas ta püsti kogu ta kuuejalases pikkuses. Viha pärast haaras ta mõlema käega lauaservast kinni ja viha pärast kaotas ta oma tavalise väärikusegi ning ütles ebaharilikult valjusti, karjudes, teist sellega nagu tappa tahtes:

«Kirikukukk!»

Ütleme, et inimene ei olegi omakandi mehi, ütleme, et ta on võõrast vallast või koguni naaberkihelkonnast, nagu Joosep Rosental, sellegipärast ei maksa teda heastparemast naerualuseks teha. On aus või vähemalt viisakas ka tema puhul tõepiiridesse jääda. Tõde Joosep Rosentalist ei ole kuigi suur ega sügav, samuti pole see mingil määral rõõmus ega kurb, kuid ometi on see nähtus omaette, nagu seda on ka esimene vihmapiisk enne pikaldast sadu, mitmeaastane ämblikuvõrk nõgise rehetoa nurgas või kauemat aega talulakas kuivav vasikanahk. Neid asju pole toodud võrdluseks ainult sellepärast, et nad on nii väheütlevad; nende asjade ja Joosepi vahel on veel teinegi üpris intiimne seos.

Vaadake, kuidas see kolmekümne viie aastane ja üsna kogukas mees maavillases vammuses haigutab — kätt suu ette panemata, pikalt, tõttamata ja vaevatud ilmega, nagu ränka tööd tehes. Kõik on lõpmata hall, kõik on vettinud ja läbimärg, igalt poolt aina tilgub. Vahest on kiirtetaolised kortsud võrdlemisi jõuka perepoja silmade ümber tekkinud just niisugustest haigutustest? Mingil juhul pole neid sünnitanud naer. Millal on ihnuskoid maailmas enne nii rõõmsalt või nii palju naernud? Aga leidub inimesi, kes Joosep Rosentali juures kõike seletavad ihnsusega. Mehe suur ihnsus olevat süüdi selleski, et ta on natuke kerglase aruga, pisut puudulik. See kõik võib õige olla, kuid siinkohal peab jälle hoiatama, et inimesele ei tehtaks ülekohut, olgu ta siis kes tahes, kas või napakas, nagu öeldakse Joosepi kohta siis, kui ei olda enam viisakas. Jah, jäägem tõe piiridesse. Rosental on küll viimane kitsipung, kuid meie arvame siiski, et kõik kortsud ometi pole ilmunud ta näkku rahakotisuud kinni krookides. Paljud ja väga paljud neist on tekkinud Joosepi naisevõtmisemurest. No on see alles mure — nagu muinasjutu kullatünder, kust võtad igavesti, aga põhja kätte ei saa!

See algas siis, kui ta kümme aastat tagasi esimest korda kosja läks. Sel ajal ei olnud ta nägu veel nii lai, nii hall ega silmad nii ilmetud nagu praegu. Kuid ihnus oli ta juba siis ja seda teati ka naabertaludes, kuhu ta

ühel päeval oma sammud suures abielutuhinas seadis. Tema kosjakaupa ei võetud vastu. Kogu viga seisis tookord selles, et ta oma kosjaskäimisi liiga kodu lähedalt alustas. Vahest oleks läinud kõik teisiti, õnnelikumalt — vähemalt talle endale —, kui ta kohe oleks sõitnud kaugemale, kus sel ajal ei olnud veel tähelepanekuid ei tema kitsiduse ega totakuse kohta. Sel ajal oli ta veidi arglik noormees, häbeliku pilguga, mis vanemate inimeste ja neidude ees tihtipeale maas käis. Seda ei peetud suureks veaks, sest niisugune asi läheb hiljem mööda. Pealegi oli tal seljataga korras talu. Kui ta hiljem naaberküladesse ja naabervaldadesse sõitis, siis ei olnud sellest enam abi, sest alati oli temast ette jõudnud hävitav salasosin: Rosentali Joosep on kole kitsipung, pealegi veel arust puudulik. Seda puudulikkust ei saanud keegi küll süllapuuga mõõta, ent aitas sellestki, kui kosilane korraga asja ees, teist taga naeratas. See naeratus, iseenesest küll õrn, vahest süütu ja lapsemeelnegi, oli ometi hirmus, sest selle taga ei olnud mõtet, või kui oligi, siis võõras ja arusaamatu neile, kes endid täiearulisteks pidasid.

Joosep tuli igalt poolt tagasi pika ninaga. Esialgu ta ikka valis ja pidas laialt aru, kuhu sõita, kuid käinud kosjas aastat kolm-neli ilma igasuguste tagajärgedeta, kui mitte arvestada halba kuulsust, mis aina kasvas, muutus ta vähenõudlikumaks nii piiga jumekuse kui kaasavara suhtes. Kuid selgus, et ta ei leidnud armu isegi nende juures, kelle näonahk ei olnud nii piimvalge ega õrn, nagu ta oleks soovinud. Paari aasta eest oli ta lootust kaotamas. Ta ise vananes, kuid ta pahed — ihnsus ja totakus — oleksid iga aastaga nagu noorenenud, muutusid aina kisendavamaks. Kuid kisendav oli ka mehe mure, vanapoisi mure, kelle kosjasid kusagil vastu ei võetud. Esimesed vihmapiisad enne kestvat ja halli sadu olid juba ammugi langenud! Kas siis tõesti tuli jääda ilma naiseta! Tal oli korras talu, tal olid loomad, tal oli tallel oma rahakopikas, ta oli üksik poeg, ei õde ega venda, kellele peaks maksma, ja juba seisid ta vanemadki haua äärel — mida mõtlesid siis piigad, et nad talle ei tulnud?

Vanad Rosentalid — juba üsna mullakesed — ei

näinud oma Joosepist seda rõõmu, mis nad temast olid lootnud. Joosep aga seisis nagu teelahkmel; tema kosjasõitudes oli tekkinud seisak ning juba oli ta hakanud kahtlemagi, kas maksab neid enam jätkata. Ausalt öeldes olid kogu ümbruskonna kõik jõukamad talud juba läbi sõidetud ja nüüd nagu polnudki enam kuhugi minna. Joosep oli oma õnne katsunud kõõrsilmaliste, rõugearmiliste ja inetukeste juures, kuid oli igalt poolt häbiga tagasi saadetud. Jäid järele ainult vaesed! Kuid mis pidi Joosepi-taoline kitsipung peale hakkama vaese neiuga — alasti inimesega! Pealegi on vaesed inimesed laisad.

Nii olid lood aastat poolteist tagasi.

Joosepi nägu oli täis kortse. Need olid vaevakortsud ja ümbritsesid vanapoisi suuri sinihalle ning murelikke silmi ämblikuvõrkudena. Kuid oli hetki, mil need silmad meenutasid oma võrgus saaki varitsevaid ämblikke. Süütu, lapsemeelne ja omal ajal, kui Joosep oli noor, kõigile tühjana näiv naeratus oli omandanud nüüd kindla sisu. Kui ta nüüd, kolmekümne viie aastasena, vajus mõtteisse ja naeratas ilma näilise põhjuseta, siis ei olnud enam kahtlustki, et sellel hullu naeratusel oli oma tagamaa. Mis kõik ei toimunud sel võikal, ent ühtlasi ka veidi nukral tagamaal! See oli nagu viirastuslik näitelava, kuhu kordamööda ilmusid kõik need, kes ta kosjad olid tagasi lükanud. Kuid sel veidral näitelaval ei käinud ta solvajate käsi nõnda nagu elus. Elus nad võisid olla õnnelikud, kuid siin tingimata õnnetud. Kes elas joodiku mehega, kes oli leseks jäänud, kellel polnud enam tervist, kellelt oli tuli riisunud lapse või peavarju, kogu varanduse. Ja õnnetutena nad kahetsesid, et polnud tema kosjasid vastu võtnud.

Aga Joosep ei kujutlenud oma solvajaid õnnetuteks kurjast südamest, mitte sellepärast, et nende õnnetuse puhul kahjurõõmutseda. Vastupidi, leppida ja andestada — peaasi andestada — tahtis tema neile. Tõepoolest, kui keegi ta solvajaist oleks mehe kaotanud, kuid varakaks edasi jäänud, siis oleks ta sõitnud talle teist korda kosja, kristlikud andestussõnad huulil. Mina ei kanna sulle viha, mina olen sulle kõik andeks andnud; muudkui loeme su kaasavara üle ja tule hakka minu maja lukuks.

Kaugemale tema ei kujutlenud, aga seda oleks teinud see, kellele need sõnad öeldi.

Toomatare Anul Joosep ei olnud kosjas käinud, ta ei tundnudki Anut, ent kui sõnum Anu ja Jüri traagilisest armastusest jõudis temani, siis ilmus ta näole jälle see juba tuntud ja salapärasena näiv naeratus. Seni see naeratus oli ilmestanud ta nägu üksnes vahetevahel ja harva, sellest ajast peale see aga muutus peaaegu püsivaks. Ja sellest ajast peale hakkasid ta südames idanema andestussõnad ka Anule. Muidugi ei saanud see juhtuda enne, kui tuli uus sõnum, mis teatas, et Jüri on saadetud Siberisse. Kas võis nüüd veel õnnetumat piigat olla kui Anu? Kes tahtis teda nüüd enam, pärast seda, mis temaga oli juhtunud! Teotatud tüdruk! Äranaerdud piiga! Vanemate vihaalune! Jah, külale sai teatavaks ka see, kuidas Toomatare peremees Karl Aabram pühas vihas oma tütart oli peksnud. Suust suhu käies, perest perre ja külast külla rännates jõudsid kõik uudised Toomatarelt ka Rosentalini. Ei jäänud kitsipungale teadmata ka talu jõukus, see, et Anu mehele minnes saab hea kaasavara.

«Mis sa veel kuulad,» ütlesid pojale vanemad, kui Joosep neile oma uuest plaanist jutustas. Ta ei kahelnud, et Anu — niisugune tüdruk! — tema, Joosep Rosentali, Tüükapuu ainsa pärija kosjad vastu võtab. Kui ta astub üle Toomatare uksepaku ja Anu teada saab, kes talle on kosja tulnud, siis ta, vaene hing, hakkab esimese hooga nutma ja võtab teda vastu kui oma päästjat. Võikalt naeratasid nüüd Joosepi silmad, kui ta neid mõtteid mõlgutas. Siplev saak — õnnetu, teotatud, kuid jõukas peretütar — oli nüüd ihnsa kosilase võrkudes. Kuid kaua aega heitles veelgi mees oma südamega: ei suutnud ta Anule andeks anda seda, mida keegi teine tema arvates poleks andeks andnud.

Aga viimaks ta jõudis ka sinnamaani. Selleks oli kulunud oma poolteist aastat.

15

Kui Rikas Aabram pärast jumalateenistust kirikuväravas Rosentali Joosepiga silm silma vastu kokku

sattus, siis oli talle sedamaid selge, et see ei juhtunud kogemata, et teda oli siin oodatud ja et nüüd taheti temaga midagi rääkida. Sellegipärast võttis Aabram kaugelt kirikuliselt tere jaheda peanoogutusega vastu, vaatas maha ja tahtis mööda minna. Oo, kui sagedasti oli ta meeleparanduse aastail oma endistest sõpradest sel kombel mööda hiilinud, maha vaadates, neid mitte enam tundes! Ja kui sagedasti olid siis need tal kas käsivarrest või käisest kinni haaranud, silmamunad pungis ja huultel sündmatud vandesõnad. Missuguste nimedega ristiti teda siis, kui ta end kõigest hoolimata lahti kiskus! Nemad tegid seda mõistmatus vihahoos ja nende suu kaudu rääkis patt, aga kui mitu korda oleks Aabram ometi neile, oma ahvatlejaile, luksudes kaela langenud. Ning mitte kunagi veel ei olnud temale, kes ta sellega ometi oli harjunud, silmakirjatsemine nii raske tundunud nagu hetkel, kui Rosental ta käsivarrest pealtpoolt küünarnukki kinni võttis. Aabram tundis Rosentali nagu kõik teisedki ainult ta pentsiku kuulsuse kaudu; neid ei sidunud sõprus, tuttavadki olid nad üksnes pealiskaudselt, aga näe, käsivarrest võttis ta kinni Aabramil justament samuti, nagu ta kunagised kõrtsisõbrad, hingevaenlased. Ainult Joosepi suust ei tulnud sündmatuid vandesõnu, vaid ta ütles mesimagusalt:

«Tere, noh tere, Toomatare peremees. Kas te mind tunnete või mitte, aga mina olen küll südamest õnnelik, et ma teiega siin täna kokku sain.»

Ta oli Aabramist peajagu pikem ning ta hallid silmad, mis küll naeratlesid, kuid samal ajal otsekui millestki haledust tundsid, aina katsusid tabada teise pilku. Kuid Aabram hoidis oma silmad maas, või kui ta need tõstiski, siis sihtis mujale.

«Ei tea, mis õnne siis sellest ikka nõnda on?» küsis ta pahuralt.

«Olen äraarvamata palju teist oma eluaja sees head kuulnud,» vastas Rosental. «Kes teid vähegi tunneb, see peab teid ainult kiitma. Meie pool on mitugi meest, kes teie katuse all on ulualust ja öömaja leidnud. Kõik nad mäletavad teid tänu ja kiitusega. Ka minu halli peaga isa tunneb teid ja on mulle alati ütelnud, et kui sa, mu poeg, oma sõitudel peaksid sattuma Jaagupi kihelkonda

ja kui sind peaks piinama janu või nälg ja kui sa enam kellegi käest ei raasukest ega tilka ei saa, siis tuleta meelde, et Ridakülas elab Toomatare Aabram; mine tema juurde — tema annab sulle kõik, mis sul iganes aga puudub, olgu see siis hobuserauanael või reeais, kui su oma mõne õnnetuse läbi on murdunud.»

Kui uss salvab, siis ei lase paistetus end kaua oodata. Aga kiiremini mistahes mürgist mõjub kiitus, sest vaevalt oli Rosental, Tüükapuu ainus pärija, oma kiidulaulu lõpetanud, kui tal õnnestuski Toomatare peremehe pilku tabada.

«Minu meelespidamine hakkab juba tõntsiks jääma,» arvas Aabram ja sügas oma hallisegast habet. «Ma mitte ei tea praegu ütelda, kus ma vana Rosentaliga olen kokku puutunud ja mis asja poolest tema mind peaks nii hästi mäletama.»

Kuid Joosep ei tahtnud, et Toomatare Aabram oma nõrga mälu vanaduse süüks paneb, vaid arvas, et nõnda nagu on unustanud tema, unustaks oma heateod iga teinegi aus ja suuremeelne inimene maailmas.

Suuremeelsus — oo!

Aabram noogutas. Talle ei jäänud märkamata, kuidas naeratus Rosentali silmades muutus vähehaaval ikka võõramaks, kuidas nad isesuguselt läikima lõid ja sellesse läikesse siis otsekui tardusid, ent ta ei saanud öelda nagu vahest mõni üleannetum, et need vesihallid, kortsudesse punutud silmad oleksid mingisugusel määral kajastanud kerget aru või — jumal hoidku! — totakust. Eks see ole ju vana lugu, et inimesed jõuavad rohkem kui asi väärt. Hakkavad aga arvama... esiteks üks ees ja pärast kõik teised kooris järel.

«On inimesi, keda armuheitmata elusaatus armastab poriga pilduda,» ütles Rosental otsekui Aabrami mõtteid kuuldavalt väljendades. «Ei halastust, ei andeksandmist.»

Aabram noogutas uuesti.

«Kelle jalg on õigelt teelt vääratanud ja kes kord on langenud, selle osaks saab teotus ja häbi,» jätkas Tüükapuu noor peremees. «Keegi ei taha, et ta enam tõuseks, ja igaüks muudkui tõukaks omalt poolt takka. Mina küll ei ole niisugune. Kui ma näen õrna roosiõit

maas, siis ma tõstan ta üles ja kinnitan ta endale rinda, kuid ei ütle ka hiljem ei omas südames ega kellegi võõra kuuldes, et vaadake: see roosiõis oli mudas ja mina tõstsin ta üles, kartmata oma käsi määrida. Samal kombel unustavad kõik suuremeelsed inimesed oma heateod ja neil ei ole tarvis muretseda, nagu oleks vanadus nende mälu nõrgaks teinud.»

Öelnud nõnda, lootis Rosental, et Toomatare peremees noogutab kolmandatki korda, ent kui ta nägi, et seda ei juhtunud, siis pettus oma südames nõnda rängasti, et tõmbus kogu näost punaseks. Aga Toomatare peremees, kellele silmakirjatsemine muutus jälle raskeks, ei näinud teise helendavaid kõrvalesti, sest ta vaatas oma jalgade ette maha. Eks nüüd olnud ometi päevaselge, keda see elupõline kosjasõitja oma sõnadega mõtles. Porisse langenud roosiõis — eks olnud see Anu! Ja Toomatare Aabrami isasüda — kuigi see nii palju oma lapse pärast oli kannatanud — kihvatas hirmsasti sees. Kahekümne aasta eest kindlasti, viieteist aasta eest kindlasti ja tõenäoliselt isegi aastat kaks-kolm tagasi oleks Aabrami käsi niisugusel juhul tõusnud väga järsku ja kiiresti. Ei oleks siis küsitud sellest, et seisti kirikuväravas, vaid vastupidi: pärast oleksid rõkanud järgemööda kõik kihelkonna kõrtsid Rikka Aabrami kiitlemisest: «Andsin talle nõnda, et punane supp lendas!»

Nii oleks olnud. Nüüd oli teisiti; ei tõusnud Aabrami käsi, ta pilkki jäi hulgaks ajaks jalgade ette maha. Suur oli mehe häbi! Ei keegi olnud varem tema õnnetust veel niisuguste sõnadega puudutanud, kuigi sel puhul olid öelnud oma sõna nii sõbrad kui vaenlased. Ei ole kellelgi nii suurt jõudu teotamiseks kui sel, kes teotajana on võtnud suuremeelse osa. Oo, kuidas Aabram sel silmapilgul tahtis, et kõik, mis Anuga oli juhtunud, oleks ainult laim! Ei oleks siis küsitud vanadusest, ei oleks siis veel aastad isa kätt tagasi hoidnud. Kuid kõik see oli ju otsast otsani tõde. Jah, paljugi oleks olnud teisiti, kui Anu viimaselgi ajal oleks püüdnud oma meelt parandada. Aabram tuletas meelde kogu häbi, mida ta kristliku maailma ees tütre pärast oli kannatanud. Alles täna hommikul oli ta tema pärast pidanud pastorile valetama. Peab ta seda edaspidigi? Ning ta ei saanud tõsta

kätt oma tütre au kaitseks sel põhjusel, et seda au ei olnud.

Viimaks tõstis ta oma pilgu . . .

«Jah, eks ole jõutud pika eluaja sees mõndagi teha, nii head kui kurja,» lausus ta. «Aga nüüd ütelge, mis on teie jutu põhi? Kui on reekodarad katki, ais murdunud või ähvardab rakendus koost laguneda, siis saab seda kõike arbitada Toomatarel, aga mitte siin, kirikuväravate taga.»

Nüüd kiskus Tüükapuu ainus pärija oma silmad kissi, hakkas ühte neist kavalalt pilgutama, tasandas häält ja vastas peaaegu sosinal:

«Tahtsin küsida, kas ehk Toomatare peremees teab juhatada, kustpoolt siinkandis võiks leida head kodukana.»

«Kodukana?» kordas Aabram ja vastas tumma pearaputusega.

«Noh-noh, viimaks aga kasvab see koguni omas peres?» muutus Rosental uue küsimusega avameelsemaks, kuid sellest hoolimata veelgi kavalamalt silma pilgutades.

«Seda peab igamees ise oma silmaga vaatama,» vastas Aabram ja hakkas sedamaid astuma hobuse poole, kes teda lasipuu juurest juba paaril korral lühikese, kuid igatseva hirnatamisega oli kutsunud. Hobusel oligi täielik õigus teda kutsuda, sest peremees oli küllalt aega viitnud, esiteks köstriisanda juures ja pärast Rosentaliga kirikuväravas juttu ajades. Aga paistis, et jutt Joosepiga ei olnud veelgi lõppenud, vaid jätkub Toomatarelgi, sest vaevalt oli Aabram oma lause lõpetanud, kui Joosep tal käsivarrest uuesti kinni võttis, teda ei tea mille eest tänas ning ütles, et sõidab nüüdsama Aabramiga seltsis Toomatarele.

Tõsi ta on, Tüükapuu Joosep Väike-Maarja kihelkonnast oli nii mõneski tükis natuke iseäralik, kuid Aabram ei saanud öelda, et ta kuidagi mehe plaani poleks välja andnud. Ega sellest ei maksnud midagi halba arvata, kui ta võiski natuke kitsi olla, sest mine tea, kuidas sellegagi veel on. Kohtlane inimene, naisevõtmisega pole õnne olnud ja rahvas on aga naerma hakanud . . .

Niisuguseks kujunes Rikka Aabrami mulje Rosentali Joosepist, kellel pealegi, nagu nüüd kohe selgus, oli päris hea hobune ja üsna tore saan. Jah, näe seda võib endale lubada kitsipung, aga mitte mõni pillaja. Oo, pillajaga on naise elu väga vilets: lõika aga püksitaskutele augud põhja ja looda siis nendele kopikatele, mis mees purjus päi juhtub kõrtsis taskusse panema — otsi neid õnnetuid münte pärast, kui ta koju on tulnud ja magama jäänud, sokkidest või jalanartsude vahelt. Muidugi, ka hoidlikul inimesel on oma vead küljes, aga ega siis nende pärast ei tohiks kohe pahandama hakata, nendest peaks olema kerge aru saada.

Nõnda mõtles Aabram endamisi, rääkides oma mõtetes otsekui Anuga. Ning otsekui Anu eest sai ta aru ja andis Joosepile andeks ka niisuguse natuke narri tembu, et too kirikuaia taga enne Toomatarele sõitu pani hobusele kaela kuljused.

16

Anu oma lapsepõlves ja hiljemgi veel, neiueas, oli oodanud pühapäevadelt ikka nagu mingit imet, uskudes, et nüüd, just täna, sünnib rõõmu ja õnne poolest midagi enneolematut. Ei juhtunud seda loodetud imet tema elus ühel pühapäeval, siis ei tekitanud see ometi veel pettumust, vaid see nukravõitu igatsus, mis jäi hinge kogu nädalaks, muutus juba järgmisel pühapäeval veelgi ärevamaks õnnelootuseks.

Nüüd olid Anu elus niisugused ajad jäädavalt möödas. Pühapäevane jõudeolek ei toonud enesega kaasa midagi muud peale südamevalu. Seda oli täis Toomatare elukamber, see konutas köögis, see vahtis välja rehetoa nurkadest, selle käest polnud Anul pääsu õues ega laudas, ning see oleks oodanud teda ees kogu pikas Ridakülas ning eriti simmanitel, kui piigal oleks tahtmist olnud oma jalga sinnagi tõsta.

Aga Anu ei olnud tundnud pärast Jüri väljasaatmist niisugust tahtmistki. Või mis ta pidigi otsima simmanitelt või talgulapudelt? Kes teda seal ees ootaks? Just need olid kohad, kus küla oleks vaadanud talle otsa niisuguste silmadega, nagu näeks ta Toomatare Anu näol

ikka veel Udu keriseaugu tahma. Ja kui kergesti ei võinud nii mõnelegi paista, et seda tahma Anu näol ei ole veel küllaldaselt.

Niisiis loodetud ime asemel surus end unistajale näkku halastamatu tahmakonts. See tekitas paljudes kirglikku tahtmist rüvetada. Kuid mitte ainult seda. Küla vaatas Anule vastu ning saatis teda mitmesuguste silmadega. Naeru, pilke ja parastamise kõrval polnud puudu ka õigeksmõistmisest, osavõtust, poolehoiust; ta oli näinud häid pisaraid sama palju kui halba naeru.

Nõnda see oli kestnud seni. Ligi kaks aastat oli külas nii kahjurõõm kui osavõtt vastu pidanud. Kuid möödub veel aastat poolteist ja küla silmad, olgu need siis head või halvad, jäävad tuimaks. Kuri keel jääb nüriks, kahjurõõm väsib rüvetamast ja osavõtt ning poolehoid, mis samuti on nürinenud, muutuvad iseenesest tarbetuks.

Kõik vajub unustusehõlma.

Ja siis ükskord justnagu poleks olnudki Jürit ega seda leegitsevat suvepäeva Punamäe kohal. Süda tardub ja meel ning mõte unustavad. Ikka harvemini tuleb silmade ette pilt, kuidas Jürit läbi küla viidi... Ja ikka kahvatumaks muutuvad noore vangi heledad juuksekahlud ning ikka vähem on neil tegemist kodukoha metsadega ja sügissuviselt lõhnavate põldudega. Ikka vähem ja vähem on neis lahkumisvalu! Aga ei lõika ka enam nii valusasti südamesse ega silma päikese sära urjadniku paljastatud mõõgateralt.

Maanteed katab üha paksem tolmukord...

Isegi siin, koduseinte vahel, kus on küllaltki olnud tüli ja riidu, jääb kõik aja jooksul vaikseks. Siingi pole pääsu väsimusest, unustatakse ja harjutakse viimaks siingi vastastikku. See kõik sünnib märkamatult. Elatakse... Ja viimaks sa oled nagu noor pihlakas, kes tumeda metsa all on looka kooldunud. Päike käib suure metsa latvade kohal — sina ei näe midagi.

Niisugune nägu oli Anu südamevalul, mida enamasti alati tõi kaasa pühapäevane üksindus ja jõudeolek. Nõnda oli see ka sel pühapäeval, mil Voldemar läks Uula Peetri juurde karjase peakaupa kinnitama, ema naaberperes istus ja isa oli alles kirikust tulemata.

Ning äkki sõideti õuele kuljustega...

Saan peatus aida ees, aknast hästinähtaval kohal. Hobune oli higiseks aetud, sest niipea kui loom jäi seisma, hakkas ta sedamaid oma pead üles-alla pilduma, et sel kombel märga rangidealust kuivatada. Kuljused kõlisesid metsikult. Anu ei tundnud meest, kes sunnitud kergusega saanist välja kargas. Mehe olekus oli midagi pühalikku, ja nõnda nagu ta seal oma saanipea juures äraootavalt seisis, tuletas ta millegipärast meelde kristlikult kombekat talumeest, keda keset põldu on tabanud laupäevaõhtusele palvusele manitsevad kellahelid. Ja võib-olla just selle sarnasuse tõttu pidas Anu meest, kes isaga seekord oli kaasa sõitnud, ei kellekski muuks kui mõneks vagatsevaks, kihelkonna kaugemas sopis elutsevaks hädaristijaks. Need, kellega isa nüüd läbi käis, pidid ju ikka kas üht või teist hõlma pidi jumalalapsed olema.

Niisuguse muljega võõrast ei olnud Anul raske kujutleda seda Toomatare igavat ja halli õhtupoolikut, milliseid ta juba varemgi oli küllalt üle elanud. Säärastel õhtutel tõmbus perekonna riiakas ja vaenulik vaim leplikkuse maski taha. Siis omandas Anu südamevalu veelgi teravamad jooned: just selliste õhtute kaudu hakkaski ta nägema ning kartma oma armetut tulevikku, kogu selle hirmsas tardumuses, harjumusega koolduda ja painduda, lämbudagi. Paindumine ja lämbumine on paratamatu, kui ta ei põgene siit õigel ajal — enne kui on hilja. Kuid see aeg ei ole enam kaugel; kevadel tuleb Krause Kulinale, ja siis ta läheb, ei vaata enam tagasigi. Prijutinas ta korjab raha, ja siis ei pea teda enam ükski vägi — Jüri juurde!

Piiga hingamine muutus sügavamaks ning ta asetas käed üha sagedamini kerkivatele rindadele.

Aga hobune aida ees ei lakanud pead üles-alla pildumast. Kuljuste metsik kõlin jätkus. Ja mees püsis ikkagi endisel kohal, viivitades, selg akna poole. Tal oli kahju oma täku pead kinni siduda. Ning enne kui seda teha, võttis ta saanist ruudulise vaiba, laotas selle üle hobuse ning heitis pilgu aknasse. Ta nägu oli valge ja lai ning seda ehtis õnnelik naeratus — ilmne lõbu sellest, et hobune pildus pead ja kõlistas kuljuseid.

Niipea kui võõras end ringi pööras, kadus Anu esi-

algne mulje kihelkonna kaugemas sopis elutsevast hädaristijast ning andis maad millelegi tumedale ja väga rahutule.

Käsi rindadelt ära võtmata hakkas ta taganema, tõmbus akna alt ära toa sisemusse.

Kui Rikas Aabram koju tulles tõi kaasa külalise, siis pidi teda keegi toas vastu võtma. Omal ajal, kui Toomatare peremees otsis au ja kuulsust veel kõrtsidest, oli niisugune viis perekonnas saanud käsuks ja seaduseks. Külaline läheb majast välja ja kuulutab nagu kantslist: «Vaadake, kus Aabram on alles mees! Läheb koju nagu keiser; naine kummardab teisel ees ja taga, — ori ka ei ole alandlikum!» Juhtus aga, et seda seadust teinekord silmas ei peetud, siis lendasid toolid ja pingid peremehe jalahoopidest uperkuuti. Ja jällegi ei jäänud Aabrami au ega meheuhkuse külge musta plekki, kui külaline hiljem maailmale kuulutas: «Vaadake, kus Aabram on alles mees! Kus sellel on ikka sõna! Kus see paneb ennast maksma — ei see ole naise tallukas.»

Nüüd see oli ainult vana harjumus. Aga kuigi see poleks enam nii raskeid tagajärgi kaasa toonud, varitses selle tagant siiski endine hirm. Ja sellepärast ei julgenud Anu minna oma kambrisse, vaid jäi seisma toa sisemusse, kuhu teda ei nähtud, kust aga temal endal oli hea välja piiluda. Kuid Anu ei vaadanud enam võõrast, veel vähem aga tema täkku või saani. Oodates ema kojutulekut, sihtis ta pilk nüüd aina põnevamalt naabertalu õueväravat...

Viimaks tuli isa võõra mehega sisse.

Võõras võttis mütsi kiiresti maha ja lähenes sedamaid Anule. Küllap ta sealjuures kuidagimoodi kummardaski.

«Tõin sulle külalise,» lausus isa.

Külaline surus oma läkiläkit vastu külge, ent ta näost paistis, nagu tahaks ta seda teist korda maha võtta. See tuli muidugi suurest ja kohmakast viisakusest. Mees püüdis Anu kätt. Aga ta näol püsis endine naeratus, õnnelik ja lai, nagu oleks ta täkk ikka veel oma pead üles-alla pildunud ja kuljuseid kõlistanud. Ja selle naeratuse eest Anu taganeski palkseina äärde, mille külge

oli naelutatud rida niidirulle, mis täitsid riidevarna ülesannet.

Anu vabastas ühe neist niidirullidest ja astus kõrvale.

«Kus on Voldemar?» küsis isa.

«Eks ta Uuladele läinud,» vastas Anu.

Mees riputas oma läkiläki varna. Nüüd olid ta käed vabad. Ning ta võttis Anu käe oma kahe kämbla vahele, hoides seda vasemaga, paremaga paitades. Siis ütles:

«Ära karda mind, hea laps. Sinu isaga ma olen juba sõber ja sind ennast olen ma ka kaua aega oma südames kandnud.»

Anu teadis, et isa vaatab seda kõike pealt. Külalise paitav käsi nihkus ta käeseljalt ülespoole, peatus küünarnuki kohal, kusjuures imal puudutus muutus kergeks pigistuseks, mis oli otse tülgastav.

Anu silmad lõid vihast välkuma.

«Ma ei tunne teid,» ütles ta oma küünarnukki järsult tagasi tõmmates.

Külaline näis segadusse sattuvat. Ta oli arg mehike. Kogu eluaja jooksul polnud ta ühelegi korralikule peretütrele söandanud sääraste julgete sõnadega läheneda. Aga kes oli siis Anu? Kas ta võis end korralikuks pidada? Kas ei olnud häbi ja teotus teda ära märkinud? Ja sellepärast sai mees oma julguse peatselt tagasi. Kohe, kui see õnnetu elusaatusega neiu saab teada, kelle käest ta oma küünarnuki ära tõmbas, kahetseb ta seda järelemõtlematut teguviisi ja vahest on viimaks nii tänulik, et puhkeb nutma. Praegu ta ei tea veel, keda armastada või keda vihata, kuid varsti on see talle selge, ja siis ei ole selle vaese, porisse tallatud, rüvetatud piiga õnnel piiri. Ta nutab tänulikkusest ja õnnest, pead kord oma kristliku isa, kord oma suuremeelse päästjapeigmehe rinnale toetades.

Elav oli nüüd Tüükapuu noorperemehe kujutlus. Just selline liigutav pilt silmade ees, tahtis ta ütelda midagi väga suuremeelset, ent ei saanud kaugemale kui: «Hea laps...», sest sel silmapilgul jõudis Toomatare perenaine koju. Kuljuste helin ei olnud talle kuulmata jäänud.

«Vaata aga, vaata, kes meile on tulnud — Rosentali isand!» hüüdis ta lahkelt ning erutatult.

Niipea kui Anu seda nime kuulis ja teada sai, et tema ees seisab Rosentali Joosep, Tüükapuu peremees Väike-Maarja kihelkonnast, mees, kes oli kuulus oma ihnsusega, totakusega ning arutute kosjaskäimistega, ei suutnud ta end enam kauem talitseda ja puhkes nutma.

Rosental mõistis seda omamoodi. Tema arvates nuttis Anu nüüd oma õnnepisaraid.

«Hea laps!» algas ta oma ennist poolelijäänud lauset ning järgnes Anule, kes kogu kehast vabisedes ukse juurde põgenes ja sealt ehk õuegi oleks jooksnud, kui ema talle tiigrina poleks ette karanud. «Hea laps!» kordas Joosep. «Sa vaene laps, kui palju oled sa pidanud mõnitamist ja naeru kannatama.» Ta asetas käe südamele ning ta hääl, seni haledusest kiunuv, muutus jätkates julgustavaks. «Aga olgu pealegi,» ütles ta, «nüüd peab sellel kõigel lõpp olema; pidagu sind maailm ka ei tea kui halvaks, kuid mina annan sulle andeks kogu sinu süü, kõik, kõik, mis sa iganes oled halba teinud.»

«Mine ära, kasi eemale minust,» tõrjus tüdruk.

«Õnnetu piiga, ma näen, et sa ei pea end enam selle suure õnne, selle au ega selle lugupidamise väärilisek, mis sulle nüüd on osaks saanud,» ütles isand Rosental.

Rääkides nõnda ja olles ise oma suuremeelsusest liigutatud, oli ta valmis Anu ette põlvili langema ja küllap ehk olekski seda teinud, kui samas poleks kojast kostnud köhatust ja kepi kolinat. Hetk hiljem tõugati uks valla ja Kirikküla Maunus, punahabe, tulles Uulade juurest, astus üle Toomatare künnise. Viimaks oli ta ometi niikaugel, et kuulata ja vaadata, kuidas elab ta ristitütar.

«Noh, kuidas sina, Maunus, siia said?» küsis Rikas Aabram.

Aga Maunus ei vastanud. Ta nägi Rosentali, heitis oma pilgu nutvale Anule ja kõik oli talle pikemata selge.

«Mis siin siis tehakse?» pööras ta oma karvase näo Rosentali poole. «Ostetakse lehmamullikat või kaubeldakse orja, mis?»

Niipea kui Maunus seda oli ütelnud, läks Anu vanamehe juurde ja hakkas veelgi ägedamini nutma; esimest

korda võis ta õnnetuna toetada oma pea mitte korstnajala või palkseina, vaid inimese vastu.

«Vii mind siit ära,» ütles ta nuuksumiste sekka. «Sinu juures ma lepin ka vee ja leivaga, siin aga lähen varsti peast segaseks.»

«Tule kas või tänapäev, tule kas või kohe,» vastas Maunus ja nööpis kasukahõlmad lahti, nagu oleks tal korraga väga kuum hakanud või nagu tahaks ta tüdruku siinsamas oma hõlmade alla peita.

«Või vee ja leiva peale!» põlastas Toomatare perenaine.

Aga Maunus ajas pea uhkelt püsti ja ütles väljakutsuvalt:

«Pole viga, küllap sel Maunusel peaks jätkuma leivakõrvastki.»

Ta suur punane habe oli kohevil vihast. Hulgal ajal ei lausunud keegi musta ega valget. Ja siis hakkas kosilane kukena kirema.

Kolmas jagu

1

Kirikukukk!

See valjusti ja kurjaga öeldud sõna, pealegi talitaja-isanda enda suust, tungis hämarasse kööginurka, kuhu karjus viimaks ühes oma koeraga oli uinunud, ja ajas väsinud reisimeeste laugelt une. Kondid olid kangeks jäänud, nälg näpistas mõlemal kõhtu.

Ants ei taibanud kohe, mispuhul seda sõna siin tarvitati, aga kui Maunus seejärel Uulade elukambrist välja kargas ja tormates läbi köögi läks, oli lugu Antsulegi selge. Varsti pärast seda kutsuti ka teda sisse.

Mis asju peremehed vahepeal olid ajanud, seda Ants ei teadnud ega võinud hingestki aimata. Ainult seda ta nägi, et ei midagi olnud siin niimoodi, nagu see oleks pidanud olema peakauba kinnitamise juures. Kus olid setvertnoi ja suupisted? Ah, kuidas viinasuutäis oleks nüüd ära kulunud! Kuidas see oleks nüüd alla läinud nagu kõrvetav tulejuga ja seal, sisikonnas, end ümber naba mässinud! See oleks nagu arstirohi, millest saaksid osa ehk vanad kondidki. Noh, nemad muidugi. Aga küllap aitaks see isegi südant, mida, näe, muudkui kipub närima mure selle koeravolaski pärast — mis

ütleb kodus küll Teele, et kutsikas nii suur on. Aga kui see hull mõtleb veelgi kasvada?

Kui Ants Uulade elukambris laua äärde istus, vajutas koer kohe oma pea Antsu põlvele ja muudkui neelas — ahnelt, igatsevalt, näljaste silmadega oma kehva peremehe suu küljes rippudes. Kuid Antsul polnud midagi võtta sellelt laualt, mille ääres oli toredaid jootusid peetud ja millest peieroogadena oli üle käinud ning igavikku rännanud nii mõnigi Uula Peetri üle valla uhke pull. Algul tundis Ants oma karjaseabi näljast neelatamist kintsusoontega, siis hakkas ta seda tundma kogu kehaga ning viimaks ei jäänud temalgi muud üle, kui seda õnnetut neelamist kaasa teha. Ja justnagu tema kiuste hakati siin nüüd rääkima söömisest, suurest söömisest Peterburi linnas, suurest munadeõgimisest kihlveo peale.

Kõik teavad, missuguste sõnadega algavad muinasjutud. Ükskord elas... ennemuistsel ajal. Umbes samasuguste sõnadega algas seegi lugu ja üsna vabalt oleks võinud seda lõpetadagi: «Kui ta surnud ei ole, siis elab ta veel tänapäevani ja on üks kõige õnnelikum inimene maailmas.» Kuid see pole veel kõik, sellel lool on muidki sarnasusi muinasjuttudega. Neist kõige olulisem vahest see, et ta Antsu suu pani vett jooksma. Teiseks oli ta ebausutav, kuid leidis sellest hoolimata või õigemini just selle tõttu ägedaid uskujaid.

Valet ja olematuid asju usuvad kõige sagedamini need, kelle südamesoovidele see kõik nii lähedal seisab. Ja sel põhjusel võtsid nii mõnedki Uula Peetri elukambrisse kogunenud peremehed kogu seda lugu suurest munadesöömisest sõna-sõnalt, kristallselge tõena. Üks või teine ehk küll natuke kahtleski, et mine tea, kas see kõik ikka nõnda oli, kuid lõpuks paisutas rõõm ja rahuldustunne nendegi rinda.

Kuid see, kes aina säras, oli Udu Priidu. Kui lugu lõppes, vaatas ta kordamööda kõikidele otsa ja ütles oma hambaid rägistades, võidurõõmsalt:

«Kuradi päralt, no küll sel mehel oli ikka õnne, nagu tõrva kohe.»

Aga nüüd see lugu munadeõgimisest, mida külas oli jutustanud peakohtumees Koppel, Punamäe all kordas aga vana Käba.

Ants läks koju ja oli puruväsinud.

«Oeh-jah, jah, justnagu oleks terve päev elajate järel mööda välja lastud,» ütles ta üsna hädiselt ja kohe, kui oli jala üle koduläve tõstnud. Ta oli kaua ära olnud, hirmus kaua, varahommikust õhtuni, ja mine sa tea, mis vaim vahepeal Teele sisse on läinud. Paraku tegi ta seda hädist häält asjata, sest Teelel polnud täna kavatsustki talle säärde kinni karata. Aga videvik oli juba käes, ja või see Ants siis hämaras saunanurgas jalamaid võõrast nägi. Andis vaadata ja silmitseda isegi siis, kui võõras oli juba küsinud: «Mis asja sa siis kogu päeva taga ajasid?»

Omad inimesed olid targu vait. Võõra hääl kuulus mehele, oli põrisev ja justnagu koerust täis.

«Pagan, see on ju Villem!» hüüatas Ants.

«Jah, näe teine ootab sind,» ütles nüüd Teele.

Selle üle, et Villem teda pühapäeva õhtupoolikul ootas, imestas Ants kombekalt just paraja jao, kirus, et oli pidanud kauaks jääma, ja ütles kõige viimaks, ei tea kas enda, oma kodukondsete või Villemi rahustamiseks:

«Noh, ootas mis ta ootas, aga ega ta tuule ega külma käes ei tarvitsenud seista.»

«No ei,» oli Villem Antsuga nõus.

Ja jälle muutus Ants kombekaks ja küsis, kas Villemil oli asja ka või tuli ta muidu aega viitma, sest olid nad ju selle laanenurga ainsad elanikud — naabrid.

«Tõin naistele natuke vokiõli,» vastas Villem, pealiigutusega lauale osutades.

«Oo!» hüüatas Ants, kui nägi pudelit.

«Vaata, et sa oma kõri ei kõrveta,» hoiatas Teele.

Ja oligi sellel kraamil — vabrikupuskaril — ikka kangust küll, sest juba üsna tagasihoidlik sissevõtmine päästis Antsu keelepaelad lahti; varsti istus ta jälle peremeeste keskel Uulade elukambris ja peakohtumees Koppel jutustas sedapuhku Antsu suu läbi suurest munadesöömisest — kihlveost rikka eestlase ja juudi vahel.

«Võib olla, et mõni teist veel ei ole kuulnud,» algas Ants, «kuidas vanasti Peterburi linnas elanud rikas

eesti soost mees, kel olnud suur kivimaja, mitmekordne ja hulga akendega nagu herilase kärg; suurem — oo! — sada korda suurem kui Taube loss siin Võhunõmmel. Kuidas mees endale niisuguse maja suutnud muretseda, seda keegi ei tea. Või kes seda tema käest pärimagi läinud — kõik ühesugused rikkad koos. Eks üks naabritest olnud juut, niisamasuguse suure kivimaja omanik nagu see eesti soost rikaski. Noh, ja ühel päeval tuleb siis juudi soost majaomanik eesti soost majaomanikule võõrusele, räägivad ikka esiotsa maast ja ilmast, siis maitsevad küll ühest, küll teisest pudelist, jäävad vinesse ja kõige viimaks hakkavad oma varandusega kiitlema. «Ai-vai, ai-vai,» ütleb siis juudi soost rikas, «et sina, Tõnn, kange mees oled, seda on näha ja kuulda igast asjast, aga nii kange mees sa küll ei ole kui minu poolvend Mooses.» Kohe meelega, kurivaim, ärgitab teist. Ja ongi Tõnnil silmad sedamaid jõllis: «Eks sa räägi, mis asja poolest see sinu poolvend siis nii kange mees on?» — «Ai-vai,» ütleb juut jälle, «sa ei oska seda arvatagi, missuguse vägiteoga Mooses hakkama sai!» — «Noh?» Juut ärgitab teist nüüd natuke aega veel vaikimisega ja pajatab siis: «Mooses sõi viiskümmend muna ära ja jäi elusse. Kui oled kange mees, siis katsu järele teha.»

Tõnn on suureline: «Mis see viiskümmend muna ka minu käes on! Ena mul vägitegu!» Juut ei usu. Vaidlevad, kuni viimaks veavad kihla. Võidab Tõnn, saab ta juudi maja endale, kaotab — siis pärib aga juut tema majamüraka. Ja ennäe, Tõnn pigistab samal päeval tunnistajate juuresolekul viiskümmend muna pintslisse ja paneb kolmandal päeval kõrvad vaikselt pea alla. Läinud see Tõnn! Surnud see rikas majaomanik! Ja mine tea, kas neid rohkem enam õngi. Ah, miks ta ometi vedas kihla, et sööb just mune! Miks ta unustas aganaleiva, silgud, kördi ja hapupiima! Oleks ta ikka kihla vedanud, et vitsutab keresse pütitäie silku ja rüüpab peale lähkrit neli-viis haput piima, siis oleks olnud võidumees — hing oleks sisse jäänud ja teine majamürakas oleks tulnud mis mürinal. Jah, jah, just munade söömise nahka meie rikas Tõnn läkski, sest tohter lõikas mehe pärast surma lõhki ja leidis venni-

kese kõhust kivi, mis sinna oli kasvanud just sellepärast, et ta nii palju mune sõi.

Juut teadis, juut oli kaval! Mis temal nüüd viga elada. Käib ja itsitab endale habemesse. Aga Tõnnil on ka vend ja sel pole itsitada midagi. Meel nukker, käib norgus peaga ringi: vend surnud ja maja ka võõra käes — miks ta ometi ise ei märganud Tõnnist vennaga niimoodi kihla vedada! Viimaks läheb tohtri juurde: «Aulik tohtrihärra, näidake mulle seda venna sisikonnast leitud kivi!» Tohter polegi kade, kingib kivi Tõnni vennale. «Mis mina ikka temaga teen!»

Ei tea esialgu vendki, mis sellega peale hakata. Aga pärast vaatab, et kivi on puhas ja valge nagu marmor — peaks õige nikerdaja kätte viima. Pidas aru ja laskis siis sellest ilusa kahvli teha. On niigi palju venna mälestust. Hoidis seda küll nagu silmatera, aga eks viimaks juhtunud, et kahvel jäänud äädika sisse. Seal, mädand, sulanud ära. Noh, nüüd on mehel aru käes. Oota, vennamõrtsukas, sa kuradihing! Läheb juudi juurde ja ütleb: «Kas veame kihla — kui söön viiskümmend muna ära ja jään elusse, kas saan siis mõlemad kivimajad endale?» Juut esialgu ikka kahtleb, mõtleb, et vaene mees, mis kasu mul sellest kihlveost on, aga pärast hakkab arvama, et mine tea: Tõnni vend, kannab südames kadedust ja viha, tuleb pimedas vastu, lööb viimaks pealuu lõhki; parem, kui saan teisest lahti. «Tehtud,» ütleb siis ja veabki kihla. Mees vajutab viiskümmend muna vöö vahele, tunnistajad seisavad juures, aga pärast, kui tunnistajad läinud, joob äädikat peale ja näe, kuradima pihta, elusse jäi. Korrapealt jõukas mees valmis, mis muud kui: «Juut, anna majad siia!»»

Ants lõpetas. Tal ei olnud halba harjumust vanduda, aga kui ta nüüd ometi paaril korral vanatühja hüüdis, siis tegi ta seda peakohtumehe eeskujul. Tema eeskujul lõi ta paaril korral ka vastu reit, kuigi see tema käes mingit plaksu ei teinud ja väga nigelalt välja tuli. Aga hääl oli Antsul aus. See käis kohati nagu ader lahtises vaos ning ei olnud sõnade juures: «ja näe, kuradima pihta» karvavõrdki vähem räuskav või võidurõõmus kui peakohtumehel.

Teelele see oli loll jutt ja lausa tsirkus, ent ta ei naernud Villemi kombel, vaid küsis: «Soo-oh! Ja kas see ongi su kogu tänase päeva tarkus?»

«Kas seda siis veel vähe on?» hüüdis Ants imestunult. «Nüüd sa tead, et vaene ja rumal inimene ei tohi head rooga igatseda. Munad, näe, tapavad ära, kui sa neid sööd. Ja oleksid sa veel seda kuulnud, kuidas nii mõnigi mees hõiskas: «Juut jäi jalameheks, eestlane sai majad endale.»»

«Ja sellest ei räägitud sõnagi, mis sinust saab?» küsis Teele.

«Mind ei kästud muretseda,» vastas Ants. «Küll nemad, peremehed, juba hoolitsevad.»

Teele ei taibanud hästi, kas Ants seda naeruks või tõeks pidas, kuid et ta kaldus oletama viimast, siis muutus ta õige tusaseks ja ütles pisku aja pärast:

«Koera saba alla neid oma hoolitsemisega!»

2

Ants ei muretsenud kivimajade pärast. Ta ei hoolinud niisugusest muretsemisest ega oleks seda saanud ka hea tahtmise korral; tema rind ei mahutanud enam uusi muresid — selles kontidest punutud korvis oli juba muredelgi kitsaks läinud.

Antsu Teele ei olnud halb inimene. Seda võis Ants puhtast südamest kõikidele ütelda. Õigus küll, asja pärast ajas Teelegi teinekord oma suled kohevile, aga ealgi oma abielu kestel ta polnud tahtnud ega katsunudki Antsust tallukat teha. Seda teadis Ants paremini kui keegi teine, kuid ometi oli tal nüüd niisugune mure, mida ta ei söandanud oma elukaaslasega jagada. Kõik oli eluaeg südamelt ära räägitud, viimaseni, puhtalt, aga näe, nüüd ei olnud seda julgust, et küsida: «Teele, mis sina sellest arvad, kas see kutsikas kasvab veel suuremaks?» ja kui selle peale juba vastus käes, mis su kartust aina kinnitab: «Ei tea, kas me jõuame sellele raipele viimaks süüa anda?»

See oli Antsu mure, mida ta Teele eest varjas. Aga küsige, kui kaua mehike oma muret üksinda kanda sai.

Juba teise-kolmanda päeva õhtul, kui ta Teelele peeruga seaaeda tuld näitas, hakkas viimane torisema. Esiteks ikka siunas siga, et see pagan ei söö — muudkui kurnib läbi hammaste, siis aga küsis järsku, nirina sea halvast söögiisust pahandatuna:

«Ja kuhu sina, vanamees, mõtled oma koera edaspidi panna, kui sellele enam ühest kapatäiest ei aita?»

«Ei tea, kas peaks enam kasvama?» küsis nüüd Ants.

«Mis siis mõtled, see pole veel aastatki vana,» vastas Teele.

See oli tõde. Antsul oli raske seda kuulata. Ta laskus seaaiale rinnuli ja mõistis, et oma muret varjates ei olnud ta kartnud Teelet, kes, nagu juba öeldud, polnud ealgi tahtnud tast tallukat teha, vaid seda muret ennast. Imelik lugu oli sellega. Jah, näe niikaua kui see mure oli ainult Antsu teada, sõdis ta sellele sadat kanti vastu, ei tahtnud seda uskuda, vaid pigistas silmad kinni nagu laps, kellele on seep silma läinud. Ikka võis end millegagi petta ja alati jätkus arga meelt, et kõige halvemas kahelda: ei tea, ehk aga asi pole nii hull. Ent kui teinegi samasugusele otsusele tuli, niipea kui see mure kargas välja teise suust, oli kõik päevaselge. Asi on nii ja muud midagi, putle sa oma mõtetega või ära putle.

«Hea, et sa hakkasid seda rääkima siin, kus pole lapsi kuulmas,» ütles Ants.

Teele mõistis seda omamoodi.

«Ega sul pole muud kui oks ja ohelik,» kurjustas ta.

«Ei,» vastas Ants. «Mul on karjaseabi kibedasti tarvis, aga et ta, sinder, enam ei kasvaks, selleks peaks talle viina sisse jootma.»

«Kui see aitab,» kahtles Teele.

«Aitab,» kinnitas Ants. «Kohe paneb kasvu seisma.»

Seda oli Antsule rääkinud Ridaküla õllekõrtsmik, hüüdnimega Siidirohka. Näis, et Teele jäi uskuma. Ta vaikis põrmuke aega, siis arvas:

«Eks ta hea oleks küll, aga või sul siis selle jaoks jätkub; sul ei tohi ju tilkagi hinge taga seista.»

Antsu meel oli rõõmus, et naine tema plaaniga kohe nõusse heitis; ta lausus hooplevalt:

«Misjaoks siis maailmas vabrikud ja keldrid on, kui mina hakkan viinatilka oma patuse hinge taga hoidma.»

«Eks sa aga siis mine ja too oma keldrist,» soovitas naine.

Nõnda kembeldi ega saadudki sel korral kätte seda kõige paremat üksmeelt. Aga kui mõni päev hiljem sama jutt samas kohas uuesti üles tõsteti, siis lepiti abikaasade vahel ilma laste teadmata kokku, et Ants läheb juba järgmisel pühapäeval Võhunõmmele, mõisa juurde, ja vaatab, kes annaks kortli või paari osa viina, millega kutsika üleliigne kasv kinni panna.

Oh vaesust, oh seda häda!

Naist see rõhus rohkem kui Antsu. Raske oli tal sellele kõigele mõtelda. Ja kui pühapäev kätte jõudis ja Ants koeraga minekule asus, ei tahtnud Teele mitte aknastki välja vaadata, kuigi ta muidu nii väga armastas oma meest silmadega saata. Ei, seekord ta ei vaadanud; kuigi ta istus akna all, oli tema pilk otsekui naelutatud ühte punkti toa kaugemas nurgas.

Nõnda ta seekord istus ja vaatas maha, musta muldpõrandat. Ja nõnda võttis ta viimaks lapsegi sülle, ilma et oleks teda sealjuures näinud või märganud.

3

Pärast seda kui väike Tamm juba ülemullu sügisel kroonusse võeti, polnud Käba Ants kordagi vabrikupoiste tuppa saanud. Ei olnud teda enam sinna kutsutud ega läinud ta ennast ka ise pakkuma. Aga Arno, see väike Tamm, ei lasknud teda muidu kordagi mööda minna. Niipea kui nägi ja tal enesel juhtus vähegi aega olema: «Tule, Ants, puhka jalgu!» Ja vaevalt oli Ants üles poistetuppa astunud — teinekord, vaata, et ei jõudnud veel istumagi —, kui Arno juba küsis: «Noh, vana Käba, kas tahad mind väimeheks?» — «Miks ei, jumal paraku, tahan küll.» — «Mis me siis kuulame!» hõiskas Arno. Tal seisis seal aseme ja seina vahel punaseks värvitud puust kast, kehvast kodust kaasavõetud varanatukesega. Ja juba oligi poisil selle kaas lahti löödud ning pudel kange vabrikupuskariga kaelapidi peos: «Võtame siis, äiataat!» Eks võetudki, esiteks ikka nalja ja naeruga, aga pärast oli nii mõnigi kord Antsule pisar

silma tikkunud, niisugune üksik hälbinud pisar, mida sõrmenükiga saab kergesti ära pühkida, sest ega see Antsulegi teadmata olnud, et poiss tahtis kangesti Salmet, aga Salme ei võtnud asjakski — väike; kuhu tema selle nagaga läheb, sellega ei julge tantsida ega altari ees seista... Mine siis veel räägi niisugusega!

Aga nüüd on poiss Port-Arturi all võõrasse mulda magama pandud. Oma punase kastiga ta siit läks, lauldes kuraasikalt nagu ikka liisupoiss... Oo, kaugel on nüüd selle mehe luud! Jah, näe surm ei küsinud sellest, et poiss väike oli, tema tahtis, tema võttis Arno tantsima... Ja tantsitud on nüüd tema tantsud igaveseks. Nõnda mõtles Käba Ants, kui ta metsast välja jõudis ja Võhunõmme viinavabriku korsten talle kätte hakkas paistma. Ning ei siis mõistnudki mees mõisas esialgu mujale sisse astuda kui Johannes Silva juurde, kes vanapoisist öövahiga ikka endist lugu ühes toas elas.

Nii see on: samal ajal kui ühe kondid pleegivad juba ei tea kus maailma ääres, ei ole teise elus pealtnäha karvakestki muutunud. Ei tõusmist ega langemist, ikka üks ja seesama ümmargune. Sõidab turbarabasse, istub reel ja vilistab, kuigi jalakannad pastlapotukate sees härmas on. Igal pool, olgu see siis mõisa viinavooris, kus ju alati igasugust hullu tehakse, või ka mõnes muus kohas, on tema ikka esimene mees koerusele ja vallatusele. Kord isa kartis, et poisi näpud pikaks kasvavad, kuid seda pole tänapäevani juhtunud ja nüüd on vana Pärt uhkust täis, et see kahe mehe peale tallis antud keretäis olevat aidanud. «Soolaseks» nimetab vanamees oma uhkuses seda keretäit ja armastab ütelda: «Kui ihu harida saab, ei siis hing hukka lähe.»

See on kõik, mida Käba Ants teab Võhunõmme noorest moonakapoisist Silva Johannesest, kellega ta ju üksnes harva kokku puutub. Palju rohkem ei tea temast teisedki, kes temaga iga päev tegemist teevad. Väimeheks pakub ta end kõigile, kellel tütreid on, olgu need siis kas või alles hällis. Aga või siis niisugune sellest küsib. Kord, mitte väga ammu, see lõõp läks nii kaugele, et nimetas isegi vana Pärti, oma isa, äiaks. Ja siin ongi piir nende teadmistele, kes kinnitavad, et nad Johannest hästi tunnevad, või lihtsalt arvavad — nende

killas on ka vana Pärt —, et «toost tühjast» ei olevatki midagi tunda. Ei tea vana Pärt ega tea teisedki, miks poiss niisugust lollust suust välja ajab: tegi ta seda meelega, koerusest või lipsas see tal üle huulte kogemata, harjumusest, unustades, kellega ta räägib. Ei, Taalile ja Lindale ta siis ei mõtelnud, aga kui see oli välja öeldud ja naeru hakkas rägistama ainult tallmeister Raas, kuna teised vaikisid, Pärt aga sülitades ütles: «Sa kuradi koer!», siis oli tal ometi paha. Ja siis alles tulid ka meelde Taali ja Linda, ta väiksed õed. Ning sõnad, mis kanges lõõpimisehoos olid tundunud toredatena, muutusid korraga talle endalegi sündmatuteks. Naer, heakskiitev ja rõkkav, mida ta alati oma naljade eest oli harjunud saama nagu heldet tasu, jäi seekord tulemata. Ümberseisjate vaikimises oli ettehеidet ja laitust. Aga veelgi halvem oli see, et naeris ainult mees, kes nii agarasti tema peksmisest oli osa võtnud.

See oli õieti esimene kord, et Johannes ka endale ettehеiteid tegi ja ühtlasi oma elule tõsisemalt mõtlema hakkas. Ei kestnud see mõtlemine sedapuhku küll kuigi kaua, ent nüüdsest peale ei jäänud niisugused silmapilgud tulemata ka edaspidi. Ja ega nad ei tabanudki poissi halbadelt sõnadelt; ikka sagedamini jäi noormees mõtteisse oma jõudegi ajal, poissmeestetoa krohvitud seinte vahel. Siis ta nägi: nii üksluised ja määrdunud nagu need seinad, oli tema elugi. See tuba oli täis rasket und, siin ainult magati — öövaht päeval, tema öösiti. Pühapäeviti nad magasid kahekesi.

Aga sel pühapäeval, kui vana Käba oma koeraga mõisa juurde tuli, oli Johannes niisama asemel selili ja vahtis lakke, mõlgutades oma mõtteid. Uni oli kaugel. Jälle oli nooruk, nagu viimasel ajal sagedasti, oma elu üle mõtlema jäänud. Ometi olid need täna rõõmsamad kui muidu. Oo, täna oli põhjust ärevusekski: vahest hakkab nüüd temagi elus midagi pöörama.

Juba hommik algas Johannesel tavalisest teisiti. Nimelt laskis valitseja ta enda juurde kutsuda. Tõsi küll, kohvi ta ei joonud härra Nurmega ühes lauas, vaid köögis. Kuid ega see olnudki lihtlabane kohvijoomine! Laual oli muudki: sülti, verivorsti ja praetud muna. Ning kõike seda oli hoopis lahedam vitsutada üksinda

kööginurgas kui valitseja silma all. Ja sellega tuli Johannes ausalt toime, eriti pärast seda, kui kortliosa viina oli suurendanud isu, vähendades tagasihoidlikkust. Johannes muutus Elliga rääkides jutukamaks, ta hääl hakkas kajama ikka julgemalt ja mehisemalt. Aga just siis tuli valitseja kööki.

Johannes tõusis krapsti püsti.

«Istu, istu!» käskis valitseja armulikult.

Johannes ei istunud, sest see oli üks selliseid käske, mida võis vabalt täitmata jätta. Ta naeratas, ning käeseljaga suu puhtaks pühkinud, ütles:

«Ma ei tea, mispuhul ma seda toitu ja viina siin enesele sisse pargin — võib-olla on valitsejahärral või tema emandal sünnipäev.»

Noh, miks ei võinud ta arvata sedagi, et ta oli kutsutud siia sünnipäevaroogasid maitsma, sest oli ta ju sellesse kööki nii mitugi korda küll veepaare, küll puusületäisi kandnud. Peale selle oli tal veel hea läbisaamine valitseja toakoeraga, mis võis ju ka omajagu lugeda, et teda siin mõnevõrra omainimesena võeti.

Ta ulatas Nurmele käe, ent see tõrjuti tagasi.

Valitseja ei tahtnud kuuldagi sünnipäevadest ja tegi hoopis teist juttu.

«Soo,» hääldas ta imestunult, nagu oleks see talle uudiseks. «Kas sulle siis viina ka anti?»

Poiss kohmetas Elli pärast, heitis piigale kiire pilgu, rahunes sedamaid ning vastas endise kuraasikusega: «Ikka!»

«Vaata aga, vaata seda Ellit,» ütles nüüd valitseja, «või tema andis sulle isegi viina.»

Tüdruk muigas, poiss seisis ikka püsti.

«Söö, söö!» sundis valitseja ja läks tagasi oma tuppa. Kui Johannes oli söömise lõpetanud ja Nurm uuesti kööki tuli, oli tal paljas mõõk käes. Ta pani selle kolksatades lauale ja küsis:

«Kas sa, Silva, tead, kus Kanne oma muuki hoiab?»

Võhunõmme puutöötoal ei olnud tavalist lukku. Ukses oli väikese sõrme jämedune auk, seespool aga suur puuriiv, mida tuli ette ja eest ära lükata väljastpoolt raudkonksu abil. Selle kõik oli Kanne ise meisterdanud. Ja sellest raudkonksust oligi nüüd juttu.

Kus Kanne oma muuki hoidis, seda Johannes ei teadnud, kuid ta arvas, et sellest pole viga — puutöötuppa pääseb ka ilma raudkonksuta, noaotsa abil.

«Noh, mis sa Johannest räägid,» ütles Elli. «Mis asjaga siis tema hakkama ei saa.»

«Mis see tähendab?» küsis valitseja.

«Oh, oleksite teie kuulnud, kuidas ta mõisaköögis torupilli mängis,» turtsatas tüdruk naerma. «Niipea kui seal kassi sülle võttis, oligi torupill valmis.»

See poisi temp oli valitsejale juba teada.

«Jah, seda ma oleksin küll oma silmaga näha ja oma kõrvaga kuulda tahtnud,» ütles ta. Nalja siin ei olnud; tema sõnad olid siirad, sest ta oli säärastele vaatepiltidele maias. Aga Johannesele endale oli seegi temp vahepeal muutunud niisuguseks, millest tal tagantjärele paha hakkas. Häbi oli tal nüüdki mõtelda, kuidas ta kassi süles hoidis, kõrv hammaste vahel. Kass kisendas vastavalt sellele, kuidas tema kõrva hammastega pigistati, ning vastavalt sellele, kuidas loomake näugus, karjus või kisendas, trummeldas Johannes talle kõhu peale. Seda tegi ta nalja pärast, mõisatüdrukute pärast ja selle naeru, kilkamise, hurjutamise, karvustamise ning isegi nende kuklavõmmude pärast, mida piigad talle selle torupillimängu eest ohtrasti jagasid, igaüks oma laadi ja meele kohaselt. Aga et tal nüüd, kus ta vines oli, selle täiesti kainest peast tehtud tembu pärast häbi hakkas, siis tegi ta kärmesti teist juttu, küsides:

«Mis see valitsejahärra sinna puutöötuppa siis nii kangesti punnib?»

«Seal on käi,» vastas Nurm. «Mõõk on tarvis teravaks käiata.»

Säh sulle siis valitsejahärra või tema emanda sünnipäeva!

Kuid valitseja Nurm oli ka mõõgakäiamise juures ladus mees. Tema sõjariist see küll ei olnud — see oli parun Taube eruohvitseri-mõõk. Johannes ajas käia ringi. Aga tulist kiiret sellega ei olnud, sest tihtilugu võttis Nurm mõõga käiaratta pealt ära ja uuris ning vaatas, et tera saaks kõigiti viisipärane. Ta tegi seda hoolega, ja suur näis olevat mehe vastutus selle peene ning just temale usaldatud töö juures. Seda oli näha

kogu valitseja olemusest, alates silmavaatest ja lõpetades naiselikult õrna ning valge nimetissõrme otsaga, millega ta vahetevahel tera vahedust proovis. Seda kõike vaadates mõistis Johannes, et rauda ning terast armastavad ka härrased, mitte ainult Maunus Kirikkülast, kes, nagu räägitakse, tõstvat igasuguse rauatüki teetolmust üles.

Aga see, et ka härrased armastavad rauda ja terast, ei selgunud Silvale ainult valitseja tegumoest, vaid sellestki, mis ta mõõgakäiamise juures jutustas. Jah, härral, parun Taubel olevat peale mõõga veel teisigi sõjariistu — püss ja terve kari püstoleid. Johannes muidugi neid ei ole näinud, aga valitseja küll. Parun näidanud talle püstoleid alles mõni päev tagasi. Ja need olevat maailmatu suured, nõnda et kui teinekord ei juhtugi laengut sees olema, võid ka niisama kurjategijale pähe virutada ja üsna kindel olla, et see teist enam ei taha.

«Toh-oh!» imestas Johannes kohtlaselt.

Paistis, et poisi kohtlane olek aina ergutas valitsejat edasi rääkima, veelgi suuremale ladususele. Paari nendest suurtest püstolitest olevat parun temalegi andnud. Mõnel teisel pühapäeval, kui asi Silvat huvitab, võivat nad nendest kahekesi — valitseja ja Johannes — märki laskma minna.

«See oleks alles lõbu!» arvas Johannes vaimustatult.

Poisi vaimustus nakatas ka valitsejat. Ta tõstis jälle mõõga käiarattalt üles, keeras teraotsa alla, et vesi maha jookseks, ja ütles muheldes:

«Igatahes suurem kui kassiga torupilli mängida.»

«Kaua sa seda tola ikka teed,» arvas selle peale poiss. Ning tema, see lõõp, kes oli end oma isalegi väimeheks pakkunud, ütles seda isegi natuke häbelikult, sest see oli üks tema tõsisematest järeldustest, millele ta oma järelemõtlemise silmapilkudel oli jõudnud.

«Ole aga tubli ja viks poiss,» ütles nüüd valitseja. «Ära kardagi, et mina õigel ajal paruni ees oma sõna ei ütle. Kui oskad mõõgaga hästi raiuda ja oled osav püstoliga sihtima, siis vaata, et Taube-härra võtab sind viimaks veel oma metsavahiks või kammerteenriks.»

Sellele kõigele Johannes mõtleski selle pühapäeva õhtupoolikul, kui Käba Ants koeraga sisse astus. Lagi

oli endiselt must ja seinad nagu muistegi määrdunud, ent Johannes viibis hetkel hingeseisundis, mis ei sallinud endagi muresid, rääkimata siis veel võõra omadest.

Aga Antsu mure oli kurb ja suur. Johannes kuulas selle ära vastumeelsusega, kinnisilmi, unistades samal ajal millestki rõõmsast. Kui nüüd noormees oleks olnud piiritusekeldri omanik ja kui see piiritusekelder oleks seisnud kõrge mäe otsas, siis oleks ta sedamaid selle uksed avanud, sealt vaadi kiiresti välja veeretanud ja jalaga veel tagantki tõuganud, et see jõuaks kiiremiñi mäest alla, sinna, kuhugi kaugele, kus Ants oma kurva murega seisis ja nagu must täpp ootas.

Nii helde oli praegu Silva Johannes, et aga oma rõõmsaid mõtteid ja õnnelikke unistusi päästa.

Ent kust sa, vaene, võtad vaadi, kui vinegi oli peast juba lahkumas! Ja Ants, see must täpike, hakkas roomama aina lähemale, aina kasvas.

«Ei tea ju,» ütles Johannes viimaks, «millal see viinavoor mõisast jälle Rakveresse läheb.»

«Ega kuigi palju poleks tarvis,» arvas Ants tagasihoidlikult.

Siis vaikisid mõlemad, pikalt, raskelt ja võõralt.

Viimaks Ants ohkas.

Juba arvas Johannes, et vanamees paneb mütsi pähe, tõuseb üles ja teeb minekut, kuid samas tuligi talle hea mõte. Ta kargas asemeservalt püsti, hüüatades võidukalt:

«Tule, Ants, lähme valitsejale, sealt saab, sealt saab kindlasti.»

Kuidas nüüd vana Käba kohkuski, tõrkus ja tõrjus, tuli tal viimaks Johannesega, kes oli kange maaruma, ometi kaasa minna. Nõnda sattus Ants oma murega sinna, kuhu ta sellega kodus vahest ehk kõige pentsikumas unenäos oleks läinud — Võhunõmme mõisakontorisse, valitseja härra Nurme palge ette.

4

Kui Elli tundi paar pärast mõõgakäiamist valitsejale teatas, et Johannes temaga tahab kokku saada, siis esimese hooga käisid Nurme palgest rasked tusapilved üle.

«Mis asja ta tahab saada?»

Seda Elli ei teadnud.

Aga valitseja arvas õige selgesti mäletavat, et ta täna Johannesele keelekandmist ülesandeks veel ei teinud. Ei, niisuguse asjaga ei tohi liiga rabe olla; kuigi poiss on lõõp ja loru, elukommetega, mis lasevad loota, et tast ükskord võib asja saada, peab teda enne ometi veel uurima, vaatama ja proovima. Enne käiakse püstolitest märki laskmas, meelitatakse. See oli ka parun Taube arvamine, kes muide väga rahule jäi sellega, et Nurme valik Johannesele langes. Jah, ja just need vitsad, just need kibedad vitsad, mis poiss tallis oli saanud, näisid paruni rahulolu eriti õigustavat. Nurm ise ei tulnudki sellele, kuid Taubele näis see kohe selge olevat, et inimene nende vitstega oli koeraks löödud.

«Mine küsi, mis see poiss tahab,» ütles ta Ellile pärast mõningat järelemõtlemist.

Elli läks.

Ta ütles poisile kõigepealt, et valitseja on segamise pärast hirmus vihane; kui Johannes tahab oma nahka hoida, siis mingu ära.

«Elli, kas sa arvad, et ma olen mõni tuutu?» küsis Johannes, pannes sellesse lausesse kogu oma kuraasikuse, armastuse ja etteheite, et tüdruk ta tunnetele kunagi tõsiselt ei vastanud.

Johannes oli vaene, nii puruvaene, ent sellisena nagu praegu — julge ja hakkaja — meeldis ta tüdrukule. Jah, Johannes oli iluski: sihvakas, kitsanäoline ja silmadega, mis alati naersid. Aga niisugusel puhul muutub tüdruk ikka kärsituks. Ning selle kärsitusega ta ütleski:

«Eks sa siis ometi räägi, mis sa tahad.»

Ta ootas mõistlikku vastust, ta nii väga tahtis, et see puruvaene lollust ei räägiks.

«Viina!» hõiskas poiss.

Tema selja taga seisis Ants oma koeraga.

«Sai hambad, kurat, veresse,» arvas valitseja, kui Elli poisi soovi talle teatavaks tegi. «Mine kutsu ta sisse.»

Ellil oli nutt varuks. Ta põlgas praegu nii Nurme kui Johannestki — oma leivaisa ta toore ütluse pärast, ning teist, seda puruvaest, seetõttu, et see põrmugi ei näinud muretsevat, mis inimesed temast arvavad. Katsukski siis

viisakam ja tõsisem olla. Kas teised teda naersid või temast lugu pidasid, see kõik oli talle nagu õhk.

Johannes tuli sisse naerdes ja ütles kõva, praaliva häälega, otsekui oleks siin kõrts:

«Valitsejahärra, üks soru, mitte rohkem.»

Parun Taube oli Nurme valikuga rahul olnud, ent Nurm hakkas ise selles kahtlema: see mats oli ju lausa ülbe. Ah, kui tal ei oleks Johannesega kõiki neid kavatsusi, siis saaks see poiss täna alles keppi maitsta.

Elli vaatas väriseva südamega pealt, kuidas ta leivaisa kulm jälle ähvardavaks tõmbus. Johannes rääkis kiiresti, ootamata valitseja pärimist. Ja sündis ime — enne veel kui poiss jõudis lõpetada, oli valitseja ilme täis armu ja andeksandmist, täis lahkust ja headust, täis rõõmu ning isegi sõprust. Ja siis ta naeris. Jah, isalikuks muutus see kuri härra korrapealt, kui kuulis, misjaoks Johannes seda viina vajab. Vaest inimest peab aitama! Ei aita teda küla, ei aita peremehed, keda ta teenib, siis ei jäta mõis teda ometi hätta.

«Seda peab saama,» ütles ta, kui Johannes oma jutu oli lõpetanud.

«Ma kutsun siis Antsu sisse?» küsis poiss.

Aga valitseja teadis, et vaatemäng, mille üksikute piltide nautimisest ta süda juba ette rõõmustas, silmad särasid ja kujutlus perutas, võis talle siin kõõgis tuua pahandust proua Emiliega. Ning sellepärast ütles ta:

«Ei, ei, mitte siia — kontorisse.»

Nii mindi kontorisse, nõnda tõttas sinna Võhunõmme valitseja oma rõõmuga, nõnda läks sinna Silva Johannes vahetalitajana uljalt, ja nõnda, kõige viimasena teiste sabas, sörkis sinna ka külakarjuse, vaese taat-Antsu mure.

Koer lõdises, kogu ta noor lahja keha oli üksainus värin. Kuid Muri ei värisenud hirmust kõige selle ees, mis oli tulemas ja valitseja jala nii kergeks tegi — ei, tema näljasel kehal oli külm. Ja külm hakkas Antsu südamel, kui ta nägi oma karjaseabi külmalõdinaid, mõeldes, et kõik kipub minema sootu teisiti, kui tema seda asja oli mõtelnud. Vaikselt, omaette, paitades ja patsutades, trööstides ja julgustades oli ta kavatsenud seda asja ajada. Viinavabriku peal poistetoas see olekski

ehk võimalik olnud, aga ei siin, kontoris. Siin oli viinaandjaks Nurm ja sellele see näis tegevat samasugust lõbu nagu kupulöömine noortele teopoistele küünis heinavirna otsas.

Valitseja avas kapiukse, pidas pisut aega aru ja tõi siis nähtavale ratsapiitsa.

«Vaata, mis asi see on,» ütles ta koerale. «Kui sa peaksid siin hakkama oma hambaid näitama!»

Keegi neist kolmest polnud veel purjus koera näinud. Ja sellepärast ei olnud Antsulgi aimu, mida ta karjaseabi joobnuna ette võtab. Aga et valitseja vaatas ainult teda, üksisilmi ja küsivalt, siis ta ometi pidi midagi vastama.

«Ei tea, mis see elajaloom ette võtab,» ütles ta. «Kas hakkab hambaid näitama või koguni kahe jala peal tantsima. Näe, kui kahejalgne ennast täis kaanib, siis see hakkab neljakäpakil käima.»

«Oled sa vahel ka neljakäpakil käinud?» küsis valitseja.

«Ega mujal kui isa-ema pulmas,» vastas Ants maha vaadates.

«Ma küsin seda tõsiselt.»

«Millal see vaene inimene nii suure vaadi otsas on saanud istuda!»

Johannes hakkas naerma, aga valitsejale ei meeldinud see, et inimene ise ennast vaeseks nimetab; siis ta on juba rahulolematu, nuriseb.

«Aga peremehed?» küsis ta kulmu kortsutades. «Kas siis nemad pole sind jootnud?»

«Ei nemad.»

«Aga külas sa ju ikka käid?»

«Käin.»

Nurm jäi mõttesse, viimaks lausus:

«No mina annan sulle täna lõuatäie, mis on alles lõuatäis. Tahad käia neljakäpakil?»

Ants ei vastanud kohe. Alles siis, kui valitseja oli pudeli lauale pannud ja kiusatus enam suuremaks ei saanudki kasvada, ütles ta:

«Ei, eit ei lubanud mul täna tilkagi suu sisse võtta.»

«Ants, ära tee nalja,» ütles Johannes. «Võta vastu, kui pakutakse.»

«Muna on targem kui kana,» arvas valitseja ja lisas põlglikult: «Kas see on kellegi mees, kes alati naise pilli järgi tantsib. Temal vaja eide sõna kuulata!»

«Eide sõna!» naeratas Ants. «Oo, kullakesed, ei ole eide sõnast kallimat asja kogu maailmas, kui see targasti on öeldud.»

«Kurat sinu sisse!» pahandas Nurm. Ja hetke pärast: «No eks sa siis räägi, mis seal külas ka kuulda on.»

«Pole seal tühjagi.»

«Ants, ära valeta,» ütles nüüd Nurm. «Küllap oled juba sinagi oma käe märgukirjale alla pannud.»

Ants kohkus.

«Missugusest märgukirjast valitsejahärra räägib?» küsis ta.

Nurm hakkas mürgiselt naerma, siis vangutas pead ja ütles:

«Ikka sellest, mis pidavat Peterburi keisrihärrale saadetama. Noh, tuleta meelde, kas peremehed ei ole külas koosolekut pidanud?»

Koosolekut! Jah, nüüd oli Antsule küll selge, miks teda läinud pühapäeval Uula Peetri elukambri ukse taga oodata oli lastud ja miks oli külas aetud pentsikut juttu karjase peakauba kinnitamisest, mida ju ei olnud. Kuid seda kindlamini suruski nüüd mees oma lõuapärad ja vanad hambatüükad kokku, nõnda et sealt enam ühtegi ülearust piuksu välja ei pääseks.

«Noh, paistab, et eit on sulle ka rääkimise ära keelanud,» käis valitseja peale.

«Mina ei ole peremees,» vastas Ants. «Mis mina nende asjadest tean.»

«Sa kuradi vanamees,» muutus valitseja ähvardavaks.

«Jah, raiu kas või tükkideks, aga mina ei tea,» ütles Ants.

Ta vaatas valitsejale otsa, kuid see ei olnud enam inimese pilk, need ei olnud enam elusolevuse näojooned. Nurm ei näinud esimest korda, kuidas inimene muutub kinniseks. Oo, ta tundis väga hästi säärast moondumist. Oli see siis Ronk Madis, olid need siis vennad Rammusad, noored või vanad, sel silmapilgul olid nad kõik ühesugused. Tumm põlgus, kõrk ligipääsematus! Nagu kadakapõõsad! Raiu kas või tükkideks! Ja ühesugune oli

ka nõutus, mida Nurm nende pigemini kivide kui inimeste ees tundis. Öeldakse, et kivid kõnelevad, aga vale polnud seegi, et see kinnisus lausa kisendas — viha ja kättemaksmist. Aga peale selle oli moonakate vihas Nurme jaoks veel eraldi sappi — äraandja; sa oled samast kännust kust meiegi. Kuidas sa oled võinud kõik nii kergesti unustada! Kütis on Lohk, ka tema on valitseja, kuid paruni ees ta ei lipitse. Ka tema sõimab moonamehi, kuid ainult aidas palgavilja kaalumise juures, kui kellelgi ei juhtu küllalt kotte kaasas olema; puuda kolm-neli üle kaalu visata on tema käes naljaasi. Ja Kristus ei ole talle jumalapoeg, vaid esimene revolutsionäär maailmas.

Seda teadis Nurmgi, kes tundis end nõutuna tolle kivina endassetõmbunud vanamehe-nässi ees. Aga siis järgnes nõutusele viha. Ta võttis viinapudeli ja ütles Johannesele:

«Noh, Silva-poiss, kisu selle koera lõuad nüüd lahti ja hoia ta keelepära tugevasti peos.»

Paistis, nagu oleks Johannes kogu aeg aina niisugust käsku oodanudki. Sõnakuulelikult ja kärmesti asus ta asja juurde. Valitseja Nurm tilgutas ja valas, valas ja tilgutas, kallutades pudelit sedamööda, kuidas viin jõudis vaese läkastava ja kiunuva peni kurgust alla voolata. Mehed ähkisid kergelt, lastes vahetevahel kuuldavale mõne vandesõna. Ants kuulas ja vaatas seda vaikides pealt. Ja kuigi mehe nägu oli endiselt kinnine, põles ta süda ometi haledusest, nagu oleks ta seda julma vaatemängu näinud oma tütarde ja naise helesiniste silmade kaudu. Aga Loviisa ja Teele silmad oleksid nüüd juba kindlasti pisaratest hallid olnud nagu taevas sügisese karjapäeva kohal.

Oh seda vaesust, oh seda musta häda!

Viimaks arvati viinast Murile küllalt, olevat. Koer tuli mööda põrandat roomates Antsu juurde, liputas häbelikult saba ja asetas oma koonu peremehe märjale pastlaninale.

«Oh, oh, oh, oh!» oskas Ants ainult ütelda.

Valitseja pühkis käsi, Johannes lausus:

«Ei see põrguline hakka vist hambaid näitama ega kahe jala peal tantsima.»

«Tige hobune, kui talle viina kõrva sisse valada, jääb küll vagaseks just nagu talleke,» teadis Ants. «Kas mustlased selle moega on vähe rahvast petnud.»

«Oodake, laske ikka viin sooldub,» ütles valitseja. «Vaatame, mis siis teeb.» Aga viin sooldus ja koer jäi magama nagu kott, ainult unes kord urisedes, kord saba liputades. Valitseja lootused ei õigustanud end. Mees pettus ja kaotas oma hea tuju. Ning siis ta tuli pahurana ja tõukas koera jalaga, mitte tugevasti, kuid seda suurema põlgusega.

Heateole oli punkt pandud.

«Noh, Muri, hakkame nüüd minema,» ütles Ants. Aga kui ta koju jõudis ja Teelele sellest jutustas, kahekesi ja ikka seaaia najal, siis lõpetas ta nõnda:

«Esiteks oli teine üsna mõnus mees, aga kõige viimaks tõmbas ennast turri — vaata et võtab kätte ja hakkab vaest looma veel uhmerdama.»

5

Ka Johannes mõtles möödaläinud päevale tagasi. Toredana ja meeliülendavana kerkis see nooruki silmade ette, sest harva oli elu tal võimaldanud nii tähtsat osa mängida. Mured ja poistetoa must lagi olid Johannesest nüüd veelgi kaugemal kui päeval. Uuesti ja ikka uuesti tuletas ta meelde kõike, mida ta ise või valitseja oli ütelnud. Mina ütlesin nõnda ja valitseja hakkas naerma; küllap see talle meeldis. Seda ütles Nurm mulle nagu omasugusele, silma pilgutades. Seda öeldes oli ta häälgi kõlanud nagu omasugusega rääkides — jah, just nõnda nagu omasugusega! Minul oli julgust temale seda ütelda! Ta ei vihastanudki! Siis küll kiskus kortsu kulmude vahele... Noh, see aga ei läinud mulle korda. Ja paaril korral naersin ma talle näkku, nagu oleks ta samasugune moonakapoiss, pastlamees nagu minagi. Ei tea, kas minu süljepiisku ka talle vastu sihverplaati kargas — korraks nagu äigas käega üle põse. Aga tuleval pühapäeval me lähme küüni juurde püstolitest märki laskma. Noh, kurat, siis ma alles kõmmutan nõnda, et vanapaganal, kes Tondilaskme küünis olevat, on saba

jalge vahel ning silmad hirmust ümmargused nagu silgukarbid.

Oli niisuguste meeldetuletuste ring täis, hakkas Johannes uuesti otsast peale, olles sealjuures rahutu ning väsimatu nagu see, kes on esmakordselt armunud. Tuulanud oma õnnelikke mõtteid korda kaks või kolm, jäid talle sõelale kõige jämedamad ivad. Ennäe, seal nad olid: Käba Ants, Ridaküla vana sõraväekindral, oma koeraga, kes mõisakontoris purju joodeti. See pilt hakkas Johannese kujutluses elama. Sellele mõeldi juurde üht-teist lõbusat, sellele lisati purjus koera tempe ja vigureid, tantsu ja kurja lõrinat, ning lõpuks oli poiss kindel, et see on lugu, millest saab alles naeru ja nalja, kui seda mõisaõuel või härjatallis edasi jutustada. Naeravad teised ja naerab tema ise. Keegi ei kahtlegi, kas see kõik ikka nõnda oli. Ja kui ta jutustab seda juba teist või kolmandat korda, siis usub ta kindlasti ka ise, et selles pole enam sõnakestki valet.

Paraku ei läinud asjad tema lootust mööda. Esmaspäeval veeti hagu. Ja hommikul, kui hobuseid regede e.te rakendati, seisis valitseja nagu post juures. Oleks ta siis rääkinudki, oleks ta kas või poolegi sõnaga eilset lugu meelde tuletanud. Aga seal ta seisis, regede vahel, vihane nagu sõnn, seisis nagu selleks, et veelgi vihasemaks minna. Ja põhjust selleks oli tal küllalt. Pealegi oli see vana ja peaaegu iga päev korduv nähtus: jäi ta meeste juurde seisma kas või silmapilguski, katkes neil sedamaid käsilolev jutt ja lahti läks napisõnaline, kuid seda toorem vandumine. Vannuti hobuseid, range ja sedelgaid, vannuti muudki — pastlaid ja halba ilma. Valitseja juuresolek ei lubanud Johannesel oma lugu jutustama hakata, ja kui poiss seetõttu mõtles, et vihane valitseja kuulab moonakate vandumist selleks, et veelgi vihasemaks muutuda, siis seisis see kiusakas mõte tõe.e väga lähedal. Mida mehed ei vandunudki, ikka oli valitsejal tunne, et kõik nende vandesõnad on määratud Taube-härrale ning temale. See vandumine oli päritud samast vihaallikast, kust nende tumm kinnisuski. Vahe seisis ainult selles, et see oli sammuke juba kaugemale.

Kui Johannes seda moonameeste üksmeelset urinat kevadtalve varahommikuses hämus kuulis, siis lisas

temagi sellele urinale oma hääle mõne ränga vandesõna näol. Õige küll, seda oli ta üldises kooris varemgi teinud, ent ikka mõtlemata ja veel kunagi mitte selle vandumise otstarvet teadlikult tunnetades. See urin asus käskija ja käsutatava vahel nagu kõrge müür; üks elas ühel, teine teisel pool seda müüri.

Johannesele sai see selgeks just tol hommikul. Ja nüüd oleks pidanud olema mahti kõigele sellele pisut põhjalikumalt mõtelda. Aga poisil puudus aeg ja ega olnud tal harjumustki põhjalikumaks juurdlemiseks.

Haara ohjad, hüppa reele ja karju: «Nõõ!» Jõuad metsa, hakka kohe koormat tegema, rebi pikka toorest kuusehagu lume seest nõnda, et sul hambad on suus risti. Õhtuks oled tülpinud ja läbimärg, millal sul see aeg veel mõtlemiseks on.

Reed lahkusid mõisaõuelt üksteise järel. Johannes oma hobusepaariga jäi viimaseks.

«Nõõ, Juta!» kisendas poiss täie moonamehe häälega. Ning Nurmest, kellega ta eelmisel päeval nii truult oli asju ajanud, üsna lähedalt mööda sõites: «Mann, kurat, sa sajajalgne satikas, no siruta, siruta oma koivad kõhu alt kärmemini välja!»

«No-noh, kus need satikad sul on,» hüüdis valitseja ning sedamaid pööraski isand end kannapealt ringi, tehes minekut.

Valitseja märkuses oli rohkem noomivat isalikkust kui viha. Ning see tekitas Johannese hinges ootamatu hämmelduse. Teised võisid vanduda, teistega Nurmel ei olnud pistmist, aga teda hakkas õpetama. Ja kohe tuletas poisile end meelde pühapäevane hommik valitseja köögis. Seal oli temaga tõesti lahke oldud. Sellepärast siis valitsejal oligi õigus teda täna hommikul noomida. Muidugi oli tal selleks õigus ja isegi suur õigus, kui mõtelda kõigele, mis ta Johannesele veel oli lubanud.

Eile oli poiss neile lubadustele suuri lootusi ehitanud, aga alles natuke aega tagasi ta silmad läksid lahti, et näha moonakate vandumises rohkemat kui lihtsat vandumist. Omamoodi uhkeks ja rõõmsaks muutus Johannese meel sellestki äratundmisest. Ennäe neid pastlakandjaid — mäherdused kanged mehed. Ja ega siis temagi pole mingi tuutu, kui ta nende kangete meeste

killas mõned vänged sõnad lendu laseb. Aga vaevalt oli ta seda teinud, kui selgus, et tal selleks pole nagu õigust. Eile-üleeile ehk oleks veel olnud, aga täna enam mitte. Ja nüüd nägi nooruk, et ta südames on kaks tunnet, kaks rõõmu — need seisid seal vastamisi kui vihased kassid, kelle käpad on juba löögiks tõstetud, lõuad viimase võimaluseni lahti aetud ja kurgupärad täis ähvardavat susinat.

Armetult pillub ja loobib viitlik tee rege, eriti veel siis, kui mees, kes istub reel, ei märka õigel ajal ohjaharu tõmmata. Aga hoopis halb on lugu siis, kui peale selle veel hobune on noor ja peru. Siis ei püsi regi enam sugugi teel, vaid libiseb ühest tee servast teise, saab vahetpidamata kahelt poolt mükse ning ähvardab tihtipeale kummuligi lennata. Ja nüüdsest peale ei käinud Johannesegi käsi palju teisiti. Teda võis nüüd vabalt võrrelda niisuguse reega viitlikul ja käänulisel teel.

6

Lugu sellest, kuidas taat-Antsu koer purju joodeti, niisugusena nagu see nüüd nooruki mõttekujutuses paljude juurdemõeldud üksikasjadega elas, ei andnud Johannesele rahu. Niivõrd armastas noormees rääkida ja naerda; ta oli harjunud sellega, et teda kuulatakse.

Aga nüüd ei tahetud teda kuulata. Rohkemgi: teda poleks nagu nähtud. Johannes ei osanud seda endale korrapealt seletada. Oli ju varemgi ette tulnud päevi, kus ta oma juttudega vanemate meeste vahele ei mahtunud. Hurjutatudki oli teda, kui ta teinekord suures lobatuhinas mõõdu ja sündsuse unustas. Ent tänane lugu ei võinud küll üheski tükis ebasünnis olla, sest viina oli ju Ants ise otse härdal meelel palunud. Pealegi saab kohtumõistja oma otsuse teha alles siis, kui ta kogu loo on lõpuni kuulanud. Kuid mis tehti Johannesega? Teda ei lastud õieti alustadagi, kuigi ta sellega nii mitmel juhul ja väga julgesti peale hakkas. Järsu seljapööramisega, vaikides, aga teinekord ka tõreleva häälitsemisega sealt, kust see vahel tuleb ootamatult, küsimata, kas ta tulla tohib, näpistati halastamatult katki Johan-

nese jutuhakatused nagu: «Küll eile sai mõisakontoris nalja,» või: «Kas te, mehed, olete ka oma ihusilmaga purjus koera näinud?»

Halb, väga halb on, kui lähed niimoodi — pooleldi hõisates ja avatud südamega, kuid siis näed, et sind ei kuulata ega tahetagi kuulata. Johannesel, keda jutule ei võetud, oli niisugune tunne, nagu oleks ta midagi väga kallist üle servade loksutanud. Kõik kohad — süli, rind ja käsivarred — on seda head märjukest täis; seda on isegi maas, kuid suhu pole sellest veel tilkagi pääsenud.

Jah, Johannes armastas rääkida; elurõõmus tung jutustada oli tolles noorukis väga tugev. Näis, et see määras isegi ta meelelaadi lahkeks ja heasüdamlikuks.

Teda oli päeva kestel oma jutuga korduvalt tagasi löödud nagu härga, kes kangekaelselt paha peale kipub. Johannesele oli see kibedaks arusaamatuseks, kuid põhjust sellele ei otsinud ta kaugemalt kui oma kaasmoonakate juurest. Viga oli nendes, mitte mujal. Ja põhjusi, miks nad teda täna kuulata ei tahtnud, leidus Johannese jaoks rohkem kui tarvis. Kuid vastavalt noormehe heasüdamlikule laadile olid need kõik seesugused, mis lubasid tal meeste kõige jämedamatki käitumist kümmet kanti vabandada.

Nii ei jäänud Johannese südamesse viha, jonni ega leppimatust, kuigi esimese hooga temagi oma nina vingu tõmbas. Alles siis, kui ta oli juba korda kolm katset teinud seda lugu jutustada, hakkas asi temalegi kahtlasena tunduma. Ei, siin ei olnud tegemist moonakate lihtsa tusatujuga. Siin oli must kass meeste ja tema vahelt tõsiselt läbi jooksnud. Ennäe, kuidas nad juba mitmendat korda tema sõnade eest oma kõrvad lukku panevad. Nagu üks mees! Ja hirmus tõsised, nagu oleksid nad kõik Rammusatega, Andrese ja Mardiga, ühest kännust, ühe isa-ema lapsed. Ainult Kanne Jaan, puusepa vend, kes alles eelmisel kevadel Võhunõmmele oli tulnud, mõkitas kitse moodi naerda.

«Nagu kirp!» ütles ta, sõrmeotsad seapõiest tubakakotis.

Johannes arvas, et see käis tema kohta. Ta ei hakanud omalt poolt riidu kiskuma; sellel poleks ka mingit mõtet olnud. Kuid nüüd oli talle ometi niipalju selge,

et ka tema heasüdamlusel on piirid. Ka tema võib vaikida ja mühiseda, katsugu nad temalt nüüd veel midagi küsida. See oli väga trotslik mõte. Ja küllap oleks poiss selle järgi ka talitanud, kui nad pärast lõunat, peaaegu õhtu eel, poleks metsas lõket teinud. Visalt ja vindunult võttis toores okaspuuhagu esialgu tuld, ja kaua aega tuprus kõrgest haohunnikust rasket suitsu, mida heitlik märtsituul kallutas küll ühele, küll teisele poole tuleaset. Suits oli kord valgem, kord kollasem, ähvardades kollasest roheliseks muutuda ning tõmbudes vahetevahel punakaks, kuid ühteviisi ta kippus silmadesse ja oli kibe. Nii ta tantsis tuule järgi, vahetades tujukalt värvitoone ja asendit, kuni siis viimaks lõi end sirgu nagu ori, kes on lasknud juba küllalt oma kaelasooni painutada, viskudes vuhinal vastu taevast, uhkelt ja otsejoones. Lõkke süda oli viimaks ometi kuumaks läinud; ei suutnud teda nüüd enam painutada tuul, kuigi see vallatute iilingutena endiselt raiesmikku mööda ringi uitas. Suits oli nüüd mustjaspunane. Ja äkki lõid sellest välja elusad tulekeeled. Seda oli kogu aeg oodatud, sest nüüd võidi sõõris ümber lõkke istet võtta.

Istudes koolutati seljalihaseid, haarati tukid ja pandi tossama piibud, mis leeki oodates vaikselt ja varmasti olid täis topitud.

«Tuli on juba õhtukarva,» ütles üks Rammusatest — Andres.

Ega ta vale ei olnud: leek oli punasem kui päeval. Punastena helkisid ka meeste habetunud näod ümber tulelõkke. Need olid viimased piibud metsas. Jah, õhtu ei olnud enam kaugel. Kuiv toanurk, soojad ahjuküljed, aurav leem või kört ja võimalus vaevatud kontidele jälle armu anda!

Hea oli mõlgutada neid õhtulähedasi mõtteid, istudes kuuma lõkke juures. Paksud lapitud püksipõlved ja kuuekäised lõid tulepaistel kõigepealt aurama. Aga varsti aurasid ka püksitorud, pastlad ning isegi nartsud, millesse jalad oli mässitud.

Ja just siin, selle tule ääres, leidis Johannes uusi vabandusi meeste päevasele käitumisele. Veel enne kui kindapotukad jõudsid kuivada või püksipõlved taheneda, oli poisi südamest hiljutine trots kadunud. Mis siis päeval

juhtus? Õieti ju mitte kui midagi. Kes seda teab, võib-olla lõhkus meeste pea hommikul otsas valutada — ehk on aga sinine esmaspäev. Nüüd näib see juba mööda minevat.

Nende mõtetega ajas Johannese heasüdamlus end jälle laiali. Ei ole siin kindlaid piire, muudkui tõstame aga kupitsaid järjest kaugemale. Ning nooruk, sirutanud käed lõkkele lähemale, tegi juba neljandat katset jutustada oma lugu. Sedapuhku ta algas nõnda:

«No ei ole minu silmad seda varem veel näinud, et ka koer niimoodi naerab; sinder — kohe nagu inimene.»

Kanne Jaan viskas toore kuuseoksa tulle. See tegi raginat ja andis suitsu. Johannes jäi hetkeks vait. Ta heitis pilgu Rammusatele, kes istusid teispool lõket; paistis, et Andres ja Mart ei ilmutanud tema jutustuse vastu vähematki huvi. Aga Kanne Jaan muheles naerda nagu ennistki ning Johannese mõttekäik tegi järsu pöörde.

«Vana Käba oli ju hädas nagu mustlane mudas,» jätkas ta. «Mõtle, mitte kellegi käest ei saa tilka viina. Viimaks tuli minu jutule. Noh, ma viisin ta siis valitseja juurde.»

Siinkohal katkestas Andres teda.

«Kas sa pead oma suu,» ütles ta. «Kas sa, narr, jätad ükskord oma kilkamise järele. Ma tean küll: Ants tuli mulle eile vastu. Teise häda — mis asja on sinul siin irvitada.»

Kanne Jaan naeris nagu päevalgi.

Johannes vaatas kordamööda kõikidele otsa ja ütles nõutult:

«Kas mina tean, mis asja siin teie kuuldes enam tohib või ei tohi rääkida.»

«Pea mokk maas — kõige parem,» soovitas kaksikvendadest Mart.

«Kõige parem,» kordas Andres.

Nii mõneski olukorras võis vaikimine olla kõige parem ka Johannesele, kuid talle oli see ühtlasi ka kõige rängem; aga kellega sa ikka räägid, kui sul ei ole kuulajaid. Ning õigeid kuulajaid ei leidunud Võhunõmmel Johannesele sellest päevast peale enam hulgal ega hulgal ajal.

Johannes vilistas, Johannes katsus laulda ning laulis. Ta oli varemgi hobustega palju rääkinud, nüüd rääkis ta nendega veelgi rohkem. Ta tegi seda ülemäära valjusti, nõnda et kõik, ka kaugemalseisjad, pidid kuulma, ent väga tühine oli tähelepanu, mis talle selle eest osaks sai. Vilista, laula ja räägi oma Jutaga-Manniga niipalju kui tahad — kelle asi see on. Meile ei lähe see korda! Poisike!

Tõepoolest, neil päevil tundis Johannes end rohkem poisikesena kui kunagi varem. Ainult poisikese süda võib nii vihane ja ühtaegu nii õnnetu ja õrn olla nagu temal, kui ta hobuste pead kaenlasse võttis või teinekord nende silmile langevaid tukkasid palmikusse põimis. Mart Heina pojad olid nüüd mõlemad Siberis, üks kroonus, teine asumisel. Sellest ajast peale, kui vanamees neist ilma jäi, oli ta pilk harjunud noortel meestel peatuma. Ei mõtelnud siis Mart alati midagi iseäralikku, ei tuletanud ta igakord meelde ka oma Jürit ega Juhanit, kuid miski otse sundis teda vaatama. Mis nimelt, see Marti ei huvitanud, aga ta tundis, et hea on vaadata; süda läheb õrnemaks ja on korraga nagu noorem. Niisuguste tunnetega oli vanamees härjatalli ukselt peaaegu igal hommikul ka Johannest vaadanud. Ei ta saanud teisiti ka nüüd, mil poisile tema lähedased kaaslased olid selja pööranud. Ei jah, nüüd oli ta pilk koguni tähelepanelikum; mõnikord ta kuulatas teraselt, vaatas kaua ja jäi siis hulgaks ajaks mõttesse. Sõnu küll neist mõtteist kohe ei saanud, sest ikka ei olnud nad päris ümmargused, ikka ei olnud pilt veel küllalt selge. Aga ühel päeval nädala sees läks ta Johannese juurde parajasti just siis, kui too jälle oma lauluüminaga hobuste ees seisis ja Juta tukka palmikuks põimis.

Mart köhatas endast märku andes. Ja kui Johannes seepeale oma laulu oli jätnud, lausus Mart pead noogutades:

«Sedasama tegi siin mõnikord ikka Juhan-poiss, enne kui ta kroonusse läks; ei ta süda olnud siis väga rahulik.»

«Oh Heina-isa,» vastas Johannes nüüd vanale Mardile, ohkas, jäi hetkeks vait. Ja siis abitult, kogu süda-

mest, mitte nii nagu täiel mehel, vaid nagu poisikesel on kombeks — viha piirilt ja nutulähedaselt: «Ma ei tea, mis asja nad mind kiusavad.»

Rõõmuga oleks vana härjatalli Mart poisile seda praegu öelnud, kui tal endal oleks pisutki suurem selgus käes olnud. Ta oli kuulnud Johannese kohta küll mõnesuguseid halbu kahtlusi pillatavat, kuid nende varal ei saanud veel asja klaarida. Ja sellepärast ei osanud ta Johannest teisiti rahustada, vaid ütles:

«Pole viga, küll läheb mööda; küll nad unustavad ehk varsti ära.»

«Unustavad!» hüüdis nüüd Johannes. «Mis asja ma neile olen teinud?»

«Noh, kes teab... teinekord; võib-olla ehk aga sinu suu,» ütles Mart isalikult, nagu oleks ta oma pojaga rääkinud. «Sul on seda lara, ja naerad ehk liiga palju.»

Nõnda lohutas ja õpetas vana Mart Johannest. Poiss ohkas, sest tal ei olnud Mardi sõnadesse usku. Varsti ta märkaski, et temalt oli võetud rohkem kui laraõigus: tema kuuldes ei räägitud. Tal ei olnud enam luba kõiki meeste jutte pealt kuulata. Seda ei öeldud talle lausa. Teda ei aetud küll ära nagu alaealist, kui vanemad tööpoisid tahtsid rääkida tüdrukutest ja ehalkäimistest, aga ta pidi seda ise mõistma: nad jäid igakord vait, kui ta neile lähenes. Ja kui veel midagi öeldigi, siis mõistu, üks sõna siit, teine sealt, torgetega soovimatule pealtkuulajale.

Ei olnud need tühipaljad küsimused, mida nüüd arutati. Neil päevil räägiti siin Alatskivist. Seal olid mehed nõudnud lühemat tööpäeva ja palgalisa. Küllap oli seal sakstele muidki punkte nina alla pandud. Härrastemaja ette oli mindud kogu tööväega. Aga neile olevat vastatud püssipaukudega. Laskja olevat olnud metsahärra. Tsaar andis ju head eeskuju: kui töölised talvel tema palee ette läksid, siis põrutati neilegi sealt tinaube silmade vahele. Nõnda oli metsahärra püss ka Alatskivil surma külvanud. Surma küll, aga mitte hirmu, sest veretööle vastasid töölised härrastemaja rüüstamisega ning õhtul oli viiele heinaküünile punane kukk räästasse torgatud. Aga seda võis arvata, et nüüd on ka Alatskivil nuutmeistrid ja kasakad platsis.

Sellest räägiti. Ja see oli jutt, mis hakkas hästi ka napisõnalise Mardi, aga vahest veelgi paremini ta kaksikvenna, sünge Andrese suhu. Sealt nad tungisid välja nagu vihased tulekeeled. Ometi ei avatud suud igamehe kuuldes. Raske astumisega olid vennaksed, ja mõnikord näis, et nad on ka kõva kuulmisega. Niisugune mulje jäi kaksikvendadest iseäranis siis, kui naised või tüdrukud muutusid millegipärast liiga uudishimulikuks, hakkasid neilt midagi pärima.

Pidi nägema, kuidas nad läksid üle mõisaõue, aastatelt veel üsna noored, kuid pihast juba tugevasti vimmas. Mitmel pool peaaegu samasugustel mõisaõuedel oli käinud nende lühinägelik ema, kaelkoogud pangedega õlal. Ei teadnud vennaksed, mis oli häll. Unelaulu oli nendegi ema vahel neile laulnud, ent nad olid seda kuulanud laudkastis, mille põhjas oli põhk ja mille servad olid küllalt kõrged, et sealt mitte välja pääseda...

Kes jõuaks pügalasse panna kogu häbi ja alandust, mis juba maast-madalast nende kannul käis. Ohtrasti ja kahelt poolt oli neile ja nende emale teotust mõõdetud; ühelt poolt julm ning südametu rikkus, teiselt poolt harimatu vaesus. Toores inimene otsib oma õnne, tal on omad rõõmud. Raske häbi põletati hinge küsimusega: «Poiss, kus su isa on?» Ema õpetas vastama: «Isa metsas, saba seljas.» Alguses nad laususid selle vastuse süütult, siis hirmsa häbiga, siis suuremaks kasvades vihaga südames. Ei vihatud siis ainult küsijat, vaid viha valgus tumedana laiali, tungis verre ja varjutas neid endidki, nende ema, selle vähese, mis nende lapsepõlves head või ilusamat oli olnud. Nüüd nad teadsid, et sellest teotusest, häbist ja vihast jätkub kogu nende eluajaks; seda õhutati, seda uuendati, kasvatati. Toorusele ja pimedusele andsid isandad ja andis kirik oma õnnistuse. Vanemate patud! Mina, issand, sinu jumal, olen püha vihaga jumal...

Aastat poolteist tagasi, kui Rammusaid kahtlustati Hoffmanni tapmises, kutsus Pupp nad Kehalasse. «Isa nimi?» küsis urjadnik protokolli kirjutades. Vennaksed vaatasid teineteisele otsa. Küllap nad olid ema käest kuulnudki isa nime ja küllap nad seda mäletasidki, kuid

seda üle huulte polnud praegu mõtet lasta — asi seisis selles, et nad olid tüdrukulapsed. «Noh, kuidas on isa nimi?» kordas urjadnik oma küsimust. Ja siis vastas Andres, nägu häbist ja vihast punane: «Meie oleme Juula pojad.» Raskem poleks olnud tunnistada end hobusevarasteks või mõrtsukateks. Aga kas nad seaduse ees pooleldi juba ei olnudki seda, sest kui Pupp neid oma kavalate küsimustega küllalt oli pingutanud, ütles ta vihaselt: «Mis te põrnitsete nagu sõnnid! Ise olete sohiga maailma tulnud, aga oma koledat tegu ei tahagi üles tunnistada.»

Niisugune suhtumine juba maast-madalast oli kaksikvendadesse mõjunud nõnda, et nad naistega ja tüdrukutega rääkisid ainult vastu tahtmist. Nendega räägiti ainult kõige hädatarvilikumaid asju, siis, kui teisiti enam kuidagi ei saanud. Ja nüüd olid kaksikvennad just need, kes vaikisid kõige esimestena, kui Johannes tahtis meeste jutust osa võtta, nende selja taga seisatas või nende juttu kaugemaltki jäi kuulatama.

See tuletas Johannesele meelde valitsejat, kes esmaspäeva hommikul vihasena oli meeste selja taga seisnud. Nüüd oli ta ise samasuguses lollis seisukorras, tema — Silva Johannes, purupaljas moonakapoiss, vaene nagu kirikurott.

Nädal hakkas juba lõpule jõudma. Johannes tahtis jälle naerda. Mõte vaesusest ja viletsusest oli talle talumatult raske. Kui ta ei saa seda teadmist tummaks lobiseda või kurdiks naerda, siis võtab ta südames maad must meeleheide. Tema ei suuda enda lõuapärasid kokku suruda nõnda, nagu teevad seda teised — vennaksed Rammusad, Kanne Jaan, härjatallimehed ja isegi öövaht, vanapoiss, kelle toanurka ta jagab. Või mis targemat sellestki tuleks, kui temagi võtab kätte ja on surmtõsine, muudkui mühiseb — tige ja vihane. Keegi peab ka ometi rõõmu tundma, et sakste heinaküünid kärssavad, olgu pealegi, et esialgu Alatskivil. Kui on tarvis, pistame ka siin, Võhunõmmel, mõnele hoonele tule räästasse. Mõisas on ärev; ka Ellile on sakste hirm külge hakanud. Kui tüdruku juttu kuuled, siis kipub naer vägisi kallale. Aga kõigepealt tahtis Johannes naerda seda, et mehed tema ees rääkida ei julge. Rumalad! Kas

nad siis tõesti arvavad, et ta seda kõike mujalt ei kuule? Kah mõni saladus!

Johannes Silva ahastas.

Oli laupäev. Ta ei kannatanud oma narri seisukorda enam välja ja läks pärast mitmepäevast vaikimist meeste juurde, öeldes laia naeruga:

«Noh, riputage aga nüüd kärmesti oma suumulkudele tabad ette. Andres ja Mart, pidage mokk maas — kõige parem. Hauduge munakaid, mida vanakurat tuhat aastat on tulises väävlis keetnud.»

«Mis sa eputad, Johannes?» küsis Kanne Jaan.

«Kas te arvate, et mina ei tea,» jätkas Silva, «kuidas Alatskivil mehed oma pastlaid ja kindapotakuid põlevate heinäküünide paistel kuivatasid.»

Johannes tundis end võidukana nagu kukk, kes on lennanud kõrgele aiateibasse, ja jäigi selle sulekandja kombel äraootavalt vait. Ka mehed vaikisid. Natukese aja pärast ütles kaksikvendadest Mart:

«Poiss, ära topi oma nina võõrastesse asjadesse. Sinu mureks olgu see, et Taube mõõgad oleksid hästi teravaks käiatud. Mis üle selle, hoia mokk maas — kõige parem.»

«Kõige parem,» kinnitas Andres.

8

Tigedavõitu mõtted, mis tärkasid valitseja Nurmes, kui Johannes esmaspäeva hommikul tema silma all Jufat hakkas vanduma, olid üsna lähedased neile, mida ta oli mõtelnud pühapäeval, kui poiss praalivalt tuppa astus ja ülbelt viina nõudis. Kummalgi korral ei pääsenud ta mööda pettumusest ega soovist võtta malakas, et seda matsi pisutki õpetada. Aga viga ei seisnudki Johanneses, kes oli just niisugune nagu ta olema pidi, vaid isanda hellas enesetundes. Oli Nurme pahameel mööda läinud ja mehe kõik mõtted rahunenud, siis nägi ta asju jälle õiges valguses. Johannes oli lõõp. Nurm pidas teda inimeseks, kes pole tuisupea mitte ainult oma nooruse, vaid oma iseloomugi poolest. Ta oli valitseja arvates nagu soe vaha või pehme savi, millest võid vormida kõik,

mida aga iganes tahad. Ja just niisugusena vastas ta kõige rohkem kavatsustele, mida mõisas oli hakatud tema suhtes viimasel ajal hauduma. Muidugi olid poisil praegu veel oma teravad nukid ja nurgad. Neist pidi aru saama. Ja nende puhul tuli alati meeles pidada, et need kestavad ainult niikaua, kuni ta veel päris tõsiselt pole pihku võetud, kuni teda veel küllalt pole pigistatud. Kui Nurm või ka Taube mõtlesid pigistamisele, siis nägid nad endi vaimusilmade ees niisama hingetut kui ümmargust savimuna, palli, mis sõnakuulelikult veereb sinna, kuhu teda tõugatakse.

«Pole viga, pole viga,» mõtles valitseja, kui ta Johannese puhul üleelatud pettumused endale oli ära seletanud ja asju enam hella enesetunde kõverpeeglist ei vaadanud. Ei ole midagi üle kaine aru. See laseb ette näha. Ning valitseja oli enesega rahul ja nägi ette, et kuigi Johannes praegu veel kandib ja siia-sinna kõigub, ei ole enam ometi kaugel aeg, kus ta tõugete, hoopide ja löökidega pannakse veerema aina soovitud suunas.

Lootusele panna Johannes veerema ainult soovitud suunas aitasid omajagu kaasa ka need rahustavad teated, mis Alatskivilt Võhunõmmele jõudsid. Nüüd võis siis Alatskivi härra, parun Nolcken, pärast üleelatud hirmupäevi jumalat tänada, sest seal oli kasakate ja kantsikute abiga ilus ordnung maksma pandud.

Pühapäeva ennelõunal tõi Elli Johannesele jälle sõna, et ta tuleks valitsejamajja. Kuidas Johannes ei kujutlenudki endale Nurme köögis kaetud lauda ja täidetud viinaklaasi, jäi ta süda sel hommikul ometi raskeks. Sellest taipas poiss alles nüüd, kuivõrd valusasti teda olid puudutanud Mart Rammusa laupäeval öeldud sõnad. Ja juhtus nõnda, et Elli, kes eelmisel pühapäeval oli mures olnud Johannese suure lara pärast, kohkus täna vastupidisel põhjusel. Kuhu oli poiss täna jätnud oma vigurid, oma naeru, rõõmsad silmad ja hõiskamise? Tuli sisse ja jäi ukse alla seisma nagu võõras.

«Mis sa vahid, eks sa võta ometi istet,» ütles Elli.

Aga Johannes ei lähenenud toolile ega tõmmanud ka tooli endale lähemale. Näis, et tal polnud kavatsustki täna istuda, kuigi ta varem sagedasti oli seda teinud

kas või juba selleks, et ka Elli üürikeseks oma põlvedele tõmmata. Neis õnne ja elu tagant otsekui varastatud silmapilkudes oli ometi raasuke rõõmu. Nähtavasti oli Johannes täna sellegi raasukese unustanud.

«Ei tea, mis sel Johannesel täna viga on,» ütles Elli, kui Nurm viimaks oma toast kahe püstoliga välja tuli.

Nurm ajas silmad suureks, lõi pilgu korraks lauale ja lausus siis, nagu oleks talle kõik selgemast selge:

«Eks see ole su enda süü. Ma ütlesin sulle küll, mis sa tegema peaksid, aga sa ei too mitte klaasigi lagedale. Ei noh, kus see Elli seda ikka võib — kui peigmees läheb märki laskma, siis olgu ta silm selge ja käsi kindel.» Ning Johannesele, kes oma käelaba juba ukselingile oli vajutanud: «Ära mossita midagi, Silva, küllap saad pärast oma käraka ka kätte.»

Nõnda rääkis Nurm. Elli silus oma valge pühapäevapõlle nurka ning tedretähnid ta näol kustusid otsekui tähed kevadises koidupunas; jah, kuigi ta leivaisa lobal oli mitu keerdu peal, ajas see tütarlapse südame ometi sees kepsu lööma. Aga Johannes vajus kogu oma keharaskusega ukselingile ja oli nagu hani, kellele vett selga valatakse.

«Ah, on seda kärakat siis ka alati tarvis,» ütles ta üsna tusaselt ja tõrjuvalt. Ja nüüd, veel enne kui toast välja mindi, laskis isand Nurm oma vile lahti. See oli hooletu ja ükskõikne, just niisugune, nagu see peab olema mehel, kes tahab ühel hoobil oma hella enesetunnet vaigistada, millegi üle tõsiselt järele mõtelda ja kannulkäijale mõista anda, kui vähe too talle korda läheb. Ometi see polnud nii, nagu ta mõista andis. See noor mats oli igakord isemoodi ülbe; läinud pühapäeval pidas ta end sinuga vaata et koguni ühevõrdseks, täna näib tal aga turi püsti olevat, vahib sind nagu kriimsilm võsast. Isegi lõuad suudab see lõõp täna kinni pidada. Põrnitse aga, põrnitse! Usud vist, et ma ei tea, mis su sisse vahepeal on läinud. See on Alatskivi! Kuidas maailm kaugemal mässab, see siin Võhunõmmel ei liiguta sind niipalju kui omakandi lood. Ja ega sa, mehike, kõike ei kuulegi, mis suures maailmas sünnib.

Niisugused olid asjad, mille üle Nurm oma hooletu vile ajal järele mõtles.

Kui Tondilaskme küüni ette jõuti, pööras ta end korrapealt ringi, jäi sel kombel Johannesega silm silma vastu seisma ja raius järsult küsida:

«Ütle, poiss, kes seda kõike sulle rääkis?»

«Mis asja?» kohkus Johannes.

«Jah, mis asja!» osatas valitseja, kiigutades käes nahkpauna püstolitega. «Nüüd sa ei tea, aga kogu nädal aega võtsite kõik nõnda, et lõuad vahutasid nagu metskultidel.»

«Kui ma hingeslki teaksin, kuhu valitsejahärra sihib.»

«Tead, Johannes, lolli ei maksa mängida,» arvas valitseja. «Ma küsin sult selgel sõnal, ja vasta mulle kohe, kelle käest sa kuulsid, et Alatskivil viis mõisa heinaküüni maha põletati ja saksa toad ära rüüstati.»

«Oh jumal, kas see ka mõni saladus on!» hüüdis Johannes. «Valitsejahärra teab küll, et ma öövahiga ühes toas elan. Noh, ja kas vanamehel nüüd õhtuti vähe kurtmist on, et näe, mis mässajad maailmas teevad... Katsu veel kusagil nurga taga tukkuda. Jah, kus sa seda enam võid, kui iga poole tunni tagant kas häärberil või valitsejamajal luhtaken jälle lahti lükatakse ja vilet tiristatakse: «Öövaht, kus sa oled?»»

Johannes oli jutuhoogu sattumas ja oleks samas laadis ehk mõndagi veel pajatanud, kui isanda viha oleks mahti andnud.

«Iga poole tunni tagant!» kihvatas Nurm. «Mis jutt see on? Ajad sa seda omast peast või on see öövahi mõkutus? Mina kontrollin korra ja parun kontrollib korra, aga mitte iga poole tunni tagant. Mis, kurat, sa liialdad!»

«Ei aga tea, kui aga teinekord Taube-härra hirm juhtub suurem olema,» kahtles Johannes, pruukides oma suud meelega, sest ta ei olnud eelseisvast märgilaskmisest enam vaimustatud.

Valitseja ei vastanud. Ta tegi, nagu ei oleks Johannese viimaseid sõnu kuulnudki, ja avas nahkpauna.

Kahe poolega vana küünivärav, tihedasti täis jahipüssi haavleid, oli auklik ja armiline, nagu oleks ta kunagi rõugeid põdenud. Kui palju oli Johannes poisikesena selle värava seest pussiotsaga haavleid urgitse-

nud! Ja just nende väravate külge tuli tal nüüd märklaud kinnitada.

Viimaks Nurm tõstis püstoli, aga ei lasknud veel. Paistis, et ta ei saanud oma jalgu sel kombel harki nagu nad peaksid olema. Ei tea, kas oli lumi liiga pehme või sügav, kuid Nurm aina trampis, kärsitult ja kannatamatult nagu hobune, kes on pääsenud kaerasalve juurde. Ja ikka koledamini kangutas sealjuures mees oma ülakeha tahapoole. Aga küllap see niimoodi siis peabki olema, kui inimesel on käes aadliku duellipüstol...

«Tead sa ka, Silva,» ütles Nurm sel kombel sihtides ja end kangutades, «et Alatskivi mässajatele on rõngas ninasse pandud. Noh, kui juba sõjavägi platsis on, siis ei julge keegi iitsatada.»

Nõnda öeldud, käiski sedamaid pauk, nagu oleks valitseja nüüd viimaks ometi oma jalad viisipäraselt harki saanud.

Johannesele oli kuuldu tõesti uudiseks, kuid ta ei vastanud midagi. Aga see, kuidas kuul jooksis, ei teinud märgilaskjale au. Ning sellepärast algaski kohe uus kangutamine ja sihtimine. Võeti isegi abiks vasaku käe käsivars, silma avati, pilutati ja pigistati kinni mitukümmend korda.

«Viis mässajat, kõik ninamehed, pandi raudu ja saadeti kivilaeva peale madrusteks,» ütles märgilaskja viimaks.

Ja siis kõmatas uus pauk.

Enne kolmandat lasku ütles valitseja:

«Kui parun tahab, siis võib ta iga päev, iga jumala kellaaeg salga kasakaid Võhunõmmele tellida.»

Ning seda öeldes ei sihtinud ta üha pilgutlev ja kinnipigistuv silm enam haavlitest armistunud küünivärvat, vaid aina uuris ja puuris noormehe nägu, nagu oleks seegi talle mõni märklaud olnud.

Enne neljandat lasku sihtis ta suure hoolega. Asja juures viibimist tõendas juba kas või seegi, kuidas ta samal ajal ütles, aeglaselt ja iga sõna rõhutades:

«Ei mässajatel ega õhutajatel pole loota muud kui Siber ja katorga.»

Viimaks võis Johanneski katsuda, kuidas märgilask-

mine tema käes läheb. Nad proovisid mõlemaid püstoleid.

«Kurat, sinu käes pole neist kumbki halb,» ütles valitseja, kui nad viimaks suurtel raudkividel istet olid võtnud. Ta oli püstolitest ühe, mida ta nimelt halvemaks pidas, juba nahkpauna pistnud, kuid jätkas teisega vehkimist, kätt kord tõstes, kord langetades. Kui tahetakse hea märgilaskja olla, siis peab teravat silma saatma kindel käsi. Ei tohi see ühekski silmapilguks värisema lüüa.

«Pauh! Pauh!» hääldas valitseja iga kord, kui ta käe püstoliga välja sirutas.

Neljakümne-aastane näib kahekümne-aastasele sagedasti vanamehena. Ka Johannes vaatas Nurme samasuguse pilguga. Ja seda suurem oli ta imestus, et valitseja raudkividel istudes pidas end ülal kui poisike. Pauh! pauh! Juuksed kõrvade ääres juba hallikirjud, aga põski pungitab vägevamini kui ingel mustal puusärgikaanel. Ja mida kõike ta oma «suurtükiga» ei sihtinud: jääpurikaid küüniräästas, vareseid üksikutes heinamaakaskedes ning taamal mustendava laane kõrgemaid harjatippe. Ainult taevasse, kus uitas rahulik rünkpilvitus ja kus oli sihtimiseks küllaltki sügavaid sinipilusid, ei söandanud isand oma püstolitoru tõsta, sest see oleks olnud jumala ja tema koja teotamine. Pauh! Pauh!

Viimaks asetati püstol torupidi põlvele.

«Sul, Johannes, ei ole täna ka sugugi juttu,» ütles Nurm.

«Mis sa alati ikka räägid,» vastas poiss.

Valitseja hakkas naerma.

«Aga omasuguste keskel oled sa esimene lõuapoolik.»

«Eks ole sedagi oldud,» oli Johannes nõus.

«Jah, ja läinud nädal ei lõuanud, mis?» küsis Nurm.

«Ei.»

Püstolitoru valitseja-isanda põlvel hakkas rahutult tantsima. Aga isand ise, kes nüüd enam sugugi ei olnud sarnane inglitega puusärgikaanelt, küsis mõnitavalt: «Mis siis paastusid?»

«Paastunud midagi, aga kohe läks niimoodi.»

Isand muutis jälle nägu ja tooni.

«Ole ikka mõistlik poiss,» algas ta, «räägi, mis inime-

sed praegusest ajast arvavad. Kas mõnel ei ole märgata tahtmist rüüstama ja põletama hakata?»

«Ei seda taha keegi,» vastas Johannes.

«Valetad, poiss!»

«Inimesed kogu oma elupõlve tööd rüganud, kus see tahtmine neile nüüd nii äkisti peaks tulema.»

«Aga noh, muidu ikka vannutakse, et elu vilets ja töö raske?»

«Ei mina tea,» vastas Johannes selle peale jonnakalt.

«Valetad!» kordas valitseja. Ning hetke pärast, Taube duellipüstoliga uuesti mängima hakates: «Vaata, poiss, see tukk võib teinekord ka kogemata lahti minna. Tunnistajaid ei ole ja mina pärast ka enam ei mäleta, kuidas ma sel silmapilgul ta just nõnda pöörasin, et kuul teisele rindu jooksis.»

«Tuleriist pole mänguasi,» vastas Johannes, kes kohe ei taibanud, mida valitseja nende sõnadega öelda tahtis.

«Ah arvad, et ei ole?» küsis Nurm püsti tõustes. Ja alles poolel koduteel: «Ära siis täna õhtul kuhugi hulkuma mine; kella kuue ajal ootab parunihärra sind enda jutule.»

9

Öövaht magas, pea kõvasti lambanahkse kasuka sees peidus, nagu kardaks ta päeva ajal ning isegi siin, oma toaurkas, paruni ja valitseja öist kontrollvilet. Lühike ja nüüd liiatigi ümber pea mässitud kasukas ulatus magajale ainult ristluudeni. Vanamehe lahjad, suurte kederluudega labajalad olid paljad ja mustad, kuid mitte sel määral, et oleks võinud märkamata jääda nende verevaene ja kurb kahvatus. Need magaja paljad jalad tuletasidki Johannesele meelde kõik, mis ta vanamehest iganes teadis. Seda ei olnud palju, ja nüüd, mil selle inimese elu hakkas lõpule jõudma, laskis see end kokku võtta ainsas sõnas: üksindus. Perekonnata, sugulasteta ja sõpradeta. Kõige ilusamast nooruseeast oma kümmekond aastat kasarmus elatud, siis kolmkümmend aastat päevatöölise-elu; ikka üksik, siis haigus, vanadusejõuetus, töötajäämine, viimased kopikad, puudus, ja siis — mäherdune õnn! — öövahikoht mõisas. «Tulin

siia nagu lind, kes ei suuda enam lennata ja otsib endale vaikse koha metsapadrikusse, et tiivad lohakile lasta ja surra.»

Seitsmekümne-aastane elu, niivõrd vaevarikas ja sündmustevaene, et peaaegu mitte midagi ei ole mäletadagi, peale hea tervise ja suure rammu, mida rikkad isandad kasutasid endi rõõmuks, varanduseks ja õnneks.

Tondilaskme küüni juurest tulles oli Johannes mõtelnud, et heidab magama, kuid nüüd tundus talle, et uni on hirmus nagu pool surma. Ja jälle seisis noormees ühe niisuguse silmapilgu ees, mis sundis teda elule tõsisemalt mõtlema. Aga nii rõõmutud ja tõsised nagu nüüd, ei olnud poisi mõtted veel kunagi olnud. Ei saanud ta täna endale küll midagi ette heita, ei ebasündsaid sõnu ega üleliigset lara, kuid süda muudkui vaevas. Jah, küll on õnnetu ja vilets see üksiku inimese elu! Temalegi olid eided ja piigad mitu korda öelnud, et võta, Johannes, naine: jääd vanaks, kes su eest siis hoolitseb või kes sind kasib. Õige küll, seda oli öeldud lobisemise seas, haukudes ja naerdes, ja nii mõnigi kord otsekui selleks, et lõõbi noormehe laraveskit veelgi hoogsamini käima lükata, aga ennäe, aastad lähevad mööda ja siis viimaks ongi käes see aeg, kus naeru ja nalja tagant tõde oma terava näo välja torkab. Ja siis sa alles näed, et elul on süda serviti sees nagu võõrasemal.

Vanarahva tarkus väidab noormeest naisevõtmisele mõtlevat siis, kui ta parajasti on vatsuli, ent Johannes mõlgutas oma mõtteid abielu poole, istudes sängiserval, käed süles. Tuba oli vaikne ja kui magaja vahetevahel norskaski, siis otsekui selleks, et mõõta, kas sellel vaikusel ka üldse põhja all on. Poisi üksindusetunne kasvas kord-korralt üha suuremaks. Küllap ikka vist on inimese elurada rõõmsam ja sügavam, kui ta ei ole seda üksinda tallanud nagu need raugapäkad, mida Johannes vastu oma tahtmist oli silmitsema jäänud. Aga omad raskused olid ka abielurahval! Muidugi olid, miks siis ei olnud. Kas oli Johannes Aadumäel vähe kuulnud, et tühi toob tüli majasse. Tõi tüli, tõukas teinekord karvupidigi kokku. Aga see seal oli siiski elu. Ja oli aeg, kus meestel olid naised noored; eks siis käidud ka mõnikord tantsimas. Kuigi need aastad olid üürikesed ja neid

kordi vähe, eks olnud need ometi midagi muud kui üksiku hale vantsimine mööda ümmargust maamuna. Nõnda see on. Ja veel on nõnda, et istub teinekord suveõhtul vanagi mees Aadumäel seina ääres pingil ja hoiab väikest Jussikest või Taalikest põlvedel. Kasvate veel aastakese või paar, ja siis hakkate isale mõisa juurde lõunat tooma, tulete keskpäeval Aadumäelt alla, pead poolde rukkikõrde, rätikusse seotud savikauss käe otsas. Ei jah, üksik on ikka üksik. Nagu vana känd! Kas tal on kunagi kusagilt kirja tulemas või kas tal on neid oodatagi, nagu neid ootab Mart Hein, Juhani ja Jüri isa. Härjatalli Mart, va hea mees! Kui teistel oli nina vingus, siis tema tuli ja hakkas rääkima oma vaikse ja tasase häälega. Noh, ja kes tunneks kõiki perekonnainimese rõõmusid ja muresid veel paremini kui tema.

Johannes ei saanud teisiti, kui pidi minema härjatalli. Istub seal, ajab meestega juttu, ehk läheb südagi kergemaks.

Kui Johannes härjatalli uksest sisse astus, seisis Mart Hein põhuruumis, nagu oleks ta siin kedagi oodanud.

«Näe, Johannes-poiss!» ütles ta. «Tulid ka isa vaatama?»

«Ah,» vastas Silva, «mis ma nüüd teda rohkem kui teisi... Igav hakkas.»

«Toh-oh, või sinul ka,» ütles vana Mart natuke uskumatult.

«Oleksin ehk läinud küla mööda kondama, aga...» vastas Johannes, jättis lause lõpetamata, vaikis põrmuke aega ning jätkas siis uue lausega: «Ei tea, mis kurat see Taube minust tahab.»

«Noh?» jäi nüüd Mart Johannesele otsa vaatama.

Johannes vastas:

«Jah, ei seda tea, mis maid tal minuga jagada on. Valitseja ütles, et peab minema.»

Mart vaikis ja hakkas nohisema, nagu see tal ebameeldivate asjade puhul eluaeg kombeks oli olnud. Viimaks küsis ta:

«Halba midagi ei tea teinud olevat?»

«Ei kõige vähematki,» vastas poiss.

Nüüd nohises vana härjatalli Mart veel natuke aega, siis pani põhuruumi ukse seestpoolt haaki ja ütles:

«Tule, Johannes, lähme vaatame, mis need mehed siin tallis teevad.»

Johannes läks vanamehega kaasa. Täisnuumatud härjad olid pärast sööki pikali heitnud. Näis, nagu oleks alati hämar laut nüüd selletõttu isegi valgem olnud. Mehed istusid ja seisid suure sulbitoobri ääres. Peale härjatalli-moonakate oli siin näha veel Kulesaare Villemit ja vennakseid Rammusaid.

«Tere, mehed!» hüüdis Johannes juba eemalt. «Kas lööte kaarte või?»

Niipea kui Johannes seda küsis, nihkusid seni kobaras seisnud mehed üksteisest eemale.

«Lõime — viitlehte,» vastas Ronk Madis hooletult ja hakkas seejärel kohe naerma, tehes seda natuke suureliselt. Aga Andres Rammus ei naernud. Ta pigistas korraks oma lõuapärad tugevasti kokku ja ütles: «Praegu just lõpetasime.» Ning siis silma pilgutades Villemile, kellel oli mingi paber käes: «Pane kaardid ära.»

Jälle kuuldi Ronk Madist endiselt naervat.

Ja nüüd tõusis Silva Pärt sulbitoobri tagant püsti, asus meeste ja poja vahele ning küsis:

«Noh, mis sa, poiss, mul ringi hulgud?»

«Näe, käib teine ja kurdab, et teda tahetakse mõisa saada, parunihärra lasknud enda juurde kutsuda,» vastas Johannese asemel Mart Hein.

«Pane kaardid ära,» ütles nüüd Andres Villemile peaaegu kurjalt.

«Noh, siis on sul küll tore nahatäis soolas,» arvas vana Silva ja vaatas pead vangutades pojale otsa.

«Ega tea, ehk aga saab Taubelt auraha rinda, märgilaskmise eest,» ütles Mart Rammus.

«Kuradile teid!» vihastas Johannes. «Mis te närite mind nagu koerad!»

Nende sõnadega pöördus ta ringi ja tahtis ära minna, kuid nüüd vihastas ka Mart Hein.

«Jah, mis te närite teda,» ütles ta meestele. «Mina tõin ta siia, sest küllap on tarvis temalgi teada, kuidas praegusel ajal elada ja olla.»

«Eks ole lugu lahti!» põlastas Kanne Jaan, kes siiamaani oli vaikinud.

«Tahad vist Jürile järele minna,» urises Andres.

Aga vana Mart Hein nagu poleks neid meeste hoiatusi kuulnudki. Ta hakkas ägedasti nohisema ja ütles Villemile teist korda:

«Anna see leht siia!»

«Ära anna!» keelati meeste hulgast.

«Lööge poiss tallist välja!» hüüdis Andres Rammus.

«Las läheb saksale mõõka käiama,» toetas teda kaksikvend Mart.

Ronk Madise natuke suureline naer oli heakskiitev. Vana Mart oli jäänud üksinda, kuid ühtlasi tundis ta, kuidas nüüd Jüri kangekaelne vaim tas ikka rohkem ja uhkemalt pead tõstab. Ta ajas end sirgu ja ütles:

«Mehed, ärge olge nii kerged inimest hukka mõistma. Eks te ikka mõtelge ka, kuhu te tahate teda tõugata.»

«Jah, mehed,» lausus nüüd Villem, kes kogu aeg oli kahevahel olnud. «Minu arvamine on niisugune, et Mardi sõna peab selles asjas peale jääma.»

Mehed nurisesid, kuid nad ei saanud midagi parata, kui Villem nende sõnadega lendlehe vanale Mardile ulatas.

«Oh, mis sa korjad endale vaenlasi, vana,» ütles Johannes. «Kas mul on seda tarviski.»

«Ära sa seda räägi,» vastas Mart, kellele lendlehe sisu oli juba teada. «Tarvis on sul seda kohe kibedasti. Säh, loe läbi — ehk lähevad sinugi silmad mõnes asjas lahti.»

Johannes võttis lendlehe peaaegu tõrkudes vastu. Ja selleks ajaks, kui ta lugemisega peale hakkas, olid mehed kõik peale Hein Mardi ja Kulesaare Villemi valju nurinaga tallist lahkunud. Poiss ei tee muud kui jookseb valitseja köögi vahet, keerleb tüdrukute ümber nagu vurrkann, on Nurmele kohe nagu parem käsi. Ja nüüd antakse veel niisugusele lendleht kätte!

Johannes oli lendlehtedest juba mõndagi kuulnud, kuid polnud neist ühtegi veel lugenud. Ja olid ikka kõvad sõnad küll, millega siin mõisnikke ja vabrikante põhjati. Vereimejad! Töörahva rõhujad! «Vennad, ärge laske endid eksiteele viia segastest kõnedest, nagu saaks tsaari ja mõisnikkude käest midagi palvetega. Küllalt! Aitab kintsukaapimisest. Mõisnikud ja rahamehed käivad töölistega ümber nagu loomadega.»

Johannes luges edasi ning ta südamesse asus ikka kindlam tunne, nagu oleks mees, kes seda mässukirja trükkis, ennist temaga ühes magava öövahi paljaid labajalgu vaadanud. Ainult et too ei hakanud Johannese kombel mõlgutama nukraid mõtteid, vaid kargas kehvalt voodiservalt üles täis viha ja otsustavust kogu töörahva rõhujatega rindupidi kokku minna. Pange vastu, vennad, lööge sarved seina ...

Johannes oli tulnud härjatalli lootustega, et talle nii mõnigi segasena tunduv küsimus muutub selgemaks siis, kui ta saab siin vanade meestega rääkida. Tema arvates sõltus kogu inimese õnn sellest, kas ta elab oma elu üksinda või soetab perekonna. Öeldakse ju igaüks ise olevat oma õnne sepp. Aga mässukirja trükkijale oli selgemast selge, kust tuleb kogu häda. «Nõudke, et verejanuline ja võõraid maid ahnitsev tsaar lõpetaks tapatalgud. Küllalt! Meil on tarvis kaheksatunnilist tööpäeva, sellest saab igaüks aru.»

Johannes oli tundnud end üksikuna, aga tollel oli sõpru küll linnas, küll maal, küll vabrikutes ja popsitaredes. Kõigi hädad ja pigistused olid talle teada. Ja nendega ta siis rääkis, nimetades neid kord seltsimeesteks, kord vendadeks. Küllap oli too palju näinud ja palju rännanud maailmas, ja paistis, et ta oli omal nahal tunda saanud talvekülma, ega olnudki vist tarvis talle enam rääkida, mis on tühi kõht või peavarju puudumine. Just niisugune inimene, kes teab, et tal pole midagi kaotada, ongi julge.

«Pange oma nõudmised mõisnikule üheskoos ette. Linnatöölised, teie vennad ja seltsimehed, lasevad vabrikust auru välja, jätke teie kibedal põllutööajal töö seisma.»

Kui arana ja ettevaatlikuna tundus Johannes endale, kui ta võrdles end tolle mässukirja trükkijaga. Oli ju temalgi mõnikord kange himu raputada oma pastlaninadelt maha Võhunõmme sõnnikuga segatud tolm, aga igakord oli teda siis hirmutanud küsimus: «Kus on see ulualune, kuhu ma võõrsil oma pea panen, kui öö kätte jõuab?» Oli teinegi hirmus küsimus: «Kes annab sulle leivapalukest, kui sul tööd ei ole?»

Niisugused mõtted tulid Johannesele pähe, kui ta

lendlehte luges. Kui see tal viimaks ja mitte just kõige kergema vaevaga oli läbi loetud, hakkasid ta silmad vilkasti silmitsema trükkija allkirja, ning suur oli poisi imestus, kui see tal oli kokku veeritud: see polnudki kellegi nimi, nagu ta oli lootnud, kujutledes selle taga isegi inimest, kedagi, kes võib-olla oli sündinud kusagil suitsutares ja hiljem päevi näinud rändtöölisena oli käinud läbi linnad ja maad, elult kurja parki saades. Ta luges seda allkirja mitu korda silmadega, tõstis siis küsiva ning imestunud pilgu Villemile ja vanale Mardile, kes teda lugemise juures kordagi polnud seganud, ning lausus kuuldavalt:

«Venemaa sotsiaaldemokraatiline tööliste partei.»

«Jah,» ütles Villem.

Aga vist oli nurin, millega mehed natuke aega tagasi tallist lahkusid, tedagi Johanneses kahtlema pannud, sest niipea kui poiss hakkas uuesti silmitsema lendlehel allkirja, mille kõrvale oli löödud partei punane pitser, ei suutnud ta end vaos hoida ja ütles kärsitusega, mida tema juures muidu võis märgata ainult siis, kui tal oli tegemist lõuapoolikutena tuntud eitedega:

«Ma leidsin ta Vilgult, Väike-Maarja tee otsast.»

«Mis see minu asi on, kust sa ta leidsid või kust sa ta said,» vastas Johannes ja ulatas nüüd lendlehe silmapilk Villemile, kuigi ta ise oli saanud selle vanalt Mardilt. Ära minnes ütles ta kibedusega: «Paistab, et sinugi süda väriseb sees, et nüüd läheb poiss ja pasundab sellest kogu maailmale.»

10

Tund aega hiljem oli Johannes mõisas, seisis parun Taube ees. Väljas oli juba hämar, mõisniku kabineti laual põles suur, rohelise kupliga petrooleumilamp. Ja nüüd nägi Johannes neid tugevaid, terasplekiga kaetud ja laskeavadega varustatud tammeluuke esmakordselt akende ees. Sel ajal kui nooruk vaatas luuke, silmitses parun oma noort moonakat tähelepanelikult. Ta jäi Johannese välimusega rahule; selle sinisilmalise, sihvaka ja sugugi mitte rumala või toore ilmega poisi põsed näisid praegu õhetavat sisemisest erutusest, kuna tal ei

olnud ju aimugi, miks teda siia oli kutsutud. Tõsi küll tema ilme oleks võinud olla pisut nürim, kuid polnud kahtlust, et ta tüdrukutele ja nende seas ka Ellile võis meeldida.

Taube püüdis naeratada ja ütles erakordse lahkusega: «Johannes, ma olen kuulnud, et sa tulid ära Aadumäelt. Kuspool sa siin mõisa juures elad?»

Nõnda küsis mõisnik jutu alustamiseks, kuigi talle väga hästi oli teada, missugustel asjaoludel poiss isakodust oli lahkunud ja kus ta pärast seda oma kanna mõisa juures oli kinnitanud.

«Ma olen öövahi toas, parunihärra,» vastas Johannes, oodates põksuva südamega mõisniku järgnevaid küsimusi.

«Jah, aga see tuba on väga väike,» ütles nüüd Taube.

«Ega ta suur ei ole, parunihärra.»

«Ja siis olen ma ka kuulnud,» jätkas parun, «et see öövaht on üks lohakas mees, tema armastab see mustus.»

Johannesele tuli meelde see, kuidas ta alles tundi paar tagasi oli vaadanud kasuka all magavat vanameest ja kuidas sellest tema hinge oli siginenud kurb üksindusetunne, mis hiljem lendlehte lugedes oli hakanud maad andma rahutule vihale. Need tunded käärisid tas praegugi, ja kuigi Taube rääkis Johannesega täna lahkelt, kõlasid ometi võikana ja võõrana poisi kõrvus tema sõnad, et inimene armastab mustust. Ta hõlbutas paremat jalga, millele kogu aeg oli toetanud, ja ütles viimaks:

«Ei tea, aga eks ta ole ikka ka juba vana inimene.»

Nüüd tekkis paus mõisniku poolt, sest seekord jäi Johannesel parunihärra ütlemata. Kas ta unustas, või tuli see tõrkumisest? mõtles Taube, pilku kord oma valgetele kätele langetades, kord seda teispool kirjutuslauda seisvale poisile tõstes.

«Ja-jah, vana inimene,» lausus ta ometi leplikult. «Aga kui kaua tahad sina siis selle musta vanamehe juures elada?»

Johannes ei vastanud.

«Valitsejahärra rääkis,» jätkas Taube, rõhutades valitsejahärrat, «et sina armastad see tüdruk, see Elli. Noh, mis sina ise selle peale kostad?»

Jutu säärasel ootamatul käänakul läksid Johannese ennegi ärevusest õhetavad põsed üleni punaseks.

«Noh, noh!» julgustas Taube, kellele see ei jäänud märkamata. Ning korraga koges puise hingelaadiga saks, kellelt see kometimäng lahkusega oli nõudnud mõningaid pingutusi, et tema mõtted omandasid, jumal tänatud, ometi mingisuguse iroonilise mänglevuse.

«Elli! — jah, parunihärra, piiga meeldib mulle,» sai Johannes viimaks ränga vaevaga lausutud ja hõlbutas nüüd oma vasakut jalga.

Taube isegi naeratas või õigemini tekkis ta silmadesse midagi naerutaolist.

«Aga tahad sa teda naiseks võtta, siis peab sul oma tuba olema,» ütles ta. «Suur ja puhas tuba, sest ma olen vaadanud, et Elli, see tüdruk, keda su süda himustab, on üks viks ja ontlih naisterahvas. Ja kui jumal annab veel need lapsed . . .» Siinkohal jäi Taube poisile küsivalt otsa vaatama, aga Johannes oli kui mitte lausa hingeahastuses, siis ometi suures kimbatuses. Ta ei teadnud, mida vastata, sest parun oli väga lahke, tema suu kaudu rääkis otsekui Johannese enda mure, ja seetõttu tundus iga keelele kippuv vastus talle liiga rohmakana. Hea polnud seegi, et paruni lahkuse tõttu hakkas kahvatama mässukirjast loetud lause: «Mõisnikud ja rahamehed käivad töölistega ümber nagu loomadega.» Viimaks ütles ta:

«Parunihärra teab küll, et mul ei ole seda tuba kusagilt võtta.»

Taube tõmbas kulmu kortsu.

«Jah,» ütles ta siis. «Aga sina pead paluma, et sinu mõisahärra sinule see tuba annab. Sinu mõisahärral on üks niisugune tuba olemas, ja kui sina viks poiss oled, siis sinu mõisahärra tahab ka sinule see tuba anda, kuhu sa võid oma noore naise viia ja elada jumalale see meelepärane elu.»

«Tänan väga, parunihärra,» ütles Johannes liigutatult. «Südamest tänan.»

«Mina räägin veel valitsejahärraga,» jätkas Taube rahuldatult. «Ja sina saad see tuba mõisast.»

«Mõisast?» küsis Johannes ja vaatas luukidele.

«Jah,» vastas parun. «Mina ütlen valitsejale ja virti-

nale, et nad annavad sulle selle toa rullikambri kõrvalt.»

«Aga . . .» ütles Johannes.

«Soo!» imestas Taube. «Või sul on veel üks aga.»

Noormees tammus mõlemal jalal. Ei olnud tal sugugi kerge öelda seda, mis ta nüüd mõtles ja oma südames tundis. Mõisaakendel olid terasplekiga soomustatud luugid ees ja nendes luukides olid laskeavad. Kelleks muutub Johannes, kui ta paruni lahke pakkumise vastu võtab ja mõisa elama asub? Kuidas siis vaatavad talle mehed, kes teda enam praegugi ei usalda? Kuid veelgi raskem oli Johannesel mõtelda sellele, mis ütleb siis härjatalli Mart, va hea mees, kes teda kõigest hoolimata oli usaldanud. Kui süda lubaks nüüd naerda, kui saaks nüüd oma laraveskisse tõugata kõik: Rammusate raske urina ja takkapihta ka Taube lahkuse kõigi ta lastega, keda jumal andvat! Aga poisi süda, kuigi tal oleks julgust jätkunud, ei lubanud kumbagi neid oma laraveskisse tõugata. Ja isegi üpris naerukaugeks muutus lõõbi nooruki meel, kui talle meenus mässukirjast loetud lause: «Vennad, ärge sallige endi keskel äraandjaid!»

«Noh, miks sina ei vasta, poiss?» hakkas Taube kannatus katkema.

«Aga . . .» algas Johannes ja jäi jälle vait, kuid samas arvas ta olevat hea mõtte leidnud ja ütles: «Öövahi toas on lutikad. Kui tuleb suvi, siis käivad nad kohe parves.»

«Söödikud?» küsis parun.

«Need söödikud,» parandas Johannes lustlikult, sest ta arvas nüüd kindlasti, et teda enam mõisa ei taheta. Ja suur oli poisi meelehärm ning imestus, kui ta nägi, et paruni ilme selle teate puhul karvakestki ei muutunud. Ta vaatas Johannesele vähemagi paanikata otsa ja lausus üsna heatahtlikult:

«Mina olen juba kõige selle peale mõtelnud. Sina lähed sauna, teed ennast puhtaks ja kui tuled mõisa, saad virtinalt see raudvoodi. Kas sa ei mõista, et sinu mõisahärra tahab sinust üks korralik inimene teha?»

Johannes kaotas jälle oma lustlikkuse. Ta ahmis õhku, tal oli tunne, nagu oleksid Taube valged käed

kirjutuslaualt tõusnud ning ta kõri kinni pigistanud. Mis oli tal puhta toa, naise, perekonna ja korraliku elu vastu? Ei kõige vähematki. Kõik inimesed püüavad selle poole ja selles pole midagi halba ega hukkamõistetavat. Aga kas Taube pakkus seda kõike puhtast inimarmastusest? Miks ei lasknud ta mõisa töölismaju kümnete aastate kestel puhastada? Kas oli vanale Leenule ühtki suutäit või ühtegi sakste kantud kleiti antud tagamõtteta? Nüüd oli Leenu kurt ja ootas oma saunas surma ... Leenu! Kui Johannes mõtles Leenule, tuli talle meelde Käba Antsu koer, kes purjujoodetuna ei hakanud haukuma ega kahel jalal tantsima ja keda valitseja siis põlglikult oli tõuganud. Johannes ahmis õhku: talle oli nüüd selge, et paruni eesmärgiks ei olnud teha tast korralikku inimest, vaid uut nahkseitungit. Ja nüüd oleks poiss otsekui kuulnud, kuidas keegi ta selja taga hoiatavalt ütles: «Vennad, ärge sallige endi keskel äraandjaid!»

«Võib-olla sa kardad need röövlid, need mässajad?» küsis Taube, kes Johannese kõhklemist omamoodi mõistis. «Ma annan sulle see pistol; valitsejahärra rääkis, et sul on osav käsi.»

«Ei, mõisa ma küll ei tule,» vastas Johannes nüüd juba selgel sõnal.

«Soo!»

«Mul on öövahitoas parem olla.»

«Soo!»

«Suvel teeb sinna räästa alla pääsukene pesa,» jätkas Johannes. «Luukide tagant ma ei näe midagi, ma olen siis nagu elavalt maha maetud.»

Paruni kannatus katkes. Mis see poiss oma vastusega ütelda tahab? Kas ehk koguni seda, et tema, parun Taube, elabki hauas?

«Kas sina, lurjus, ka tead,» ütles ta hetke pärast siiski rahulikult, «et mina võin sind sealt välja ajada. Aadumäelt sa tulid ära oma isa vitste pärast.»

«Mis on teil nende vitstega pistmist?» küsis Johannes väljakutsuvalt, sest see, mida parun praegu puudutas, oli ikkagi tema kõige õrnem koht. Aga Taubele tuli see pärast kõike, mis ta Nurmelt poisi kohta oli kuulnud, pisut ootamatult.

«Vait!» käratas ta esimese hooga, siis aga laua tagant üles tõustes kurja irvega näol ja üsna rahulikult: «No küll mina muretsen sinule siis üks teine korter, üks teine tuba, kus need luugid ei ole. Mine!»

Mida Taube nende sõnadega mõtles, seda Johannes praegu muidugi ei teadnud, kuid niipalju oli talle ometi selge, et saksal seda öeldes temaga häid kavatsusi ei olnud. Siiski oli ta süda häärberist lahkudes imekerge. Ja eriti kergeks muutus see veel siis, kui ta mõtles, et tal ükskord tulevikus tõepoolest võiks olla perekond — naine ja lapsed.

11

Käba sauna väikesel aknal ei olnud luuke ees. Ants ütles: «Ei mina tea end kellelegi kurja teinud olevat. Ja võtta pole siit ka midagi; kes see tühipaljast hinge tahab.» Pealegi oli nii Antsul kui Teelel linnu-uni. Sel põhjusel ei kaetud siin õhtuti aknaid ka õlgmattidega, nagu seda külades talvisel ajal tehti. Jätab sind öösel, mõnikord juba kella kahe-kolme ajal, uni maha, siis oled sa oma mattide taga nagu põrsas kotis — ei tähesilma, ei murdunud kuukiirt jäätanud klaasidel, ei tuhmi lumevalgustki, mille järgi silm ka pilvistel öödel aknaaugu kätte leiab. Seda kõike oli Antsul ja Teelel tarvis näha siis, kui neist üks või nad mõlemad keset ööd ärkasid. Seda juhtus tihti, ja polnudki selleks igakord tarvis iseäralikku muret.

Aga viimastel öödel olid linnu-unega Käbad aina valvanud: kuupäev, mille kõrvale Ants kalendris oli pliiatsiga tugeva risti tõmmanud, oli juba möödas. Sel ristiga märgitud kuupäeval pidi nende Mustik piima tulema, kuid oli tänini tulemata. Aknaaugust, mille taga öö oma tuhmi valgusega või tähesilmadega ikka nii rahulikult oli valvanud, hakkas sisse vaatama mure. Teele oli esimene, kellele ta oma musta kaarnapead näitas, keda ta püüdis hirmutada.

«Sina, Ants, ikka tegid seda lehma-aset; kas ma sind vähe ei sundinud, et viska ometi sõnnikut tagant ettepoole.»

Sääraseid etteheiteid oli Ants kuulnud laudas, kus iga-

üks võis näha, et Mustik tagumiste jalgadega ei seisnud sugugi mäe otsas; nagu Teele seda kinnitas.

«Kuule nüüd juttu!» vastas selle peale Ants.

Aga niisuguste sõnadega äratati teda ka vahel unest, lühikesest ja magusast. Ja siis oli ka Antsu vastus teistsugune.

«Mis, mis sa räägid?» küsis ta kohkunult.

Teele ei saanud end unustada; siinsamas ikka uni alles tuli, siinsamas ikka silmad hakkasid kinni vajuma, kui kõik oli jälle möödas, nagu oleks keegi udusulgedesse puhunud... Mida raskemini Ants samal ajal magas, seda selgemini nägi Teele akna taga mure kaarnapead.

«Ehk aga sünnib surnult,» ütles ta ja tundis, et nooremana, hulga nooremana oleks ta niisugusel puhul oma pea Antsu kurguauku toppinud.

Niipea kui Ants oli unest võitu saanud, hakkas ta muret tagasi tõrjuma. Ah, mis peaks inimene oma südant enneaegu vaevama. Mis sest, et rist oli tehtud esmaspäeva taha ja nüüd hakkab nädal lõppema; vahel läheb õigest ajast oma nädalat paar üle ja pole ka midagi.

«Oleks möödas, lõpeks ükskord see igavene tammutamine,» ei olnud Teelel enam midagi muud ütelda.

«Noh, kes sellest saab küsida,» vastas Ants ruttamata.

Elu ise oli need karmid sõnad mehele suhu pannud.

«Ja saaks piimavalguse majasse,» sundis puudus Teelet ütlema.

«Jah,» nõustus Antski nüüd.

Võimalik, et aastat kaks-kolmkümmend tagasi oleks ta niisugusel puhul oma käe mitugi korda üle Teele pea libistanud, oma sõrmi ta juustesse vajutanud. Nüüd jäi see õrn tundeavaldus temagi poolt tegemata. Aga ennäe, kõige sagedamini just sellistel silmapilkudel ta tõusis, tõmbas kasuka selga ja läks lauta Mustiku juurde valvama, olgugi et enne seda Teelet igat kanti oli rahustanud, et karta pole midagi. Ants teadis, et siis kui tema valvab, võib Teelegi oma silma kinni lasta. Kanad juba tilgutasid mune ja Antsul oli midagi piipu panna. Nõnda ta siis istus nii mõnigi kord üksinda laudas, imedes oma lühikese varrega piipu, ja tõrjus mu-

ret, millest ta kellelegi polnud sõnakest lausunud: viimaks aga on härgvasikas... Jah, Ants, ka sina oled mees, ka sina püüad maailmas teha kõike oma kõige paremat tahtmist mööda. Ja oleks väga halb, kui sa tänavu ei saaks noort lehma kasvama jätta, nagu sa oma mõttes oled otsustanud.

Ristiga märgitud esmaspäevast sai pühapäev, kuid Käbade saunas kestis veel ikka igavene tammutamine, nagu Teele ütles.

Kui külaline, kelle tulek pole enam uudiseks, satub perekonda just niisugusel ajal, mil selle perekonna meeli hoiab ärevil mingi sündmus või mure, siis tundub ta harilikust kas omasemana või võõramana; esimesena siis, kui temaga seda muret jagatakse, teisena, kui tema juuresolekul sellest vaikitakse. Aga vanad Käbad ei varjanud oma muret Villemi eest, kui too Võhunõmmelt tulles neile sisse astus. Teda võeti siin vastu nagu omainimest. Ants hakkas kohe Mustikust rääkima.

«Hea, et sa tulid,» ütles ta, «vahest läheb meil täna sinugi abi tarvis.»

Aga tütred, ja iseäranis Salme, ei kiitnud seda heaks. Salme oli pahane: kes see Villem on, et temale kõigest nii lahtise suuga räägitakse? Võõras inimene! Ja kes teda täna õhtul jälle siia ajas? Niikaua kui isa Mustiku piimatulekust naljatoonil rääkis, polnud veel väga vigagi. Kuid siis ütles ema:

«Kõige hullem on see, et pole perele enam midagi lauale panna.»

«Või ta vale,» tõendas ka isa. «Oleme siin juba hulk aega näsinud seeni, seda va ühe jalaga liha.»

Nüüd hakkas Salmel lausa häbi. Kui siin ei räägitud surmast, siis räägiti vaesusest. Ta kannatas. Ja palju kergem ei olnud Tiinagi seisukord; tema küll ei häbenenud sel määral kui Salme, ja ei ta ehtinudki oma noorust õe kombel ilusate unistustega, aga seda suurem oli ta kartus, et külaline võidakse nende juttudega ära tüüdata. Tiina ei olnud enam Villemi vastu ükskõikne. Ning ta ootas kannatamatusega, millal vanemad jälle lauta Mustiku juurde lähevad, et jutt võiks võtta teise pöörde. Tõsi, ega seegi olnud kerge. Tiina muutus siis

sagedasti üsna nõutuks, sest ta ei teadnud, missugused need jutud olema peaksid, et Villem neist ära ei tüdineks ja edaspidigi tulemata ei jääks.

12

Laut oli kohaks, kus Antsu-Teelet vahetasid neid mõtteid, mida noorte kuuldes ei tahetud avaldada. Ja polnudki see niisama juhus, et Teele just täna, mil Villem oli harilikust omasemana vastu võetud, Mustiku juures seistes Antsult pidi küsima:

«Kas sa, vanamees, oled ka mõtelnud, mis see Villem meil käib?»

«Ei ole,» vastas Ants. «Mis ma sellest siis ikka peaksin mõtlema?»

«Oled aga sina ka,» arvas Teele rahulolematult.

«Säh!» ütles Ants. «Mis siin siis ikka mõtelda. Inimene tuleb aega viitma, ajab sõnake juttu.»

Aga Teele ei olnud niisuguse vastusega rahul. See oli tema arvates poolik. Pealegi polnud tal usku, et Antski praegu täpselt just seda ütles, mida arvas.

«Ei see ole aga nii,» lausus ta, olles põrmuke aega vaikinud.

Ka Ants vaikis.

«Sa vist arvad, et need on sinu õlipuuoksad, keda Villem vaatamas käib,» ütles ta viimaks.

Antsu nali ei olnud Teelele meeltmööda.

«Mis õlipuuoksad!» hüüatas ta. «Ja minu! Kuidas nad minu üksinda on? Kust mina neid üksinda korjamas käisin?»

Ants naeris. Aga varsti oli ta jälle tõsine ja ütles:

«Vaata, et sa oma suud nüüd valvad, et sa sellest ilma ees enneaegu ei hakka kiitma ega kilkama. Ei tohiks see Villem sullegi tundmata olla; kui see kuuleb . . .»

«Mis kilkamist mul ilma ees peaks olema,» arvas Teele ning ta hääletoonist kõlas pettumust. «Ma olen vaadanud seda Villemit — saa tast midagi aru, kummale ta rohkem silma heidab.»

«Piigad ise ka ei tea?» tuli nüüd Antsugi huvi nähtavale.

«Ei tea.»

Seejärel vaikisid vanad Käbad hulk aega. Ants imes oma lühikese varrega piipu ja selle kaeblik lurin teatas Teelele, et Antsu tubakas oli jälle otsakorral. Viimaks torkas mees piibu taskusse ja ütles:

«Anna ikka inimesele aega, las ta vaatab ja valib. Ega ta ole siis kull, kes lendab kanakarja keskele ja lööb oma küüned kellele aga juhtub turja.»

Nüüd peeti Mustiku juures natuke aega veel aru ja siis mindi jälle tuppa.

«Noh, kuidas on?» küsis Villem, kui vanad Käbad, Ants laternaga ees ja Teele järel, sisse astusid.

«Tammutab aga pealegi,» vastas Teele.

Aga Ants kõhatas, pani laterna ukse kõrvale maha ning lausus:

«Ei tea mis ta hull ootab, kas õige noort kuud või.»

«Ega siin nüüd muud ei kuulegi,» turtsatas Salme pahuralt. «Kõrvad juba kumisevad sellest.»

Ants ohkas vaevukuuldavalt, kuid Teele hakkas lausa hurjutama:

«Mis asja sina siis siin kuulda tahad?» küsis ta Salmelt. «Sa ju tead küll, et meil pitspallidel käimist ei ole. Inimene ei teeks muud kui lööks aga lõkslõõri.»

Ants ei öelnud midagi, ent kogu mehe olekust paistis, et temagi neid sõnu pooldab. Ning alles siis, kui ta oli kasuka seljast maha ajanud, ütles ta väga vaikselt nagu inimene, kes on väsinud või haige:

«Nüüd ongi kord Salme käes lauta minna, mina panen oma vanad kondid natukeseks hunnikusse.»

«Mina!» hüüatas piiga imestunult ja ühtaegu kohkunult. «Lauta!»

«Jah, lauta,» ütles Ants.

«Kas sa seal enne ei ole käinud!» imestas Teele.

«Mis ma seal täna teen?» küsis Salme.

Salme vaatas otsa Tiinale, vaatas otsa Loviisale, viimaks riivas pilguga Villemitki ja keeldus:

«Ei mina lähe.»

Ants ei hakanud teda rohkem sundima.

«Lähed sina või läheb Tiina,» arvas ta, «kuid mina lasen oma silmad küll põrmukeseks kinni.»

Tiina tõusis sõna lausumata.

«Pane isa kasukas selga, see on pikem,» soovitas ema.

«Salme, tule ka, lähme kahekesi,» ütles Tiina, kes üksinda kartis minna. Aga nüüd juhtus see, mis Tiina mineku veelgi raskemaks tegi, sest enne kui Salme jõudis vastata, pakkus Villem ennast kaasa.

«Oh, hakkad nüüd sina tulema,» ütles Tiina. Salme turtsus korraks naerda, kuigi ta ise mingi hinna eest poleks tahtnud Tiina seisukorras olla.

«Tule, lähme aga,» julgustas Villem, laternat enda kätte võttes. «Las vanad puhkavad.»

Tiina kartis asjata, et vanemad oma korduvate juttudega Mustiku piimatulekust võivad Villemi nõnda ära tüüdata, et ta oma nägu edaspidi ei näita. Kui keegi oleks Villemile öelnud, kui ta esimest korda Käbale tuli, et nüüd hakkab ta siin käima sagedasti, siis Villem poleks seda uskunud. Kavatsust naist võtta tal ei olnud. Ning kui ta ometi teist ja kolmandat korda tuli, siis ei teadnud ta veel isegi, mis teda sinna ajas. Päris selgesti tundis ta ainult üht: tal oli Käbal hea olla, parem kui kusagil mujal. Ja seda mitte Antsu või tema jutu tõttu. Oli temagi kuulnud, et Teele nimetab oma tütreid õlipuuoksteks, oli temagi sel puhul vahel naernud, ja küllap oli osake sellest naerust langenud ka piigadele, kuid nüüd ta teadis, et ilma Tiinata ja Salmeta oleks Käba saun niisama tühi, nagu talle ta oma kodu viimasel ajal oli hakanud tunduma. Ja rõõmus oli mehe meel, et vanad Käbad teda tol õhtul nõnda lahkelt vastu võtsid. See, et temaga siin jagati kõige igapäevasemaid muresid, ei peletanud ega tüüdanud teda, nagu Tiina ekslikult kartis. Vastupidi, need köitsid teda veelgi rohkem selle kehva tare soojusega, selle perekonna vaimuga; isegi Teele emauhkus, mis oma tütreid oli võrelnud õlipuuokstega, ei tundunud Villemile enam naeruväärsena. Nõnda oli siis kõik muutunud. Kuid seda suurem oli Villemi kimbatus, et ta ikka veel ei suutnud otsustada, missugune õdedest talle armsam on. Kord näis sellena Tiina, kord Salme. Kes teab, kui kauaks ta

nõnda kahevahele oleks jäänud, kui Ants poleks sundinud täna tütreid lauta minema. Kui Salme keeldus ja Tiina seejärel vastu rääkimata püsti tõusis, et isa käsku täita, oli Villemile kõik selge. Salme, kuigi ehk nägusam, tundus talle korraga uhkena ja võõrana. Ei see tuleks, kui Villem teda tahakski. Ja kui veel tulekski, siis muutuks kehvale, nagu Villem, ristiks kaela. Villemil ei ole klaaskappi, kuhu niisugune panna, silmale iluks.

Laut oli külm. Tiina tõmbas oma käed-jalad isa kasukasse ja istus puhtale õlekoole, mis vasika ootel juba mitu päeva tagasi laudilt alla oli visatud. Lehm seisis püsti ja inises aeg-ajalt. Villem vaatas teda asjatundlikult, pani talle käe ristluudele ja ütles: «Noh, Mustik.» Tükil ajal ei rääkinud ta Tiinaga sõnakestki. See harilikultki jutukehv mees oli nüüd veelgi vaiksem. Viimaks võttis ta piiga kõrval istet, öeldes:

«Salme põlgas lautatulekut.»

Tiina tõmbus senisest rohkem kasukasse, vastas:

«Noh, tema!»

«Ei kannata sõnniku haisu või?»

Tiina ei vastanud kohe.

«Kas arvad, et see minulgi kerge on,» ütles ta viimaks. «Istuda siin... sinuga. Oleks veel, et kusagil mujal.»

«Tahad, ma lähen ära?»

«Kui tulid, siis ole.»

«Sa ei salli mind?» küsis Villem.

Tiina jäi vastuse võlgu.

«Sa ei salli mind?» kordas Villem oma küsimust.

«Oh jumal,» ütles Tiina. «Miks sa mind niimoodi piinad?»

Piiga hääl oli pisarate lähedusest murdumas.

«Tiina!» lausus nüüd Villem õige tasa.

Lehm heitis end raskelt ägisedes sõnnikule.

«Kui see ainult sel ajal ei juhtuks, kui meie siin oleme,» ütles Tiina. «Eks sa, Villem, saa ükskord siis ometi ka aru.»

«Aga elus juhtub mõndagi,» arvas mees. «Tuleb aeg, oled naine — sul on omal lehm.»

«Siis on ka mees...»

«Jah, aga või sel mehelgi on aega alati kodus olla.»
«Eks siis pea saama!»
«Ja saab ka.»
Nõnda ütles Villem Tiina julgustamiseks, kuid piigale tundus see küsimusena, kuna ta seda oma südamepõhjas ootas, sellele nii väga vastata tahtis. Ning ta ütleski, näidates end vaprana:
«Elus tuleb kõigest läbi minna, paksust ja vedelast.»
Õelnud nõnda, tundis ta endal Villemi pilku ja mõistis, et see oli heakskiitev. Ta vaikis ja ootas, mis nüüd Villem lausub. Aga mees ei rutanud midagi ütlema. Viimaks pani ta käe tema õlale, kummardus piigale üsna lähedale ja lausus tasahääli:
«Tiina!»
«Jah!» oli vaikne vastus.
«Kas sa oled nõus minu kõrvale asuma?» küsis mees.
Tiina hakkas värisema, kuigi tal isa pikas kasukas sugugi külm ei olnud, ja vastas teist korda, veelgi vaiksemalt:
«Jah!»
Nii jõudsid kaks noort inimest lehma juures valvates oma õnnelättele. Kuid ei aimanud vaene piiga sel külmal, tähtederikkal kevadtalvisel ööl hingestki, et tal tuleb elus läbi minna mitte ainult paksust ja vedelast, nagu ta ise ütles, vaid ka verest ja pisaratest.

13

Ants ja Teele olid sedapuhku asjata kartnud: Mustik poegis koiduajal lehmvasika, kelles pealegi oli kohe nii kange eluvaim, et ta jäi harkis jalu seisma, tõsi küll, põlvist värisedes, nagu poleks tal jalge all kontkõva sõnnik, vaid kiilasjää.
Kui Ants selle rõõmsa teate tuppa tõi, oli noorperest ainult Tiina üles ärganud. Kuigi vanemad olid ta välja vahetanud pärast südaööd ja kuigi ta voodiski veel kaua unetult rähkles, oli ärev õnnetunne ta varakult jälle äratanud.
«Lehm!» ütles Ants uksest sisse astudes, ja toas tekkis kohe pidulik meeleolu. Muidugi ei paisunud see nüüd

enam nii tormiliseks ega kärarikkaks nagu siis, kui lapsed olid alles väikesed. Ants märkas seda kohe ja jälle käis ta südamest läbi isesugune nukrus: kui lapsed olid väikesed ja avaldasid oma rõõmu keevaliselt, siis oli ta end tundnud rohkem isana kui praegu. Nende huvipuudusest luges ta välja enda üksindajäämist; neil on peas teised mõtted, mis tõrjuvad eemale vanad, kunagi üheskoos üleelatud rõõmud. Tema ei ole neile enam nii tähtis. Ta on vana ja peab maha jääma nendest, keda kogu aeg sai tiiva all hoitud.

«Noh, kas teie, lapsed, ei tulegi vaatama?» küsis ta siis, tundes end peaaegu kerjusena.

«Miks ei tule, tuleme küll,» vastas Tiina, isa nukrust otsekui aimates, ja hakkas õdesid äratama. Salme tõusis nüüd kohe, aga Loviisa, kellele Ants oma südames kõige rohkem oli lootnud, mässis üksinda jäädes end üleni vaiba sisse, pöörates silmadki vastu seina.

«Kas sa, Loviisa, oled haige?» söandas Ants küsida. Ei mingisugust vastust.

Niisiis läkski Ants lauta Tiina ja Salme saatel. Aga kui nad seal neljakesi ümber vasika seisid ja Teele omasoodu imeks pannes küsis, miks Loviisa on tuppa jäänud, ütles Salme, kellele Loviisa mõtted olid juba teada:

«Ei ta ole haige ega midagi, ta kohe ei taha vasikat näha.»

«Toh-oh!» imestasid vanemad nagu ühest suust. Ants aga küsis:

«Ei tea, mispärast siis?»

«Kardab, et hakkab vissit armastama.»

«Eks ta või armastada, kes talle seda keelanud on,» arvas Ants.

«Teie ei saa sellest aru,» ütles Salme. «Armastada ta võib küll, aga kui pärast võtate kätte ja tapate või müüte lihunikule, siis on kahju.»

Salme ja Tiina said Loviisast väga hästi aru, sest nad olid endigi varases nooruses midagi selletaolist üle elanud. Ka Ants ja Teele olid omal ajal lapsed olnud. Ja väga võimalik, et nemadki olid kunagi niisugusest armastuse tapmisest kannatanud, kuid nemad olid selle nüüd juba kas unustanud või ei tahtnud seda enam

meelde tuletada. Nemad pidasid seda tühjaks eputamiseks, mida tuli hurjutada.

«Vaata rumalat last, missugused narrid mõtted talle pähe ei tule,» ütles Teele kohe laudas ja kordas sedasama hiljem ka toas. Ants aga võttis istet asemeservale, kus Loviisa oli end vaiba sisse peitnud, ja küsis:

«Kuule, mis sinu arus õige on, et sa mitte ei tahagi meie väikest vissit vaatama minna?»

«Ei taha,» vastas Loviisa iseäraliku kangusega. «Mis ma tast vaatan — pärast tapate ära.»

«No kust sa siis liha saad, kui kedagi ei tapeta?» küsis Ants.

«Ma ei tahagi liha,» vastas laps endise kangusega.

«No kuule nüüd juttu,» hakkas Ants naerma. «Tea kellele siis igal aastal neid seakõrvu ja nina hoitakse!»

«Siga on teine asi,» arvas Loviisa. «Siga ei ole nii armas.»

Kuigi Loviisas järjest suurem väänkael ilmsiks tuli, istus Ants veel tükk aega tema sängiserval ja katsus talle omal viisil selgeks teha, kui raske on inimesel maailmas elada, kui tal kõigest kahju on; siis ta ei saakski muud kui peaks kogu eluaeg pisar näpus käima. Ants oli nagu kull, kes oma pojale murdmist õpetab. Aga kui ta seda enda arvates juba küllalt oli teinud, muutis ta korrapealt tooni ja lausus rahustavalt:

«Pole midagi, Loviisa! Tule aga nüüd kiiresti voodist välja ja lähme vissit vaatama — sel aastal me jätame ta eluloomaks.»

«Ära peta!» ütles hääl vaiba seest.

«Ei peta, ole kohe julge,» ütles Ants. «Kui ta oleks härg, siis me muidugi müüksime ta lihunikule.»

Nüüd asus Loviisa südamesse suur rõõm. Ta püsis natuke aega veel vait, siis viskas vaiba pealt ja hakkas kibekiiresti end riidesse panema.

«Vaata nüüd neid jalgu, mis meie Loviisal all on,» ütles Teele naerdes.

«Noh imet!» arvas Ants, kes aina ootas, millal laps enda riidesse saab, et siis minna temaga seltsis eluloomа vaatama. Ja varsti nad seisidki kahekesi vasikaaia ääres, pidades aru, mis vissile nimeks panna. Ants oli Loviisat vaadates nii mõnigi kord mõtelnud, et hak-

kab juba sellestki väikelaps maha jääma, aga siin, vasikaaia ääres, nägi ta Loviisat jälle väikesena. Siin oli Loviisa just niisugune, nagu ta Antsu südamele kõige kallim oli. Ja rõõmsana kuulas ta pealt, kuidas Loviisa vasikaga rääkis, loomakese siidpehmet nina oma käte vahel hoides:

«Vissi, väike vissi, sind ei tapeta. Ei tapeta, sina jääd elusse.»

Kui palju oli neis sõnades rõõmu ja õnne; see oli nagu kiidulaul elule.

«Ei jah,» tähendas Ants enesega rahul olles.

«Kui tuleb kevad,» jätkas Loviisa, nagu saaks vasikas kõigest aru, «siis lumi sulab ära, maa läheb roheliseks ja siis lastakse sind välja. Vaata ainult, et sa metsa ära ei eksi.»

«Ega muud kui peame vissile ka rangid tegema,» ütles Ants naljatades.

Võib-olla poleks Loviisal sellegi vastu midagi olnud, kui ta igal suvel poleks küla tänavatel näinud ringi uitamas sigu, rangid kaelas. Sellepärast ütleski ta vasikale, teda lohutades:

«Ei, ega meie vissi pole siis mõni siga, et talle rangid kaela pannakse. Meie vissi on tark, tema teab isegi, kuhu minna ei tohi.»

Ants seisis kõrval ja naeris. Seda lapse mõtet ja meelt küll! Ja ei kavatsenudki mees Loviisa lapsikust maha suruda, nagu vahel seda mõne teise asja juures juhtus, vaid paistis, et ta sellest omamoodi koguni osa sai.

Kui räästas keskpäeval ladinal tilkuma hakkas, avas Ants laudaukse: imet lugu, nende vissi on ju eluloom ja ega teda ei tohi siis pimedas hoida; vaadaku aegsasti, missugune see maailm on, kus ta elama hakkab. Nõnda ütles Ants ja tema mõte ei olnud kuigi kaugel lapse omast, kes tõi õuest isegi lund, et seda endi eluloomale näidata. Aga räästas tilkus ja päike sõi hanged maja ees urbseks. Viimaks ometi oli hakanud ka kevad oma nägu näitama. Neil päevil lähenes ta jõudsasti, nagu oleks tedagi kihutanud tahtmine näha seda imelooma, kes oli Käba sauna nii palju rõõmu ja õnne toonud.

Tiinale see aeg oli hea oma südames noort õnne hellitada. See nagu sulas ühte selle rõõmsa meeleoluga, mis nüüd kogu perekonnas valitses. Sellepärast ei äratanud peale Salme kelleski imestust, kui Tiina nüüd vahel laulis, vahel väikese Antsuga harilikust rohkem hullas ja õue minnes alati lõi oma pilgu lubjavabriku poole, millest küll siia metsade taha peale suitsu midagi ei olnud näha. Kuid seegi oli Tiinale korraga nii omaseks saanud, et ta võis seda vaadata isegi unistavalt ja igatsevalt, nagu oleks see osa tema õnnest või helendavast kevadtaevast, mida ta seal kaugemal varjutas. See, et Salme näis kõike aimavat, ei seganud Tiinat kuigi palju; segas seda vähem, et Salme andis sellest märku üksnes näoilmega ja silmadega, suure kella külge sidumata. Salme ees Tiina ei tahtnudki oma tundeid varjata ja ütles talle juba teisel päeval saladuskatte all:

«Tead, Villem armastab mind.»

Selle peale pööritas Salme oma suuri ilusaid silmi ja ütles natukese aja pärast:

«Jah, aga sa tahtsid ju minna käsitöölisele.»

«Võis see siis alati niimoodi läheb, nagu sa tahad ja arvad,» kostis Tiina elutargalt.

14

Mida rohkem Salme õe vastusele mõtles, seda enam nägi ta selles liiga suurt leplikkust ja alandlikkust, kõiki neid omadusi, mida ta Tiina juures varemgi oli tähele pannud, kuid mis ta enda loomusele võõrad olid. Sellepärast ei saanud ta Tiinat vaadata ilma kahetsuseta; iga kord, kui ta nägi teda rõõmsana, mis harjumatuse tõttu pealegi mõjus nõnda, et Tiina muutus sellest kohmakaks, oli ta valmis nutma puhkema; tema südant täitis hirmus rahutus, mis tuletas meelde vaikseid sügispäevi, mil kõik on hall ja metsad juba raagus. Ainult kusagil mäenõlvakul seisab niisugusel päeval üksik haab, mis oma helekollast rüüd ei ole veel maha varistanud. Päev on lühike ja hämar, maailm on paksus piimjas udus, mets tilgub, aga puu nagu põleks iseenda värvides. Salme mälestused niisugustest päe-

vadest ulatusid varasesse lapsepõlve. Siis oli ta valuliselt igatsenud siit metsade keskelt minema pääseda, inimeste sekka, sinna, kus on rohkem liikumist ja elu. Nähes Tiina õnne, nähes, kuidas ta selle õnne tõttu mõnigi kord vallatlevaks muutus, ning mõeldes, et Tiina arvatavasti läheb mehele vabrikutöölisele, kuigi oli kogu aeg unistanud käsitöölisest, valdas Salmet samasugune ahastus, samasugune kitsus ja rahutu igatsus inimeste järele. «Kui Tiina mehele läheb, siis mina kohe ei või enam siia jääda, siis on siin veelgi tühjem ja üksildasem,» mõtles Salme ja hakkas teadlikult katki rebima niite, mis teda koduga sidusid. Nii nähti, et just nüüd, päevil, mil viimaks ometi oli saadud majja piimavalgus, läks Salme sisse otsekui üleöö vanaõelus ise. See oli arusaamatu lugu ja Antsu-Teelet panid seda väga imeks. Aga valugi tegi vanemate südamele see, et Salme ajas oma nina püsti just nüüd, mil elu oli lahedamaks läinud. Talvel kannatati seltsis, ei olnud nurisemist! Nüüd ei meeldi ega maitse sellele enam midagi. Võtab lauasahtlist kahvli või noa, siis nuusutab neid enne, krimpsutab nina — must; see ei kõlba temale. Kui läheb läbi toa, siis on pea püsti ja õlanukid õieli. Küsi, mis talle siin tehtud on!

Teele oli valmis nutma, Ants ohkas. Salme ei mõistnud või ei tahtnud mõista seda, kui rõõmus oli nende kahe vana meel, vaadates pere ees laual suurt kaussi värskepiimasupiga. Ei jah, sellel pole hoolimist ega küsimist. Muudkui mühiseb! Ja kui läheb mööda, siis nõnda, et tuul on taga — vaata, et viib veel pikali.

Ainult Tiinal oli Salme äkilise meelemuudatuse kohta oma seletus, ja see oli ekslik: Salme on tema õnnele kade. Ta ei teinud seda oletust selleks, et kahjurõõmutseda, et sellega oma õnne veelgi suuremaks paisutada, nagu teevad paljud, vaid mõtles nõnda seetõttu, et ta teist seletust ei leidnud. Ja kui Salme juba sama nädala sees läks Rakverre majateenija kohta otsima, nuttis ta salamisi kibedaid pisaraid.

Aga Salme läks püsti päi ja tagasi vaatamata, justament nõnda, nagu ta oma äraminekut oli kujutlenudki. Antsu-Teelet vaatasid kahekesi aknast ja imestasid, kuidas ta astus. Kas oli see nende tütar!

«Ega ta pole veel kuhugi läinud,» ütles viimaks Ants. «Kes niisugust majateenijaks ka võtab.»

Kui Tiina oleks näinud, kuidas Salme linnatee ääres asuvast lubjavabrikust ja lubjavabriku paemurdudest peadki pööramata mööda läks, siis oleks ta oma ekslikus oletuses veelgi kindlam olnud. Jah, siis oleks ta pidanud mõtlema, et näe, Salme on koguni vihane, miks Villem teda naiseks ei taht nud. Ta ei aimanud, et Salme teekond linna oli otsekui põgenemine selle saatuse eest, mis Tiinal oli juba peaaegu käes ja võis oodata tedagi, kui ta veel kauemaks maale jääb. Juba lapsepõlvest alates, juba siis, kui keegi seda veel ei aimanud, oli Salmel otsekui eriliselt koolitatud võime näha vaesust ja mustust selleks, et neid kogu oma hingepõhjast põlata. Ja kui ta läks püsti päi, vaatas ainult enda ette, nägi sirget teed, mille sihiks oli linn, liikumine ja elu, siis uskus ta kindlasti, et see tee viib teda eemale vaese elu kõigist viletsustest, päästab põlgusväärsest saatusest olla maatöölise naine.

Las ta saab ainult linna, las ta pääseb ainult inimeste sekka, küllap ta siis juba ... Selle kohta, mis saab siis, ei olnud piigal endal täit selgust, ainult seda ta teadis, et majateenijaks ta ei jää kauaks. See on ainult esialgu. Hiljem ta vahest saab müüjaks mõne leti taha või ettekandjaks kuhugi teemajja. Sealt läheb kõik edasi, ikka suurema paremuse poole. Ta ei ole ju kohmakas. Ja ilus ta on ka; seda on talle paljud öelnud ja eks tal endalgi ole silmad peas, et näha ja võrrelda. See teadmine andis talle palju julgust. Vahest on tal koguni nii palju õnne, et ta pääseb veel õpilaseks; oleks hea, kui kuhugi õmbleja juurde, kuid ei teeks ka viga, kui pesukottagi — klantstriikijaks. Elu oleks ikka puhtam ja inimesed ka teistsugused.

Kuid mida Salme omast elust linnas polekski mõtelnud, kõige üle valitses ikka tiivustav lootus suurele õnnele. See ei jää tulemata, ühel päeval leiab see ta üles. Keegi, kes on ilus nagu temagi, hakkab teda armastama. Ustav ja truu mees ... Tema enda kodu ... See särab puhtusest, seal ei ole puudust, tüli ega riidu.

Ka need mõtted andsid talle palju julgust. Nendes

oligi tema jõud. Aga need õhutasid ka leppimatust sellega, mis teda maal ootas. Just seda, leppimatust, ei tohtinud ta praegu unustada; iga sammuga, mis teda linnale lähemale viis, oli seda ikka rohkem ja rohkem tarvis.

Linn! Linn!

Viimaks ta hakkaski paistma oma tornikestega ja paari vabrikukorstnaga.

Keskpäeval, kui Salme linna jõudis, oli suur sula. Päike paistis ja vesi voolas mööda rentsleid. Tal ei olnud linnas tuttavaid. Kellassepp, kelle juures Vidri õppis, asus peatänaval, kuid Salmel hakkas oma riietuse pärast piinlik juba agulis. Sellepärast läks ta esimese hooga turule, kus oli kõige rohkem omataolisi, ja asus siis käima mööda turulähedasi tänavaid, ikka kaugemaid ja kaugemaid ringe tehes, otsekui mesilane, kes kevadel oma tarust esimest korda välja lendab. Aga Salme ei teinud neid eemalduvaid ringe selleks, et hiljem tunda teed kodutarusse. Ta võitles kohmetusega, mis teda haaras linnanaiste kasukaid, kübaraid ja saapaid nähes; kogus julgust, harutas hoovivärava taga oma vähesed vask- ning hõbemündid rätisõlmest lahti ja ostis kohe seejärel ajalehe, poisikeselt, kes talle millegipärast Vidrit meenutas.

Kui hea oleks minna Vidri juurde ja ütelda, et tal on juba koht valmis. Ja ajalehes, mida ta luges nahaparkali hoovis, toetudes vastu lasipuud, olidki mõned kohapakkumise kuulutused sees. Nüüd ei olnud Salmel enam aega. Kuid asjata olid piiga lootused, asjata koputas ta härrasrahva ustele — kahes perekonnas olid kohad juba ära antud ja kolmandas, kus koht oli küll saada, ütles talle lihav, juba aastates, kongis ninaga ja mustapäine naine, kes oli uhkelt riietatud: «Ei, niisugust noort tüdrukut ma oma majasse küll ei võta.»

Sellega olid Salme käigud sedakorda käidud. Ta oli küll tühja tuult tallanud, kuid sealjuures kordagi oma pead või usku longutamata. Jah, iseäranis siis, kui ta paksu kaupmehe-emanda juurest ära tuli, ajas ta oma pea trotslikult kuklasse. Üleolekuks oli Salmel küllaltki põhjust. Rasvunud emand kartis tema noorust. «Nii

noort tüdrukut!» Kui mamsli kadedus oleks rohkem välja löönud, siis oleks ta ütelnud: «Nii noort ja nii ilusat tüdrukut!» Sel kujul see tõrjuv ütlus jäigi piiga kõrvadesse kõlama ja sellest oli küllalt, et ta nägu särama panna. Kuigi tal sedapuhku õnne polnud, võis ta ometi endisest kindlamini enesele ütelda: «Las ma saan ainult linna, las ma pääsen ainult inimeste sekka, küllap ma siis juba...» Tema ilu ja nooruse ees kohkuma löönud vanaeit, mustad vurrud ülahuulel, kuigi oma korteriukse ta ees kinni löönud, oli talle ulatanud otsekui kuldvõtme õnne varakambrite juurde. Ja sellest siis tuligi, et ta astus kergel sammul ja säraval näol üle kellassepa-äri ukse, kus Vidri oli õpipoisiks.

Kellassepp Pendel, arvata kolmekümne viie aastane mees, istus pika, kohe vaateakna juurest algava laua taga, tema kõrval oli aset võtnud sell ja alles siis, kõige viimasena küürutas Käba Vidri — uurmaakri õpipoiss. Neil kõigil oli silmaaugus must luup ja kõigil oli nii kange tegemine oma kellaratastega, et said Salme sisseastumisel mahti vaevalt pead kergitada. Salme jäi vaatama Vidrit, kellele ta ei ulatunud kätt andma. Kuigi sellest oli aega, mil Vidri viimati kodus käis, ei rutanud temagi õele vastu. Ei tea, kas ta pidas seda ebasündsaks, kas ta ei tundnud selleks tarvidust, kas ta oli liiga tagasihoidlik, et teiste ees oma tundeid väljendada, või ta lihtsalt ei julgenud seda teha sellepärast, et oli õpipoiss, kuid ta jäi istuma. Ainus, mis ta tegi, oli see, et ta naeratas. Ja Salme naeratas talle vastu. Kuid kellassepp Pendel, kes seda arglikku naeratust ei märganud, kes nägi ainult seda, et tema ärisse tuli maatüdruk, nagu neid vahel siin käis, et osta odavaid ehteasju või kuulata laulatussõrmuste hinda, võttis luubi silmakoopast ja küsis:

«Mis teie soov on?»

Salme vaatas nüüd kellassepale otsa. Vidri peremehel olid püstikammitud harjasjuuksed, ta nägu oli ennemini lai kui kitsas, silmakoopad otsekui luubi kandmisest suured ja sügavad. Kuid suured olid uurmaakri kulmupuhmadki ja nende alt vaatasid Salmele vastu ärimehe pruunid silmad.

«Ma tahan Vidrit...» vastas Salme kohmetusest lauset pooleli jättes.

«Vidri ei ole müüa,» ütles kellasseppmeister väga valjusti, vaevu-vaevu oma kulmupuhmaid kergitades. Ta ütles seda tõredalt, jättes naermise selli hooleks, kes turtsataski korda paar, ent mitte enne, kui peremehe nägu tema poole pöördus. Ja alles siis, kui sell oli otsa lahti teinud, puhkes naerma ka härra Pendel, halvakspanevalt.

«Ma olen Vidri õde,» ütles Salme.

Nüüd urises uurmaaker midagi arusaamatut, torkas luubi silmakoopasse tagasi ja hakkas tööle. Keegi ei lausunud enam sõnakestki. Salme seisis püsti, aina vaatas Vidrit ja ootas, et vend midagi ütleb või küsib, kuid vaikis ka poiss, nähtavasti kartes, et ta küsimused võivad anda põhjust uueks kombineeritud naeruks.

«Miks te seisate, võtke istet,» lausus härra Pendel viimaks.

Salme tegi, nagu kästud. Kõik kohad olid täis kellasid, suuri ja väikseid. Neid käis seintel, neid tiksus Salme selja taga ja üsna silma all, neid tiksus kaugemal ja päris kõrva ääreski, ning igaühel neist oli oma hääl ja kiirus, kuigi nad kõik ühtemoodi aega peeneks jahvatasid. Istudes nägi Salme Vidrist ainult valkjat peanuppu kuklas püstiseisva juuksekahluga.

«Kas maal on rahulik?» küsis härra Pendel.

«Meie kandis küll,» vastas Salme.

«Tartus olid rätsepad streikima hakanud,» ütles sell.

Vidri tõstis oma valkja peanupu kõrgemale, heitis sellile kõrvalpilgu ja vaatas üle leti Salmet. Ta ilme jäi õele arusaamatuks. See oli üksainus näoväänamine ja ninakirtsutamine. Kui peanupp taas alla vajus, nägi Salme jälle poisi püstiseisvat juuksekahlu. Ning see üksik, eraldiseisev juuksekahl meenutas Salmele midagi, mis ta südame isegi siin, võõrsil ja keset kellatiksumist, isesuguse heldimusega täitis. See oli kauge sügishommik aastat kolm-neli tagasi. Salme alles magas, aga Vidri istus tangide, haamri ja mingi traaditükiga aseme ees põrandal, meisterdades, nagu ta ise ütles, kellaketti. Hommik oli varane, tuba alles hämar — vaevu seletas poiss oma peenikest tööd teha. Ta toksis nagu rähn,

iga ta haamrilöök kõneles armastusest ja andumusest, millega ta oma tööd tegi. Sellega olid seotud ta kõige paremad unistused; need olidki ajanud poisikese une, nende tõttu ta ei mallanudki oodata täit päevavalgust, pidi hakkama nokitsema poolpimedas. Kuid Salmet ta töksimine segas. Ta keelas — Vidri ei kuulanud. Ja siis sirutas ta vaiba alt käe, haaras poisi juuksekahlu pihku ning tukistas. Vidri hakkas nutma.

Nüüd vaatas Salme Vidri juuksekahlu, ja nagu tookord, hakkas tal praegugi temast kahju. Miks ta ei räägi, miks ta sõnagagi ei küsi, kuidas kodused elavad? Kas tal ehk on mõni mure? Vahest kardab ta seda, et peab Salmele öömaja muretsema? Ja Salme ütles, et Vidrit sellest võimalikust murest vabastada:

«Ma ei jää ööseks, ma lähen täna kohe tagasi.»

«Kuidas sa oled, hobusega või?» küsis Vidri.

Uurmaaker Pendel kõhatas. Ta võttis luubi silmakoopast, pani selle lauale ja vaatas Salmet. Nähes, et tema ees seisab maailudus, nagu neid harva võib leida, küsis ta viisakaks muutudes, naeratades:

«Mis asju preili käis linnas ajamas?»

«Käisin kohta kuulamas.»

«Majateenijaks?» küsis sell.

Ja uurmaaker Pendel, enne kui Salme jõudis vastata:

«Või toatüdrukuks üksiku härra juurde?»

Ta pööras oma näo jälle selli poole, kuid sedapuhku noormees jäi tõsiseks.

«Majateenijaks,» vastas Salme kiiresti.

Härra Pendel naeris üksinda, kahemõtteliselt.

«Kas said koha?» küsis Vidri.

«Tühjagi,» oli vastus.

«Nõuavad tunnistusi?» küsis sell.

«Kahte kohta jäin hiljaks, aga ühes kohas vanaeit põlgas nooreks,» vastas Salme puhtsüdamlikult.

Nüüd naersid mõlemad, nii peremees kui sell, kuid see ei kõlanud halvasti, vaid selles oli nagu osavõttugi. Kui naer rauges, ei järgnenud sellele uusi küsimusi ei Vidrilt ega võõrastelt. Salme istus veel natuke aega, siis tõusis püsti, lausudes:

«Noh, ma hakkan nüüd astuma, pikk tee minna.»

Sellele ei vaielnud keegi vastu. Vidri pani töö käest ja

naeratas jälle samuti, nagu ta oli naeratanud õe tulekul. Sel silmapilgul hakkasid kellad lööma. Nagu nad tiksusid igaüks isemoodi, nõnda oli ka nende löömisega. Korraga hakkas Salme selja taga kägu kukkuma. Kahju, et kell oli ainult kolm või et kellalöömine polnud sassis, sest Salme tahtis, et kägu oleks kukkunud rohkem kordi.

«Kas teil maal käod ka juba kukuvad?» küsis härra Pendel.

«Ei,» vastas Salme.

Kui Salme minema hakkas, tuli Vidri leti tagant ometi välja. Võib-olla oli selleks kaasa aidanud kägu. Aga härra Pendel tegi Salmele sügava kummarduse.

«Adjöö, preili,» ütles ta üliviisakalt, parema käe põialt vestitaskus hoides. «Ilma soovituseta on raske kohta saada... Adjöö! Kui siin midagi teie jaoks saada on, siis Vidri võib maale sõna tuua.»

Salme tänas. Ja tundes, et tema vastu tähelepanelik ollakse, tahtis vastata samaga. Sellepärast küsis ta:

«Kuidas see Vidri siin ka on? Kas ta kuulab ka sõna? Meie oleme maal vahel arutanud, et kodus ei tahtnud poiss pannivartki kätte võtta, aga näe, linnas pole midagi — praeb munad ja keedab kohvid valmis.»

Härra Pendel tõmbas kulmud kurjalt kortsu ja vastas rangelt:

«Vidri õpib uurmaakriks.»

Sellest sai Salme aru, et ta oli ütelnud midagi niisugust, mida poleks tohtinud ütelda. Kui raskesti ta eksinud oli, see selgus Salmele lõplikult alles siis, kui Vidri talle tänaval ütles:

«Aga ma vana käest nüüd saan, et ma niisuguseid asju koju kirjutan. Miks sa sellest rääkisid?»

Salme nägi jälle Vidri juuksekahlu, tal hakkas poisist kahju ja ühtlasi oli tal tunne, nagu oleks ta oma väiksemat venda teist korda teenimatult tukistanud. Aga sellest hoolimata jooksis Vidri kondiitriärisse ja tuli sealt tagasi pakikesega, milles olid viini koogid, nagu Vidri ise ütles, ja mis maksid kolm kopikat tükk, nagu see juba varem Vidri juttudest oli selgunud. Selle pakikesega läks Salme koju, aga kõiges muus oli ta peaaegu niisama tark nagu hommikulgi.

Juba Bruno Wilhelm Taube isa, vana kadunud Frommhold Taube ajal oli esimene aprill mõisas rendipäevaks. Noor Bruno Wilhelm mäletas neid päevi varasest lapsepõlvest, kui ta veel Toomkoolis ei käinud, alles maal kodus elas, olles venelannadest ja prantslannadest guvernantide kasvatada ja õpetada. Siis, neil rendipäevil, nägi ta talupoegi, sagedamini küll lastetoa akendest kui mujalt. Kuid vahel juhtus sedagi, et ta guvernandi käekõrval jalutades nendega kokku puutus ka mõisaõuel, nägi neid härjatalli ja tõllakuuri ees, kus nende armetud hobused olid lasipuude külge seotud. Sinna kogunesid talupoegadest need, kellel ei olnud võimalik oma renti tasuda rahas ja olid siis kaasa toonud loomi: lehmi, härjavärsse, aga isegi lambaid. Seal nad siis ootasid kannatlikult, kuni nende loomad rendirahaks arvestati ja mõisalauta viidi. Hiljem, alates kooliajast, mil noor Bruno Wilhelm elas maal ainult suviti, ta oma talupoegi enam ei näinud, välja arvatud ainult juhtumid, kui mõni neist, kelle loomad mõisa heinamaal olid kinni aetud, tuli trahviraha maksma, ning kõik, mida ta nende elust teadis, piirdus Frommhold Taube surmani just nende lapsepõlves rendipäevil nähtud piltidega, kuulduga ja muljetega. Need mälestused ei olnud halvad. Kogu mõisas valitses siis tavalistele argipäevadele mitteomane elevus; just sellistel kevadpäevadel võis kuulda härrastemajas rõõmsaid klaverihelisid — ei mänginud prantslannast guvernant ega parunipreili Karin, vaid klaveri taga istus jälle paruniproua ise, mida muidu oli harva ja vahest ainult jõuluõhtutel särava kuuse juures näha. Midagi sellest jõuluõhtute pühalikkusest kandus ka nendele rendipäevadele üle. Nagu pühal ööl, nõnda ka rendipäevaõhtutel olid papá, mamá ja grossmamá kallistused, millega nad noort Bruno Wilhelmi magama saatsid, täis tundeküllust ja kestvamad kui muidu. Neist hoovas õnne ja heaolu, mida armas jumal oma taeva pühalikust kõrgusest hoidis ja valvas. Ning kogu selle perekondliku õnne ning pühalikkuse tagapõhjal oli noorel Bruno Wilhelmil hea meenutada oma esmakordset seisusevahe tunnetamist, neid

kõrkuse ja upsakuse algeid, mida ta oma lapsehinges oli tundnud ärkavat päeval, kui vana hallipäine talupoeg mõisaõuel tema, poisikese ees mütsi maha kahmas. Talupoegade alandlikkus, nende habetunud näod, konksus käed, küürus seljad, vilets kehakate, kehvad jalanõud ja vankrid, mis ei olnud midagi muud kui armetud puukastid, olid temale nähtuseks, millest maailmas midagi loomulikumat ega endastmõistetavamat ei olnud. Midagi muud kui tema kõrgi õnne täienduseks polnud ka need pisarad, mida ta mõnikord juhtus nägema talunaiste ja tüdrukute silmis, kes rendi katteks toodud loomadega härjatalli ees seisid.

Nõnda oli see kõik siiamaani õnnelikult kestnud. Kuid tänavu valmistus parun Taube rendipäeva hoopis teisiti vastu võtma. Näis, nagu poleks armsast jumalast uuel ajal enam üksinda aidanud. Kas ta hakkas seal taevas vanaks jääma? Kas ta unustas? Kes seda teab, kuid parun Taube otsustas sel rahutul ja halval aastal enne rendipäeva kreisiülema poole pöörduda. Härra Timofejeviga sai rääkida kõnetraadi abil. Ei ole hea, kui Võhunõmmel korduks see, mis alles hiljuti Alatskivil oli juhtunud. Seal ei puudunud ju palju, et ülem-metsahärra Heissler oleks ära tapetud. Oli õnn, et parun Nolcken juhtus kodust väljas olema. Nagu härra kreisiülem teab, olid Alatskivi mässajad just rentnikud, kes tulid mõisa rendikontrahte saama. Talupoegade mässu ärahoidmiseks peaks esimesel aprillil Võhunõmmele saatma urjadnikuid ja sandarmeid. Siis oleks rahu kindlustatud. Tema, Taube, on omalt poolt oma ülem-metsahärrale juba korralduse teinud ilmuda rendipäeval mõisa nelja metsavahiga.

Väga võõrana kõlasid parunile ta enda sõnad toas, kus omal ajal oli rendipäevil valitsenud ülima õnne ja heaolu tunnetamine, kus see oli avaldunud rõõmsates klaverihelides, tundeküllastes kaisutustes. Aga kui kreisiülem paraku siiski näis veel kahtlevat ja tahtis talupoegade meeleolu lähemalt teada, siis pidid vanad head mälestused härrastemajas veelgi rohkem kohkuma: tema teada olevat talupojad külas salakooso-lekuid pidanud, tema teada tahavad nad rendipäeval välja tulla mitmesuguste häbematute nõudmistega.

Ka olevat mõisatööliste endi keskel rahulolematust märgata ...

Viimaks ometi oli kreisiülem, jumal tänatud, nõus Võhunõmmele kaitseväge saatma.

Kaitsevägi, kui mitte arvestada ülem-metsahärra Puuraltit tema nelja metsavahiga, igal mehel tubli kaheraudne seljas, koosnes kahest kreisiülema nooremast abist, viiest sandarmist ja kreisi urjadnikutest. Kõik nad jõudsid kohale varakult nagu isevärki jahiseltskond. Üks kreisiülema abidest läks parunile isiklikuks toeks ja seltsiks, teine kahe sandarmiga, ühe metsavahiga ja ülemmetsahärra Puuraltiga jäi valvele kontorisse. Üks metsavaht ja üks urjadnik paigutati mõisaköögi, sest ka siitkaudu võis saksa elu kallale kippuda. Kõigile ülejäänud nööbimeestele juhatati nende kohad kätte väljas, et nad valvaksid suurt pargialust sissesõiduteed, kannaksid hoolt, et keegi paraaduksest sisse ei pääseks, ning üldse peaksid silmas ümbrust, talupoegi, nende käitumist, missuguse meeleoluga nad mõisaõuele tulevad, kas neil pole kaikaid käes, eriti aga seda, et nad tuleksid üksinda, äärmisel juhul veel kahekaupa, aga jumalapärast mitte mingil tingimusel salkadena, suures tropis.

Vaikselt, üksinda ja kõigile märkamatult tahtis tulla ka Ohjaküla mees Koogu Andres, juba eakas rentnik. Kõik oma elu vaevarikkad aastad oli ta püüdnud läbi ajada alandlikult: sõida kaugelt mööda, ära aja oma nükke kellegagi vastamisi. Tema suurimaks tarkuseks oli elada nagu maavits niiskes kraavipõhjas ja midagi madalat oli kogu ta olemuseski. Pealegi olid nüüd ajad rahutud. Ta oli kuulnud, et meestel on tahtmine rendimaksmisel mõisa ees kruusaaugu pärast nurinat tõsta, ja tuli seetõttu varakult, et julgemate killast pääseda. Nõnda siis jõudiski mehike mõisaväravasse esimesena, aga kui ta väravate vahelt sisse vaadates häärberi ees urjadnikuid ja sandarmeid nägi, hakkasid ta väikesed hallid silmad hirmunult siia-sinna karglema nagu jänesed sügiseses lehtmetsas.

Andres tõmbus mõisaväravatelt hirmunult tagasi. Nööbimehed! Heldeke, no mis nemad siit otsivad? Ja nagu maavits, kuigi ta madalana hoiab end ligi kraavi-

põhja, võib teinekord ometi jalgu kinni jääda, nõnda olid ka Andrese arglikul hingel oma väikesed salapatud. Nii mõnigi tema rendimaal kasvav mänd oli salamahti pilbasteks kistud, nii mõnigi kuusk halupuudena kas Andrese enda leivaahju või talvises hämaruses Rakvere turule toimetatud. Ja sedamaid tuletasidki need mõisavastased teod end vanale Koogule meelde.

Ta pööras otsad ringi. Ega ta ei ole ometi püstihull, et heast-paremast, üksinda ja veel pealegi esimesena nuutmeistritele otse sülle jookseb. Andres läks tagasi. Ta viitis aega, vaatas Vohimäel ringi ja viimaks nägi rõõmuga, et oli tulemas teisigi rendimaksjaid. Neid tuli Vargametsa äärest, lubjavabriku tagant, tuli kaugemaltki — Kõkkarust. Ja kuigi neist keegi ei suutnud alandlikkuses ega arguses Andresega võistelda, kuigi nende seas oli isegi julgeid mehi, nagu Mihkel Eelgus, kes vägagi kõike keelatut armastas, kes sügisöödel koos Kulesaare Villemiga oli ülem-metsahärra haavlilaengute all forelle püüdnud, pani Andrese jutt esialgu neidki mõtlema. Nõnda siis peeti aru, oodates uusi tulijaid. Neid tuligi, aga uudis, mis Andres mõisaväravate tagant oli toonud, ei mõjunud kellelegi hästi. Andres tahtis seda jutustada ise ja tegi seda tingimata nõnda, et enda argust teistelegi külge pookida: vaadake, et te mõisas midagi ei hakka nõudma; võib-olla on vitsadki juba valmis pandud. Viimaks jõudis ootajate juurde trobikond Ridaküla mehi, nende seas ka Maunus. Nüüd oli juba palju mehi koos, tükki kakskümmend kui mitte rohkem. Ja nagu Andrese hääl nüüd teiste sekka ära kadus, nõnda kadus ootajate keskelt ka kõhklemine, kas oma nägu mõisas üldse näidata või heaga tagasi minna.

«Ei midagi,» ütles Marekannu August kohe, «nüüd on meid suur vägi koos ja muudkui lähme, mehed, rõhume parunile oma palvega peale, et ta mõisa kruusaaugu jälle tarvitada annaks.»

Nemad, kümmekond Ridaküla meest, olid otsustanud seda parunilt üheskoos paluda, aga parem see, et nende vägi nüüd poole suuremaks oli kasvanud. Muidugi olid Koogu Andresel selle tagajärjel kaubad uue hirmuga koos, kuid mis sai tema sinna parata. Eks ole seda elus

ennegi juhtunud, et kätte tuleb just see, mida kõige rohkem kardetakse.

Umbes samasugune lugu oli ka paruniga. Tänu just tema kartusele ja kaitseväele juhtuski nõnda, et talupojad vajusid mõisaväravast sisse suures summas.

Sandarm, kelle ülesandeks oli valvata väravat, tegi juba eemalt keelava liigutuse, urjadnik paraadukse ees andis vilet. Ja esimene, kes vile peale kontorist välja jooksis, oli ülem-metsahärra Puuralt, pikk, närviline vabiseva lõuaga mees. Kohe tema kannul näitas ennast Nurm, kellele järgnes metsavahte, uusi sandarmeid ja urjadnikuid.

«Pidage, tagasi, mehed!» hüüdis ülem-metsahärra Puuralt, kes, nagu lugeja juba teab, oma närvilisuses oli üliagar mõisateenija. Kõike seda nähes jäidki rentnikud seisma, kes imestunult, kes kohkunult, kes Koogu Andrese kombel isegi pead paljastades.

«Mehed, ärge narri mängige,» ütles Maunus mõnede meeste paljaid päid nähes.

Et ka ülem-metsahärra täna mõisas oli, see tuli kõigile ootamatult. Aga kõige rohkem üllatus sellest Mihkel Eelgus. Ning otsekui mingist veidrast kohustusest uuendada ülem-metsahärraga oma halbu sidemeid hüüdiski see noor, kuid saelauana kõhn talupoeg:

«Mis mõrrad sa, Puuralt, täna mõisaõuele välja oled pannud?»

Puhkes naer ja samas kostis uusi hüüdeid:

«Kes su kalu nüüd valvab?»

«Mets varastatakse ära.»

«Niipalju sul aega ei olnud, et oma vana ema puusärki panna, aga siin sa vahid.»

«Mis te mõisa tulite?» küsis Nurm valju häälega, et talupoegade naeru summutada.

See oli rumal küsimus, kuid meeste naerust ja hõigetest ärritatuna ei leidnud valitseja silmapilgul paremat. See põhjustas uut naeru ja uusi hõikeid.

«Toh-hoo imet!» kuuldus meeste seast.

«Härral on vist seda rahapuru liiga palju, ei tahagi enam meie, viletsate renti saada.»

«Kas niimoodi tullakse mõisale renti tooma,» kurjus-

tas Nurm. «Mis mood see on? Kasige laiali ja kontorisse läheb siit igamees ükshaaval.»

«Ja küür olgu seljas ja pea olgu paljas,» täiendas Maunus valitseja kurja manitsemist.

Aga nüüd lõi pikk Marekannu August korraga kogu kehast nagu puu tuulehoogudes õõtsuma. Kui ta nõnda õõtsudes meestesummast oli välja astunud, ütles ta valitseja ja ülem-metsahärra ette seisma jäädes:

«Jah, aga meil oleks sõnake-paar ka paruniga rääkida.»

«Taube-härra ei võta täna kedagi jutule,» vastas valitseja kiirustades.

Kui Võhunõmmele sattus mõni rändmoosekant ja hakkas häärberi akende all oma kunsti kuulutama, siis saatis Taube ta harilikult ära sõnadega: «Mine mängi minu härgadele.»

Ning silmas pidades just seda, ütleski nüüd Maunus: «No tule jumal appi, ega siis meie mõned leierkastimehed ei ole, et parun meid jutule ei võta.»

«Kellel midagi paluda on, tulgu teine päev, tulgu üksinda,» soovitas valitseja häält kõrgendades.

«Jah, aga meil kõigil on üks ja seesama jutt,» hakkas August end uuesti õõtsutama. «Kui me kõik üksikult käima hakkame, siis me tüütame ju parunihärra ära.»

«Ja meie ei lähe siit enne, kui oleme oma küsimusele vastuse saanud,» lisas Maunus.

«Ahaa, see oled sina!» ütles ülem-metsahärra Maunusele.

«Mis küsimus see teil niisugune on?» oli nüüd Nurm huvitatud.

«Kas parunihärra lubab mõisa kruusaaugust teetegemise materjali võtta või mitte?»

Kui Võhunõmme renditalupojad mõisa ametimeeste mitmekordsete manitsemiste peale laiali ei läinud ja ülestõstetud küsimustele aina kangekaelsemalt Taube enda käest vastust nõudsid, läks Nurm viimaks ometi mõisahärra jutule. Võttis palju aega, enne kui Taube paraadtrepi ülemistele astmetele ilmus, ühel pool valitseja, teisel pool kreisiülema üks noorematest abidest. Saksa vastus oli lühike ja selge:

«Talupojad mõtlevad,» ütles ta, «et nüüd on tulnud

niisugune aeg, kus nemad võivad mõisalt kõike nõuda. Teie hulgas on need halvad inimesed, need kihutajad. Nemad ässitavad teid ja ütlevad, et kui mõisahärra teie tahtmist ei tee, siis minge ja võtke ta pea maha, pange tema lossi külge see tuli. Kui te kõik arvate, et sellest kasu on, siis tulge ja võtke minu pea maha, aga mõisa kruusaaugust ei tohi teie see kruus mitte üks labidatäis võtta.»

Nende sõnadega lõpetas parun oma vastuse, pööras talupoegadele selja ja läks tagasi härrastemajja. Ning tema vastust toetasid sandarmid ja kogu kreisi urjadnikud oma kohalviibimisega, et ei korduks see, mis mõni nädal tagasi oli Alatskivil juhtunud. Aga rendipäeva hilisõhtul, kui kaitsevägi hakkas mõisast lahkuma, läks ülem-metsahärra paruni käsul kahe sandarmiga öövahituppa ja ütles just äsja õhtule saanud Johannes Silvat mõeldes:

«See poiss võtke siit endiga kaasa.»

Vähe, väga vähe aega, ainult mõni päevake oligi kulunud parun Taube lubadusest muretseda Ellit armastavale Johannesele tuba, kus pole luuke ees.

Neljas jagu

1

Villem tuli Punamäe alla kosjadega. Tema kosjad võeti Käbal rohkem sisemise kui välise rõõmuga vastu. Ta tahtis pulmad teha juba maikuus. Antsu-Teelet ei hakanud sellelegi vastu vaidlema. Mis sa ikka teed, kui see on noorte inimeste tahtmine. Ei osanud Teelegi sel puhul nutta ega naerda, sest ta emasüda, mis tütarde ilu pärast alati nii uhke oli olnud, hakkas nüüd kurjalt kannatama, et neil Tiinale õieti midagi kaasavaraks ei olnud anda. Seesama asi tegi tuska ka Antsule, kuid tema oli mees ega lasknud seda Teele kombel välja paista. Ega sellest ole ka siis kasu, hädalda sa niipalju kui tahad. Ja mis kaasavarast või lastele andmisest võis siin juttugi olla. Siin oli nendelt ennemini ikka võetud kui neile antud. Teenisid nad rahakopika mõisa- või talupõllul käies, said nad selle ketruse või mõne muu töö eest, — vähe, mis sellest neile endile oli jäetud! Mis sa paratagi said, kui häda sundis, kui augud olid alati ees ja puudus kannul!

Nõnda mõtles Ants juba samal õhtul, nõnda ta oma südames nukrutses, pidades silmas peaasjalikult vanemaid tütreid Tiinat ja Salmet. Loviisa jäi sellest mõt-

lemisest hoopis välja. Aga kui Ants öösel oma unetusetundidel otsusele oli jõudnud, et peab nüüd, Tiina pulmadeks, vasika siiski ära tapma, läksid ta mõtted üsna hulluks. Ei jah, siin ei võetud laste käest ära ainult rahakopikaid, neid vask- ja hõbemünte, kui need ka marjatoobi eest olid saadud! Siin kisti neilt tagasi isegi kord antud lubadused... Kuid selge on, et nüüd peab mees oma sõna sööma, nii raske kui see tal polegi. Ja siitpeale seisis vanamehel silmade ees ainult Loviisa, see lapsehing, ja kogu selle hell armastus elulooma vastu. Kas ta silmad tolle varakevadise nädala kestel seda armastust vähe olid näha saanud? Küll päikest, küll esimesi lume alt väljasulanud pohlavarsi oli Loviisa oma kepslevale laudasõbrale näidanud. Ja ikka rõõmsa õhinaga, ikka tahtmisega, et teisedki tema õnnest osa võtaksid.

Oo, ohtrasti oligi Ants sellest tänini osa võtnud ja osa saanud, kuid nüüd oli sellel järsk lõpp. Nagu raske raudkivi lasus mehe südamel teadmine, et ta last on petnud, kuigi vastu enda tahtmist. Ta hoidis laudast eemale, ta püüdis lapsega mitte kokku puutuda, aga kui see võimalik polnud, siis eksis ta pilk süüdlaslikult kõrvale või langes maha. Näe, ta on isa, kuid tal on hulga kergem vaadata kevadist pori, kui näha oma lapse silmades rõõmu, mis püsib seal petlikel lootustel ja valeusul; kui ta neisse vaataks, siis pööraks keegi ta südames nagu noaga ringi.

Ants kannatas päeva, kannatas teisegi, kuid kolmandal ei pidanud enam vastu. Õhtu hakkas juba kätte jõudma, kui ta ettevaatlikult ja arglikult nagu süüdlane kohtu ees karmi tõde asus lagedale tooma.

«Pidime siin hakkama ikka lehma kasvatama,» algas ta, «kuid nüüd see Tiina meheleminek...»

Kaugemale ta oma sõnadega ei jõudnud: laps tabas temale nii hirmsa tõe veel enne, kui see täielikult oli välja öeldud. Ta heitis pilgu täis kohkumist Tiinale ja puhkes siis nutma, järsku, suure häälega ja vähemagi hoovõtmiseta.

«Ära nüüd sina ikka,» katsus Ants teda vaigistada.

«Lasite mul teda armastama hakata!» paiskas Loviisa läbi pisarate kõigile etteheite.

«Säh noh, kust minagi pidin seda teadma,» hakkas Ants end õigustama.

«Ma ei salli teid!» hüüdis Loviisa. «Ma ei usu enam ühtegi sõna, mis te mulle räägite.»

«Sa nutad nüüd selle vasika pärast,» püüdis Ants Loviisat lohutada. «Näe, mis inimestega tehakse... See oli alles eile, kui Võhunõmme oli nuutmeistreid täis. Johannes viidi raudus käsi linna, ja küsi, mis kurja see poiss oli teinud.»

Aga lastele on omane nii naerda kui nutta üksnes niisuguste asjade puhul, mis neile on lähedased. Sellepärast ei olnud isa sõnadel Loviisale vähematki mõju. Paistis koguni, et need tegid asja veelgi hullemaks. Loviisa küsis, mis kurja on siis vasikas teinud, ja tema haledusega seltsis viha. Seda oli märgata eriti siis, kui Tiina, kes tundis end peasüüdlasena, lohutamise enda kätte võttis. Loviisat oleks rahustanud ainult vasika ellujäämine, kuid lohutamine tõendas talle selle võimatust, tõendas vastupidist.

«Ma ei lase tappa, ei lase!» karjus ta Tiinat endast eemale tõrjudes.

«Rumal laps, sina ka seda keelata saad,» ütles nüüd Teele.

Ants vaatas maha. Ta ei näinud, kuidas Loviisa nagu tuulispask toast välja jooksis. Ta kuulis ainult lapse häält, mis juba ukse tagant ähvardavalt kostis:

«Jah saan; oodake, ma lasen vissi lahti, las läheb metsa.»

Ilm hakkaski juba jahenema ja Ants läks varsti välja, pani laudaukse kinni: ega seda lapse rumalat aru uskuda ole. Kuid Loviisa ei rutanud oma ähvardust sedamaid täide viima. Lapse rumal aru, nagu Ants ütles, tõukas teda hoopis teistsugusele teole: ta jäi kadunuks, nagu oleks ta vasika asemel ise metsa ja sohu jooksnud; ainult selle vahega, et vasikas oleks jooksnud sinna rõõmsa kepslemisega, Loviisa aga läks nuttes, süda täis musta ahastust.

Jah, just nõnda ta võis minna, selles ei olnud kahtlust. Aga kuhu? Kas ikka tõesti metsa? Vastu ööd! Mida kauemaks Loviisa ära jäi, seda hirmsamates värvides nähti tema kadumist, seda rohkem hakati kartma,

et ta tõesti metsa või turbarabasse jooksis. Ja juba läkski Ants metsa alla, et last koju hõigata. Juba käisid seal hüüdmas ja huikamas teisedki: Teele, Tiina ja iseäranis Salme, kellel oli kõige heledam hääl ning kelle hüüdmistele kõige rohkem Loviisa vastust loodeti. Aga ei midagi, ainult mets kohises. Siin nad elasid ja olid selle kohinaga niivõrd harjunud, et seda harilikult nagu ei kuuldudki. Ent nüüd nad kuulsid. Nüüd nad kuulsid imeselgesti sedagi, kuidas iga üksik puu selles kohinas omamoodi kaasa laulis.

Et see lapsehing ka nii hirmsasti pidi kannatama!

Loviisa oli nagu maa alla kadunud. Ants ei käinud teda ainult metsa all huikamas, vaid otsis ka lakast ja laudipealselt — ei midagi. Nõnda oli Loviisat juba oma tundi kaks otsitud ja oodatud, kui viimaks ometi väljast hakkasid sammud kostma. Sammude järgi otsustades arvati, et tulija läheneb uksele hüpates või jooksujalu — mitte nõnda nagu Villem —, ning mõeldi kohe, et see ongi Loviisa, kes kojutulekuga ruttab, sest õhtuvarjud olid juba maas. Kui viimaks uks avanes, siis pettusid kõik oma lootuses, kuid samal ajal olid ka rõõmsalt üllatatud: tuppa astus see, keda siin peale Salme keegi polnud oodanud.

«Vidri! meie Vidri!» hüüatas Teele.

«Noo, see oled sina — selle teega!» imestas Ants. «Nüüd on ju kõik kohad vett täis.»

«Tere!» ütles Tiina.

Salme ei lausunud väikese Antsu kombel midagi, aga seda selgemat keelt kõnelesid piiga silmad ning kogu ta ilme, mis oli ärevil ja ootel, millise teatega Vidri tuleb või kas tal tema jaoks üldse mingisugust teadet on.

Vidri ei olnud kaua kodus käinud, ja juba leidus siin mõndagi, mis väikesele kellassepapoisile võõraks oli jäämas. Kuid vana, kunagi punaseks värvitud laua äärde oli tal praegugi kodune ja hea istuda. Ema tõi kohe ta ette lauale piimakruusi. Ja Vidri lõikas oma käega leiba ning supsis seda jämeda soola sisse, nagu ta seda siin vanastigi küllalt oli teinud.

«Millal sinust nüüd uurmaaker saab?» küsis Teele. «Või ongi sul juba see amet käes?»

«Eks ta natuke juba ole ka,» arvas Vidri millegipärast häbelikult.

«Aga kuidas selle valetamisega on?» päris Ants. «Eks see ole vist küll esimene asi, mille peremees õpipoisile nagu katekismuse selgeks õpetab.»

«Ei seda õpeta keegi, seda peab poiss ise õppima,» vastas Vidri.

«Muudkui hoia aga kõrvad lahti,» toetas Ants.

Vidri naeratas. Hetke pärast lausus ta:

«Tahate, ma räägin teile, kuidas õpipoiss riidepoes sellilt pahoonamist õppis.»

«Mis sõna see sul on?» imestas Teele.

«Küllap see vist tähendabki ostjale habemesse puhumist,» arvas Ants, kuna Vidri aina naeratas.

«Eks sa siis ometi räägi,» sundis teda Salme.

«Sell mõõtis ostjale siidi,» algas Vidri, «ja seletas ise, et siidiussidega olnud ikaldus, sellepärast on siidi arssin kallimaks läinud. Eks õpipoiss, kes selli kõrval müütanud siidipaela, seletanud ka hiljem suure suuga, et paelussidega olnud ikaldus, sellepärast ta ei saa paela hinda alandada.»

«Oh-oo, või paelussidega!» ütles Ants naerdes. Naersid teisedki, aga seda ei olnud kaugeltki nõnda palju, nagu Vidri oma naljale oli lootnud. Ja pealegi jäid kõik pärast naeru korraga väga tõsiseks ja vaikseks, kuni Ants küsis:

«Ega sa ei juhtunud meie Loviisat nägema?»

«Ei. Kus see Loviisa siis on?»

Nüüd seletati Vidrile ära, mis lugu siin Loviisaga oli juhtunud, ja Ants soovitas, et Vidri katsuks hüüdmisega ka oma õnne.

Vidri tõusiski sedamaid laua tagant, kuid ütles enne väljaminemist kiiresti:

«Ah jah, Salme võib nüüd linna koha peale tulla. Meie vana oli teda soovitanud, pagariemandale.» Ning siis poisikese moega Salmele otsa vaadates, kelle nägu oli järsku särama löönud: «Aga sa saad nüüd saia süüa.»

Oh jumal, kuidas ta küll võis seda suurt rõõmu Salmele kuulutada niisama lihtsalt, suu täis leivapuru, ja seejärel kohe välja minna ja ukse pealt täiest kõrist karjuma hakata: «Loviisa, kus sa oled? Ae, Loviisa, ae!»

Aga sel ajal, kui Vidri niimoodi ukse pealt hüüdis ja huikas, ei olnud Loviisa kusagil kaugel, vaid viibis siinsamas lähedal, lakas, kus ta oli end isa talvel punutud korvide taha sasikubude vahele peitnud. Ta oli siin kogu aeg nutnud ja kergitas alles nüüd Vidri hüüete peale esmakordselt pead. Varsti tuli ta oma peidikust välja, lähenes lakaluugile ja hüüdis tasahääli:

«Vidri! Vidri!»

«Mis sa seal teed?» imestas poiss.

«Tasa!» hoiatas teda Loviisa. Ta ei tahtnud ikka veel lakast alla tulla ja muudkui kükitas seal üleval nagu linnuke, kes kardab, et võib alla tulles murdja küünte vahele sattuda. Alles siis, kui Vidri oli temalegi öelnud, et Salmet linnas koht ootab, ronis ta viimaks alla.

Ning juba teisel hommikul, mis nii päikesepaiste kui linnulaulu poolest siin laaneski oli üsna kevadine, asusid kaks Käba last, Salme ja Vidri, kahekesi linnateele.

2

Rendimaksmisest Võhunõmmel ei olnud veel nädalatki möödas, kui kreisipolitsei ülema noorem abi vallamajja sõitis. See kõrge härra nõudis kokkusaamist talitajaga, kuid oli tulnud päeval, mil vallaisa Peeter Uula ei olnud kohustatud ametiraha kandma. Õnneks teadis kirjutaja, et talitaja polnud kuhugi kaugemale sõitnud, ja sedamaid saadetigi talle vahimees koju järele.

Viimaks ta tuli, tugevasti vimmas, ent sellest hoolimata küllaltki veel pikk ja väärikas. Ta oli oma ametisoleku ajal mitmesuguste härradega tegemist teinud ja sellepärast ei paistnud tal praegugi tulekuga mingit tuld taga olevat. Aga kirjutaja Laastule, keskealisele mehele, kes ligemale tund aega kõrge politseihärra ootamist pealt nähes oli sisemiselt värisenud ja aina närvitsenud, ajas vallaisa aeglus otse hirmu peale. Selles näis täna peale väärikuse veel kangekaelsustki olevat.

«Olin just adrateraga sepale minemas, kui vahimees sõna tõi,» ütles ta kantseleis riidevarna juurde seisma jäädes, asetas tüseda kadakase kepi nurka, vabastas end üleriietest, nuuskas nina ja asus seejärel tõttamata oma

kohale, et peapesu vastu võtta, sest ega muu pärast siis niisugused suured saksad kreisipolitseist vallamajja ei sõida, liiati veel talitajat kodust ei lase välja kutsuda.

Nõnda oli ta mõtelnud kohe kodus adratera käest ära pannes, nõnda mõtles ta praegugi oma laua taga rahulikult istet võttes ja nõnda see tõepoolest ka oli. Peeter Uula oli neid vallavanemaid, kes oma õnneks või õnnetuseks ei osanud riigikeelt, vähemalt mitte sel määral, et pikka ametlikku juttu ajada. Terav kullipilk kord kreisipolitsei ülema abil, kord kirjutaja Laastul, kes, nagu sellistel puhkudel ikka, pidi tõlkima, ootas teravkeelne vallaisa, millal temaga rääkima hakatakse. Tal ei tulnud kaua oodata; kreisipolitsei ülema abi hakkas rääkima ärritatult ja kiiresti.

«Politseihärra küsib,» tõlkis kirjutaja Laast, kui kõrge ülekuulaja oli vait jäänud ja temale selleks märku andnud, «kas vallavanem teab, et esimesel aprillil kogunesid talupojad Võhunõmmel, selle asemel et minna mõisakontorisse renti maksma, käratsedes härrastemaja ette, nõudsid seal, et mõisaomanik parun Taube neid jutule võtaks, ning esitasid siis, kui viimane välja tuli, talle nõudmisi, mida härra Taubel oli võimata täita juba sellepärast, et need olid toorel kujul ja jämedate sõnadega ette kantud?»

«Ütle talle,» käskis vallavanem kirjutajal tõlkida, «et mina seal ei olnud. Ja ütle talle veel, et vallavanem teab sellest loost ainult niipalju, et talupojad paruniga juba teist-kolmandat aastat kruusaaugu pärast nurisevad.»

Kirjutaja Laast tõlkis Peeter Uula vastuse politseihärrale hoopis leebemal kujul. Kuigi talitaja venekeelsest jutust aru ei saanud, otsustas ta seda tõlgi alandliku hääle ja silmavaate järgi. Siiski ei meeldinud kõrgele ülekuulajale vallavanema vastus. Ta ägestus ja hakkas rääkima, sõnu suus otsekui puredes. Ta ei purenud neid kaua ja varsti võis kirjutaja Laast jälle tõlkida:

«Politseihärra arvab,» ütles ta, «et vallavanem kas ei tunne oma valla rahvast või on sellega ühel nõul. Politseihärra hoiatab vallavanemat ja teeb talle kohustuseks rahvast edaspidi rahustada, talle head eeskuju anda, teda aga mitte omalt poolt üles ässitada.»

«Ütle talle,» käskis vallavanem jälle kirjutajat tõlkida, «et vallavanem ei ole kedagi üles ässitanud. Kui vallavanem ei oleks talupoegi juba rahustanud, siis ei oleks talupojad mõisas rääkinud ainult kruusaaugust.»

Kui kirjutaja Laast oli sellegi tõlkinud, muutus ametnik väga tähelepanelikuks.

«Mida nad siis veel oleksid nõudnud?» võis kirjutaja Laast varsti tõlkida.

«Ütle talle,» käskis nüüd vallavanem, «et siis oleksid talupojad nõudnud mõisalt rendi alandamist, sest mõis ei pea rendi määramisel kinni sellest, kuidas maamõõtjad põllupinna väärtust on takseerinud. Ja ütle talle veel, et siis oleks mõisalt nõutud ka teetegu.»

Politseihärra heitis vallavanema poole põlgliku pilgu ja esitas kirjutaja kaudu järgmise küsimuse:

«Kas vallavanem arvab, et tema oma rahustamisega suutis seda kõike ära hoida?»

«Jah,» vastas Peeter Uula, «mina manitsesin mehi, et nad rohkemat ei nõuaks, ja soovitasin neil parunilt ainult kruusaaugu tarvitamist paluda.»

Pärast seda kui kirjutaja Laast oli vallavanema vastuse tõlkinud, muutus politseihärra ilme veelgi põlglikumaks ja nõnda ta laskiski tõlgil küsida:

«Kas vallavanem teab, et rendimaksmise päeval viibisid Võhunõmmel sandarmid?»

Nüüd tekkis kantseleis vaikus. Viimaks vajus vallavanem rinnuli üle laua ja ütles kirjutajale:

«Kui politseihärra nõnda arvab, siis pole muud targemat tarvis teha, kui toodagu ja pandagu ka vallavanema koha peale mõni urjadnik või sandarm. Ja ütle talle veel, et mida umbkeelsem, seda parem.»

Kuid seda lauset ei julgenud kirjutaja Laast kõrgele politseihärrale tõlkida.

«Mis ta ütles?» muutus aga too kirjutaja kohmetust nähes tähelepanelikuks.

«Pane ümber,» sundis Peeter Uula, kes oli jälle jõudnud lähedale ühele neist oma elu kardetavatest silmapilkudest, mil pikka aega taltsutatud viha ja mahasurutud uhkus korraga üle ajavad, mil ei suudeta enam vastutust kanda ei oma sõnade ega tegude eest.

«Mis ta ütles?» käis umbkeelne politseiametnik kirju-

tajale omakorda peale. Aga vastust ei tulnud, ja kirjutaja kohmetus aina kasvas. Seda nähes hakkas politseihärra kärkima.

«Ma lasen selle kangekaelse vallavanema vangi panna,» ähvardas ta viimaks, nõudes, et kirjutaja vallavanema vastuse talle viivitamatult tõlgiks. Selle ähvarduse peale läksidki kirjutaja keelepaelad lahti, ent valeks, sest ta kartis, et tõde võiks Peeter Uula tõepoolest trellide taha viia. Ning ta ütles:

«Teie kõrgeausus, vallavanem ei öelnud midagi halba. Ta ainult küsis, mis tal tuleks nüüd vallarahva rahustamiseks teha, nagu teie kõrgeausus alguses ise soovitasite.»

Ei ole teada, kas jäi politsei isand seda valet uskuma või lepitas teda kirjutaja sõnades väljendust leidnud truualamlikkus, kuid oma kärkimise ta nüüd ometi lõpetas. Aga siitpeale rääkis ta ainult kirjutajaga, tõlkimist nõudmata. Vallavanem kuulas pealt ja katsus politseihärra jutust aru saada niipalju, kui ta vilets keeleoskus vähegi võimaldas. Ohtrasõnaline oli nüüd politseihärra jutt. Ja vähe oli selles neid sõnu, mille tähendust Peeter Uula tundis. Aga isegi siis, kui neid tuttavaid sõnu poleks rohkem olnud kui järgmised neli: Oranienbaum, eskadron, tragunid ja Rakvere, oleks vana vallavanem kreisipolitsei ülema abi jutu kõige olulisema tuuma tabanud. Nõnda juhtus, et ta pärast külalise lahkumist ei lasknudki kirjutajal endale midagi tõlkida. Vaevalt jõudis kirjutaja Laast öelda: «Meie peame nüüd vallarahva ja nende seas ka mõisatöölised kokku ajama,» kui vallavanem oma laua tagant püsti tõustes teda katkestas.

«Ma tean,» lõikas ta järsult. «Peame kokku ajama ja neile ütlema: tsaaril jätkub veel sõjaväge, et oma rahvaga sõda pidada.»

Nende sõnadega seisatas ta riidevarna juures, tõmbas poolkasuka vaikides selga, võttis oma hülgenahast talimütsi ning sellest kahe käega kinni hoides küsis kirjutajalt:

«Kas sa ikka panid minu viimase vastuse talle ümber?»

Kirjutaja lõi hetkel kõhklema, siis vastas:

«No mõtle ise, ta ähvardas sind vangi viia. Kui sind oleks viidud nagu Võhunõmme moonakapoissi!»

Uula seisis oma asendit muutmata.

«Ma küsin,» kordas ta, «kas sa panid minu viimased sõnad talle ümber?»

«Ei,» vastas nüüd kirjutaja Laast.

Järgmisel silmapilgul nägi ta, kuidas vana vallavanem oma hülgenahast talimütsi kahe käe vahel puruks rebis ja selle tükid põrandale maha viskas. Nagu ta kunagi oli pidanud oma suure õuekoera surnuks rabama, nagu ta oma eluajal nii mitugi korda oli pidanud naist peksma, nõnda pidi ta praegugi tegema just seda, mis ta tegi. Siis võttis ta nurgast oma kadakase kepi ja läks sõna lausumata vallamajast välja.

Nii läks ta aprillikuu päikesepaistes, milles lõõtsus veel talviselt jäine tuul, palja päi koju. Ta pea oli valge nagu lumi, mida leidus veel siin-seal kraavipõhjades, hoonete varjus ja igal pool metsaservades. Ja need, kes nägid teda nõnda minemas, ei imestanud vähe, sest teati ju üldiselt, kuidas Peeter Uula halvatuse kartusel oma pead tuule ja külma eest hoidis.

3

Kui jätta õigus kreisipolitsei ametnikule, kes vallamajas väitis, nagu oleks hirm mõisa saadetud kaitseväe ees talupoegi takistanud Taubele rendipäeval suuremaid nõudmisi esitamast või koguni mässu lahti päästmast, siis oli tuhat korda rohkem õigus neil, kelle arvates Taube keeldus talupoegade palvele vastu tulemast sellepärast, et ta oma kõrkuses ja ülbuses võis toetuda sandarmitele, teiste sõnadega sellepärast, et ta teadis enda selja taga seisvat kogu tsaarivalitsust oma väe ja võimuga.

Sellel arvamisel oli ka talitaja Peeter Uula, kui ta palja päi vallamajast koju läks, kõrvus kumisemas sõnad: Oranienbaum, eskadron, tragunid... Tema arvamine ei läinud karvavõrdki lahku talupoegade arvamisest, keda Võhunõmme parun rendipäeval ülbete sõnadega minema oli saatnud. Hunt ei murra hunti, mõtlesid nii üks kui teised. See vana tõde rippus nagu märss või peakate varnas ja pakkus end rõhutud talupojale kõikjal lohutajaks, tuli see talupoeg siis kohtust või talurahva-asjade komissari juurest.

Aga Juulmanni Maunus ei tahtnud selle vana tõega end enam lohutada. Pärast rendipäeva oli vanamees muutunud väga liikuvaks. Ta käis veskil, teda oli hommikuti näha jalamehena lubjavabriku kulilao väravate taga, ta astus sisse tuttavate juurde taludesse ja istus õhtutundidel Ridaküla õllekõrtsis, kus alles nädalapäevad tagasi peremehed olid pidanud suurt orjalaata, kaubeldes siin endile sulaseid ja tüdrukuid. Orjalaat, see Ridaküla õllekõrtsmiku õnneaeg, oli nüüd küll lõppenud, kuid küllap pidasid soolakiisad, millega kõrtsmik Siidirohka end seks puhuks oli varustanud, veel jaanipäevani vastu. Neid võttis ta aeg-ajalt leti alt ja näsis ihnsalt, et hiljem seda ahnemalt ostja klaasist juua. Polnud midagi öelda: suurteks abimeesteks olid Siidirohkale need tuliisoolased kiisad. Mis oleks vaene õllekõrtsmik peale hakanud, kui tal poleks olnud kohutavat janu! Klaas klaasi järel rändas kõrtsmiku janunevasse kurku külameeste õlu. Esimene klaas pudelist Siidirohkale, teine ostjale ja kolmas jälle kõrtsmikule. Nõnda see siin käis.

«Mehed, ostke õlut, Siidirohka kiisad tahavad ujuda!»

Kes see mees oli, kes niimoodi hüüdis? No muidugi — Maunus!

«Sinu vend müüs mulle õlle eest oma habeme ära.»

«Minu vend jäta rahule; sa tead küll, et ta Konnakõrves puhkab.»

«Kas sina oled mulle klaasitäitki pakkunud?»

«Või sinule veel! Sul on ju terve järv värvli vahel.»

Külameeste naer saatis Maunuse sõnu heakskiitvalt. Õllekõrtsmik oli keskealine ja tugev mees, kuid Maunust ei julgenud ta puudutada.

«Vaata ette, sa kuradi ässitaja,» ütles ta ainult ning jäi vait.

Maunus istus oma sõpradega laua ääres akna all ja naeris habemesse. Jah, isegi siin, küla räpases õllekõrtsis, võis ta tuttaval renditalupojal, kantnikul või vabadikul hõlmast kinni võtta ja ütelda: «Vaata, juba selle lurjusega seal kõrtsileti taga algab meie koorimine. Siit see läheb edasi: jõukam ostukoha omanik, mõisnik ja praost — kõik nad on meistrid vaese inimese turjal liugu laskma. Meil on seljas ainult üks nahk, aga kõik

nülivad seda. Kirikule on tarvis nikerdatud uksi, ja sina muudkui anna — alles hiljuti käis vöörmünder korjanduslehega mööda küla ringi. Ja häda sulle, kui sul ei ole või sa ei taha anda. Ja häda sulle, kui sul ei ole raha, härral aga on tulnud tahtmine kohta ära müüa. Siis pole teist teed kui pista hõlmad vöö vahele, võta kepp kätte ja mine nagu kerjus muistegi, mine nuttes või lauldes, see on sinu mure. Sõjas võetakse sult viimane — sinu veri ja hing. Vaadake, mis juba teist aastat Mandžuurias sünnib. Aga jumal hoidku, kui sa siin lähed saksalt midagi paluma, kas või seda tühja kruusa; siis on urjadnikud ja sandarmid kohe platsis, siis öeldakse, et matsid mässavad.»

Nõnda rääkis Juulmanni Maunus, ja millest ta jutt poleks alanudki, ikka jõudis see välja Võhunõmme paruni kõrgi vastuseni. Kuid varsti avaldasid samasuguseid mõtteid ka teised, nagu Marekannu August, saelauana kõhetu Eelguse Mihkel, kes armastas kõike keelatut, ning isegi veidi inimpelglik Vahtramäe Toomas. Aga tema oligi üks neist, kes ei suutnud kohta välja maksta ja keda seetõttu ähvardas saatus, millest Maunus siin-seal rääkis. Ka nemad astusid taludesse oma tuttavate juurde sisse, ka neid nähti liikumas veskiliste keskel ja istumas Ridaküla õllekõrtsis, aga Maunus oli siiski neist ainuke, kes õhtu tulles läks vaatama, kuidas lubjavabriku töölised elavad. Seal istus ta pooli öid Kulesaare Villemi juures ja seal sai ta mõnikord kokku ka selle vaikse linnamehega, kes aastat paar tagasi Võhunõmmel oli pilpaid kiskunud.

Nendest kokkupuutumistest linnamehega ei hinganud Maunus kusagil sõnakestki, aga seda julgust, mis ta mõte siit leidis, ei varjanud ta oma sõprade ega heade tuttavate ees.

«Mehed,» ütles ta ikka sagedamini ja ikka kindlamini, «ei hakka meie tänavu enam parunitele teed sillutama. On tulnud meilgi aeg sarved kõvasti seina lüüa!»

«On tulnud aeg,» ütlesid teisedki.

Just see, et talitaja Peeter Uula seda viimast mõtet ei mõtelnud, just see, et ta seda isegi kartis, kui ta oma elu

hädaohtlikkudel silmapilkudel sellele lähedale jõudis, lubas tal juba teisel päeva oma ametiraha täie väärikusega ja rahuga kaela riputada. Seda, mis eelmisel päeval pärast politseihärra ärasõitu oli juhtunud, ei tuletanud meelde ei Uula ise ega hakanud sellest rääkima kirjutaja Laast. Nii Uulale kui Laastule oli see haige koht, mida ei tohitud puutuda, kui ei tahetud, et see uuesti valutama hakkab. Pealegi oli nüüd küllaltki muret sellega, kuidas ja millal inimesed kokku kutsuda või mida neile rääkida. Et juttu oli olnud ka mõisatöölistest, siis on vahest mõistlikum rahvas kokku ajada mõnel pühapäeval, mõisa kallist tööaega raiskamata. Võib-olla oleks tarvis kohale kutsuda ka talurahva-asjade komissar?

Nõnda arutati kantseleis, aga ei jõutud siin veel kokku leppida üheski küsimuses, kui vallamaja ümber märgati liikumist, mis oli suurem kui talitajapäevadel harilikult.

Rentnikke ja kandimehi istus treppidel, neid võis tähele panna ka maanteel, mis vallamaja eest läbi läks, ja neid oli näha järjest juurde tulemas, küll jalameestena, küll hobustel. Mida rohkem neid vallamaja õuele kogunes, seda julgemaks nad seal muutusid.

Vallavanem Peeter Uula tõusis oma laua tagant püsti, läks akna alla ja jäi välja vaatama. Lumi vallamaja taga lepiku all oli tänavu visa kaduma, jäine tuul muidu juba soojas päikesepaistes lõõtsus ka sel päeval. Peeter Uula nagu ei näinudki vallamaja ümber liikuvaid mehi ega lasipuude külge seotud hobuseid.

«Ei tea, mis neil meestel täna mõttes on?» ütles kirjutaja Laast, kes oli rahutult üht paberit teise peale tõstnud. «Keegi neist sisse ka ei tule.»

Vallavanem ei vastanud.

«Kas te näete õues ka mõnda naist?» tegi kirjutaja natukese aja pärast uuesti juttu.

Ka nüüd jäi vallavanem vastuse võlgu. Ta nägi, kuidas talumehed vallamaja õuel nagu mesilased sülemiks kokku kogunesid, tuli akna alt ära, võttis oma kohal endiselt istet ja küsis:

«Kas ütles politseihärra eile, et tragunite eskadron on Oranienbaumist juba Rakveresse jõudnud või on ta sealt alles tulemas?»

«See pidi lähematel päevadel tulema,» vastas kirjutaja. Ta oleks veel midagi ütelnud, kuid samal silmapilgul koputati kombekohaselt uksele.

«Sisse!» hüüdis vallavanem.

Sedamaid avaneski uks ja varsti oli valla võrdlemisi mahukas kantselei täis kandimehi ja rentnikke. Ei käratsetud ega surutud ka enam väljast peale, kui nähti, et sees pole kõigile ruumi. Ja nagu oli kombekohaselt koputatud, nõnda võtsid seesolijad mütsidki maha.

«Noh, vallaisad, nüüd me siis oleme otsaga siin,» ütles Maunus, kes oli sisse astunud teiste ees. Ta seisis riidevarna juures just samal kohal, kus Peeter Uula eelmisel päeval oli tummas vihas oma hülgenahast mütsi kaheks käristanud. Kuidas vallavanem oleks nüüd tahtnud püsti tõusta ja neile öelda, miks ta seda tegi. Kuid tema kaelas oli ametiraha, tema selja taga päriseks ostetud talukoht ning silmade ees pikk eduteekond, mida ta oli harjunud kannatlikult ja kavalusega käima.

«Jah, seda on näha,» ütles ta ja küsis sedamaid muiates: «Ega te meie kõnepidamise-traatisid ei puutunud?»

«Ei,» vastas Maunus samuti muiates. «Meie arvamine oli, et ega vallaisad meie tuleku pärast ometi linnast kasakaid ei hakka tellima.»

Maunuse selja taga tiheda sülemina seisvate talupoegade päevitanud nägudest lõid hambad naerust helendama ja välkuma.

«Mis asi siis teid täna siia tõi?» küsis vallavanem.

«Parun ei lase mõisa kruusaaugust labidatäitki võtta,» hüüdis Marekannu August, kes kaugemal meeste keskel seisis.

«Pakkus oma pead,» lisas Maunus.

«Teetegemiseks või?» küsis talitaja otsaesist kurjalt kortsu kiskudes, kuigi ta samal ajal südames rõõmu tundis.

«Ei seda tea, milleks,» vastas Maunus tusaselt.

«Kui saaks neid parunite päid vankritäie korjata, siis ehk võiks ka juba sülla osa teed ära sillutada.»

See sapine märkus kostis kojast ja kuulus hääle järgi otsustades ühele Lõokestest, küllap vist Taavetile.

«Pidage ikka, mehed, aru, mis te seal räägite,» tõusis nüüd vallavanem laua tagant ähvardavalt püsti. Ning

kohe häält kõrgendades, et tema sõnu kuuleksid ka need, kes kojas ja veelgi kaugemal, väljas trepi peal seisid: «Kui te parunihärra vastusega rahul ei ole, siis võib vald teha veel niipalju, et saadab siit kubernerile palvekirja.»

Rentnikud ja kandimehed, kes seni olid endid rahulikult ülal pidanud, tõstsid alles nüüd kära. Naerdi ja vannuti läbisegi. Aga just selle kära tõttu ja otsekui läbi meeste naeru hakkasid Peeter Uula kõrvus kumisema sõnad: Oranienbaum ja tragunite eskadron. Palvekiri kubernerile! Jah, kes seda siis ei teaks, et hunt hunti ei murra. Ta vaatas ähvardavalt rahvast. Keegi neist ei aimanud, et ametiraha ta kaelas oli muutunud raskeks nagu veskikivi. Ah, kui ta oleks noorem, siis oleks ka tema üks neist, kes seal praegu käratsevad ja põhjavad. Ta heitis Maunusele küsiva pilgu ja Maunus ütles:

«Või sel kubernäril on aega meie palvekirjaga jahtida.»

«Ja mis te tahate siis ette võtta?» küsis vallavanem.

«Meie mõte on niisugune,» vastas Maunus, «et vald ei tohi tänavu rahvale teetegemise käsku anda. Ja kui annab, siis andku see käsk ka mõisale.»

Rentnikud ja kandimehed Maunuse selja taga olid jälle vaikseks jäänud. Nad ootasid vallavanema vastust. Seda aga andis oodata nagu teopäeva õhtut mõisapõllul. Oranienbaum ja tragunite eskadron, kumises vallavanema kõrvus. Kas öelda neile, et kõrge politseihärra eile vallamajas käis ja ähvardas teda vangiraudadega? Ei, sellest ta pidi vaikima, sest vahest ärataksid need sõnad inimestes tema vastu armastust. Kuid temal, kes ta kandis kaelas ametiraha, ei tohtinud olla rahva armastust. Keisrile, usule ja isamaale pidi see kuuluma viimse raasukeseni. Lõpuks hüüdis ta jälle häält kõrgendades:

«Vald saadab teile teetegemise käsu nagu igal aastal. Minge koju, asuge töö juurde ning pidage aru oma sõnades ja tegudes.»

«Saatku siis pealegi, aga meie seda käsku ei täida enne, kui mõisalegi on oma osa teed välja mõõdetud,» ütles Maunus.

«Maunus, sa oled hull!» hüüdis vallavanem.

«Meie ei hakka parunile teed sillutama,» kordas Maunus kangekaelselt.

«Siis tuleb trahv kaela.»

«Meie ei silluta!» hüüdsid mehed Maunuse selja taga nagu kaja.

Ei olnud vallavanem Peeter Uula unustanud, kuidas ta igal aastal sillahärrade käest norgutada ja võtta sai. Nüüd meenus talle seegi, kuidas ta ühe niisuguse sillapäeva õhtul koju minnes oma koera oli surnuks rabanud. Ning tõstes praegugi samal kombel käed, karjus ta vihaselt:

«Ärge tulge sellest minule rääkima. Ega te mind ikka oma nõusse ei saa! Minge, minge minema siit! Ja pidage meeles, et valla käsk saadetakse teile kätte nagu igal aastal.»

Kohutav endaga võitlemisest, seisis vallavanem veel hetke paigal ja läks siis jõuga rahva hulgast läbi trügides õue päikesepaistele.

4

Käba Salme sattus pagar Aaroni perekonda majateenijaks halval ajal. Ei osanud vaene piiga pahandada ega olnud ta sellest ka · liialt meelitatud, kui pagariemand teda ilmselt küll meelitada tahtes uue luuaga võrdles ja seejärel kõik oma potid-pannid, kõrged teemasinad, kohvikannud, kogu oma vase, nikli ja hõbeda välja kraamis — imesta minupärast kas või oma silmad peast, aga vaata, et need oleksid mul puhtad, et need mul hiilgaksid ja säraksid! Salmele anti kätte lapid ja pulbrid, Salmet õpetati, hoiatati, Salmet karistati juba ette, ja piiga asus tööle, pidades meeles, missuguste pottidega oli teda kästud minna alla ojale, mis siitsamast veerja õue alt läbi voolas, milliseid asju ta võis puhastada ainult siis, kui proua ise juures seisis. Oleks võinud kergesti arvata, et pagariemand selle suure kraamimise ja küürimisega uut luuda, nagu ta Salmet nimetas, tahab proovile panna. Küllap see emand sedagi tahtis, ent oli teisi märke, mis lubasid kindlamini oletada, et

majas elati külaliste ootel, valmistuti sünnipäeva või mõnda muud uhket võõruspidu pühitsema.

Aga vaevalt oli Salme need suured küürimised lõpetanud, vaevalt oli ta hakanud sellest omaloodud puhtusest köögis, puhvetkapis ja härraste suurtes tubades rõõmu tundma, kui majasse oleks korraga nagu surnu kantud. Mis laadi see pagariperekonda tabanud õnnetus oli, seda ei tulnud Salmele keegi ütlema. Salme imestas: inimestel ei olnud millestki puudu, ei söögist ega joogist, ei riietest ega jalanõudest, ja toad olid neil tema isasaunaga võrreldes suured nagu karjakoplid, täis vaipu ja mööbleid; ei käidud neid ka öösiti läbi otsimas ega olnud härrastel poega, kes sõjas oleks surma saanud või sandiks jäänud, aga rahu ega õnne neil sellegipärast nüüd enam ei olnud. Nii härral kui proual oli nägu vahetpidamata vingus ees. «Mis te minu kallal irisete, mis paha mina teile olen teinud?» oleks Salme mõnigi kord küsinud, kui tal vaid julgust oleks jätkunud. Ta ei tahtnud praegu mingi hinna eest Punamäe alla tagasi minna. Mõte sealsest vaesusest ja kitsusest kohutas teda nüüd veelgi rohkem kui varem. Pealegi kartis ta, et võib oma rohmaka küsimusega häbi teha härra Pendelile, kes teda nii lahkelt oli siia soovitanud ja kellele ta selle eest oma südames tänulik oli. Aga juhtus sedagi, et härrased oma tubades kärinal riidu läksid, ning pärast seda jooksis pagariemand kööki, et siin krampliikult nutma puhkeda. Muidu Salme nagu ei pannud tähelegi, et emand nii lihav on, aga kui ta nutukrampides kogu kehast värises, oli võimatu seda mitte näha. Ja siis hakkas Salmel nii mõnigi kord emandast kahju, seda rohkem, et talle siis jälle tuli meelde viimane õhtu kodus, see, kuidas Loviisa, vasika pärast õnnetu, oli nutnud ja ennast ära peitnud, kuidas viimaks oli tulnud Vidri...

Liigutatud inimene on ikka avameelsem ja julgem kui muidu. Ning kord, olles jälle liigutatud, hakkas Salme emandat lohutama.

«Vaene proua, mis teil ometi viga on?» küsis ta siira kaastundega.

«Ah, mis tead sina sellest!» muutus proua sedamaid järsuks, ja Salme oli õnnelik, et ta polnud hakanud rää-

kima Loviisast või vasikast. Salmele tundus, et Punamäe alt oli ta südame külge kõigest kõige rohkem jäänud Loviisa, see lapsehing oma õnnetute pisaratega. See oli seal kõik nii puhas, selles oli nii palju headust ja armastust. Aga küllap oleksid emandat niisugused jutud vaid pahandanud. Sellest võis rääkida ainult Vidriga. Kuid kõige parem oli piigal sellest mõtelda siis, kui ta viibis täiesti üksinda, hommikuti, kui ta oli ärganud küllalt vara, et võis jääda oma väikesesse karbitaolisse tuppa tunniks või pooleks istuma. Tema tuba oli vastu hommikut. Päike hakkas kohe tõustes sisse paistma. Ja siin, neil varahommikustel tundidel, mõtleski Salme oma kõige paremaid mõtteid. Siia tulid ta kõige liigutavamad mälestused isakodust, siin hellitas ta segamatult oma lootusi suurele õnnele. Ah, kuidas ta jagaks oma õnne kõigepealt Loviisaga. Ei jätaks ta siis enam seda lapsehinge päevakski üksindusest ja igatsusest kohiseva laane rüppe, vaid tooks ta sealt inimeste sekka, paneks ta aegsasti mõnda käsitööd õppima, või kooli, kui ta tahaks ja kui ta veel jõuaks ...

Vaikne, alles ärkamata maja, varahommikune päikesepaiste ja kuldnokk, kes lauluks tiibu kergitades oja kaldal kasvava saare ladvas vilistas, olid tema lootustega ühel nõul. Kuid üsna arglikult tulid need Salme unistused härraste kööki või suurtesse tubadesse. Päeva kestel põgenesid nad siit hoopiski. Ja siis oli Salmel raske taluda härraste nurinat, temale tundmatust murest vaevatud nägusid, kuulda, kuidas nad teineteist vastastikku süüdistasid, isekeskis nääklesid ja riidlesid.

«Mis tead sina sellest!» kõlasid Salme kõrvus pagariemanda järsud sõnad. Jah, Salme ei teadnud ega võinudki sellest midagi teada. Ent tänu härraste tülitsemistele, mil ei valitud sõnu ega hoolitud teenija juuresolekust, hakkas kõrvalt kuuldud lausete põhjal temagi ajapikku tõe jälile saama.

Salme oli siin varemgi härra von Rehreni nime kuulnud. Aga ühel päeval, kui härrastetoas oli jällegi summutatult tülitsetud, hüüdis majaisa korraga kannatamatult:

«Mis sa minu kallal võtad! Sa ju tead küll, et mind üksinda aupalga saamiseks ette ei pandud. Neid oli ju seal peale minu veel terve kari. Ja kõik jäid ilma. Kas

sai Kansberg, kas said Saukas, Alamets, Sidron, Mannov või Moik sealt midagi?»

Neid õnnetuid, kes tuletõrjeseltsi peakoosolekul olid aumärgi saamiseks ette pandud, kuid hiljem kõrgemal pool kinnitamata jäetud, oli veelgi.

«Härrad Veltsmann, Tombach, Kiisk, Peterson, Huuk, Ausendorf...» loetles majaisa peaaegu karjudes, mis tekitas mulje, nagu hüüaks ta sellega neid tublisid härrasid — oma häbiosalisi — endale appi. Ta ei jõudnud nende loetlemisega veelgi lõpuni, kui pagariemand teda katkestas, öeldes jonnaka vihaga:

«Jah, kuidas härra von Rehren hõbeaumärgi sai?»

«Sa räägid Rehrenist,» vastas majaisa. «Tema on von ja seltsi endine president.»

Vaikus. Ja siis küsis kannatav emand:

«Millal sind seltsi presidendiks pannakse? Kui kaua sa mõtled nende veemuretsejatega jännata?»

Majaisa ei vastanud nüüd musta ega valget ja sellega tüli seks puhuks vaibuski. Kuid see oli ainult vaherahu. Sealjuures ei olnud aulik pagariemand sugugi jonnakas inimene, kuigi ta juba samal õhtul võis uuesti tüli alustada. Ei. Tema õnnetus seisis selles, et ta nii kirglikult oli igatsenud oma mehe rinnal Stanislause või Anna ordu aumärki näha.

Kui see kõik Salmele enam-vähem oli selgunud, hakkas ta pagariemandat kartma. Kui juhtus, et härra Aaron tülitsemise eest kontori kaudu välja põgenes, tuli õnnetu emand kööki ja valas kogu oma rahuldamatust auahnusest tekkinud viha Salmele. Need olid rasked päevad. Jah, Salme oli halval ajal sellesse perekonda sattunud.

Ja just ühel niisugusel päeval tuli Tiina Villemiga teda vaatama.

«Meie ostsime sõrmused juba ära,» teatas Tiina.

«Jah,» hääldas Salme.

«Ja tulime nüüd sind pulma kutsuma,» ütles Villem.

«Oh, kes seda minu tulemist veel teab,» kahtles Salme.

«Küll sa tuled,» naeris Villem, kes oli harilikust jutukam ja rõõmsam. «Meie vaatasime sulle juba peiupoisigi valmis.»

Aga Salme ei avaldanud peiupoisi vastu vähimatki huvi.

«Sa mitte ei küsigi, kes ta on,» imestas Tiina.

«Noh?»

«Johannes,» jätkas Villem paberossi süüdates. «Tuli just nüüdsama linna vahel vastu, oli täna vangimajast välja lastud.»

Salme kohmetas: asjata nimetas Villem siin vangimaja!

«Ütles, et piinati mis piinati, aga lasti eluga tulema.»

Seda lausus Tiina, ja Salme, kes teadis, et pagariemand istub köögi kõrval toas, tundis end olevat nagu tulistel sütel. Vangimaja ja piinati! Need sõnad nagu ei sobinud selle maja vaimuga, nende pisaratega, mida siin valati, kannatustega, mida siin kannatati, unistustega, mis siin olid luhtunud. Ja kuidas Salme oligi selle kahe nädala kestel igatsenud mõnda omastest näha, ei osanud ta ometi praegu rõõmu tunda. Tiina vaatas nii imelikult, nagu oleks ta Salmet kadedaks pidanud.

Õnneks ei jäänud nad kauaks.

«Kas kased hakkavad juba lehtima?» küsis Salme, kui nad minekut tegid.

«Käodki juba kukuvad,» vastas Tiina ja näis, et ta end oma mõrsjapõlves tõesti õnnelikuna tundis.

Käodki juba kukuvad! Salme ei näinud sel aastal kevade tulekut nõnda, nagu ta seda igal kevadel oli näinud. Kuid hea pagariemand hoolitses sellegi eest, et tal ei olnud aega kauemaks mõtlema jääda. Vaevalt olid Salme külalised trepist alla jõudnud, kui ta kööki ilmus ning ütles:

«Võta keeva vett ja pese ukselingid hoolega puhtaks.»

Sellest käsust tardus Salme esialgu seisma nagu soolasammas. Siis ütles ta lapsikult, nagu ta oli olnud lapsik ka mõni päev tagasi prouat lohutades:

«See oli minu õde oma peigmehega.»

Aga pagariemandat see ei huvitanud.

«Tee, mis sulle öeldi,» käskis ta viha pärast punastades, ja nagu Salme juba teadis, oli see väga halb märk. Ukselinkidelt Tiina ja Villemi käejälgi pestes nuttis Salme sel päeval esimesed pisarad oma linnaelu kestel.

Need olid viletsad teenijatüdruku pisarad, mis kedagi ei liigutanud, vähemalt mitte selles majas, kus kestis ahastus ja mure saamata jäänud aumärgi pärast.

5

Kased, milliseid Salme mõtles, need kääbuslikud sookased toa taga külmade allikate vahel, need madalukesed, mis ümbritsesid Käbade nõgist vihusauna, läksid hiirekõrvule alles Tiina ja Villemi pulmapäevaks.

Salme, nagu ta oli kartnud, jäigi tulemata. Ja mitte pagariemanda kiusu tõttu, vaid sellepärast, et tuletõrje veemuretsejad, kõik head mehed ja keskmised viinaninad, mõtlesid endi ülemat väikese kingitusega lohutada. Ei pandud härra Aaronile auraha rinda ega riputatud seda talle kaelagi, siis kingivad nemad oma komandoülemale särava hõbekiivri kullatud kulliga. Mis sai pagariemand sinna parata, kui seda sündmust tuli pühitseda just samal pühapäeval, mil Tiina ja Villem olid otsustanud paari minna ja Käba sauna kogunesid pulmavõõrad. Ent nende seas, keda oli kutsutud, kuid kes ei tulnud, oli ka Silva Johannes. Hoopis isemoodi oli küll käinud tema käsi. Vangist välja tulnud, sai ta kohe kuulda, et suurte Peterburi-lähedaste mõisate omanik härra Krause viibib parajasti Kulinal, peatudes seal taanlasest meieri, oma sõbra Jörgenseni juures. Johannes ei viitnud aega, et Krausega kaubad kindlaks teha, ja nüüd võis arvata, et poiss elas juba Štšeglovos või Prijutinas, kuhu samal kombel siitmailt varemgi mehepoegi oli rännanud.

Aga samal kombel oli kavatsenud Toomatare Anugi Venemaale minna. Isakodus elades oli ta just sellega end lohutanud, sellega oma lootusi ja pead püsti hoidnud. Ja nüüd oli piiga meel nukker. Palukavartest ja koldadest punutud tumerohelised vanikud ehtisid pulmamaja uksepiitasid, toa nurkades lõhnasid mäelt toodud ja juba lopsakalt lehtivad kased. Anu ja Loviisa olid need vanikud põiminud, nemad kahekesi olid käinud ka mäe päikesepoolselt küljelt neid kaski toomas. Pidulikuna nägi nüüd, suve künnisel, Käbade saun välja. Ja

pulmalistel, kes tulid Punamäe alla kaugemalt, polnud õrna aimugi, et kogu selle pidulikkuse eest olid hoolitsenud need kaks, kes olid ise kõige nukramad, et nad kõike seda teheski sageli olid viibinud üsna lähedal pisaratele.

Kuid need kakski nukrutsesid kumbki omaette. Nende mure oli laadilt liiga erinev, et seda teisega jagada.

Loviisa leinas oma elulooma nälgides; mõte pulmaroogadele ajas ta südame iiveldama. Ka kõige parema tahtmise juures poleks ta osanud kirjeldada seda julma valu, mida ta kas või sülti vaadates tundis. Anu kahtles, kas ta oli õieti teinud, võttes kuulda Maunuse, Villemi ja Oskar Müüri nõuandeid. Kõik nad keelasid teda, kõik nad kinnitasid talle, et Jüri tuleb Siberist varsti tagasi. Kui vana kord kukutatakse, siis ta tuleb nagu õige mees muistegi. Aga vahest tuleb ta juba varem... Ja kui ta tuleb salaja, siis võib arvata, et Jüri-taoline mees siin käsi juba rüppe ei pane. Mõnikord nad kahetsesid, et teda praegu siin ei ole. Ja siis näis Anule, et nad ootavad ta tulekut samasuguse kärsitusega nagu temagi.

Seda kõike ei saanud Anu öelda Loviisale, kellega ta seltsis palukavartest ja koldadest vanikuid põimis ning mäelt kaski käis toomas. Ja kui nemad, need kaks kurba, teiste pulmaliste kirikusse sõites ainsatena koju jäid, ei leidnud nad midagi, millest teineteisega rääkida. Kägu kukkus, aga see nagu suurendas veelgi laanes valitsevat vaikust.

Pulmad, need päris pulmad, algasid alles pärastlõunal söökide ja jookide juures. Ants oli oma pikad pingid lakast alla toonud ja osa neist tuppa, osa aga õue seina äärde asetanud. Ja kõigile oli selge, et neid, kuigi kehva mehe pulmi, poleks siin talvel peetud. Nüüd võisid pulmalised, kui neil toas kitsaks läks, metsagi all uidata ja õue peal juttu ajada.

Kui pole pulmi ega muid selletaolisi jootusid, siis ei oska inimene nagu arvatagi, et tal ka nii palju sugulasi on. Aga hakkad mõtlema, keda kutsuda, siis alles näed, et neid koguneb üsna kenake käputäis.

Nõnda arutasid värsked langud Käba Ants ja Kule-

saare Juljus isekeskis. Juljus, see suur jutumees ja naljavend, oli õnnelik, et võis täna ometi tarbeks rääkida. Siin, pulmas, ei tule teda keelama eit ega pane seda talle pahaks Villemgi, kes ise on sõnadega kitsi ja enne ütlemist veeretab neid hulk aega suus, nagu oleksid need kuldmündid ihnuri peos enne väljaandmist. Ja Juljus tegi juttu kõikidega, küll pruudiga, küll pruudi sugulastega, kellest enamik oli tulnud kaugelt, Avinurme metsarikastest paikadest, sealt, kus elasid kuulsad puuanumate meistrid. Ühtlasi olid nad ka head kaupmehed ja osavad metsavargad. Neid peeti kavalateks ja väheusaldatavateks inimesteks. Seda, et nad alati õigust ei räägi ja teinekord vaata et petmisegi peale mehed on, arvasid peamiselt põlluharijad. Seda arvas ka vana Juljus, vähemalt oli arvanud omal ajal, kui ta veel rendikohta pidas ja nendega vahetuskaupa oli teinud, maksles nii mõnegi kaljariista või pesupali eest kalliste teradega. Nüüd ei olnud tal enam teri ega midagi, nüüd varitses ta ka ise mööda mõisametsi, tuliterav kiin peos, raius sihvakaid sarapuuvemblaid ja meisterdas neist Kunda tsemendivabrikule tünnivitsu. Sellepärast oli temalgi väikestviisi tegemist kaubitsemisega ja ohtrasti metsavahtidega.

«Oo, oleks teil seal Avinurmes mõni Puuralti-taoline metsaisand, ei te saaks siis oma kehasid nii odavasti müüa,» ütles ta Meigase Eeduardile, pruudi lellele, kes oli omakandi üks suuremaid puuanumate meistreid.

«Mitu korda sa selle kurja Puuralti küüsis oled siis olnud?» küsis teine.

«Eh-hee, mina!» vastas Juljus. «Mina käin metsas nagu vari: Puuralt läheb mööda, mitte ei näegi, kes puu taga seisab.»

Juljus ei tahtnud end suureks puhuda. Ja ega see olnudki võimalik väikesel vitsameistril, seistes silm silma vastu suure riistategijaga. Juljus tahtis öelda ainult seda, et kuulub temagi mingisugust äärt pidi riistategijate kilda, kuigi samal ajal ta nägu väljendas nende ametimeeste suhtes harjumusepärast valvsust ja omapoolset kavalust. Või polnudki see täna Juljuse näol lihtne kavalus? Vahest oli see lausa varjamatu üleolek?

Meigas oli jõukas mees.

«Minule tuuakse materjal koju kätte,» vastas ta Juljusele külmalt, pöörates samas talle oma turjaka selja.

Juljus naeris lõbusalt ning ta nägu väljendas nüüd veelgi suuremat üleolekut. Seda parem, et sa oled jõukas mees ja pealekauba veel ennast täis, näis ta oma lõbusa naeruga ütlevat. Ei teadnud Villem ega Juljuse kuri moor, veel vähem siis teised, missuguste kavatsustega peigmehe-isa pulmas ringi tatsas. Ei, täna võis ta tõega tarbeks rääkida. Juba nähti teda Anu, juba Maunuse, juba Marekannu Augusti, juba Eelguse Mihkli juures juttu ajamas. Ja siis korraga oli ta keerlemas mõrsja ümber, kes oma kuldkollastel juustel kandis võrutaolist tanu, eest lilledega ehitud. Mitte ealgi varem polnud Käba Tiina nii nägus olnud nagu täna. Ei saanud öelda, et ta riietus oleks olnud uhke, kuid uus sitsist põll oli tal ees. Kes pulmalistest oleks võinud seda põlle laita. Vana Juljuski oli sellest huvitatud.

«Oota, mini, lase ma õige natukene vahin su põlle,» ütles ta õue peal Tiinale vastu minnes.

«No mis sa temast ikka vahid,» tõrjus teda Tiina, kuid jäi siiski meheisa ette seisma. Juljus tegi end vaatama ja kummardas. Ja siis juhtus kõik nii kiiresti ja ootamatult, et mõrsja ei jõudnud aietadagi, kui talle teine põll oli ette seotud. Nagu juba arvata võis, said sellega kahe peale hakkama Juljus ja Vidri, kes põllepaelad Tiina selja taha sedamaid ja kähku kinni sidus. See teine oli aga linane, pealegi juba kulunud ja vana. Sitsine jäi selle alla, ei paistnud sealt mitte väljagi.

Niipea kui see jäme linane põll oli mõrsjale ette seotud, hakati seda laitma ja ühtlasi ka peigmeest halvustama. Juljus oli esimene, kes pead vangutades ütles:

«Kas niisugune nägus tüdruk kui sina endale paremat meest ka ei saanud?»

«Mis siis Villemil viga on?» küsis nüüd mõrsja.

«Mis muud kui vaene,» naeris Juljus. «Pole ta jaksanud sulle õiget põllegi osta. Vaata ise, missugust räbalat sa oma pulmapäeval kannad.»

Ka teised kogunesid nüüd Tiina ümber.

«Vaene, väga vaene!» kuuldi nii peigmehe kui mõrsja sugulasi hüüdvat.

«Mis on, kas teevad häbi?» küsis Villem, kes neid hüüdeid kuuldes mõrsjale appi ruttas.

«Jah,» vastas Tiina kogu näost õhetades, nagu oleks tal tõesti Villemi vaesuse pärast häbi olnud.

«Pole viga,» ütles Villem nüüd lohutavalt. «Lapime põlle ära.»

Nõnda öelnud, viskas ta Tiinale kümnerublase paberraha põlle.

«Oh-oo!» hüüdis sedamaid Juljus. «Peigmehe jalg peal!»

Nõnda algas Punamäe all mõrsja põlle lappimine. Vaevalt oli Juljus jõudnud hüüda, et peigmehe jalg peal, kui Antsu-Teelet endi selleks varutud veeringud Tiina põlle viskasid. Ja nüüd hüüdis Villem, nagu oleks ta oma vanematest ja iseendastki lahti öelnud:

«Pruudi jalg peal!»

«Ai tulisema pihta,» ütles Juljus üsna vaikselt. «Mari, noh minu Mari, mis sa enam kuulad.»

Peigmehe-ema ei lasknud seda endale teist korda öelda. Naeratusega, mida tema juures väga harva ette tuli ja mis praegugi tundus sunnituna, võttis Kulesaare Mari, see Juljuse tige ja truu kaasa, põllelappimisest osa. Aga vaevalt olid moori mündid kõlisedes teiste sekka langenud, kui Juljus jälle täiel häälel hõikas:

«Peigmehe jalg peal!»

Nüüd nähti Vidrit Tiina ees seisatavat. Poiss soris tükk aega mööda taskuid, võttis sealt viimaks hõberubla välja ja ütles seda Tiinale põlle visates:

«Salme poolt.»

«Pruudi jalg peal!» hüüdis sedapuhku Ants, kelle süda Salme nime kuuldes ootamatult soojaks läks: ei olnud ju Salmel neid rublatükke kodust kaasa võtta ja see, mis nüüd raskena Tiina põlle langes, pidi olema piiga esimene kuupalk. Sellele raskele rublatükile järgnes mõrsja põlle kerge kopikas, esimene neist vaskmüntidest, milles vana Juljus oma viimase tünnivitste-koorma Kunda tsemendivabriku kontoris oli palunud välja maksta, põlates seal ametnike imestuseks nii paberit kui hõberaha.

«Peigmehe jalg peal!» hüüdis ta ise oma kopika puhul võidurõõmsalt.

Ja nagu alati, kui ta nõnda hüüdis, käis tema pilk nüüdki pulmaliste seas ringi, otsides sealt asjata pruudi jõukat lelle Meigase Eeduardi.

«Peigmehe jalg peal!» kordas ta, nähes kuulsat riistameistrit seekord teistest eemal metsa all uitavat ja puid vahtivat.

Aga Vidril, sel linnapoisil, oli taskutes lahtiselt peent hõberaha, kümnelisi ja kahekümnelisi. Kord Tiinale naeratades, kord vana Juljuse üleolekust lõbusasse näkku altkulmu põrnitsedes hakkas ta neid ükshaaval mõrsja põlle pilduma. Kuid ikka järgnes neile Juljuse kergeid vaskkopikaid, ja kui viimaks poisi kõik taskusopid olid pahupidi pööratud, jäi kõlama peigmehe-isa väljakutsuv hõige:

«Peigmehe jalg peal!»

Ent jõukas Meigase Eeduard uitas ikka veel teistest kaugemal metsa all.

Nüüd lappisid mõrsja põlle need, kes polnud pruudi ega peigmehe sugulased. Marekannu August, Eelguse Mihkel, Maunus ja Anu — kõik nad lasksid oma tagasihoidlikel veeringuil õnnest ja rõõmust särava Tiina põlle langeda. Seda tegi ka väike Vetkas, lubjavabriku ringahju kütja, kelle sõrmede vahel nähti säratlemas koguni kuldraha, kuigi mees oli kokkuhoidlik vanapoiss. Tema pidas end põllelappijaist viimaseks, kelleks ta oli tahtnudki jääda. Aga kuna ta oli kaugelt sugulane nii mõrsjale kui peigmehele, siis hüüdis ta oma säravat kuldmünti põlle visates:

«Pruudi jalg ja peigmehe jalg ühekorraga peal!»

See nõudis seletust, ja kui asi oli kõigile klaariks tehtud, siis polnud vähe heakskiitvat naeru. Sellega lugu olekski pidanud lõppema, sest selles oli nagu kahe suguseltsi, peigmehe ja mõrsja oma, sõbralikku kokkusobitust. Ja mine tea, vahest oleks nüüd põllelappimisel tõesti lõpp peal olnud, kui suur jutt ja naer poleks riistameistrit ligi meelitanud, seda enam, et temagi oli uskunud mõrsja põlle juba lapitud olevat. Ent teisiti mõtles Juljus, kellel oli taskus veel oma sadakond kopikat. Ja niipea kui ta Meigast pulmaliste seas silmas, heitis ta jälle oma kopika põlle, hõigates väljakutsuvalt:

«Veel kord peigmehe jalg peal!»

Kuulsal riistameistril oli nüüd hilja põgeneda. Pealegi oli vana Juljuse üleolev pilk ta kinni püüdnud. Ta avas oma raudadega suure rahakoti. Korda kolm viskas ta sealt väiksemaid münte mõrsja põlle. Siis olid need tal otsas. Aga Juljuse kopikate-tagavara näis olevat ammendamatu, samuti nagu ta naer, ta jutt või lõbus üleolekki. Ent riistategija otsaesisele nähti ilmuvat suuri higipiisku. Ta nägu süngestus, mees näis heitlevat nagu jumalaga.

«Peigmehe jalg peal!» naeris Juljus ja aina lennutas oma vaskkopikaid.

Ikka rohkem hakkas riistategija mitte just väga avar higiplats läikima.

«Mis sa, konn, kilkad oma kopikatega,» ütles ta viimaks ja viskas mõrsjale põlle kahekümne viie rublase paberraha. Aga nüüd higistas mees ka nagu saunas ja hakkas kiiresti oma nägu pühkima.

Oi jah, selles pulmas vana Juljus Kulesaar, see jutumees ja naljavend, sai naerdagi tarbeks.

6

Ei ulatunud Hämarik Koidule veel suud andma, ei olnud veel ööd suviselt valged, ent ometi oli taevaserv laane taga juba laialt helendamas, kui pulmad Punamäe all kella kahe paiku lõppesid. Kõik kaugemad külalised, nende seas ka riistameister, olid vaesest tarest juba õhtul ära sõitnud. Vidri, Loviisa ja väike Ants magasid. Ja kui Villem nüüd oma lähedaste sõprade kojukipitamist märgates esimest korda Tiinalt küsis, kas ei oleks ehk neilgi aeg koju minna, teiste tülist ära, millega oli tõmmatud järsk joon Tiina endise ja uue kodu vahele, siis läksid Teele silmad vesiseks. Ta hakkas vaikselt tihkuma. Seda kuuldes ütles Ants oma kaasale lohutavalt:

«Säh hullu, ega teda siit kütkes ei viida!» Ning kui Teele sellegi peale oma tihkumist ei jätnud: «Ei toonud mina sind sinu isakodust kütkes ära, ega viida siit Tiinatki väevõimuga.»

«Ei vist,» arvas Villem lühidalt.

«Ema, ega ma kaugele ei lähe,» ütles Tiina Villemi ning tema sõpradega minekule asudes. «Kui Salme linna läks, siis sa ei nutnudki.»

«Mina läksin oma isakodust riiuga ära,» tähendas Anu.

Kuid hoolimata nendest lohutustest ei saanud ema tütrega jumalaga jättes sõnakestki suust. Süda oleks tahtnud küll ei tea mis öelda, et tea kuidas karjuda, kuid suu jäi lukku. Aga Ants saatis oma tütre järgmiste sõnadega mehekoju:

«Nüüd sa oled ise oma perenaine. Ole aga siis hoolas! Pea kõik lusikavarred ilusasti loos, piimapütid pügalas ja raasukesed raamatus.»

Seda öeldes püüdis Ants naeratada. Pärast noorpaari ja külaliste lahkumist jäi ta veel kauaks tare ette seisma ja kuulatama. Öö ei häälitsenud enam. Uus päev avas oma silmi järjest rohkem ja takutoristaja Punamäel oli vait jäänud. Antsu selja tagant kuuldus vaid Teele tihkumist. Naine istus kõrgel tarekünnisel ja nuttis.

«Mis sa tihud?» pöördus Ants viimaks Teele poole.

Ja nüüd kostis Teele läbi tihkumise, nägu teravatel põlvenukkidel:

«Eks sa, vanamees, tea, et heinamaa on niikaua ilus, kui vikat pole tast veel üle käinud!»

Kui noorpaar koos viimastena pruudikodust lahkunud külalistega Vohimäele jõudis, oli koidutaeva helendus juba suureks paisunud, kuigi igal pool, nii mõisas kui külades, kestis täielik öörahu. Taevas kevadise maa kohal oli õrnalt sinine, maantee aga, mis Vohimäelt pulmaliste jalge ees esialgu sirgena alla jooksis, paistis varase koidu kumas veel mitmegi käänaku tagant valge paelana. Ja seetõttu nähti juba mäelt, et seal, kus see valge teepael hakkas Vargametsa tumerohelist kuusikut palistama, käis kibekiiresti öine teesillutamine.

«No nüüd on kurat lahti!» hüüdis Marekannu August ja sedamaid asendas koduteel olevate pulmaliste rõõmsat meeleolu sünge tusk ning rahutus.

«Kes see sõnamurdja võiks küll olla?» küsis Villem.

«Noh, küll me näeme seda varsti, kes ta on,» ütles Eelguse Mihkel.

«Seda, kes see jänes on, võib arvata juba nägematagi,» urises Maunus.

Nüüd hakkasid kõik ruttama. Aga ruttama näis hakkavat ka öine teesillutaja, kes eespool oma kruusakoormat maha loopis. Kui ta seda seni oli teinud rahulikult maas seistes, siis nähti teda nüüd vankrile kargavat ja metsiku hooga kühveldama hakkavat. Tema raudlabidas lõi hommikuse metsa ääres nagu hädakella.

«Pea, Priidu, ega töö jänes ole!» hüüdis Marekannu August, kui lähemale oli jõutud. Ja nüüd oli ka kõigile selge, kellega neil tegemist on.

Kui Udu Priidu kuulis end hüütavat ja samas nägi, et teekäijad lähenevad talle kiiresti, mõned neist isegi jooksujalu, ei olnud tal enam aega, et vankrivahet päriselt tühjaks visata, vaid ta haaras ohjad, tõmbas teelt kõrvale ja sõitis otsejoones metsa. Siinkohal, kuusiku hakul, oli mets hõre ja Priidu oleks võinud puude vahel põigeldes üsna kaugelegi sõita, vahest end suurest häbistki päästa, kui Marekannu August ja Eelguse Mihkel poleks teda teest mitte kaugel harulise männi all kinni pidanud.

«Teeröövlid!» kisendas Priidu nähes, kuidas August ja Mihkel ta hobuse suu kõrvalt kinni haarasid. Mehed olid vihased, iseäranis Mihkel, kes ei püüdnudki oma raevu taltsutada. Ja tema hüüdis:

«Roni vankrist maha, va harakas. Kuhu sa tahtsid sõita?»

«Mis see sinu asi on?» karjus Priidu ning haaras vankrist raudlabida, hakates sellega vehkima.

Villem, Maunus ja Kulesaare vana Juljus, kes nüüd oli õnnelik, et ta moor juba õhtul aegsasti koju oli läinud, jõudsid harulise männi alla hiljem.

«Saite teise kätte,» ütles Maunus.

«Ja kohe piriparajal kohal,» arvas vana Juljus, pilku männi tugevatele okstele lüües.

«Teeröövlid!» kordas Priidu.

«Ära karju ega vehi oma labidaga,» ütles Maunus talle manitsevalt. «Sul on nüüd suud-silmad muidugi häbi täis, et me sind selle rumala teo pealt tabasime, aga ega sul karjumisest ka kasu ei ole.»

«Tule maha,» käskis Marekannu August.

«Oh ei, mehed, las ta olla pealegi seal, kus ta on,» soovitas vana Juljus. «Eks te mõtelge ise, et meil on talle niimoodi hoopis hõlpsam köit kaela panna.»

«Jah, mis sa rojuga ikka muud mõistad teha,» arvas Mihkel. Kuna Juljuse pilk jälle männi tugevatel okstel peatus ja kuna August täis otsustavust ning tõsidust juba haaraski ohjad enda kätte, siis oli Priidul hea nõu kallis. Ta hüppas vankrist alla ja tahtis metsa põgeneda, kuid vennike püüti kinni.

«Vaata nüüd, mis sa oma rumalate tükkidega endale teed,» jätkas Maunus oma endist manitsemist. «Kui oleksid olnud ikka mees ja oleksid ikka mehesõna pidanud! Kas sul oleks tarvis siis niimoodi praegu siin lõdiseda või hambaid rägistada. Aga see sakste ila! See on sulle ju nii magus, sa kohe teisiti ei saa, kui pead seda lakkuma.»

«Ja kui sa, poiss, oma pea varsti läbi silmuse taevaväravatest sisse torkad, siis ütle Peetrusele ka, mis eest me sinu, näraka, oksa tõmbasime.»

Seda ütles Mihkel. Aga meeste sünge naer, mis nüüd puhkes, ei pakkunud vaesele Priidule ei rõõmu ega lohutust.

«Äraandja!»

«Sõnasööja!»

«Mis sõnasööja mina olen,» katsus Priidu end kaitsta. «Mina ei käinud teiega ei mõisas ega vallamajas.»

«Ei käinud, see on tõsi,» vastas talle Maunus. «Aga sulle toodi sõna, sinu juures käidi kodus, sulle öeldi, et mehed läksid vallamaja juurest laiali kindla mõttega sarved seina lüüa.»

«Ja mis mina vastasin?» küsis Priidu.

«Sina vastasid: eks näe,» ütles Maunus. «Sina vastasid, nagu ohelik pidigi vastama. Aga sind hoiatati, et sa parunile ei hakkaks teed sillutama.»

«Mis sõna mina siis söönud olen?» küsis Priidu.

«Sina oled sakste tallalakkuja,» ütles Villem.

«Kui sa teadsid, et ausa töö peal väljas oled, miks sa tulid siis öösel sillutama nagu varas?» küsis Maunus.

August hakkas naerma, öeldes põlastavalt: «Muidu on mees laisk nagu päevakoer, aga öösel vehib teed teha, et see võtku.»

«Ega ma sellepärast öösel ei sillutanud, et teid kartsin,» vastas Priidu. «Ma tahtsin mõisa kruusa varastada.»

Priidu lootis selle valega oma süüd kergendada, ent tema jutt ei leidnud uskujaid. Kes meestest sülitas ja hakkas vanduma, kes puhkes laginal naerma. Maunus aga ütles:

«Tead sa, Priidu, kui sa meid ei oleks kartnud, siis sa oleksid ka kümne-kahekümne versta tagant kruusa vedanud ja oma teeosa päeva ajal ära sillutanud.»

Aga vanale Juljusele hakkas see vaidlemine Priiduga igavana tunduma.

«Ah, mis te tühjaga nii kaua jändate,» ütles ta tüdinenult. «Pidage parem isekeskis aru, missuguse oksa külge see teotus ja häbi riputada.»

Samal ajal kostis maanteelt vankrirataste tasast rudinat ja hobusemehe ptruutamist. Seda kuuldes tekkis Priidu suunurkadesse muie, mis ta vahepeal nii reetlikult oli maha jätnud.

«Oh-oo, tal on sõprugi!» ütles August.

Vanker maanteel peatus.

«Tule siia, Andres!» hüüdis nüüd Priidu.

Koogu! Noh, muidugi Koogu. Kes siis muu kui tema võiski Priiduga hakata kahasse sillutama.

«Mis abi sa temalt loodad?» imestas Juljus.

«Tal on taeva ja maa vahel üksinda igav kõlkuda,» vastas Juljusele Mihkel.

Koogu lähenes meestele aeglaselt ja ettevaatlikult, vahetevahel aralt köhatades.

«Sillutad kah?» küsiti mehelt, kui ta kümmekond sammu eemal seisma jäi.

«Sillutamist siin või kedagi,» vastas Koogu põiklevalt.

«Sa olid mõisas?» küsiti edasi. «Ja kuulsid, mis parun ütles: mitte üks labidatäis ei tohi te mõisa kruusaaugust võtta.»

«Meie Priiduga... salamahti ju,» kogeles Andres, püüdes sealjuures ise naeratada.

«Vallamajas olid?» küsiti edasi.

«Olin.»

«Mäletad, missuguste sõnadega sealt laiali mindi?»

«Miks ma ei mäleta, kullapai, aga ega ma oma tee-osa . . .» vabandas end Andres. Ning osutades Priidut, oma üleaedset: «See tuli juba eile õhtul nuruma, et, Andres, ole va hea mees, lähme öösel, teeme tüki läbi, kes meid ikka näeb.»

«Ja lubas mõnel teisel öösel sind aidata?» küsis Villem.

Andres vastas mahavaatamisega.

«Seda sa võid küll oodata surmalaupäevani,» arvas Maunus.

«Ja see päev ongi parajasti koitmas, nii sulle kui Priidule,» ütles Juljus omalt poolt. «Nüüd lähete kahekesi käima taevateed, mis öeldakse küll olevat kitsas, kuid mida pole tarvis sillutada.»

«Vahest ehk ainult issameiega,» arvas Mihkel.

Mehed olid kõik surmtõsised ja Andres, nähes Marekannu Augusti käes juba ohje, tõmbus näost valgeks, nagu olid seda kitsesilmadki, mis siin hõreda metsa all kõikjal õitsesid.

«Kullapaid, tõega hakkate pooma või?» halises Andres, astus sammu paari võrra edasi ja langes siis korraga potsti meeste ette põlvili.

«Andresel on elu kallis,» arvas Maunus. «Mis te mõtlete, mehed, kui me selle talle õige kingiksime? Muidu poleks ju kedagi, kes pärast meie peale kaebama läheks.»

«Ei, ma ei kaeba,» lubas Andres. «Olen vait nagu haud.» Ning viidates peaga Priidu poole: «Pooge teda minupärast mis otsa pidi tahes.»

«Seal ta siis on, see nõrga inimese asi,» naeris Eelguse Mihkel. «Halvad sõbrad oled sa, Priidu, endale valinud.»

«Halval ei saagi häid olla,» tähendas Maunus.

Aga vanale Juljusele hakkas asi jällegi igavaks minema. Ta ütles Maunusele vastu vaieldes:

«Ei, seda elu me Koogule heast-paremast ka ei kingi. Hingaku ta minugipärast veel jumala õhku, kui ta Priidu oma käega oksa tõmbab.»

Selle vastu ei olnud kellelgi midagi. Ja sedamaid seisis Marekannu August ikka veel põlvitava Andrese ees ohjadega, küsides kurjalt:

«Noh, kas teed silmuse valmis?»

«Jah,» nõustus Andres alandlikult ja haaras tugevasti värisevate kätega ohjanöörist nagu päästevööst kinni. Ja kuigi kõigil peale öiste teesillutajate oli teada, et kogu see jutt poomisest on ainult kuri tembutamine selleks, et oma viha välja valada, oli ometi igal mehel vastik ning jäle pealt vaadata, kuidas vana Koogu talupoegliku asjalikkusega asus silmust tegema.

«Ja nüüd sina, Priidu, silluta oma taevatee issameiega ära,» ütles Juljus naeru ning jälestust maha surudes.

Aga Priidu tõrkus põlvili langemast, et palvet lugeda.

«Loe, mis sa enam ootad,» ütles August, kes hoidis käes ohje valmis silmusega.

«Meie aeg on kasin,» kiirustas Villem.

«No hakka juba peale,» sundis Mihkel. «Või tahad sa kasimata hingega oma jumala ette minna?»

«Loe!» soovitas viimaks Andreski.

Asi oli tõsine. Priidu suu hakkas tõmblema. Aga häda, kõige hirmsam häda seisis selles, et mehele palvesõnad meelde ei tulnud.

«Mehed!» ütles ta väriseva häälega.

«Issameie!» nõudis vana Juljus. «Ja pea meeles, sa orjahing, et iga palvesõna on sinu taevateele sedasama mis tubli koorem kruusa maanteele, mida mööda parunid ja vonnid siin maa peal sõidavad.»

«Issameie istus puussa, seakints tal oli suussa,» hakkas Mihkel Priidule ülemeelikult lorisõnu ette ütlema. Kuid kõik jäid tõsiseks, kuna Maunus lausus nüüd koguni isalikult:

«Loe, loe! Kui loed täpipealt ja ühegi sõna juures komistamata, siis me kingime ka sinule elu, aga ikka selle lootusega, et sinustki ükskord mees kasvab.»

«Loe!» sosistas nüüd Andres tungivalt. «Mina tean mehi, kes loevad issameie ka tagurpidi ära.»

Ja nüüd võttis Priidu kogu oma koolipõlve ja leeriaja tarkuse kokku.

«Issameie,» algas ta oma mälu hirmsasti pingutades.

«Põlvili,» öeldi talle mitmest suust.

«Lase põlvili!» sosistas Andreski.

Alles nüüd langes Priidu põlvili.

«Issameie, kes sa oled taevas, nõnda nagu maa peal,» algas ta seejärel aeglaselt, kuid seda kramplikumalt. Teda kuulati vaikides ja kõik läks hästi kuni sõnadeni «nagu meie andeks anname oma võlglastele».

Sel ajal, kui Priidu hääldas palvesõnu valjusti, oli Koogu liigutanud oma huuli tummalt. Temale oli issameie selge nagu vesi. Ning lugedes seda hääletult kaasa, Priidust silpigi maha jäämata või ette tõttamata, tahtis ta sellega oma üleaedsele olla nagu toeks, aga samal ajal kontrollideski, kas Priidu ei juhtu komistama või eksima. Süda hirmul, tegi ta seda nagu mees, kelle ratsu sammub peadpööritava kuristiku serval. Ja sellepärast ehmus ta võrdselt Priiduga või rohkemgi temast, kui sõnade juures «nagu meie andeks anname oma võlglastele» palve lugemine valju nurinaga katkestati.

«On ju nii,» ütles Andres hädiselt.

«On ju nii,» kordas Priidu sellest julgust saades.

Aga Juljus ja veel mõned mehed olid teistsugusel arvamisel.

«Valetad,» ütles Juljus. «Mis pagana võlglasi sinul ka on? Tohoo pele, või tema annab andeks oma võlglastele.»

«Ja tal ei ole häbi!» põlastas Mihkel.

«Nimeta ükski hing, kes sulle midagi võlgneb,» nõudis August.

«Kas võlgneb sulle Jüri Hein, keda sa laimasid, nagu oleks ta piiga kallal vägivalda tarvitanud?» küsis vana Juljus.

«Kas on sulle võlgu Toomatare Anu, kelle näo sa oma talgu lapul tahmaga kokku määrisid?» küsis Maunus.

«Või on sulle võlgu su üleaedne Andres, kelle sa enda kilda ahvatlesid?» päris Mihkel omalt poolt.

Priidu ei vastanud.

Kõik ootasid, et ka Villem midagi selletaolist Priidult küsib, ent Villem ütles ootamatult:

«Jätame Priidule siiski seekord õiguse. Mina arvan, et ka temal on omad võlglased. Need on seal.»

Ning ta näitas mõisa poole.

«Peigmehe jalg peal!» hüüdis nüüd Juljus veel kord.

«Noh, loe oma issameie lõpuni,» lausus Maunus seejärel isalikult.

Ja Priidu, hääles viha ning pisarad, jätkas katkestatud palvet sõnapealt, kuna Koogu hakkas jälle truult huuli liigutama.

«Aamen!» ütles viimaks Priidu kergendustundega.

«Aamen!» kordas Koogu seekord häälekalt.

Nüüd jätsid mehed öised teesillutajad metsa alla ja läksid ise suure naeruga tagasi maanteele, kus Tiina ja Anu neid kogu aeg olid oodanud.

7

Tiinat ära saates oli isa manitsenud, et tütar mehekodus hoolas oleks, kõik lusikavarred loos hoiaks ja piimapütid pügalas peaks. Ei olnud need isa sõnad Tiinale halvemini meelde jäänud kui ema pisarad, ja küllap ta oleks nende järgi meeleldi talitanud, kui ainult Villemi-taolisel murrumehel oleks, mida loos hoida või pügalas pidada. Ase, laud, paar tooli ja pliidi juures seinal omatehtud lihtne riiul mõne toidunõuga — see oligi kõik, mis noorik mehekodus eest leidis. Olid veel muidugi pada ja pann, olid veel mõned hädavajalikud panged, ent ei ka midagi rohkemat, kui mitte arvestada mõningaid kalastamistarbeid ja jahipüssi, seda enne Tiina majjatulekut mehele kõige kallimat vara maailmas, mis pealegi alati nii hoolikalt oli ära peidetud. Peaaegu ainult neli seina! Ja kui Tiina selle nelja seina vahel oma põllelappimise raha esmakordselt oli üle lugenud, hakkas ta endamisi kohe arutama, mida selle raha eest võiks osta. Tal ei olnud veel kunagi oma eluajal nii palju raha olnud. Vähenõudlikule Tiinale tundus see lausa varandusena. Kuid ostagi oli palju. Kõigepealt voodi, sest Villemi poissmeheaegne ase oli kitsas ja koitanud. Ja kui Villemil midagi selle vastu ei ole, siis tahaks Tiina veel muretseda kummuti ja mingi kapi. Aga kui raha üle jääks ja kui Villem teda sellepärast ei hakkaks pillajaks põlgama, siis ostaksid nad veel seinakella, kui võimalik, siis niisuguse, mis kuulutab tundide lugu käokukkumi-

séga. See kell käiks neil eluaja, ja kui juhtuks, et neil ükskord lapsed oleksid, siis seda imestamist ja rõõmu, kui nähakse kellakapist kägu välja tulevat ja kukkuma hakkavat.

Nõnda unistas noorik oma mehekodu nelja seina vahel, kus valitses veel poissmehe-elu kõledus. Aga missugused olid Villemi, selle süngevõitu ja sõnakehva mehe mõtted? Mida lootis tema elult? Võib-olla on ta rõõmud pudelis? Tiinale polnud teadmata, et Villem õppis jooma Rikka Aabramiga, kellel oli kombeks poisikesele palka maksta kõrtsileti ees. Kas jagab ta Tiina unistusi kummutist, käoga kellast ja lastest . . . ?

Paaril korral oli katsunud Tiina mehega juttu teha linnasõidust, korra oli ta nimetanud isegi nende koitanud abieluvoodit, kuigi ise sealjuures näost punetama lüües. Kuid Villem oli alati naeratanud, nagu naeratatakse siis, kui jutt tuleb laste suust ja on tühine. Mis ta mõtles? Mida kavatseb tema selle rahaga ette võtta? Kas tahab ta osta hobust, jälle rentnikuks hakata? Või tuleb ta ükskord tõesti ja nõuab põllelappimise raha selleks, et kõrtsi minna?

Aga Villemi ükskõiksus ei avaldunud ainult Tiina kavatsuste, vaid ka raha enda suhtes. Möödus terve nädal, ilma et ta oleks küsinudki, kui palju seda on. Ja kui ta seda viimaks tegi, siis hoopis teisiti kui Tiina oli endale kujutlenud. Seal, tema meelemõlgutustes, oli see õnnelik silmapilk enne magama heitmist: nad on kahekesi, raha on Tiina süles, see on veel kord üle loetud ning nad arutavad, mida osta . . .

Laupäeval Tiina kartis, et Villem läheb õhtul kõrtsi, kuid seda ei juhtunud. Aga kui selle asemel hakkas tulema murrumehi, Villemi töökaaslasi, siis Tiina lausa kohkus: nad hakkavad siinsamas nelja seina vahel jooma!

Teist tuba, kuhu põgeneda, neil ei olnud. Ja nõnda jäi noor naine ootamatuid külalisi nähes pliidi juurde seisma, kohmetusest rusikasse tõmbunud käed kurgu alla tõstetud. Märgates pealegi, et Villem sõprade keskel on jutukam kui harilikult, hakkas ta südant nagu okas torkima. Ning ta ütles endalegi võõra häälega:

«Villem, ma lähen isa-ema vaatama.»

Seitse tuppa kogunenud murrumeest jäid sedamaid vait.

«Eks ole tõsi, mis me sulle rääkisime,» ütles üks neist viimaks. «Tood nooriku majasse, on lõpp ka sõprade kooskäimistel.»

«Mis sina sellest arvad?» küsis Villem.

«Jäta mind rahule,» vastas Tiina endise võõra kõlaga hääles.

Murrumehed vahetasid isekeskis pilke; ühed neist naersid, teised vaatasid maha, mõnda nendest kuuldi koguni ohkavat: nõnda algab see naisemehe-elu.

«Ega see pole uudis, seda on ennegi nähtud,» lausus keegi elutargalt.

«Olete siin käinud ja käite veelgi,» ütles Villem, kellele need jutud ei meeldinud. «Tiina ei ole niisugune.»

Aga ometi näis, et Tiina on niisugune, sest ta vastas üsnagi jonnakalt:

«Mis sul minust on, las ma lähen!»

«Sina oled mu naine ja nemad seal minu sõbrad,» jäi nüüd Villem Tiina ette seima. «Kas pean ma neile sinu pärast või sulle nende pärast võõraks jääma?»

See oli karm küsimus.

Tiina surus rusikasse tõmbunud käed veelgi sügavamale kurguauku ja vastas:

«Ma pole seda nõudnud.»

Tal oli nutt varuks, ent seitse murrumeest pilgutasid üksteisele paljutähendavalt silma: pange tähele, värsti on Villemi püksid selle jalas.

«Pulmas oli põllelappimine ja täna tuleb ka siin lappimine,» jätkas Villem pärast lühikest vaikimist, hetkel, kui kõigile juba näis, et mees peab noorikule alla vanduma. «Tee süda heldeks, naine.»

Aga Tiina tegi oma südame kalgiks.

«Joodikutele ei anna ma mitte punast pennigi,» vastas ta täpipealt nõnda, nagu oli oma salakartuste sunnil juba varem otsustanud.

Kuigi murrumeestest oli nii mõnigi kõva viinavõtja, ometi hakkasid nad kõik heakskiitvalt naerma.

«Naine on maja lukk,» hüüdis neist keegi.

Vaatas nüüd Villemgi oma noort naist naeratusega, mis oli armastav ja heakskiitev. Ent ta tõsines seda-

maid, lausudes nõnda: «Jah, aga kui seda raha on tarvis heale inimesele, ütleme kohe nagu elupäästmiseks.»

«Siis on iseasi,» arvas Tiina.

«Siis on iseasi?» küsis Villem.

Seda öeldes polnud ei Tiina ega Villemi hääles enam võõrast kõla. Naise sõrmed vabanesid rusikaist, käed langesid kurguaugust külgedele ning ta lisas vaikselt, peopesadega häbelikult oma kuube siludes:

«Jah, kui ma tean, et see raha läheb niisugusesse kohta, siis ma annaksin ära kas või kõik. Ainult Salme hõberublast ja taadi vaskkopikatest oleks mul kõige rohkem kahju.»

Murrumeestele polnud tarvis midagi seletada, sest põllelappimine Punamäe all Villemi ja Tiina pulmas oli just vana Juljuse vaskkopikate tõttu kogu kihelkonnas kuulsaks saanud.

«Ja lelle Eeduardi paberrahast kõige vähem?» küsis Villem.

«Jah!» vastas Tiina.

«Nende seinte vahel on sõbrad sagedasti koos käinud ja isekeskis aru pidanud, kuidas sakstele itsi teha,» jätkas Villem, kui Tiina, pliidi juurest ära tulnud, meeste keskel oli istet võtnud. «Sa kartsid, et me hakkame täna pudelisse vaatama. Tõsi, teinekord on siin suutäis viinagi võetud, aga just sellest toast lahkusid ühel varakevadisel ööl külamehed kindla nõuga mõisale teed enam mitte sillutada.»

«Sa pole mulle sellest varem hinganudki,» ütles Tiina kohkunult.

«Oled nüüd minu naine ja pead kõik teadma,» vastas Villem.

Kuid vana murrumees, kelle kõrval Tiina istus ja kellele naise rahutus ei jäänud märkamata, ütles:

«Ära karda, noorik, meie tänane jutt ei ole pikk ja kurja nõu ei hakka me ka pidama. Täna näitab iga mees teoga, mis ta sõnad maksavad.»

«Kellele te seda korjandust siis teete, kes see hädaline on?» küsis seepeale Tiina.

«Aadumäe Jüri,» vastati talle mitmest suust.

Tiinale meenus, kuidas Anu, kui nad kahekesi maanteel mehi ootasid, oli ikka kurtnud ja kahetsenud, et ta

polnud Silva Johannesega seltsis Venemaale läinud. Ja kuna Jüri oli see, kellele ta oma raha kõige vähem oleks keelanud, kellele ta vahest isegi Salme hõberubla ja taadi vaskkopikad ilma kahetsemata oleks võinud anda, siis ütles ta nüüd nagu pettunult:

«Mis juttu te räägite, Jüri on ju Siberis.»

«Jah, Siberis,» vastas Villem. «Kuid et tal kergem oleks sealt ära tulla, selleks peamegi talle raha saatma.»

Vaikuses, mis järgnes Villemi sõnadele, avasid seitse murrumeest oma raudadega tengelpungad ja varsti visati üksteise järel lauale suuremaid või väiksemaid hõbemünte, nõnda kuidas kellegi süda lubas ja rahakott kannatas. Kuid seda ei tehtud vaikides ega nohisedes, vaid nii mõnigi mees, visanud oma veeringud lauale, hõikas valjusti!»

«Töömehe jalg peal!»

«Ja sina annad kõik, peale taadi vaskkopikate ja Salme hõberubla?» küsis Villem, kui seitse murrumeest oma osa olid lauale visanud.

«Jah,» vastas Tiina. «Seda on rohkem kui viisküm-mend rubla.»

Nõnda ütles ta vaikselt ja lihtsalt, kuigi need olid matusesõnad kõigile ta noorikupõlve esimestele lootustele ja unistustele.

Jah, need olid matusesõnad, aga alles siis, kui murrumehed olid ära läinud, kuulis Villem esmakordselt, mida kõike Tiina oli igatsenud. Ta polnud uskunud, et Käba Antsu, vana külakarjuse tütrel Punamäe alt — tagasihoidlikul Tiinal oli nii palju unistusi ja soove. Ta kuulas ja imestas, et mõnedki neist võisid olla nii tarbetud ja lapsikud. Kuid mida rohkem neid Tiina suust kuuldavale tuli ja mida tarbetumad või lapsikumad need karmi meelelaadiga mehele näisid, seda paremana tundus talle naine, kes kõigest oli loobunud pahanduseta.

«Sa oled mul hea naine,» ütles ta viimaks. Ja siis otsekui selleks, et naist veelgi paremana enda kõrval näha: «Küllap himustas su süda mõnda seelikuriiet ja pearättigi?»

«Küll vist,» vastas noorik, pöörates näo kiiresti kõrvale, et Villem ei näeks ta silmi, kuigi neis polnud ei

pisaraid ega suurt kurbust, kuigi seal oli vaid õrn naiselikkus oma heitlevate soovidega. Ning siis noore armastava kaasana, kes suhtub mehe sõnadesse rikkumata usaldusega: «Eks sina pea teadma, mis õigem on.»

Nõnda lõppes nende jutt sel õhtul. Villem, kes oli kartnud naise jonni ja vahest isegi pisaraid, jäi rahule. Ent seda suurem oli kohkumine, kui ta varavalgel ärkas, et kalastama minna: Tiina silmad olid lahti. Ei kunagi varem polnud ta näinud oma naise silmi säärastena! Need olid liikumatud, vaatasid teda tardunult ja kurvalt. Kas ta tõesti selle raharäbala pärast kannatab? mõtles Villem. Kas ta oli tõesti kogu öö ärkvel?

Ja nüüd algas ainulaadne kahekõne.

«Tiina!» lausus Villem. «Kas sul on veel meeles, kuidas sa ütlesid, et elus tuleb kõigest läbi minna, nii paksust kui vedelast?»

Tiina ei vastanud ega liigutanud end

«Tiina, mis sa ometi mõtled? Mis sul viga on?» küsis Villem uuesti.

Aga Tiina silmad püsisid endises tardumuses, pilk ebamäärane ja äraolev.

«Selle voodi-tühja me ostame sellegipärast,» ütles Villem üsna valjusti ja lohutavalt.

«Mis sa räägid?» küsis Tiina nüüd alles ärgates.

«Kas sa magasid?»

«Jah.»

«Kas kogu öö?»

Tiina ei vastanud kohe. Viimaks ta ütles, palged unest õhetamas ja ilmega, nagu oleks ta süüdlane:

«Sa Villem ei teadnudki veel, et ma magan lahtiste silmadega?»

Ei, seda nägi Villem tol varahommikul esimest korda. Ja esimest korda kuulis ta rahvasuus valitsevast arvamusest, et need, lahtiste silmadega magajad, surevad noorelt. Villem ei uskunud seda, kuid ometi käis ta südamest mingi valus tunne läbi.

8

Rendikontrahid keelasid talupoegadel linakasvatamise kas hoopis või kui erandjuhtumil seda lubasidki,

siis väga piiratud ulatuses. Rendikohapidajad, kui nad ei tahtnud alasti jääda, kasvatasid lina salamahti. Seda oli siis tehtudki elupõlved, hoolimata sellest, et sageli tõi see kaela suuri pahandusi mõisaga: trahvirahasid, uusi teopäevi, rendikõrgendust ja isegi kohalt väljatõstmisi. Viimastel aastatel seisis aga talupoegadega sõlmitud lepingutes mõisa selge ähvardus: kui rentnik kasvatab omavoliliselt lina, siis on mõisal õigus nõuda selle üleskündmist, või laseb ta seda teha rendikohapidaja kulul, kui see peaks tõrkuma seda ise tegemast. Ning oli ette tulnud juba neidki kordi, et mõis talupoegade linamaad tõepoolest oma meestega üles kündis.

Sohilapsena tärkas selgi kevadel lina renditalunike nurmedel, teedest kaugemal, kuhu võõra silm ei ulatanud nägema; ribadena ja lappidena kõrsviljade keskel, kaunviljade vahel, iseäranis aga rukkipõldude sees, kuhu mõrtsukalik talv oli löönud hirmsaid haavu.

Pole teada, kas keegi kaebas või saadi mõisas mõnel teisel teel nendest varjatud linamaadest hais ninna, kuid ühel kuumal juunikuu päeval nägi üks kui teine rentnikest mõisaametnikke endi põldudel hulkumas, nagu oleksid nad sinna midagi ära kaotanud. Valitseja Nurm, metsaisand Puuralt ja mõisakirjutaja Hollendorf, kes alles kevadel koha peale oli tulnud, algasid oma luurekäiku Marekannult, kus peale laste kedagi kodus polnud, käisid seejärel läbi Eelguse Mihkli nurmed, ilma et nad Mihklit ennast oleksid tülitanud ja sattusid sealt kaugemale minnes külavaheteel vana Kobina Madisega kokku. Mees peeti kinni ja valitseja küsis Madiselt pikemat juttu tegemata järsult:

«Noh, vanamees, ütle kui palju sa tänavu lina külvasid?»

«Põud! Põud on, valitsejahärra,» vastas selle peale kõva kuulmisega Madis nõnda valjusti, et need sõnad kajasid sel vaiksel suvehommikul nagu appihüüd, mida oleks pidanud kuulma isegi suur jumal oma taeva sinitroonil.

Valitseja, kellele tuli meelde, et Madis harilikku juttu ei kuule, kõrgendas tublisti häält.

«Ma ei räägi põuast,» ütles ta vanamehele lähemale

astudes. «Ma küsin ainult, kui palju sa tänavu lina maha tegid, tiinu või kaks?»

«Lina?» küsis pärast mõningat vaikimist Madis, kes kord juba mõtles, et teeb end täiesti kuulmatuks ja muudkui räägib sel ajal mulgust, kui teine pärib aeda.

«Jah, lina,» kordas valitseja. «Parunihärra tahab teada saada.»

Kolm-neli päeva tagasi, ühel varahommikul oli Madis linamaad vaatamas käinud. Nagu paljudel teistel, nõnda oli see temalgi tänavu rukkipõllu sees. Sel hommikul oli taim alles oma nina mulla seest välja pistnud. Ja Madis, kelle kõverad põlved ei andnud nõtkuma ega selg painduma, oli langenud oma linamaa servale põlvili, nagu alati, kui ta ees oli nurm vasttärganud taimega. Imeselgesti tuli nüüd vanale Madisele see hommik meelde: madal päike, taevas ei pisematki pilveraasu, ja lugemata hulk linataimi, igaühel neist särav kastepiisake turjal või nina otsas. Aga tulikuum päev seisis jälle ees! Põllupind pakatas, viljad olid kõrbemise ohus. Ja Madis ütles valitsejale sedasama, mis ta tol hommikul oma linamaa serval põlvitades oli mõtelnud:

«Ei mul ole teda palju, kui nälg sügisel kere sirgeks tõmbab, siis ikka surisärgi ja tüki riiet silmade peale peaksin saama.»

Nii ta vastas, vesistes raugasilmades karm tuluke, täis põlgust ja uhkust.

«Künnad üles?» küsis valitseja.

«Ei,» vastas Madis.

«Künnad üles,» kordas valitseja, aga nüüd ei olnud see enam küsimus, vaid käsk.

«Ennem läheb vares valgeks,» vastas Madis pead väristades.

«Mees, sa peaksid ka kontrahti tundma,» ütles valitseja ja tegi nende sõnadega minekut.

Teisel päeval käiski külasid mööda käsk: lina tuleb kõigil üles künda. Ja kuigi mõisa poolt selleks oli kolm päeva aega antud, torkas vana Koogu Andres, see maavits, oma harkadra terava nina juba sama päeva õhtul õrna linataime alla. Oh jumal, kui paljukest temalgi seda oli, ainult seesama kitsas ribake oavagude ja

odratüki vahel. Küllap oli siin temagi mõnel hommikul taime tärkamise ajal põlvitanud, oma mõtteid mõlgutanud ja oma lootusi hellitanud. Aga nüüd pole muud, kui pööra kummuli. Ei lasta teil kasvada ülespoole, kus on valgus ja päike, siis kasvage maa sisse, kus teid ei näe mõisa kade silm, kus te pole okkaks üleaedse südames: ei lubata teil kasvada linaks, siis kasvage ussideks, roomake igale poole laiali, sisisege, salvake...

Aga sel ajal, kui Andres niimoodi mõeldes oma linamaad kündis, seisis Priidu, tema üleaedne, põllupeenral ja muigas suunurkadega. Priidu lootis, et ta juba homme-ülehomme võib seista mõnel teisel põllupeenral ja muiates pealt vaadata, kuidas Mihkel Eelgus, Marekannu August või Maunus endigi linataimi maa sisse künnavad. Või ehk polnud need kolm, kes Villemi ja Tiina pulmast tulles temaga seda kurja nalja olid heitnud, kevadel lina külvanud? Oo, Priidu teadis, et nad olid külvanud, ja hoopis rohkem kui tema üleaedne Koogu. Ainult seal ei tohi ta nii lähedale minna ega nii avalikult muiata nagu siin, oma üleaedse põllupeenral, kus ta midagi kartmata võis Andrest ühel hoobil nii naerda kui lohutada.

Kuid Priidu lootused ei kandnud sedapuhku vilja. Juhtus nõnda, et ta hakkas neis kahtlema juba samal õhtul. Ei olnud Andres veel oma kündi lõpetanud ega Priidugi veel tema põllupeenralt lahkunud, kui metsast Andrese toa tagant tulid nähtavale Lõokesed, kolm venda: Taavet, Tanel ja Jaagup — kõik mehed nagu metsapullid. Taavetil ja Tanelil olid turbalabidad vartpidi õlal, Jaagupil käe otsas kirves. Vennaksed tulid Kukesoost, kus nad mitu päeva järjepanu turvast olid lõiganud. Nendele oli mõisa käsk uudiseks. Ja kui nad nägid, missugust pöörast tööd Andres ise oma linamaal tegi ning seejärel kohe kuulsid, missugune laul külas lahti on, läksid nende kõigi kolme harjad sedamaid tulipunaseks. Väsinud ja näljaste Lõokeste suud avanesid hirmsaks vandumiseks. Kuigi Priidu, see sabaliputaja mõisa ees, seisis kõike pealt kuulates siinsamas, ei kardetud ometi ütelda, et mõis on sada korda hullem kui linna tüdrukutemajad — miks ei ole siis keegi sellele siin veel punast kukke räästasse torganud. Aga vähe ei saanud

Lõokeste käest võtta ka vaene Andres, kes orikärmena oli asunud mõisa käsku täitma. Ja kui Lõokese Jaagup, kes oli Andrese kaevust vahepeal pangetäie värsket vett välja vinnanud, vennakseid jooma kutsus, nagu see oli olnud kõigi kolme palavaks südamesooviks Kukesoos, kus oli mitu öödpäeva lääge rabaveega janu kustutatud, vastas talle Taavet:

«Niisuguse mehe kaevust mina ei joo!»

Ei puudunud palju, et Taavet ja Tanel, kes olid ühel arvamisel, oleksid keelanud Jaagupilgi Andrese kaevust joomise.

Andres jätkas kündmist, pomisedes endale vahetevahel midagi habemesse.

«See ei ole töö ega midagi; kogu sinu elu pole parem kui koeraokse,» ütles talle Tanel.

Andrese pomin langes habemest tumedana vagudesse, kus peeti tuhandete linataimede peiesid, kuhu mees sel päikeseveerul mattis oma särke ja pükse. Keegi ei saanud selget aru, mis ta vastas, keda ta siunas: ennast, mõisa, julma kontrahti või Lõokesi. Noh, mis teid, Lõokesi, rääkida, näis kõnelevat ta vaevatud turi ja alandlik kukal; teil pole härraga kontrahti ega midagi, elate nagu linnud...

Kuid see, et mõis pärast vana Lõokese surma keeldus poegadega rendilepingut uuendamast, ei olnud vendadele mingiks õnnistuseks. Neil puudus elamiseks seegi nigel seaduslik alus, mida teised rendilepingu näol omasid. Mõis võis neid igal kellaajal välja tõsta, ja ainult tänu asjaolule, et Taube seni nende asemele kohasemat rentnikku polnud leidnud, elutsesid nad veel praegugi, neljandal aastal pärast isa surma, omal vanal pesapaigal. Ja kallis oli poegadele see vana pesapaik, nõnda kallis, et siis, kui nad ühel päeval — ja see oleks olnud kõige õnnetum päev nende elus — oleksid pidanud ruumi tegema mõnele teisele, siis varsti oleks saanud tuul nende mahajäetud eluasemel tuhka keerutada. See oli kõigile teada ja see oligi põhjuseks, miks parun Lõokeste asemele uut rentnikku ei leidnud, kuidas ta seda ei tahtnudki.

«Poisid, ka meil on lahmakas lina maas,» hüüdis viimaks Taavet, kes oli vendadest kõige vanem. «Nüüd pole

muud kui koju ja olgu juba täna õhtul parajad malakad hakkama pandud.»

Nende sõnadega jätkasid Lõokesed oma teed.

Aga kaikad ja malakad pandi hakkama mujalgi. Seda tegi Eelguse Mihkel, seda tegi Maunus, seda tehti ka Marekannul. Ja isegi vana Kobina Madis, kes oma linast lootis surisärki, kandis linamaa servale rukki sisse käepäraseid kivimuhkaraid. Kaks päeva ootasid renditalupojad küladesse mõisa väge, kes nende linamaid tuleb üles kündma. Kolmanda päeva hommikul see juhtuski, ent teisiti, kui oli kardetud.

Teisiti, kui oli oodatud, tuli ka Võhunõmme moonakatele valitseja käsk minna külasse rentnike linamaid kündma. Seisti jälle härjatalli ees vankrite juures ja oodati nagu alati, millal kubjas või valitseja tuleb välja tööd juhatama. Seekord tulid sundijad kahekesi mõisakontorist, kuna harilikult sel varasel hommikutunnil kumbki neist tuli oma toast. Tulid küll kahekesi, kuid rääkima hakkas täna kubjas Einberg. Võtnud istet suurvankri redelil, kus nii mõnigi moonameestest kükitas, algas ta oma juttu mahedamalt kui muidu.

«Täna annab valitsejahärra niisuguse tükitöö, et meeste kont aina naerab,» ütles ta ning pidas siinkohal vahet, otsekui moonakate hurraahüüdeid oodates. Hetke pärast jätkas ta, vaimustusega, mis pidi ka tuimemast tuimemale külge hakkama: «Lähete külasse, künnate seal mõned linamaad üles ja olete lõunast õhtul.»

«Linamaad!» urises Ronk Madis, kes kupjale kõige lähemal istus. «No mis kuradi töö see on?»

Aga Kanne Jaan küsis:

«Kas külameestel on siis lina alles külvamata?»

Ja Andres Rammus:

«Mis ajast mõis on hakanud külale teopäevi tegema?»

«Küll nad teevad need päevad mõisale veel kuhjaga tagasi,» vastas Einberg meeste naeru tähele panemata. Kuid sellega oli mehikese tarkus ka otsas.

«Ahaa!» kostis mitmest suust talle vastuseks.

«Saate lõunast õhtule, võite teha mis tahate,» ütles nüüd valitseja. Ka tema pidas vahet, kuid selleks, et mõis odavamalt välja tuleks.

Moonameeste huultel oli tumm, kangekaelne vaikus.
«Ja pealekauba,» jätkas valitseja, «saab iga nina rubla raha, terve rubla.»
«Ahaa!» kostis nüüd jälle moonameeste suust. Ja keegi hüüdis küsida:
«Ehk aga parun pakub rohkem?»
«Tuleb laupäeva õhtu,» pani valitseja oma viimase trumbi välja, siis antakse meestele viina niipalju kui kulub.»
Mart Rammus sülitas ja lausus seejärel kohe:
«Küll aga lähevad sakstele need külameeste linad kalliks maksma!»
«Mis te, mehed, veel kuulate, asuge aga rakendama,» õhutas kubjas.
«Kas kubjas ise tuleb kaasa?» küsis nüüd Ronk Madis.
«Ikka kaasa,» vastas kubjas, kes Ronk Madise küsimusest arvas juba kuulvat meeste nõusolekut. «Kuhu te seal ilma minuta oskategi minna.»
«Kas võtad talumeeste käest mantli ise vastu või lased meile anda?» päris Ronk Madis edasi. Ja sedamaid järgnes sellele teisigi küsimusi, täis kurja sappi ning mõru pilget, mis ei kõnelnud nõusolemise keelt. Siis korraga viskas Andres Rammus märsi üle õla, küsides:
«Kas mõisal meile täna teist tööd ei olegi anda?»
«Kündma lähed!» vastas valitseja rõhuga ega tuletanud nüüd enam hõbeseeklit või viinasuutäit meelde.
«Kündma küll, aga mitte teiste inimeste tööd-vaeva hävitama,» vastas Andres.
Kuid sedamaid küsis ka kaksikvend Mart:
«Kas mõisal meile teist tööd ei olegi anda?»
«Minge, minge teie kaks kangekaelset ja tuima sõnni,» ütles valitseja, lootes, et pärast kaksikvendade lahkumist jäävad teiste meeled taltsamaks.
«Mehed, lööme sarved seina!» hüüdis Andres astuma hakates.
«Lööme sarved seina!» ütlesid ka Mart Rammus, Ronk Madis, Kanne Jaan, Silva Pärt, Mart Hein, Jüri ja Juhani isa, ning isegi põdur ja alati viinanäljane Raas Otu.
«Sarved seina!» kordasid ka teised. «On tulnud aeg!»

Siis mindi mõisaõuelt ära, peale Raas Otu, kes teistele nägemata talli poetus. Mindi ühes käras ja tropis. Ja nagu nad läksid kõik üheskoos, nõnda ei kahelnud neist keegi, et leib nende märssides oleks kisendama hakanud, kui nad täna oma käe oleksid pannud selle musta töö külge, kui nende jalg oleks läinud hõbeseekli eest sõtkuma oma vendade — talupoegade töövaeva.

Aga Raas Otust, sellest põdurast, kes end teistele nägemata talliväravatest sisse poetas, ei olnud meest sarvi seina lööma. Kui ta pärast meeste lahkumist taas kupja ja valitseja silma alla sattus, siis oli mehikese kogu vaprus nagu käega pühitud. Pealegi räägiti temaga, kes ta üksinda oli jäänud nagu karjast hälbinud lammas, nüüd sootuks teistsugust keelt.

«Kas sina kuulud ka nende põletajate kilda, kes praegu mõisaõuelt suure kisaga minema läksid?» küsis valitseja.

Kuule nüüd, Otu, mis sinu käest küsitakse... See on ju õel tänitamine, halastamatu nagu põuapäike, ja see torkab, see kõrvetab, see nõelub, see peab oma kuuma pulmapidu sinu, viletsa pealael sellepärast, et sa oled üksinda. Aga need teised, keda nüüd seljataga ristitakse küll mässajateks, küll põletajateks, olid sinu sõbrad, kõik mõnusad mehed. Põletajad! Nemad? Iga päev nad rügavad tööd teha, koguvad teile varandust; nemad, rakkuskäed, on ehitanud teile peavarju, aga teie, kuradid, nimetate neid ikka põletajateks. Kas sa ei ütleks sõnakese või paar oma sõprade kaitseks? Haara hanguvars pihku, röögata nõnda, et nad põgenevad ja su hinge rahule jätavad. Ent tallmeister Otu ei tulnud sellega toime. Ta vastas pilku tõstmata, nohisedes:

«Kuhu minul minna, hobused tahavad ju sööta ja joota.»

Sellega oli ta kogu aeg endamisi vabandanud oma lahkulöömist sõpradest, aga küllap seda praegu kõlbas siin öeldagi.

«Pane siis paar ette,» käskis valitseja. Ei sõnakestki enam endistest lahketest lubadustest. Ent andke tõele au: ei rublatükk ega viinasuutäis poleks Raas Otu rasket südant kergemaks muutnud. Kõike, mis ta nüüd tegema

pidi, tegi ta ainult sellepärast, et mehisus oli talle selja pööranud. Valutava südamega rakendas ta hobused ja valutava südamega aitas ta kupjal ka adra vankrile tõsta.

Mõis ei tohtinud ega saanudki oma otsusest taganeda. Kes oleks kuulnud, et vägivald hakkab end ise eitama. Ometi oli Raas Otu talli poetudes lootnud, et nüüd jääb kõik soiku. Aga võta näpust! Kui ta valitsejale oli ratsu saduldanud, läks sedamaid sõit küla poole lahti. Mõisa suurvanker! Ainus! Ja selle ees ratsutas valitseja, rahutu ning tusane. Oli kavatsetud külasse saata oma kümmekond vankrit, mõeldi minna suure väega, taludesse raginal sisse sõita ja juba lõunaks kogu külas, kõikjal, kus haljendas lina, must maa haigutama jätta. Nõnda oli kavatsetud ja asja edukaks läbiviimiseks olidki välja mõeldud meelitused. Kuid isegi see ei aidanud, et lubati viina anda niipalju kui kulub. Isegi see mitte, nagu oleks Võhunõmme kogu moonakatepere korraga karsklasteks hakanud.

Valitseja kiirustas ja mõisa suurvanker kihutas ebatavalise kolinaga mööda külavaheteed, kuni viimaks peatuti Marekannu väravas. Siin olid ainult lapsed kodus. August viibis jälle lubjavooris ja Pelle, tema hakkaja vaimuga naine, töötas parajasti kesapõllul, kus ta anneukupõõsaid kitkus. Ta ei kuulnud mõisa suurvankri mürinat ja märkas kodu poole vaadata alles siis, kui kuulis kesapõllule jooksvate laste kisa. Pelle, kes oli kaheksandat kuud rase, haaras sülle hunniku anneukkusid, et oleks lehmale lõuna ajal midagi ette anda ja hakkas lastele vastu ruttama. Talle oli selge veel enne, kui ta laste jutust aru sai, et nüüd on mõis oma kündjatega platsis, kui just et tuli pole juhtunud väikeste käes lahti pääsema.

«Mis te ulute?» hüüdis Pelle juba eemalt kaugelt.

«Meie lina ... Lina ...» seletas ta kõrv laste vastuhüüetest.

«Võtnud kivid kätte,» kurjustas Pelle. «Muidu on teid küll pildumas.»

Pelle tegi oma südame kõvaks ja kõrvad kurdiks. «Mis te ulute!» kurjustas ta veel korda paar, kuni lapsed oma nutusegase kisa lõpetasid. Pelle süda pidi nüüd kõva olema. August polnud tahtnud täna lubjavoori

minna, kuid just tema, Pelle, oli siis öelnud, et mingu aga, küllap ta siin kodus üksindagi aegu saab — kas pole ta juba varemgi vangileiba maitsnud. Muidugi, seda viimast oli ta Augustile meelde tuletanud naljatoonil, et mehel oleks kergem oma lubjavoori minna. Ent kui ta nüüd koju jõudis, anneukud prantsatades maha viskas ja mõisamehi paari hobustega ja suure adraga endi majaesisel linamaal tammutamas nägi, siis ei tundunud Pellele selles mehele hüvastijätuks öeldud lauses enam naljanatukestki olevat.

Pelle mõistis, et mehed olid rakendamise alles lõpetanud ja et nüüd iga silmapilk võidakse adranina mulda vajutada, kuid küsis siiski, kätt päikese pärast silmadele tõstes:

«No mis te vahite seal, lõuad lõunas, et ei künna?!»

Nõnda hurjutati mõisapõllul töölisi, kes juhtusid söögiaega igatsedes päikest vaatama.

«Kohe hakkame peale, Pelleke, kohe, Pelleke,» vastas kubjas ja asus ohje adra käsikurgede külge siduma.

«Tõmba aga siis takka,» vastas Pelle.

Ei loodetud Marekannul linast surisärki ega rätti silmile, kui algab viimne teekond Konnakõrve, aga seda rohkem vajati siin palakaid algava elu tarbeks. Oli neid praegugi näha ümber tare põõsastel kuivamas. Ja Pelle silmade ees tantsisid valged laigud, kui ta pimedasse rehetuppa jooksis. Siin oli jahe. Nööriga parte külge seotud korvis loksus pahuralt kana, kes hauduma kippus. Kuid Pellel ei olnud praegu aega loksuja jaoks. Ta kükitas ja, lapsi kogu aeg eemale tõrjudes, tõi kirstu alt nähtavale kirve, terava nagu tuli.

Kui ta sellega linamaa juurde ruttas, hakkas suur ader parajasti nende lina kummuli pöörama. Pelle nägi, kuidas taamal keset linapõldu valitseja oma ratsut tantsitas, rahutut hobust kord ühest, kord teisest ratsmeharust tõmmates. Maailm Pelle silmade ees lõi korraga mustaks nagu vagu adra taga.

Raiu, Pelle! näis kisendavat see vagu. Raiu, Pelle! hüüdsid linataimed, mis adra nina ees kummuli langesid ja hobuste jalge all mulda sõtkuti. Raiu, Pelle! Lõõ, Pelle! kuuldi põõsastel kuivavaid palakaid ja helendavat päikesepaistet kisendamas.

«Ärge uluge!» ütles Pelle hambaid suus risti pigistades lastele veel kord, tormas siis hobuste ette ja hakkaski oma tuliterava kirvega raiuma. August ei lubanud Pellel seda kirvest pinumaal tarvitada, aga siin ei olnud tegemist haokubudega, siin Pelle, kes varemgi oli vangileiba maitsnud, raius mõisa rakendust.

«Tõmba takka!» kordas Pelle, kui ta roomad ja rinnuserihmad oli katki raiunud.

«Sa kurat inimese nahas!» kuuldus samas ta selja taga vandumist. Pelle pööras ringi ja nägi ratsut valitsejaga endale lähemale tantsisklevat.

Lõõ, Pelle! kisendas kogu elu Pelle vere kaudu. Ja naine tõstis uuesti oma tuliterava kirve, kuid enne kui ta lüüa sai, tõmbas valitseja ratsu kõrvale ja kihutas tuhatnelja lubjavabriku poole. Jooksujalu põgenesid ka mehed adra tagant, kui Pelle neile ülestõstetud kirvega lähenes. Nüüd talutas naine hobused linamaalt adra eest ära. Ja alles siis, kui ta nad suurvankri külge oli sidunud, võttis ta pinumaal suurel raiepakul istet ning hakkas nutma, oma laste linavalgeid peakesi armastusega paitades.

9

Marekannult kihutas valitseja otsejoones üle külameeste põldude lubjavabrikusse. Ja kuigi ta vabrikukontoris oma ärritatud jutud kõnetraadiga maha ajas kord saksa, kord vene keeles, sai ometi kogu vabrik peatselt teada, mis hommikul mõisas ja hiljem külas oli juhtunud. Mis puutub aga mõisa kavatsustesse, siis neid ei olnud kuigi raske aimata. Pealegi ei teinud valitseja, kes Pelle kirvetera eest oli põgenenud, neist saladust. Pärast kõnelust kreisipolitseiga oli ta oma julguse tagasi saanud ja isegi hoopleb sellega, missugune saatus vastuhakkajaid külas ootab. Ja mitte ainult seda hullu naist, kes mõisa rakenduse katki raius ning hiljem talle ülestõstetud kirvega kallale tormas, vaid kõiki teisigi, kes tõrkusid oma linamaid kündmast. Oodaku, oodaku nad nüüd! Õnneks ei ole Võhunõmme mingi metsatagune kolgas. Peetagu meeles, et linnast on siia kahe tunni tee, ainult kahe tunni tee. Küll saavad tunda nüüd needki, kes teetegemisel oma sõrad vastu ajasid!

Pärast seda, kui see kõik lubjavabrikus teatavaks oli saanud, tuli Villem paemurrust ära.

«Tead sa, Tiina, mis Pelle tegi?» küsis ta kohe tuppa astudes.

Villem oleks hea meelega tahtnud esimene olla, kes sellest Tiinale räägib, kuid naine oli juba mõndagi kuulnud.

«Mina küll sellega hakkama ei oleks saanud,» vastas ta mehele.

«Mine tea, kui sinulgi oleksid lapsed,» ütles Villem.

Tiina vaatas maha. See oli esimene kord, kus nad oletasid, et ka neil oleksid lapsed.

«Mine külasse,» jätkas Villem, enne kui Tiina omalt poolt midagi jõudis arvata. «Mine Maunusele ja ütle, et nüüd on külasse oodata nööbimehi ja nuutmeistreid linnast. Kui palju neid tuleb, kes seda teab, aga valitseja andis juba tellimise sisse.»

«Ja mis ma veel ütlen?» küsis Tiina, kes hakkaski kohe end külasseminekuks seadma.

«Ütle, et Villem jäi koju — jämedamaid haavleid padrunitesse puistama,» vastas mees.

«Sa ei naljata?»

«Ei,» vastas Villem. «Või arvad sa, et Pelle üksinda oma kirvega need nuutmeistrid külast välja ajab?»

Villem lausus needki sõnad järsult, nõnda nagu ta Tiinale veel kordagi polnud vastanud. Ja Tiina teadis, et mees oleks veelgi järsemaks muutunud, kui teda oleks nüüd hoiatama või keelama hakatud.

Süda täis ärevust ja rahutust, ruttas noor naine teele. Just Villemi viimastena öeldud sõnad kiirustasid teda. Kuid näis, et külas juba aimati, mis tulemas on. Mehed olid nurmedelt koju tulnud. Naised ja lapsed olid käinud neid sealt kutsumas. Lugu sellest, mis oli juhtunud Marekannul, rändas kiiresti ringi, käis süust suhu, haaras terveid külasid, tungis kulutulena üksildastesse kõrvenurkadesse ning algas kõikjal küsimusega: «Kas teate, mis Pelle tegi?»

No on see aga alles naine! Sellega, mis tegi Pelle, oleksid ehk veel hakkama saanud Lõokesed kolme peale kokku! Pelle tõstis kirve, kihutas mõisasulased põllult minema. Pelle raius puruks-näruks mõisa rakenduse.

Mõisa sahk, suurvanker ja hobused on praegugi Marekannul. Mõisas ei ole mehi, kes julgeksid minna neid sealt ära tooma.

«Hõissa Pelle!» ütlesid inimesed.

«Hõissa Pelle!» hüüdis isegi Rätsepa Jäss, kelle vastu seesama naine oma meest kaitstes kunagi oli kirve tõstnud. Ja nagu lähedased naabrid, nõnda tuli uudishimulikke kaugemaltki, teistest küladest ja üksildastest kõrvenurkadest, kes oma silmaga tahtsid näha mõisa katkiraiutud rakendust ja sahka, mis seisis hirmsa tapariistana Marekannu linamaas, kolmesüllane must vagu järel haigutamas. Niipaljukest jõudsid nad künda, kui Pelle oma kirve tõstis. Inimesed heitsid pilgu selle musta vao põhja ning sealt tõusis nende südamesse viha, mustem kui see vagu.

Aga Pelle oli sellesse vakku teistest sügavamini vaadanud. Ja nüüd kartis naine, et viha lämmatab tema üsas selle uue elu, keda ta juba kaheksandat kuud oma südame all kandis. Kibeda peatäie raiepakul ära nutnud, tundis ta kohe sealt tõustes sees valusid. Ning käskides lastel sirbiga aiaäärtest mõisa hobustele rohtu ette lõigata, läks ta tagasi kesapõllule, kus teda töö ootas. Seal ta oli üksinda ja seal ei tarvitsenud tal oma oigeid maha suruda.

Kuidas Tiina ei rutanudki, oli Pelle mehine tegu Juulmanni Maunuse eraldiseisvas metsataluski juba teada.

«Kas Pelle on terve?» küsis Anu, kes oli minekul külasse.

Seda Tiina ei teadnud, ta ei olnud teel kellegagi rääkima jäänud, kartes kogu aeg, et hilineb sellega, mida Villem oli käskinud tal teatada. Ja kui ta nüüd ainsa hingetõmbega oli välja öelnud, et külasse oodatakse nuutmeistreid, jäi ta Maunusele suuri silmi otsa vaatama nagu laps, küsides:

«Mis teeb Pelle, kui teda minnakse kinni võtma? Kas ta tõstab jälle oma kirve?»

«Seda ei tea,» vastas Maunus. «Aga arvata on, et siis peab meist iga mees paraja käepärase pihku haarama.»

Päike oli juba pooles lõunas ja kellelgi polnud aega ega tahtmist pikemalt jääda juttu ajama. Ei räägitud kuigi palju ka silmalt läbi raiesmiku küla poole rutates. Vana Maunus käis naiste ees ja mõtles oma mõtteid. See oli hea, et mõisamehed olid hommikul sarved seina löönud. Kogu mõis ripub nagu küps õun oksal, raputa natuke puud ja ongi teine potsti maas. Kui ei oleks sõjaväge, tääke, rauda ega terast, mis seda ussipesa kaitseb! Aga küsi, kas on ükski saks naelagi oma kätega valmis teinud? Või midagi maa alt välja toonud? Kas ta külvab või lõikab? Palehigis oled sa, tööinimene, elupõlved oma sundijaid orjanud. Oled kõigega hakkama saanud, ainult ühe asja oled unustanud — oma kätelt ahelaid maha raputada. Aga seegi töö ootab tegijat ja sedagi tuleb sul, rõhutud tööinimene, ükskord teha, kui mitte palehigis, siis minugipärast kas või tules ja veres.

«Küll see päike aga kõrvetab!» ütles ta kuuldavalt.

Siis mindi jälle vaikides edasi, kuni teeni, kus naistel oli õige Marekannule pöörata, Maunusel aga, kes ütles end mehi minevat vaatama, enam kuigi palju ei jäänud õllekõrtsini astuda.

Kui Tiina ja Anu Marekannule jõudsid, viibis Pelle ikka veel kesapõllul, kuigi valud teda vahetevahel kõverasse kiskusid.

«Pelle, sa teed enesele liiga,» kartis Anu.

«Looma ei sunnita ka nõnda nagu sina ennast taga ajad,» ütles Tiina.

«Mis ma pean siis tegema?» küsis naine.

«Mine koju, Pelle,» vastati talle nagu ühest suust.

«Mis ma sealgi teen!»

«Heida asemele.»

«Kui valu tahab, saab ta mind sealtki kätte.»

«Su nägu hõõgub nagu raud tules,» ütles Anu, kes alles hommikul Maunusele ta väikeses sepikojas lõõtsa oli tõmmanud.

«Mu suu kõrbeb,» vastas Pelle, näolt ja kaelalt higi pühkides. «Vesi aina jookseb kogu aeg selga mööda alla, aga see ei tule tööst, seda teeb viha.»

«Sa pead ennast hoidma, Pelle,» ütles Tiina.

«Mitmes kuu on?» küsis Anu.

«Kaheksas,» vastas Pelle, kõverdades taas algavast valust suud, ja haaras mõlema käega kõrgest anneukupõõsast kinni.

«Ära katkesta end,» hoiatas Tiina. «Juhtub aga, et enneaegu . . .»

«Ega sellest midagi,» vastas Pelle. Ja visanud väljatõmmatud umbrohupõõsa teiste juurde hunnikusse: «Ehk ongi parem, kui ma ta täna siin põllul ilmale toon. Ma olen juba vangimüüride vahel olnud, ei ma tahaks seal . . . Kasvab üles, saab suureks, näidatakse alati näpuga, öeldakse: «Vangimajas sündinud».»

Nõnda rääkis Pelle, ja näis, et tal on oma jutuga tõsi taga, et ta isegi ootab seda, enneaegset sünnitust, mida Anu ja Tiina nii väga kartsid, mille eest nad teda hoiatasid ja hoida tahtsid.

«Jah, vangimüüride taha mind siit väljadelt viiakse nagu kõige hirmsamat metsalist,» ütles ta. «Peaks ainult August enne lubjavoorist koju tulema.»

Ja Pelle vaatas linna ning suure maantee poole, kas ehk pole mees juba koju jõudmas. Vahest oli avar vaade sellelt kesapõllult üheks põhjuseks, miks ta ei olnud nõus koju minema. Aga kui tulid uued valud, senistest tõsisemad, siis laskis ta end kahelt poolt toetatuna koju talutada. Ning kannatades vajus naine kogu riietega oma kehva sängi, oiates siin kuuldavalt sellepärast, et oli näinud õuelt läbi tuikudes oma laste silmis tumma ahastust ärkavat.

Silmapilgul, mil Maunus Ridaküla õllekõrtsi astus, oli seal väga vaikne. Siidirohka, ainult üks silm hädapärast lahti, tukkus leti taga nagu laisk õuekoer, kes ometi oma kohustusi päriselt pole unustanud. Kuna uksekell enam tükil ajal teda ei olnud tülitanud ning ainus külaline, kes ütles end olevat kivilõhkuja, endise agarusega oma leivakoti kallal nosis, polnud kõrtsmikul ta raskes heitluses unega teisi ega suuremaid abimehi kui kärbsed. Kõrtsi laealune sumises neist nagu mesipuu pereheitmise ajal. Ja sealt neid lendas sagetihti alla kõrtsimehe näole, kippudes tukkujale nii suhu kui silma. Maunus, kes siit oli lootnud mehi eest leida, lõi tühja kõrtsi astudes kahtlema, kas jääda Siidirohka tukkumist pealt vaa-

tama või kohe edasi rutata. Ja küllap ta oleks teinud viimast, kui poleks märganud kõrtsmiku ees letil «Ristirahva-Pühapäevalehte».

«Las ma vaatan korraks, mida need papid rahvale ette puhuvad,» ütles ta kõrtsmikule.

Aga kõrtsmik, kuigi ta oli unine, lõi oma pehme peopesa patsti ajalehele, nagu oleks ta tahtnud kärbest tappa, öeldes keelavalt:

«Ei enne tohi kui oled lasknud pudeli või kaks lauale panna.»

«No olgu siis nii,» arvas Maunus. «Hakka siin sinuga kohe hammaskooku vedama.»

Kõrtsmik kummardus rõõmuga pudelit võtma, aga külaline, kes kogu aeg oli vaikides oma leivakoti kallal nosinud, tähendas:

«Puhugu mis nad puhuvad, vesi on neil sellegi peale ahjus.»

«Ei tea mis poolest?» küsis kõrtsmik.

Mees, kes ütles end kivilõhkuja olevat, lõpetas nüüd söömise ja vastas:

«Ah mis poolest? Ma olin läinud pühapäeval Väike-Maarjas. Praost oli seal pärast jumalateenistust vallavanemad, vöörmündrid ja hädaristijad võõruspeole kutsunud. Noh, ja oli seal võõruspeol siis nõu peetud, kuidas issanda templit mässajate eest kaitseda. Et linnast sõitvat pühapäeviti kiriku juurde neid jalgrattamehi... Need sindrid ässitavat rahva üles. Ja mine tea, mis viimaks veel teevad — võtavad kätte, ajavad jumalamehe räästoolist kottigi...»

«Hingevaenlased!» ütles Maunus.

«Mis muud,» kostis võõras naerdes.

«Noh, ja kas oli siis meestele tukid pihku pistetud?» küsis kõrtsmik.

«Räägitud kolmekümnest revolvrist,» vastas kivilõhkuja. «Aga näe,» jätkas ta natukese aja pärast, «taldrikud, lusikad ja noad-kahvlid, mis sakuskavõtmise juures tarvis läinud, toodud kaupmehe käest laenuks, et kuidas sa oma riistu matside ette solkida annad.»

Nüüd oli Siidirohka juba korda paar Maunuse tellitud õlut rüübanud ja Maunus hakkas siinsamas leti ääres kõrtsmiku ajalehte silmitsema. Ta ei saanud seda kuigi

kaua teha, kui kõrtsmik ajalehe keskelt lahti lõi ja ütles: «Loe siit!»

Kirjutuses, mida kõrtsmik lugeda soovitas, räägiti Alatskivi mõisatööliste ülestõusu mahasurumisest. «Ligi üheksakümmend mässajat on juba vangi viidud,» teatas ajaleht ning hüüdis lõpuks varjamata rõõmuga: «Ei silk lähe soolas pahemaks!»

«Noh?» küsis kõrtsmik, kui Maunusel see kirjutus oli läbi loetud.

«Sa oled õigel teel, et sa teisi, neid kihvtitaimi, ei loe,» vastas Maunus, «Ristirahva-Pühapäevalehte» endast eemale lükates.

«Aga silk, see silk?» päris kõrtsmik edasi.

Sel silmapilgul vajusid Ridaküla õllekõrtsi Võhunõmme mõisatöölised, kõik ühes käras ja tropis, nagu nad hommikul härjatalli eest olid lahkunud.

«Ega nuutmeistreid veel näha polnud?» küsis Maunus kohe elavnedes.

«Või nii, kas soolalast on juba teel?» oli Siidirohka kahjurõõmsalt huvitatud. Talle ei olnud teadmata mõisatööliste hommikune vastuhakk, ta oli kuulnud sedagi, mis Marekannu Pelle tegi, kuid sai alles nüüd esmakordselt teada, et kõige selle tagajärjel oodatakse külasse politseiväge. Vastupidisel korral oleks ta ennist oma leti taga vaevalt tukkuma jäänud.

«Ei veel,» vastas Maunusele Mart Hein.

«Andke ikka aega, teistel tarvis püssid laadida ja mõõgad ihuda,» arvas Silva Pärt.

«See silk, see silk,» ütles kõrtsmik. «Ei tea kui palju neid siis ka tuleb?»

Mehed jäid vait. Viimaks vastas Rammusatest Andres:

«No nii palju ikka, et sinu vilets kõrts lüüakse mehi ja hobuseid puupüsti täis.»

«Mis sa räägid, poiss!» hüüdis kõrtsmik, kes oli lugenud, et seda on siin-seal varemgi tehtud.

«Tõsijutt!» kinnitas Maunus. «Kui tuleb roodu osa traguneid, kuhu neid siis mujale panna, ikka kõrtsi. Ja sina pead neid söötma ja sina pead neid jootma.»

«Vaata, kurat, mis see Pelle tegi!» ütles kõrtsmik, kuigi ta meeste jutus veelgi kahtles.

Vähe oli mehi, kes julgesid kõrtsmikule ta hüüdnime suu sisse öelda. Aga nüüd põrutas Andres Rammus:

«Vait, Siidirohka! Sinul pole õigust Pelle nime suhu võtta.»

«Joome Pelle tervīseks!» hüüdsid mehed.

«Hõissa Pelle!»

«Hõissa Pelle!» ütles oma laua ääres ka kivilõhkuja, kes ei olnud Pellet näinud ega teadnud, mis teoga ta hakkama oli saanud. Ta tõstis oma klaasi praegu üksinda, aga kui Maunus hetke paari pärast kõrtsist välja läks, istus ta juba teiste keskel: ka temal oli tekkinud tahtmine jääda mõisameeste kombel kõrtsi, kuni nuutmeistrid — olgu need siis tragunid või kasakad — siit mööda sõidavad.

Tundi poolteist või kaks pärast seda, kui Pelle igatsusest mehe järele oma kesapõllult pilgu linna ja suure maantee poole oli heitnud, nägi väike Vetkas, kes seisis lubjavabriku ringahju lael, taga Kehalat, Ristikünkalt, tolmupilve üles kerkivat.

«Tulevad!» hüüdis väikesekasvuline ahjukütja, kuigi ta praegu veel midagi peale kiiresti läheneva tolmupilve ei näinud. «Just praegu kihutavad Ristikünkalt alla.»

Ja natuke aega hiljem:

«Juba on Kehalas. Nüüd peeti hobused kinni. Küllap võetakse sealt va meie Pupp peale. Saab näha, kas pööravad Põrgusepa juurest alla. Ei, edasi põrutavad — Jaagupi poole.»

Kihutati suure ajuga. Varsti võisid mõisatöölised, kivilõhkuja ja Siidirohka kõrtsiakendest näha, et need polnud ei tragunid ega kasakad, vaid politseinikud. Viis või kuus meest, mõõgad süles, olid istet võtnud kahel vankril.

«See silk, see silk!» ütles Siidirohka, kelle meel jälle kergeks läks. «Sinna, nende vankrite peale, sünnib tagasisõidul nii mitugi vangi panna.»

«Ei tea, ega mina sinna vist ei mahu,» arvas kivilõhkuja. «Tuleb ikka hakata omal kahel jalal kõmpima.»

«Mis meie, mehed, nüüd teeme?» hüüdis seepeale Ronk Madis. «Kas lähme ja kaupleme endile kohad aegsasti valmis?»

«Lähme! Ega muud,» toetasid teda teisedki.

Ja sedamaid läksid kõik laialt naerdes kõrtsist välja, nii mõisatöölised kui kivilõhkuja, kes seadis oma sammud linna poole, kuna teistel oli nüüd kiire külasse minekuga.

Aga vankrid politseinikega kihutasid külas peatust tegemata otseteed mõisa.

«Küllap seal neid enne veel söödetakse ja joodetakse,» arvas Tanel Lõoke, kes sel ajal vendadega ja Maunusega Marekannu väravas seisis. Aga peale Lõokeste ja Maunuse oli siin näha teisigi, lähedalt ja kaugemalt. Peaaegu kogu küla oli kokku tulnud. Talu õu oli täis rahvast, nagu oleks siin peetud kes teab mis jootusid. Kuid paljud olid palja jalu, paljud ainult särgiväel, rinnad eest lahti; murrumehed lubjavabriku paemurdudest käisid siin ringi süngete nägudega, kulmupuhmad ja ripsmed kivitolmust valged, nagu oleks nende higi selle tolmu juba lubjaks põletanud. Keda Marekannu õuel näha ei olnud, see oli Pelle. Kõik talitused, tööd ja mured selles talus oli Toomatare Anu jõudnud juba endale võtta. Ta oli palakad põõsastelt korjanud, sea söötnud ja lastele suure tahke leiva küljest viilukaid kätte lõiganud. Seda viimast oli Anul kõige raskem teha; ta teadis, mida tähendab lastele see, kui oma ema asemel lõikab leiba võõras naine.

Laste silmis püsis tumm valu.

Päike kõrvetas.

Ja Pelle oigas . . .

«Kas pole veel Augustit tulemas näha?» küsis ta vahetevahel.

«On ju veel vara,» vastas talle Anu.

Ja Pelle oigas hambaid suus risti pigistades.

«Aga eks lõuna ole juba käes,» ütles ta, kui valud talle mahti andsid.

«Jah, lõuna on juba küll käes,» vastas Anu.

«Kuhu siis meie karjane täna jääb?» küsis Pelle.

«Karjasele saadeti sõna, et ta täna natuke viibiks,» vastas Anu.

«Kes läks sõna viima?»

«Tiina.»

«Kas märgati ka Antsule lõunaoodet saata?» küsis Pelle.

«Jah,» vastas Anu, kuigi ta päris hästi ei teadnud, kas oli seda kellelgi meeles olnud. «Ole rahul, Pelle, ära valuta sina oma südant.»

Aga Pelle käänas end kummuli ja ütles uuesti oigama hakates:

«Vaesed loomad peavad nüüd nende mõrtsukate pärast kannatama, parmude ja kärbeste süüa olema.»

Sel ajal, kui Pelle ja Anu niimoodi isekeskis rääkisid, nähti õuelt, kuidas vankrid politseinikega mõisaväravast välja sõitsid. Selle teate tõid lapsed jooksuga tuppa ja Pelle jättis oma oigamise. Kuid tuppa tuli nüüd naisigi. Need aga ütlesid:

«Ära karda, Pelle. Kogu õu ja kaasik toa taga on mehi täis. Ka mõisamehed, need, kes hommikul vastu hakkasid, jõudsid natuke aega tagasi siia.»

Pelle tõusis valu pärast huuli närides oma kehvas sängis istukile, vedas end põlvili voodi peatsisse, lükkas akna lahti ja hüüdis meestele õue:

«Meie kirves on rehetoas kirstu all!»

Pisut aega hiljem hakkas loksuja rehetoas ärritatult kaagutama — küllap oli kirveotsija seal pimedas oma pea vastu korvi löönud.

Ja Pelle, langedes asemele tagasi, naeratas.

Samal ajal oodati õuel põnevusega nuutmeistrite ja mõisaametnike päralejõudmist. Juba nähtigi nende mõõkade käepidemeid päikese paistel säramas, juba kuuldi vankripõrinat ja meeste hääli. Ja kui nad veelgi olid lähenenud, haarasid mehed Marekannu õuel oma malakad tugevamini pihku. Kui mundrikandjad jõudsid mõisa adrani, mis endist viisi ninaga linamaas seisis, karati vankritest maha. Oli ader üle vaadatud, mindi suurvankri juurde, mille külge hobused olid seotud. Vaadati üle rakendus, mille Pelle oli katki raiunud. Seda kõike tehti nõnda, nagu poleks rahvast Marekannu õuel olemaski olnud.

«Ei puudunud palju, et see hull naine oleks mu tapnud,» ütles valitseja, vaadates rihmaotsi, mida ta käes hoidis.

«Pole viga, meil on selle hullu jaoks käerauad kaa-

sas,» ütles mundrimeeste ülem valjusti, nõnda et kõik õuelseisjad seda pidid kuulma.

«Vennikesed!» naeris selle peale Taavet Lõoke, kes vendadega värava vahel seisis.

«Mis sa ütlesid?» küsis valitseja. «Korda, mis sa ütlesid.»

«Vennikesed!» kordaski Taavet. Ning samas vendadele otsa vaadates: «Poisid, ega te veri ei värise?»

«Ei värise,» vastasid vennad — Tanel ja Jaagup. «Hõissa Pelle!»

«Lähme vaatame, kus see hull naine on,» ütles mundrimeeste ülem.

«Vennikesed!» ütles nüüd Taavet Lõoke kolmandat korda. «Meid on rohkem kui teid ja meie malakad on pikemad kui teie mõõgad.»

«Lähme!» hüüdis mundrimeeste ülem ja lähenes väravale.

Aga nüüd tõusid vennaste tugevad kaikad õhku, kuhu nad jäid ähvardavalt rippuma. Nuutmeistrite ülem seisatas, vaadates selja taha.

«Valitseja, ole ometi korrakski mõistlik inimene,» lausus nüüd Maunus manitsevalt. «Vii mõisa hobused, vanker ja sahk heaga minema ja ära puutu inimestesse; sa näed küll, et nad on valmis teid kõiki jalge alla tallama.»

Politseinikud avasid püstolitaskuid, mis neil puusal kõlkusid.

«Seaduse ja keisri nimel!» hüüdis nuutmeistrite ülem. «Ärge segage ametivõimusid, minge laiali!»

Rahvas Marekannu õuel kogunes veelgi tihedamini väravate alla ja kiristas hambaid. Politseinikud seisid ikka veel paigal. Nad ootasid oma ülema käsku, peale Pupi, kes pidas end kõige kangemaks urjadnikuks maailmas ja tahtis praegugi oma julgust näidata. Ta astus ette ja tõmbas selleks käsku ootamata mõõga tupest, olles enne seda paljastanud hambad, nagu ta oli harjunud tegema kakluste ajal laatadel.

«Eest ära!» karjus ta uljana, täis usku keisri ja enda vägevusse.

Siis tõstis ta mõõga, sai aga vaevalt sellega keerutama hakata, kui Lõokeste malakad sõjariista ta käest

maha lõid. Vana Kobina Madis kargas Maunuse selja tagant välja Pelle tuliterava kirvega. Rahvas, kes kogu aeg oli vaikinud, tõstis kaugemal õuel häält, mis tekitas mulje, nagu oleks seal rasket tööd tehes hingeldatud.

Politseinikud haarasid revolvrite järele. Aga juba jooksis toa tagant kaasikust välja uusi mehi. Sealtsamast kostis ka esimesi revolvrilaske ja jahipüsside paugatusi, hakkasid lendama kivid.

«Anna!»

«Lööge maha!»

«Tehke nende hing õhukeseks!»

Seda, kes karjus, kes lõi, kes lennutas kive või tulistas, ei olnud nüüd enam kellelgi mahti vaadata, ei löojatel ega löödavatel. Aga seda nähti, kuidas nuutmeistrid revolvritest huupi tulistades oma vankrite juurde taganesid. Ja kui nad poleks olnud küllalt kärmed sõidukitele kargama ning põgenema, oleks nii mõnigi neist oma hinge jätnud.

Ent midagi ometi nad siia jätsid. Need olid käerauad, mis leiti pärast taplust Marekannu väravate vahelt maast. Kui Taavet Lõoke nendega Pelle aseme ette astus ja naine neid Taaveti käes nägi, siis tekkis tal uuesti lootus, et vahest ometi jõuab ta oma enneaegse väljaspool vanglamüürisid ilmale tuua.

Käba Antsu karjasepõlve kestel oli ennegi juhtunud, et Konnakõrve Poiss, hulkudes mööda metsapadrikuid, eksis küla karja juurde ja jäi sinna peatuma. Näis, et loomad, eriti küll lambad, mõjusid talle rahustavalt. Ka sel päeval, kui Ants oli saanud sõna, et ta karja kojuajamisega viivitaks, tuli hull ootamatult kuusiku alla karja juurde. Lambaid nähes jättis ta kohe oma hirmsa lällamise, millega ta seegi kord oli padrikust välja jooksnud, ja hakkas vaikselt, peaaegu kikivarvul ümber lambakarja kekslema, sealjuures endamisi midagi ümisedes. Polnud kahtlust, et sel silmapilgul oli õnnetu enesega rahul ja millestki rõõmu tundis.

Ei seganud teda Ants ega lambakorraline. Vaikides ja isekeskis naeratades vaatasid nad pealt, kuidas hull nende lambaid hakkas lugema, sõrmega kord ühte, kord teist villakandjat sihtides. See oli meeleheitlik tegevus,

mis teinekord võis kesta tunde, kuni vaene poiss sellest viimaks kas väsis või tüdines. Kuid täna kujunes kõik teisiti. Vaevalt oli ta oma lugemist alustanud, kui külast kuuldus püssipaukusid. Lugemine läks segamini ja seda oli võimatu uuesti alustada, kuna kari ta silmade ees lõi metsikus tantsus keerlema, nagu poleks need olnudki enam lambad, vaid puulehed kohutavas tuulepöörises. Ta püüdis seda hirmsat keerist kaasa teha, sirutas käed ette ja jooksis kohutava lällamisega karja juurest minema.

«Oh, oh seda õnnetust, mis inimest teinekord võib tabada,» ütles Ants, tuletades meelde metsavahi püssilasku, mis kunagi mõisa heinaküüni juures oli kajanud, riisudes poisikeselt selge aru.

Aga hull, jooksnud metsa all ringi, sattus teele just sel ajal, kui külast põgenema löödud politseinikud kuusiku juurde jõudsid. Ainult kümmekond sammu politseinikest eemal kargas ta üle kraavi, et jätkata oma jooksu nurmedel.

Üks politseinikest haaras vankrist karabiini ja sihtis. Siis lajatas pauk ja jooksja lõi nurme serval tuikuma, sirutas käed välja ning langes silmili maha, surmav kuul rinnus.

Pärast seda hakkas politseinike võimatuseni räbal meeleolu paranema. Sõideti edasi juba toibunud enesetundega. Muhud ja haavadki, mis külast kaasa olid toodud, oleksid nüüd nagu vähem haiget teinud. Ainult see, et neil ühtegi vangi polnud linna viia, ei andnud rahu nende ülemale, ustavale tsaarisulasele, kes endast ustavamatelt kartis peapesu.

Aga ennäe, siingi leidus oma väljapääs. Kui oli versta viis või kuus maha sõidetud, nägid nad maanteel endi ees töömeheriides rändurit või õigemini tema vimmas selga, sest ta oli minemas linna poole nagu nemadki.

«See on kahtlane mees,» arvas nuutmeistrite ülem sedamaid.

«Tingimata,» vastasid talle käsutäitjad.

«See pole lihtne hulgus,» ütles ülem.

«Ässitaja,» toetasid teda teised.

«Kui selle suu lahti pigistada, siis tuleb sealt mõndagi kuuldavale.»

«Kuhu ta pääseb, kui ta tunnistama pannakse,» oli kõikide nuutmeistrite üksmeelne arvamine. «Näe, kuidas ta iga silmapilk üle õla tagasi piilub.»

Nüüd aeti hobused kiiremale jooksule, et rändajat tabada enne, kui ta Vinni tammiku juurde jõuab, sest nähti, et temagi oli hakanud ruttama, ja kardeti, et ta viimaks veel metsa põgeneb.

Rändaja vaatas veel kord tagasi, nägi, et ühel politseinikest oli pea, teisel käsi kinni seotud.

Ta astus teelt kõrvale ja naeratas...

Kuid vankrid ei sõitnud mööda. Tema kohale jõudes nad peatusid, nuutmeistrid kargasid sõidukitelt maha, ümbritsesid teda sõõrina.

«Mis mees sa mul oled?» küsis nende ülem.

«Kivilõhkuja,» vastas teekäija.

Naerdi. Ja siis tiriti ta toore jõuga ühte vankritest.

«Küll me seda veel näeme,» öeldi talle ning hakati vankrist suure hoolega midagi otsima. Ei leitud midagi. Ja alles nüüd avastasid nuutmeistrid, et nad vangi käerauad kuhugi olid ära kaotanud.

10

Kohe pärast taplust Marekannul mindi külast vallamajja, nagu oleks sellekohane käsk valda mööda ringi käinud. Nii mõnedki mehed läksid palja jalu ja särgiväel, nagu nad enne ja pärast taplust sündmusekohale kokku olid jooksnud. Aga oli neidki, kes oma malakaid käest ära ei visanud. See oli vabadikkude, mõisatööliste ja renditalupoegade vägi, kes nüüd sel kombel vallamaja ette kogunes.

Kirjutaja Laast tuli välja ja lootis kokkukogunenuid rahustada teatega, et vallamajja on iga silmapilk oodata talurahva-asjade komissari. Ta oli endaga väga rahul, et märkas vallas toimuvatest sündmustest komissarile aegsasti teatada. Aga rahva seast vastati talle hüüetega:

«Mis on meil komissariga pistmist! Temaga pole meil midagi rääkida. On linnaski selle mehe palvetel käidud, aga ikka on sealt tagasi tuldud nagu kirikust — pole nähtud, et sealt tulles keegi kotiga midagi oleks toonud.

Räägib sulle suud-silmad täis nagu papp. Puhub nõnda, et sa kohe pead end rumalana tundma.»

«Ja mis te siis vallamajast tulite saama?» küsis talitaja Peeter Uula, kes kirjutaja järel oli uksele ilmunud.

«Õigust! Tulime õigust saama!» kostis rahva seast hüüdeid. «Meie elame nagu loomad. Meie maksame vallale maksu, aga valla täiskogu teeb oma otsused mõisniku ja papi käsul.»

«Ja mis õigust te siis niisuguselt täiskogult loodate?» kuuldi Maunust küsivat. «Laiali peksta, muud midagi. Uus täiskogu ametisse! Politsei, koolid ja komissarid rahva omavalitsuse alla seada.»

Korraga nähti Lõokese Taavetit palja jalu ja malakas käes, nagu ta oli olnud Marekannulgi, vallamaja treppidele astuvat. Ta kõlistas käes Marekannu värava alt leitud vangiraudu. Ning neid kõigile näha tõstes kõmistas mees nagu tõrrepõhjast:

«Vaadake, mehed, kulli vallamaja uksel. See on tsaari kull. Ja selle tiibade all taotakse meile neid riistapuid, mis te praegu minu käes näete. Sellepärast olgu meie esimeseks tööks see roojane lind vallamaja ukselt maha kiskuda.»

Vallavanem ja kirjutaja püüdsid seda tagasi hoida manitsustega, kuid vaevalt kuuldi nende hoiatusi tormis, mis Taaveti sõnadele järgnes. Kaigastega kangutades ja pekstes, kätega rebides, kaua tagasi hoitud vihaga toodi kull vallamaja ukse kohalt alla. Ja kui talurahva-asjade komissar, keda vallavanem ja kirjutaja pikisilmi ootasid, viimaks pärale jõudis, vedeles verise tsaari sümbol juba maanteekraavis.

Kuigi komissar seda kõike ei näinud, käisid tal siiski külmavärinad üle selja, kui ta oma kalessist välja astus ja salkadena vallamaja ees seisvate talupoegade vahelt läbi läks. Komissarile, kes vallaametnikega majja ruttas, mindi aegaviitmata järele. Kes teab, mis nõu nad isekeskis võivad jälle haududa ja missuguse valega pärast välja tulevad.

«Kus on keisri manifest?» nõudsid mõned kõrvenurga mehed kohe, kui nad komissari ja vallaametnike kannul kantseleisse tungisid. Need mehed ei lugenud ajalehti ja

tundsid tsaari veebruarikuu manifesti üksnes hämarate kuulduste kaudu.

«Missugust manifesti te taga ajate?» päris komissar, kes oli meeste omavolilise sissetungimise pärast nõnda ärritatud, et näpitsprillid ta ninal lõid värisema.

Küllap su südagi nüüd väriseb sees nagu tallesaba! mõtlesid kõrvenurga mehed, kes olid kõigist ettepoole tunginud. Ja kohe vastati komissarile:

«Manifesti, millega keiser rahvale hingemaad lubanud anda. Hingemaad! Meie küsime, miks ei ole kirjutaja seda manifesti meile ette lugenud?»

«Niisugust manifesti pole olemaski,» ütles komissar.

«Kas kuulsite nüüd, kas kuulsite?» hüüdis kirjutaja. «Mind te ei usu, peate valelikuks.»

«Ja oledki valelik. Ühesugused valelikud olete kõik, sakste poolt ära ostetud,» läksid mehed kord-korralt ikka ägedamaks.

Kes teab, milleni see ägedus oleks välja viinud, kui nüüd talumeeste endi keskelt poleks hakanud kostma vaigistavaid hääli.

«Mehed, mehed, mis te segate seal ilmaasjata oma hingemaaga,» hüüdis Maunus.

«Või nemad loodavad hingemaad!» lausus Andres Rammus vihase pilkega.

Ja Villem Kulesaar, kes alles praegu vallamajja oli jõudnud, kuna ta oli käinud mitmel pool sees rahvast kaasa kutsumas:

«Ühele anti see hingemaa juba täna kätte. Kes ei usu, see mingu vaadaku seda Vargametsa ääres.»

Need sõnad kainestasid hingemaa nõudjaid, kes nagu teisedki vallamajja tulles olid näinud Konnakõrve Poissi oma veres lamamas.

«Jah, aga mis manifest see siis oli?» küsisid nüüd kõrvenurga mehed.

«See oli palvekirjade manifest,» ütles keegi rahva seast.

«Mis kuradi palvekirjade manifest,» kostis kohe vastuseks. «Kas me veel vähe oleme palunud.»

«Mitte palvekirjade manifest,» püüdis komissar selgitada. «Selle manifestiga lubas keisrihärra rahval minist-

rite komiteele saata märgukirju oma olukorra parandamise soovidega.»

Seda kuuldes võttis uus ägedus rahva seas maad, ja nüüd juba hoopis laialdasem kui ennist hingemaa puhul.

«Meie tahame oma soovisid ka avaldada,» hüüti.

Kirjutajale öeldi:

«Too märgukiri välja!»

Vallavanem Peeter Uula vastas:

«Märgukiri saadeti juba ära.»

Hüüded rahva seas:

«Taga targemaks! Maatameestele ja mõisatöölistele mitte ei hingatudki. Mis asi see siis on? Mõis künnab meie linamaid, nuutmeistrid käivad ringi kannuseid ja käeraudu kõlistades.»

«Seal olid ka teie soovid sees,» vastas vallavanem.

Rahva keskel puhkes naer, kurjem kui ükski ähvardus või vandesõnad. Ja jälle kerkis Lõokese Taaveti käsi vangiraudadega. Kõlistanud neid oma pea kohal, hõikas mees:

«Vaadake, need on vaese rahva jaoks, meil pole härradelt muud loota ega oodata.»

Aga kirjutajalt nõuti juba mitmendat korda:

«Too märgukiri välja!»

«Minul pole märgukirja projekti,» vastas kirjutaja.

«Siis kirjuta ise, mis eest me sulle palka maksame,» arvasid ühed.

Aga teised ähvardasid:

«Meie laseme su ametist lahti!»

Kolmandad:

«Küllap on märgukiri paruni käes.»

«Laske rääkida,» hüüdis kirjutaja. «Kuulake ometi, mis komissar ütleb.»

Vastati sõnu valimata:

«Komissar on samasugune koer, nagu sa ise oled. Hoiate kõik üheskoos mõisnikkude poole.»

Komissar hüüdis:

«Märgukirja kirjutamine pole kirjutaja otsekohene ülesanne. Keegi ei saa teda selleks sundida, kui ta ise seda ei taha teha.»

«Siis laseme ta lahti,» kostis uusi ähvardusi.

Komissar: «Lahtilaskmise õigust teil ei ole; mina olen kirjutaja ülemus.»

Rahvas: «Siis viskame teid välja!»

Ja habetunud ning ärritatud näod, kulmud täis kivimurru ja põldude kuiva tolmu, nihkusid ähvardavalt lähemale, piirates nii komissari kui vallaametnikke.

Aga nüüd ütles Peeter Uula, kaotamata raasugi oma rahust või väärikusest:

«Mis te sellest märgukirjast täna nii kangesti nõuate. Eks teil ole aega. Ja mine tea, kas teil on rahagi kaasas, et tempelmarkide eest maksta.»

Ent vallavanemal, sel vanal rebasel, õnnestus rahva mõtteid ainult silmapilguks mujale käänata. Hetk nõutust ja siis vastati:

«Raha me võtame valla kassast.»

«Siis te riisute,» hoiatas vallavanem.

«Oma raha,» naerdi talle vastuseks.

Edasi hoiatas vallavanem:

«Keisri kulli te rebisite vallamaja ukselt juba maha, kas nüüd tahate hakata veel valla kassat lõhkuma?»

Sel kombel sai komissar kuulda, mis talupojad enne tema tulekut olid teinud. See hirmutas teda nõnda, et näpitsprillid ta ninakingul uuesti hakkasid värisema.

«Sa kirjutad märgukirja või ei kirjuta, leiad projekti üles või ei leia?» küsisid mehed, ja nende seas ka Lõokese Taavet, kes komissari ja vallaametnikke piirasid.

«Minul ei ole projekti,» vastas kirjutaja.

«Siis ei ole meil ka sind tarvis. Mehed, viskame ta välja!»

See oli tõsine nõu, mis sedamaid oleks täidegi viidud, kui Lõokese Taavet, see paljasjalgne talupoeg, kes kogu aeg vangiraudu kõlistas ning keda komissar, vallavanem ja kirjutaja kõige rohkem kartsid, siin oma sõnaga vahele ei oleks astunud. Ta ütles:

«Ei, kurat, välja viskama me teda ei hakka. Seda teeb parun meiega. Kas meie teisiti ei oska? Ega ta pole keisri kull, et võtad kätte ja viskad maanteekraavi — vedele seal.»

«Aga mis sa hulluga siis teed, kui ta ei kuula?» küsis Taaveti vend Tanel.

Taavet vastas:

«Inimesel olgu ikka kontraht ja kiri. Anname talle aega, las otsib endale uue koha ja meil on siis aega ka uut paberimäärijat otsida.» Ning kirjutajale: «Pea meeles, et kuu aja pärast sa oled siit läinud. Aitab kolmekümnest päevast? Aitab, seda ma arvasin, et aitab. Nüüd istu maha ja kirjuta.»

«Mida ma pean kirjutama?» küsis Laast, kes mõistis, et vastuhakkamine oleks asja hullemaks teinud.

«Kirjuta niisugune protokoll, et sina, Küti valla kirjutaja, oled vallarahvast halvasti teeninud, et su sulg on tõrkunud vallarahva häda must valgele panemast, on aga seda nobedam olnud mõisa käsku kuulama. Sellepärast arvab vallarahvas, et niisuguse kirjutajaga pole muud teha kui sulg sappa panna.»

Kui kirjutaja Laast komissari ja vallavanema vaikival nõusolekul enese ametist lahtilaskmise protokolli, ehkki teistsuguste sõnadega, valmis oli kirjutanud ning rahvale ette lugenud, panid sellele mitmed mehed, nende hulgas ka Juulmanni Maunus ja kõik kolm Lõokest, endi käed alla.

Protokoll jäi vallamajja.

Nad olid talitanud nagu peremehed ja nüüd võidi laiali minna. Kuid see sündis alles pärast seda, kui komissarile oli tehtud ülesandeks muretseda juba lähemal ajal märgukirja projekt ja rahvas sellele allakirjutamiseks vallamajja kokku kutsuda.

Seda komissar tegigi, kuid kõigepealt teatas ta Eestimaa kubernerile, tõsisele riiginõunikule Lopuhhinile sündmustest, mis 25. juunil vallas olid aset leidnud.

11

Tohterdas kevad, aitas aeg, omajagu palsamit lisas kullatud kulliga hõbekiivergi, mille veemuretsejad oma tublile komandoülemale olid kinkinud, ja ennäe — pikka aega valutanud auhaavad lugupeetud pagarmeistri perekonnas hakkasidki paranema. Rauges torm, vaibusid tülid, abikaasade kõnelusi ja ettevõtmisi asus juhtima jällegi leplikkuse vaim. Korjati üles — tõsi küll, veidi häbelikult — endised kavatsused ja hakati üksmeelselt

arutama kas linnalähedase talukoha või mererannal asuva suvemaja omandamist. Talukohta ei peaks härra Aaron nõnda nagu mõni mats. Ta paneks põllud kõik heina alla, teraviljadest kasvataks ainult kaera, niipalju kui oma hobustel linnas tarvis läheks, ostaks looreha ja niidumasina, peaks ainult ühe sulase ja ühe tüdruku, mitte rohkem, heinaajal aga kargaks ise niidumasinale ja käristaks kas või ööd läbi, kui ilmad lubavad...

Niisugused olid isand Aaroni kavatsused, ja emand oma säravate silmadega tõendas, et ta nendega kõigiti päri on. Ning samuti oli isandki päri emanda plaanidega, mis sihtisid suvitusranda. Tõsi, tõsi, ega oma suvemajalgi viga oleks. Kuid selle peaks laskma ehitada, mitte ostma; selle peaks laskma ehitada kõige ilusamasse kohta, kuhugi kõrgele jõekaldale või vaiksesse lahesoppi mändide alla. Kõik saksad sõidavad ju suveks maale, ainult nemad püherdavad siin linnatolmus. Eelmistel aastatel sai vahel pühapäeviti Kundasse sõidetud, tänavu pole sedagi loota...

Linna auväärt kodanikud ei kurtnud asjata: tol rahutul aastal oli see tõepoolest nõnda. Kunda tsemendivabriku juhtkond, hirmul revolutsioonilise liikumise ees, tegi direktor von Bührigiga eesotsas kõik, et eraldada vabrik muust maailmast. Sel eesmärgil ei antud võõrastele ka sõiduluba vabriku raudteel. Jäid ära linlaste suured väljasõidud mereranda ja Kunda jõe kaunistele kallastele. Pool suve oli juba möödas ning väike maakonnalinn elas pühapäeviti nagu kala kuival.

Viimaks tulid Kunda mõisa omanik parun Girard ja tsemendivabriku direktor von Bührig linnakodanike palvetele vastu: vabriku raudtee ja rongid anti randasõitjatele vabaks pühapäeval, 26. juunil.

Salme oma ligi veerandaastase teenijatüdruku-elu kestel oli paljugagi harjunud. Kui Vidri mõnel õhtul või pühapäeval teda vaatamas käis, siis võis ta nüüd pärast venna lahkumist vaskseid ukselinke pesta, ilma et oleks sealjuures enam pisaratki valanud. Võõraste käejälgede pesemine ukselinkidelt kuulus pealegi selle maja heade kommete hulka. Salmel tuli seda teha käskimata ja alati, käis siis majas kirjakandja või korstnapühkija,

kõnelemata kerjustest, kellede vanad luised sõrmed emand Aaroni arvates kandsid majast majja vaid taude ja surma.

Jah, Salme oli juba mõndagi näinud ja paljugagi harjunud. Kõige raskem oli piigal siiski leppida sellega, et tal pagariemandat teenides nii vähe või peaaegu sugugi vaba aega ei jäänud. Ent sel pühapäeval, mil Kunda vabriku raudtee randasõitjatele vabaks anti ning temagi härrased juba varahommikul rohelisse sõitsid, oli ta ükskord ometi vaba. Esimest korda kogu suve kestel tundis ta rõõmu mõttest, et võib täna minna ka mujale kui turule, et võib täna välja jääda tunniks, kaheks, kolmeks ja isegi rohkemaks, kas või kogu päevaks, ilma et keegi teda taga nõuaks.

Kuid linnake, eriti selle mitmesaja-aastane, kitsaste tänavatega ja kivine süda, oli otsekui välja surnud. Jõukasse südalinna olid jäänud ainult raugad, kes tõntside jalgadega kõnniteed kobades ruttasid jumalateenistusele, ning teenijatüdrukud nagu Salme, kes tühjadel tänavatel hakkasid varsti ahastama, oskamata oma kalli vabadusega midagi peale hakata.

Salmel ei olnud linnas tuttavaid, kellega koos kuhugi minna või kellega rääkidagi. Oma harvu, lühikesi vabu silmapilke oli ta siiamaani kasutanud vaid selleks, et joosta kellassepaärri Vidrit vaatama.

Ka sel Salmele nii haruldasel pühapäeval seadis piiga oma sammud kohe härra Pendeli äri poole. See oli täna muidugi suletud, kuid sellest polnud viga: Salme tundis teed üle hoovi ja teadis, kuidas tagaukse kaudu venna juurde pääseda. See oli töötoa kõrval asuv väike ruum, kus Vidri, jagades seda parandamisele toodud grammofonide, vihmavarjude ja igasuguse muu hirmsasti tolmunud koliga, öösiti oma karunahal magas. Sellest poolpimedast ruumist viis uks tuppa, kus elas peremees.

Kui Salme kellassepaäri tagauksele koputas, siis uskus ta kindlasti, et ka härra Pendel on täna Kundasse sõitnud; kui siin üldse keegi kodus on, siis vahest Vidri. Kuid piiga lootused tallasid eksiradu. Uks keerati lukust lahti, lükati ettevaatlikult paokile, et aga juba järgmisel hetkel Salme ees külalislahkelt valla pais-

kuda. Kuidas Salme oleks rõõmustanud, kui ukse oleks avanud Vidri! Kuid see oli Vidri peremees, kes teda vastu võttis, jalad koduselt tuhvlites, käsi aga pöialtpidi vestitaskus. Salme lõi silmad süüdlaslikult maha, nagu oleks teda tabatud kuriteolt. Või pidaski ta nüüd härra Pendeli ees seistes kuriteoks oma salaigatsust olla kord kellassepääris vennaga kahekesi ja õige lähedalt vaadata kõiki seal vitriinide alla paigutatud kuld- ja hõbeehteid, säravaid kalliskive.

«Tere hommikut preili, tere hommikut,» ütles härra Pendel viisakalt kummardades ja kätt tereks välja sirutades.

Ent kui Salme nüüd endagi käe välja sirutas, ei võtnud härra Pendel seda vastu, vaid ütles laitvalt:

«Kes annab kätt üle uksepaku; kas te ei tea, et siis riidu minnakse.»

«Oh, vana ebausk,» vastas piiga, kuid astus siiski üle künnise.

«See on juba midagi muud,» arvas härra Pendel, võttis Salme käe ja kummardas, lähendades kätt samal ajal huultele. Et keegi Salme käele oleks tahtnud suud anda, seda polnud varem kunagi juhtunud. Ja kuigi ta oli sellest omamoodi meelitatud, tõmbas ta käe kiiresti tagasi, peites selle selja taha nagu laps, kellel on midagi kallist peos ja kes kardab, et seda tahetakse temalt ära võtta. Tal oli häbi; selles härrasrahva peenes kombes oli tema jaoks siiski midagi võimatult vastumeelset ning ta sai oma meelitatud tunnetest kergesti jagu.

«Preili ei ole veel linnaviisakust õppinud,» arvas härra Pendel mitte ennast, vaid Salmet vabandades.

Selles oli natuke laitust, pisut etteheidet, põrmuke halvakspanu, kuid omajagu ka enesega rahulolevat usku, et selle õpetamine jääb tema, härra Pendeli hooleks.

«Kus Vidri on?» küsis Salme.

«Vidri sõitis Kundasse.»

«Ärge siis pahaks pange, et ma teid tülitasin,» püüdis Salme kombekas olla ja tahtiski kohe lahkuda. Ent härra Pendel oli teistsugusel arvamisel. Tülitamisest ei saavat juttugi olla, küll aga olevat ta väga rõõmus. Miks ei võivat nad täna natuke juttu ajada, kui preilil aega on ja kui ta kord siia on tulnud.

«Aega on mul kohe küllalt,» vastas Salme lihtsameelselt, «kuid jutuajajat minust ei saa.»

«Mina soovitasin teile selle koha,» ütles nüüd kellassepp ja kergitas ühte oma kulmudest, nagu kavatseks ta silmakoopasse luupi torgata.

«Olen teile selle eest väga tänulik,» vastas Salme.

«Mis nüüd selle eest tänada,» langetas kellassepp kulmu. «Parem rääkige, kuidas te oma kohaga rahul olete.»

Piiga tundis, et on kohustatud sellele vastama, viisakalt, ilusti ja põhjalikult. Ta laskis käe ukselingist lahti.

«Ei tea nii järsku nuriseda,» algas ta. «See on mu esimene koht . . .»

Teda katkestati. Härra avas ukse enda elutuppa, öeldes:

«Palun astuge kaugemale, võtke istet, kes siis püstijalu.»

Salme astus härra Pendeli tuppa ja jäi siin tummaks korralageduse ees, milles isandamees elas. Ta võttis istet, püüdis seda tema ilutundele valusat korralagedust mitte näha ning algas uuesti:

«See on mu esimene koht, mis ma sellepärast oskan nii järsku ütelda. Ega tea, teen aga prouale viimaks ülekohut — võib-olla on teised veelgi hullemad.»

«Mis poolest see proua Aaron siis hull on?» küsis kellassepp ja hakkas õnneks naerma, sest Salme taipas nüüd isegi, et oli rääkinud liiga lahtise suuga.

«Tujukas!» parandas ta kiiresti.

«Kes prouadest ei oleks tujukas,» tähendas kellassepp elutargalt, mis pidi neiut lohutama.

Kuhu Salme ei olekski vaadanud, ikka torkas talle silma Vidri peremehe toas kõikjal valitsev korratus. Ning ta ütles:

«Aga seda peab tunnistama, et proua, olgu ta muidu mis on, armastab puhtust.»

Kellassepp hakkas jälle naerma.

«Mina armastan ka puhtust,» lausus ta Salme üllatuseks.

«Teie!»

«Jah, aga mis mul sellest kasu on, kui mul pole kedagi, kellelt seda nõuda.»

Salme ei suutnud end kauem tagasi hoida. Ta sirutas käe ja katsus sõrmega lauda, mida kattis paks tolmukord.

«Eks te ütelge siis Vidrilegi, et ta mõnikord pühiks,» lausus ta.

«Ei tohi, nüüd on revolutsiooni aeg,» naljatas kellassepp.

«Härra Aaron räägib toas sedasama juttu, aga kui läheb hoovi peale tööliste juurde, siis on kärkimist küllalt,» lausus Salme ja sirutas jällegi käe, et sõrmega üle tolmuse laua tõmmata.

«Kes nüüd enam raatsikski teie armsaid sõrmejälgi siit ära pühkida,» arvas härra Pendel, kes tundis end ikka enam ja enam olevat selle maatüdruku karskest ilust võlutud.

«Ah, ärge naljatage,» vastas Salme pahandatult. «Andke mulle parem mõni lapp, millega ma võiksin vähemalt selle lauagi tolmust puhtaks pühkida.» Ja siis, kui ta oma mitmekordsete nõudmiste peale lapi oli saanud ning sellega juba tööle asunud: «Mis te tühja juttu ajate! Küllap valate ka, kui ma ära olen läinud, ukselingid keeva veega üle.»

Jutt sellest, kuidas ta emand Aaroni käsul seda peaaegu iga päev peab tegema, lõppes ühel ajal lauapühkimisega.

«Jah, siis ta on ikka hull küll,» arvas härra Pendel pagariemanda kohta.

Salme tahtis toakoristamist jätkata. Selle mõttega nõudis ta harja. Kellassepp kõhkles.

«Oh, preili, ärge hakake siin nii suurt vaeva nägema,» ütles ta hetke pärast. «Aga kui te mind, kõigist mahajäetud ja põlatud vanapoissi, just nii väga tahate aidata, siis parem keetke kohvi ja praadige mõned härjasilmad.»

Köök oli väga räpane ja Salme pidi siingi kõigepealt harja nõudma. Kuid tunni aja pärast oli söök valmis ning härra Pendel, see kõikidest põlatud vanapoiss, nagu ta Salmele oli öelnud, kattis ise laua — kahele. Salme istus vastumeelselt, sõi piineldes ja punastades, kaotas seejuures oma jutukusegi, ent kui ta juba samal õhtul mõtles sellele paarile tunnikesele, mis ta oma vabast pühapäevast kellassepa pool oli veetnud, peatus ta mõte

kõige meelsamini just selle lauasistumise juures. Tagantjärele oli selles midagi head ja kodust. Ning sellest kodususest said alguse piiga kõik edaspidised salalootused. Kuid oma osa etendas siin isandamehe ütluski, et ta on kõikidest põlatud vanapoiss. See, nagu korralagedus, milles härra Pendel elas, äratas piiga südames kellassepa vastu naiselikku osavõttu. Ta püüdis seda osavõttu maha suruda — see ärkas uuesti; ta tõrjus enda lootusi — need oli visad taganema. Ja jälle tabas Salme end kujutlustelt, kuidas ta Vidri peremehega oli lauas istunud, kuidas ta pärast sööki perenaisena oli laua koristanud ja siis varsti lahkunud. Ah, härra Pendel oli olnud nii viisakas, tähelepanelik ja tagasihoidlik. Hea oli, et ta lahkumisel polnud enam katsunudki Salme käele suud anda. Sai vist aru, et Salme on tõsine tüdruk, et niisugune alpimine temale ei meeldi. Selle asemel oli ta südamlikult Salme kätt surunud ning öelnud: «Kui mõnikord aega saate, siis tulge mind jälle vaatama. Võib-olla lähme siis jalutama; ma viin teid elavaid pilte vaatama.»

Ei olnud suurt abi sellest, et Salme sääraseid meeldetuletusi pidas kergemeelsuseks; ei aidanud seegi, kui ta endale ütles, et Pendel pole nii sihvakas ega ilus, nagu ta kunagi Punamäe all oma elukaaslast oli kujutanud. Kuna ta enda teadis ilusa olevat, siis see nagu veelgi toetas tema lootusi. Jah, paljugi mis omal ajal lapsemeeli sai mõeldud. Eks rääkinud Tiinagi alati, et läheb käsitöölisele, aga viimaks oli Villem, see lihtne paemurdja, hea küllalt. Eks näe, eks näe, millal nad nüüd jälle kokku saavad!

Salmel ei olnud tol pühapäeva õhtul aimugi, et see juhtub juba lähemal ajal ja hoopis isesugustel tingimustel.

12

Talurahva-asjade komissar oma teadaandes kubernerile valgustas vallas toimunud sündmusi ühekülgselt, minnes mööda kõige olulisemast, mis tõukas talupoegi meeleheitlikule vastuhakkamisele. Tsaariustava ametnikuna ta ei tundnud ega tahtnudki tunda elu ja võis oma

aruande kirjutada, sattumata silmapilgukski vastuollu südametunnistusega või tõega, nagu tema neid mõisteid tundis. See oli tema õnn, ametniku õnn. Pealegi mõistis härra Lopuhhin, endine politseidepartemangu direktor, kõige paremini just seda kohmakat kantseleikeelt, milles komissar talupoegade vastuhakkamist kirjeldas. Komissari teadaanne erines väga vähe neist sandarmivalitsuste teadaandeist, milliseid praegune kuberner Lopuhhin hiljutise politseiministrina küllalt oli lugenud. Kuid milleks tuletada meelde minevikku ja kaotatud hiilgust, mis pealegi oli lõppenud ebameeldivustega. Alles eelmisel päeval oli ta tutvunud Tallinna sandarmivalitsuse ülema polkovnik parun Nolde aruandega jaanipäevase rahvakogunemise kohta Nõmmel, millest arvata oma kümme tuhat Tallinna töölist olid osa võtnud. Selles öeldi muu seas järgmist:

«Tallinnas tekkinud kuritahtlik organisatsioon, kes omale on nimeks võtnud «Venemaa Sotsiaal-demokraatilise Tööliste Partei Tallinna komitee» ja kes viimasel ajal oma tegevust tunduvalt on suurendanud, kasutas seda mitteharilikku rahva kokku kogunemist oma eesmärkideks.» Järgneb terve rida isikute nimesid, «kes, nagu tunnistajate seletustega on selgeks tehtud, olid juba varemalt riigivastases agitatsioonis kahtlustatud». Edasi kurdetakse aruandes, et tunnistajatel ei läinud korda kahte tundmatut selgeks teha. Ning siis just nende kahe tundmatu revolutsiooniliste kõnede juurde minnes: «Nagu tunnistajate tõendustega selgeks tehti, rääkisid nad Keiserlikust Kõrgusest teravate ütelustega, kirjeldasid siis sündmusi Odessas ja Lodzis ja soovitasid kuulajatel tähendatud linnade tööliste eeskujul ühise punase lipu alla koonduda ja sõjariistadega isevalitsuse vastu võidelda.»

Talurahva-asjade komissar teatas:

«Talupojad, olles mõnede kuritahtlikkude isikute poolt üles ässitatud, tungisid kaigastega, kirvestega ja loata laskeriistadega varustatult politseinikkude kallale, pärast seda aga kogunesid vallamaja juurde kokku, kus nad pidasid endid sõjakalt üleval ja, hoolimata vallaametnikkude hoiatustest, kes neid jõuga ei saanud takistada, kiskusid vallamaja ukselt maha Tema Keiserliku Kõr-

guse kotka, seda kaigastega pekstes ja mitmel muul lubamatul viisil teotades.»

Mõlemad, nii Tallinna sandarmivalitsuse ülem parun Nolde kui ka talurahva-asjade komissar oma teadaandeis nägid kurja juurt «kuritahtlikkude isikute riigivastases agitatsioonis.» Nende teadaannete kogu erinevus teineteisest seisis vaid selles, et talurahva-asjade komissar rääkis kuritahtlikkudest isikutest huupi, üldist türannia pitserit kandva nürimeelsusega, sandarmivalitsuse polkovnik võis aga tunnistajate abil kuritahtlikku organisatsiooni ja «varemalt riigivastases agitatsioonis kahtlustatud isikuid» nimetada nimepidi, välja arvatud ainult kaks tundmatut, kes «kandsid valehabemeid ja kõne pidamise eel oma seltsimeestega peakatteid vahetasid».

Kuberner jagas sandarmivalitsuse ülema ja talurahva-asjade komissari arvamust täielikult. Ja kuna tal juba varem oli valminud kavatsus kõige lähemal ajal oma kubermangus ette võtta valdade revideerimine, mis tõotas kõrgele ametnikule pealegi turistlikku meelelahutust, siis otsustas ta revideerimisega algust teha Rakvere kreisist, otse mässulisest vallast. Kuid selge oli, et sinna sõites ei piisanud nüüd enam tavalisest saatjaskonnast, kubermanguvalitsuse kõrgematest ametnikest, vaid tuli kaasa võtta salk kasakaid, hirmu ja truualamlikkuse taasäratamiseks ülbeks muutunud rahva seas.

Ka nende linnakodanike hulgas, kes pühapäeval, kahekümne kuuendal juunil Rakverest Kunda vabriku rongiga randa sõitsid, kaasas söögid-joogid ja igasugused mänguriistad, alates keelpillidest kuni tohutu pikkade torudega grammofonideni, ei puudunud isikud, keda sandarmivalitsuste teadaandeis nimetati tunnistajateks, rahvas aga lihtsalt tsaari verekoerteks või nuuskuriteks hüüdis. Ka nemad laulsid ja olid rõõmsad, ka nemad sõid oma võileibu, rüüpasid pudeleist ja tegid näo, nagu oleksid nad tulnud suvise looduse rüppe vaid puhkama. Nende hulgas oli nii mehi kui naisi. Ja nii mõnigi meestest kandis peas kõvakübarat nagu jõukas käsitöömeister või kaupmees muistegi. Kuid oli ka neid, kelle

riietus ning kogu tegumood ei jätnud kahtlust, et neis on tegemist elu vaeslastega. Ei kanna niisugune kurja saatuse poolt märgitu isandamehe kõvakübarat ega töölise sonimütsi, nagu paljud ta ametivendadest, vaid ta tuigerdab ühe seltskonna juurest teise juurde palja päi, et kõik võiksid näha ta hiljuti nulliga pügatud juukseid. Ei ole tal rahakopikat, ei süüa ega juua. Ta ei häbene ega varjagi oma vaesust. Ja kes lihtsameelsetest kodanikest kahtleks, et see vaene mehike alles hiljuti tsaarivalitsuse ohvrina vangimajas vaevles. Kes võiks tulla mõttele, et see õnnetu on nuhk, kelle pea ta ülema käsul paljaks aeti. Vaatad teda, näed kogu ta armetust ja hakkadki «Keiserlikust Kõrgusest teravate ütelustega rääkima.»

Kuid Oskar Müüril oli nuuskurite jaoks terav silm. See oli pikaajalise valveloleku ja ettevaatuse vili. Pealegi oli ka tema paar päeva tagasi suurest rahvakogunemisest Nõmmel osa võtnud ja pealt näinud, missuguste abinõudega nuuskurid püüdsid kahe tundmatu kõneleja isikut kindlaks teha. Nüüd, sel väljasõidu-pühapäeval, istus ta oma tsemendivabriku sõpradega, nende seas ka sepp Kivistik, Kunda jõe kaldal. Varjurikas ja sügav jõeorg kajas linlaste huigetest, kisast ja naerust. Kuid kõike seda oli kuulda ka kaldapealsel, kus käisid ringmängud ja joosti viimast paari. Mitte kaugel põõsast, mille varjus Müür oma sõpradega istus, olid linna auväärsed kodanikud sõõris ümber grammofoni aset võtnud. Häältest, mis sealtpoolt kostsid, tundis Müür ülihästi härra Aaroni bassi. Alles natukene aega tagasi oli tüse pagar kõikide meeleheaks oma emandaga viimast paari jooksnud. Seda käteplaksutamist, neid hurraahüüdeid, mis siis igalt poolt olid kajanud! Hoogu sattunud pagar raputas maha oma turjalt igapäevased elumured, nagu ta oli seljast visanud pintsaku ja kaelast krae kiskunud. Niisugusena ta on nüüd püsimatu. Istunud maha, tõuseb ta juba paari hetke pärast uuesti. Siis tõstab ta klaasi ja paneb oma vägeva bassi üürgama:

«Mu härrased,» hüüab ta nõnda, et jõeorg vastu kaigub, «joome Kunda mõisahärra terviseks, kes meid oma suurest lahkusest täna siin lõbutseda lubab.»

Kõik sõõris istuvad mehed, auväärsed käsitöömeistrid ja kaupmehed, tõusid püsti. Kõik tõstsid klaasid.

«Elagu parun Girard!»

«Elagu Girard de Soucanton!»

«Elagu Suka Anton!»

«Kuid ärge unustage ka vabriku direktorit härra von Bührigi,» hüüdis kaupmees Kansberg ja tõstis oma klaasi teist korda.

«Elagu!» hüüdis kogu sõõr ümber grammofoni.

Kuigi Müür oma jutustust sellest, mis ta Tallinnas käies oli kuulnud ja näinud, ei olnud veel päriselt lõpetanud, jäi ta oma sõpradega ometi kuulatama. Ja kui vägevad elaguhüüded grammofoni ümber vaibusid, ütles sepp Kivistik:

«Hullemat rebast kui see meie Bührig, ei oska küll enam mõteldagi. Sa, Oskar, vist ei tea, et viimasel ajal on ta läinud selle peale, et töölisi kingitustega ära osta.»

«Et aga streik vabrikus jalgu alla ei saaks,» arvas Müür.

«Siiamaani, kogu kevade ja poole suve kartis mees võõraid nagu tuld,» jätkas Kivistik. «Nüüd ei tea, kust see ime korraga tuli, et vabriku rong pandi rahvast vedama.»

Ükski sõpradest ei jõudnud veel Kivistikule vastata, kui mitte kaugel ringmängu sees puhkes segadus ning kära. Selgus, et keegi oli joobnuna ringi sisse trüginud ning seal märatsema hakanud. Rahurikkuja oli keskealine, kehvalt riietatud mees, kellel pintsak ainult ühte varrukat pidi seljas rippus. Ta tõukles mängijate keskel, käratses, püüdis naisi haarata ja tuigerdas viimaks ringist välja, seades oma sammud sedamaid Müüri ning tema sõprade poole.

«Tere, vennad töölised,» räuskas ta vaarudes ning jäi viimaks seisma.

«Tere,» vastati talle lühidalt, vastumeelsusega.

Võõras lõi uuesti tuikuma, jõllitas totralt silmi.

«Kas te teate,» küsis ta siis, «kes need ... kes need matsid seal on?»

«Missugused matsid?» küsis Kivistik.

«Need seal ... põõsa taga.»

«Eks sa mine küsi,» soovitas Müür.

Näis, et võõras oli lootnud lahkemat vastuvõttu, kui ta siit eest leidis.

«Mis kuradi Girard ja Girard!» ütles ta kätega vehkides, tuigerdas sammukest paar eemale ja prantsatas siis rohu peale pikali, hakates korisema, nagu seisaks tal juba surm suu ääres. Nõnda ta jäigi sinna lamama, silmili maas, pügatud pea mõnede selgesti nähtavate armidega Müüri ning tema sõprade poole pööratud.

«Niisugune teeb tööliste nimele häbi,» ütles Kivistik.

Aga Müür muigas.

«Mis on töölistel temaga tegemist,» lausus ta üsna tasa.

Võõras näis kohe raskesti magama jäävat.

«Et grammofon ja teiste laul mehikest ei segaks,» ütles Müür, tõusis sedamaid üles, võttis mõned puulehed, keeras need rulli ja pistis magajale kõrvaaukudesse.

«Ja et päike ei kõrvetaks, tõmba talle pintsak üle pea,» käskis Kivistik, kes hakkas juba aimama, kust-poolt tuul puhub.

«No nii, nüüd võib ta rahus magada,» arvas Müür, kui ta võõrale oli ka pintsaku üle pea tõmmanud. «Ja meie jätkame juttu, mis meil ennist pooleli jäi. Ma ütlesin, et seltsimees, kes üleeile Nõmmel kõneles, pidas õigeks sõjariistad kätte haarata. Kui ta lõpetas, ei olnud rahva vaimustusel otsa ega äärt. Meeleavaldajad tahtsid kõnelejat üles tõsta, teda kätel kanda ja õhku pilduda. Ja seda olekski tehtud, kui üks meie omadest revolvripaukudega seda kõike poleks takistanud.»

«Ja mispärast siis?» küsisid teised nagu ühest suust.

«Jah, esimesel silmapilgul paistab see tõepoolest arusaamatu olevat,» vastas Müür. «Kui aga hakata mõtlema, et kõneleja, kes kandis parukat ja valehabet, oli Tallinna sandarmivalitsusele tundmata ja meeleavaldajate seas ei puudunud nuhidki, kes lootsid üldises rüsinas kõneleja valehabet ja parukat ära tõmmata, siis peaks asi selge olema. Nendega, nagu see siin, tuleb silmad alati lahti hoida.»

Aga sel ajal, kui Müür oma seltsimeestega nõnda rääkis, ägises nuhk jõuetust vihast. Mis mõtet oli tal enam joobnut või magajat teeselda, kui ta oli paljasta-

tud, kui ta, kõrvad täis puulehti ja pintsak üle pea, midagi ei kuulnud. Kuidas ta oma peanahka ja kõrvu ei liigutanudki, püsisid rullikeeratud sirelilehed tal kindlasti kõrvaaukudes. Ja varsti juhtuski see, mida raske ei olnud arvata. Nuhk kargas purukainena maast üles, kiskus tropid kõrvadest ning ütles hambaid kiristades:

«Oodake, küll ma te näod veel meeles pean!»

Nende sõnadega ta läks ära, inimese sammudega, kes pole viinatilkagi suhu saanud.

Müür ja tema sõbrad naersid.

«Elagu Girard de Soucanton ja von Bührig, kes nuhkidele tänase väljasõiduga hea söödamaa soetasid,» ütles Müür, kui nuuskur oli rahva hulka kadunud.

Ja alles tundi pool pärast seda tuli Liisi kodust meeste juurde toidukorviga, sellesama korviga, millega ta hommikupoolikul siit minnes keelatud trükisõna oli kaasa viinud.

13

Teade kuberneri sõidust Rakverre, mis oli kindlaks määratud kahekümne üheksandale juunile, jõudis väikelinna kroonuasutustesse esmaspäeval. Ning sedamaid hakati andma korraldusi ja tegema ettevalmistusi kõrge aukandja vastuvõtuks. Varsti oli kreisilinn nagu kass, kes külalise ootel silmi peseb. Väikeste majade omanikud kükitasid kogu perekondadega tänavatel, urgitsedes noaotstega munakivide vahelt umbrohtu. Parandati väravaid ja plankusid: kus värviti, kus pesti aknaid, kus pühiti ja keerutati luudadega tohutuid tolmupilvi üles. Seltside laulukoorid, kelledele langes osaks au kuberneri jaamas ja linnavalitsuse ees isamaaliste lauludega tervitada, kogunesid harjutama ja tegid seda südaööni. Ning alles siis, pärast kesköödi, kui kõik magasid, asus kohalik sandarmivalitsus oma korraldusi tegema.

Sandarmivalitsuse juures asuv vangikong, kus kivilõhkujat ikka veel kinni hoiti, kogunes hommikuks puupüsti inimesi täis.

Kui kivilõhkuja oma uutelt saatusekaaslastelt kuulis, et linnas valmistutakse kuberneri vastu võtma, muutus

mehikese meel väga nukraks. Ta jäi mõttesse, ohkas ning lausus viimaks:

«Ega siis ole lootagi, et siit enne välja pääseb, kui kuberner on läinud.»

«Oled sa siis nii kardetav inimene?» küsis Müür, kes sel öösel oli samuti vangistatud.

«Kardetav, väga kardetav,» vastas kivilõhkuja.

Kui temalt päriti, mis ta teinud on, siis algas mees oma jutustust sellega, kuidas ta mõni päev tagasi Ridaküla õllekõrtsis oli istunud ja mõisameestega seltsis klaasi tõstnud. Oma lugu lõpetades arvas ta: «Muud suuremat süüd ma ei tea endal olevat, kui et ei märganud õigel ajal tõsist nägu teha. Poleks ma naernud, kui nuutmeistrid, kes külas nähtavasti peksta olid saanud, minust Vinni tammiku juures mööda sõitsid, ei oleks häda midagi olnud. Kes naerab, nagu mina seekord, sel pole veel hirmu naha vahel; aga kel vene kotka vägeva tiiva all hirmu naha vahel ei ole, sellest võib kohe arvata, et ta tsaari vastane on.»

Oskar Müür, kes sandarmivalitsuse vangikongis esimest korda ei istunud ja samuti ülekuulamistega harjunud oli, ei võinud öelda, et ta oleks just kartnud. Tema ja kõik öösel vangistatud inimesed olid ju sandarmivalitsuse silmis sedasama, mis umbrohi tänavakivide vahel, mis välja tuli urgitseda. Ei, Müür ei võinud öelda, et ta oleks kartnud, ent kui ta järgmisel päeval ülekuulamisele viidi, kadus tal ometi igasugune tahtmine naerda. Selle põhjuseks ei olnud eelseisev ülekuulamine, vaid järgmine asjaolu: kui ta koridori lõpul asuvasse väikesesse, trellitatud aknaga tuppa viidi, kus teda varemgi enne ülekuulamist oli lastud oodata, istus seal juba Liisi Kivistik ees. Naine oli kahvatu. Müüri sisse astudes toetas ta kukla vastu seina ja jäi liikumatuks, vaevumärgatav värin kaarjate kulmude all. Nad ei tundnud teineteist.

Neile, nii Liisile kui Müürile, oli kohe selge, et nende kohtumine selles sandarmivalitsuse trellitatud aknaga ootetoas polnud juhuslik. Samal ajal polnud härradel ülekuulamisega kiiret. Uks koridorile oli lahti jäetud. Tuldi ja mindi, käidi ustest, mis viisid kahel pool koridori asuvatesse tubadesse. Ja nagu Müür arvas näge-

vat, peeti kogu aeg silmas ooteruumi, kus ta Liisiga kahekesi istus. Kuid aeg-ajalt juhtus sedagi, et mõni nuhkidest torkas oma pea ootetoa uksest sisse ja vaatas ringi, otsekui kedagi otsides.

Müür istus Liisile niivõrd ligidal, et kuulis selgesti ta raskepärast hingamist, isegi siis, kui see oma paisutustelt alla langes, peaaegu olematuks kahanes. Hoidudes otsa vaatamast Liisile, kes püsis endises asendis, hakkas ta temaga ühes taktis hingama. Siin, nuhkide silma all, selja taga võretatud aken, oli see sedasama mis käe andmine teekaaslasele, temaga sammu pidamine.

Jälle avanes üks koridoril asuvatest ustest. Keegi läks kannuseid kõlistades välja ja valvesandarm, kes seisis koridoris nagu tinast valatult, vaatas lahkujale järele. Sel hetkel muutus Liisi hingamine pool-avatud huulte vahel sosinaks.

«Salga!» kuulis Müür naist ütlevat.

Varsti pärast seda viidi ta ülekuulamisele.

Müür oli ette valmistatud igasugustele küsimustele, igasugustele süüdistustele ja igasugusele kohtlemisele ning seetõttu ei üllatunud ta isegi lahkusest, millega kapteni aukraadis sandarm teda vastu võttis. Väike tuba oli hästi sisustatud, kuid meenutas oma valgusega vangikambrit; seal tungis valgus läbi lubjatud klaaside, siin läbi poolkardinate, mis olid aknale ette tõmmatud. Seinal uurija selja taga rippus tsaari pilt.

«N-nii, n-nii!» hääldas kapten juba mitmendat korda pooleldi nagu kahetsevalt, pooleldi nagu parastavalt ja hakkas viimaks rääkima, pilk mitte Müüril, kes istus teispool lauda tugitoolis, vaid enda ees laual. «N-nii,» ütles ta kõiketeadvalt ja mingeid pabereid sorides, «kuidas see siis ometi juhtus, et ka teid läinud öösel vahistati, teid, nii ettevaatlikku inimest? Terve maja otsiti läbi ega leitud midagi. Kas teie vangistamine pole ehk viimaks eksitus, tegu, mille pärast meil tuleb teie ees vabandust paluda? Mis te arvate, kas on nii?»

«Mulle öeldi kord siinsamas teie majas, et sandarmeeria ei eksi kunagi,» vastas Müür.

«Noh, mis jutt see siis on,» kortsutas kapten kulme, pilk endiselt laual. «Millega teie, see ettevaatlik inimene, oma praegust siinviibimist siis seletate?»

«Räägitakse, et kuberner sõitvat linna.»

«Kuberner? Ahaa! Jah, aga mis see siis asjasse puutub?»

«Noh, teil on ju ka ettevaatlikud inimesed.»

«Meil? Ettevaatlikud inimesed! Ah-ah-haa! Töölised streigivad, kannavad punaseid lippe, peavad riigivastaseid kõnesid, ja teie nimetate meid veel ettevaatlikeks inimesteks. Teie pilkate meid. Ja kus te näete meil niisugust loosungit, nagu see teie juurest leiti?»

«Kuidas leiti? Ega ta mul peidetud ei olnud.»

«Ei olnud. Kui ma ei eksi, siis oli see teil koguni voodi kohale seina külge kinnitatud. Kuid ütelge, kallis inimene, missugust kukkumist te silmas pidasite?»

«Ema hoiatas mind halva seltskonna eest juba siis, kui ma olin alles kuue-seitsme aastane,» vastas Müür.

«Jah, ema,» muutus ülekuulaja sedamaid mõtlikult sentimentaalseks. «Meil kõigil on emad ja kõik nad soovivad, soovivad kogu südamest, et nende lastest korralikud inimesed kasvaksid. Kahju, väga kahju, et teie ema õpetust kuulda ei võtnud. Ema hoiatas teid halva seltskonna eest, kuid teie liitusite kuritahtlikkude inimestega, muutusite üheks neist, kes on seadnud endale eesmärgiks isevalitsusliku korra kukutamise.»

Nüüd vaatas ülekuulaja esmakordselt Müürile silma sisse.

«Millega te seda tõendate?» küsis Müür.

«Teie kuulusite marksistlikku ringi, mis tegutses Narvas 1896. aastal.»

«Seda ringi ei ole enam ammugi olemas,» vastas Müür.

«Tõsi, ei ole olemas,» nõustus ülekuulaja leebelt. «Aga nüüd on kuritahtlik «VSDTP». N-ii! Ütelge mulle, palun, kus te viibisite kahekümne neljandal juunil?»

«Tallinnas.»

«N-ii. Ja võtsite osa suurest rahvakogunemisest Nõmmel?»

«Olin ka seal.»

«N-ii! Vaadake, meie ei tahaks teid kurvastada, ammugi mitte teile haiget teha. Kas te ütleksite meile, kuidas on selle enamlise kõneleja nimi, kes oli maskeeritud ja kutsus rahvast isevalitsuse vastu sõjariistadega võitlema?»

«Ma ei tundnud kõnelejatest kedagi,» vastas Müür.
«Seisite kaugel või?»
«Kui ma lähedalgi oleksin seisnud.»
«Oh teid, süütut tallekest küll!» ütles nüüd ülekuulaja haletsevalt. «Ka siis mitte, kui oleksite kõnelejatel üsna nina all seisnud. Ometi on teil Tallinna komiteega väga tihedad sidemed. Mis? Vastake.»
Müür kehitas õlgu.
«Ei mingisuguseid,» ütles ta.
«Kellelt te siis saate riigivastast kirjandust, raamatuid, lendlehti?»
Ülekuulaja, kes oli alustanud aeglaselt, hakkas küsimusi esitama järjest tormakamalt.
«Ma ei mõista, millest te räägite,» vastas Müür. «Minu juurest ei leitud läbiotsimisel midagi.»
«N-ii, n-ii!» venitas nüüd ülekuulaja ja võttis telefonitoru. Ning rääkides nähtavasti kellegagi teisest toast või üldse mitte kellegagi, pilk kogu aeg luuravalt Müüril: «Ei, ta ei tunnista. Kuidas? Ah teie arvate, et on parem, kui ta ise ütleb. Muidugi, muidugi mitte meie, vaid ta enda huvides.»
Ta lõpetas telefonikõne, toetas selja vastu toolikorju ja jäi Müürile otsa vahtima oma väikeste silmadega, mis nüüd olid muutunud teravaks nagu naasklid.
«Mis ajast te tunnete Liisi Kivistikku?» küsis ta siis.
«Mis ajast?»
«Keda?»
«Liisi Kivistikku.»
«Kuulen esimest korda.»
Ülekuulaja võttis paberite alt kaks raamatukest ja lükkas need Müüri ette, ise võidukalt vaikides. Müür heitis raamatutele pilgu ja nägi, et need olid: «Millest keegi elab» ja «Mida iga tööline peab teadma».
«Mis te neist minule näitate?» küsis ta.
«Vastake, kellelt te need raamatud saite?» küsis ülekuulaja.
«Ärge nähke asjata vaeva,» naeratas Müür.
«N-ii,» hääldas kapten, võttis raamatud, pani need nüüd laualaekasse ja läks välja. Uks ta järel sulgus ja Müür jäi üksinda, kuid mitte kauaks. Ta ei jõudnud veel imestamagi hakata, et teda oli üksinda tuppa jäetud, kui

uks uuesti avati ja valvesandarm oma suure jala sisse tõstis, ise välja jäädes. Suur jalg, õigemini selle põid toetus kannale ja hakkas uhkeldades üles-alla liikuma, nagu oleks sandarm ise ukse taga tütarlastega edvistanud. Kulus minutit neli-viis, kui põid korraga suunda muutis ja äkilise liigutuse kõrvale tegi, seni ainult praokilolevat ust valla tõugates. Sandarm tuli nähtavale kogu oma pikkuses, kuid koridorilt tema selja tagant paistis kellegi nulliga pügatud pea, millele Müüril ei olnud raske juurde kujutada selgesti nähtavaid paise- või haavaarmisid. Siis tõmmati uks jälle viisakalt praokile ja suur põid, otsekui despotismi sümbol, hakkas endises taktis liikuma.

Müür katsus mõistatada, missuguste küsimustega uurija tagasi tulles võiks teda veel kimbutada, kuid jõudis end vaevalt koguda, kui võpatas heledast naisehäälest, mis kostis teispool koridori asuvast toast.

«Ei tunne, ei tunne,» hüüdis Liisi, pingutades oma haruldase hääle kogu kõlavust. Suur põid kadus silmapilkselt toast, sandarm tõmbas ukse kinni. Kuid sellest hoolimata kuulis Müür valust ja vihast heledaid kiljatusi, mis järgnesid hüüdele ning katkesid järsku. Müürile tuli meelde, et ta midagi niisugust oli juba kunagi varem üle elanud, ent kus, kas mõnes võikas unenäos või ilmsi? Kapten sisenes ärritatult, istus laua taha, kutsus sandarmi ja laskis ülekuulatava sedamaid kongi tagasi viia. Ning alles seal meenus Müürile talvine öö pagar Aaroni hoovil, kus Babin oli pekstavale ja appihüüdvale tüdrukule käe suule surunud.

Asjata oli Müür taolisi üleelamisi otsinud võigastest unenägudest; asi oli lihtsam: julmus sandarmivalitsuse seinte vahelt ulatas käe heldelt toorusele, mis valitses väljaspool neid seinu.

14

Kui teade kuberneri sõidust Afanassi Matvejevitš Babini kõrvu ulatus, hakkas mõisnikku kohe kollitama hirmus võimalus, et tema naabrid, parunid Taube, Stackelberg või Wrangel, võivad kuberneri endi juurde lõunale kutsuda. Ta ei tahtnud seda au neile sakslastele

lubada ja pani kreisiülema härra Timofejevi kaudu kõik rattad käima, et kõrge aukandja vallamajast otsekohe Kulinale sõidaks. Kuna kreisiülem Babini hea tuttav oli ja tema kutse kubernerile lubas ette kanda, sinna juurde omapoolsete soovituste näol toetust keelamata, siis uskus mõisnik kindlasti kõike enda lootuste kohaselt minevat. Parem see, kui nüüd mõni parungi kutsub, kuberneri tõld aga veereb sisse Kulina väravatest. Mingu need sakslased kadedusest siis kas või lõhki.

Aga sel ajal, kui Kulinal kuberneri vastuvõtuks ettevalmistusi tehti, käis külasid mööda käsk, mis ajas rahvast järgmiseks päevaks vallamajasse kokku. Nagu käsus oli öeldud, pidi sel päeval, see on kahekümne üheksandal juunil, rahvale vallamajas kuberneri juuresolekul ette loetama ministrite komiteele saadetav märgukiri, millele siis hiljem igaüks, kellel see veel tegemata oli, võis alla kirjutada. Niisuguse käsu said kõik, vaatamata sellele, kes nad olid: kohaomanikud, rentnikud, vabadikud, mõisatöölised või muidu maatamehed.

Käskjalad käisid läbi ka kõige üksildasemad kõrvenurgad ja õhtul oli vähe neid, keda see käsk poleks vabastanud nagu luupainajast. Isegi need, kes polnud uskunud ega uskunud praegugi, et märgukirjad midagi aitavad, hingasid sedapuhku kergendatult. Oli mõisale vastu hakatud, oli politseinikud külast välja löödud, oli käidud vallamajaski mürtsu tegemas, ja olgu nüüd selle kuberneri sõiduga või märgukirjaga kuidas tahes, kuid uusi nuutmeistreid enam valda ei saadetud. Eks tähendanud see seda, et valitsus seekord ei võtnud kuulda mõisniku, vaid talupoja häält.

Selle lootusega mindigi teisel päeval, nagu käsus oli öeldud, kella üheteistkümneks vallamaja juurde. Koju jäid lapsed, väetid raugad ja perenaised, kellel oli kari vastu võtta, lüpsta ja ära saata, sest kes teab, millal sealt vallamajast tulema saab.

Nendetagi, kes koju jäid, kogunes tol juunipäeval vallamaja juurde rohkem kui kakssada talupoega, peale selle veel kiriku laulukoori liikmed, inimest kaks-kolmkümmend, kes, nagu rahvas ütles, olid toodud «kubernerile häält väristama».

Aga kuigi hääleväristajad köster Freibergiga olid

kohal ja kuigi vallamaja ust ehtis uus kotkas, kuna vanast ei olnud enam andi, oli see vallaisadele ometi raske päev. Nemad teadsid tõde, seda tõde, mis talupoegade suus alles kobava kumuna ringi käis: kuberneriga sõitvat linnast kasakad kaasa. Kasakad! No mis nemad siit otsigu? Kas ei jätkunud Pupist ning kolmest temale abiks toodud urjadnikust, kes siin juba aegsasti platsis olid ja rahvast vallamaja eest kaugemale lepiku äärde tõrjusid.

«Hoidke kõrvale! Minge eemale! Ärge pange teed kinni!» kostis vahetpidamata nende hõikeid.

Ainult laulukooril ja köster Freibergil oli õigus seista vallamaja ees, mis korraga oli muutunud nagu pühaks paigaks. Natuke aega enne kella ühteteist tulid vallaisad ja talurahva-asjade komissar, kõik palja päi, kantseleist välja. Inimeste silmad pöördusid nüüd linna poole. Kuid kulus veel peaaegu tund aega, enne kui kõrge aukandja pärale jõudis.

«Hoidke eemale!» röögatas Pupp, kui tõld maanteel nähtavale ilmus. Ja ennäe, paistis, et sedapuhku oli koer asjata haukunud: tõlda, milles kuberner kreisiülemaga istus, saatis ainult kaks ratsanikku. Kes nad olid, kasakad või mõned vähem kuulsad nuutmeistrid, seda oli raske öelda tolmupilve tõttu, milles nad tõlla järel ratsutasid Pealegi koondusid kõikide pilgud kubernerile. Ainult köster Freiberg, kes seisis laulukoori ees, vaatas oma lauljatele julgustavalt silma. Ta käsi oli õhku tõusnud ja sinna otsekui tardunud juba ammu enne seda, kui tõld vallamaja väravas peatus. Viimaks astus kuberner tõllast välja ja laulukoor hakkas laulma: «Jumal, keisrit kaitse sa!» Kõik, kes seisid urjadnikute silma all, võtsid mütsid maha.

Kiitnud köstrit ilusa laulu eest, läks härra Lopuhhin oma saatjaskonnaga vallamajja. Siin leidis ta valla asjaajamise ja raamatud korras olevat, ei keelanud oma tunnustust kirjutajalegi, kelle käekirja ta samuti ilusaks ülistas, tutvus märgukirja projektiga, avaldades kahtlust, kas rahvas sellest aru saab. Just sel kaalutlusel tõmbas ta maha need punktid, mis nõudsid rahvasaadikute kokkukutsumist ja politsei ning koolikorralduse allutamist rahva omavalitsusele. Täiendanud projekti

omalt poolt punktiga, et vargaid raskemini karistataks, andis ta loa märgukirjale allakirjutamiseks ja Peterburi saatmiseks. Kuid kõik see pidi toimuma alles hiljem, pärast seda, kui mässajad siinsamas vallamajas on kinni nabitud ja kuberner ära sõitnud.

Vahepeal olidki kasakad kohale jõudnud ja talupojad vallamaja saali kokku aetud. Selles saalis pidas kuberner oma kõne, manitsedes mehi ülemuse sõna kuulama. Siinsamas, rinnal Prantsuse auleegioni rist, kuulutas ta vahistatuks ka mässajad — mõisa ja vallavalitsuse ühise nimekirja alusel, mille eesotsas seisid need, kes olid kirjutaja ametist lahtilaskmise protokollile endi käed alla pannud. Nimekiri algas Taavet Lõokesega, kuid selgus, et just teda ei olnud kohal, kuigi teda siin varem rahva hulgas oli nähtud.

«Lõoke, Taavet Kaarli poeg!» hüüdis kirjutaja mitmendat korda, kuid ei saanud vastust.

Peale Taavet Kaarli poeg Lõokese puudus nendest, keda vallamajas nimekirja põhjal kinni pidi nabitama, veel Pelle Kristjani tütar Marekand. Kui kirjutaja temagi nime oli hüüdnud, ei jäänud vallamaja saal tummaks, nagu Taaveti puhul. Kõigepealt tõusis püsti August, Pelle mees, ning ütles:

«Mina olen siin, võtke ja pistke puuri.»

«Sind me ei taha,» vastas kirjutaja.

«Pelle on haige,» hüüti seejärel mitmest suust.

See polnud vale.

Pelle oli paar päeva tagasi oma enneaegse ilmale toonud ja lamas nüüd asemel, põsed palavikust õhetamas, kuid süda ometi rõõmus, et oli sünnitada võinud kodus, mitte vangimaja müüride vahel. See oli praegu kõik, mis teda rõõmustas; ta ei lootnud midagi head ei kuberneri sõidust valda, ei märgukirjale allakirjutamisest ega sellestki, et neid vahepeal keegi polnud tülitamas käinud. August ja mõnigi teine, kes oli läinud vallamajast nagu kes teab mis hingeõnnistust saama, olid tema meelest nagu lapsed, kes usuvad kõike, mida neile iganes ette puhutakse.

Nõnda rääkis Pelle Anuga, kes viimastel päevadel aina Marekannul oli elanudki, tasudes loomi ja tehes ka

toas kõike seda, mis nurganaisel üle jõu käis. Niisugune oli Maunuse soov ja Anu endagi tahtmine.

Ei ole mingi õnn jätta oma vanematekodu maha tüli ja pahandusega, nagu Toomatare peretütar. Enamasti jaguneb siis küla oma hinnangutes kaheks: vanad süüdistavad noori, noored aga annavad õiguse noorele. Ka Anu ei olnud alati õnnelik oma kaotatud kodule mõeldes. Ka tema äraminekut hinnati külas kahtemoodi, ainult selle vahega, et tema puhul kohtumõistjad ei jagunenud noorteks või vanadeks, vaid varakateks ja vaesteks. Kui Anu Toomatarel elas, vaatasid paljud, nende seas ka Jüri vanemad, talle nagu ühele Jüri väljasaatmisele kaasaaitajaist. Teda põlati kodus, jõukal Toomatarel, kus Jüri Siberisse saatmist heaks kiideti, ent ei lubatud talle täit usaldust ka seal, kus see oli tekitanud viha ja hukkamõistmist. Alles pärast seda, kui ta hullu kosilase võika kuljustekõlinaga kõrvus Maunuse juurde oli kolinud, hakati talle ka kehvades taredes kui oma inimesele vaatama. Siitpeale teda enam ei peetud võõrkehaks seal, kus vihati mõisnikku, nagu Jürigi oli vihanud. See oli Anu jaoks sootu uus õnn. Seda oli talle ohtrasti osaks saanud juba Käba Tiina pulmas, kuid veelgi rohkem viimastel päevadel, mil ta oli elanud Marekannul Pellet abistades.

Sel päeval, kui mehed viibisid vallamajas, ütles Pelle lõuna paiku Anule, vaadates teda tänu ja armastusega:

«Kui juhtub, et mind peaks vangi viidama, siis oleks kõige parem, kui sina jääksid siia Augustile abiks lapsi kasvatama.»

Seda oli Pelle viimastel päevadel sagedasti mõtelnud.

«Lapsed armastavad sind,» jätkas ta, kui Anu kohe ei vastanud.

«Kes sind nüüd enam vangi viib,» arvas Anu viimaks. «August tuleb varsti koju ja küll sa siis kuuled, mis seal räägiti või otsustati.»

«Mina tõstsin esimesena kirve,» vastas Pelle.

«Aga nüüd oled sa haige,» väitis Anu.

«Nemad ei küsi sellest.»

«Oh Pelle, ära räägi parem.»

«Aga kui viimaks juhtub?» päris Pelle edasi.

«Küll ma siis juba jään,» vastas Anu, et Pellet rahustada.

Kuid nüüd oli ta enda rahu kadunud. Küla oli meestest tühi, polnud kedagi, kes oleks politseinikkudele vastu läinud. Ja tunni aja pärast nad olidki kohal: kolm ratsakasakat ja kaks urjadnikut vankriga. Kasakad jäid õue oma tantsisklevate hobuste selga, urjadnikud tulid tuppa. Üks nendest oli Pupp, inimene, kelle varjugi Anu ei kannatanud.

«Pelle Kristjani tütar Marekand, sa oled kuberneri käsul vangistatud,» kuulutas ta.

Pelle tõusis sõna lausumata asemelt ja hakkas last mähkima, tehes seda hoolikalt, raskeks teekonnaks valmistudes.

«Ta on haige,» ütles Anu.

«Meil on vanker,» vastas teine, Anule tundmatu urjadnik.

Lapsed kogunesid ümber Pelle, hoidsid kinni ema seelikust ja nutsid.

«Jumalaga, lapsed,» ütles Pelle.

«Ruttu, ruttu!» sundis Pupp. «Meil on vähe aega, teised samasugused ootavad vallamaja juures.»

«Teised samasugused!» hüüatas Anu ning jäi Pupile üksisilmi otsa vahtima. «Keda te seal siis veel kinni võtsite, kas kohe terve vallarahva või?»

«Ära karda, kullake,» vastas Pupp. «Ainult sinu onukese, selle punahabeme, ja veel mõned laululinnud.»

Laululindude all mõtles Pupp Lõokesi, Jaagupit ja Tanelit. Samas ta oleks tahtnud küsida, kas külas ei ole nähtud Taavetit, kuid lapsed oma kisaga hakkasid talle närvidele käima.

«Hoidke aga tugevasti emast kinni, ärge laske teda ära viia,» ütles Anu, kes tundis end esimesest kohmetusest toibuvat. Ta ei olnud oma elus veel kordagi näinud, kuidas inimest vangi viiakse, kuid oli Jüri vangistamist kujutledes alati mõtelnud, et kui tema oleks juures olnud, siis ta oleks küll küünte ja hammastega urjadnikule kallale tormanud, olgu pealegi, et urjadnik pole keegi muu kui lihtne käsutäitja. Küll ta oli tänagi kuberneri käsku täitmas, aga ometi oli tüdruku kogu viha sihitud peamiselt just Pupi vastu.

Anu ütlusele vastas urjadnik sellega, et hakkas lapsi togima, lüües neid tupes mõõgaga vastu jalasääri. Õues tantsisklesid ratsakasakad endi hobustel ja Pupil oli kiire.

«Ärge laske lahti,» ütles Anu ja läks ning võttis Pelle ümbert laste kombel kinni. «Nutame ja karjume, aga ärme laseme lahti.»

«Ärme laseme lahti,» kordasid lapsed tema sõnu. Hoides Pelle ümbert kinni, kisendas Anu kõigest väest ja lapsed tegid sedasama. Haige Pelle tuikus nende vahel siia-sinna nagu joobnu. Aga siis nägi Anu urjadniku kätt, mis sirutus üle laste peade, et haarata Pellet õlast. Eks olnud Anu seda suurt, mundrikäisest väljaulatuvat käelaba varemgi enda kujutlustes näinud. Nüüd ta tõukas selle käe eemale.

«Noo, või nõnda, neiukene,» lausus Pupp, unustas hetkeks nii Pelle kui lapsed ja hakkas tüdrukut püüdma. Anu taganes vihast värisedes, peatus kolde juures, haaras leelt paja ning võttis urjadniku keeva veega vastu...

Korraldustest ja käskudest, mis Babin kuberneri küllatuleku usus andis, jätkus Kulinal kõikjale: lauta, veskisse, aita, keldritesse ja kööki. See oli üks neid haruldasi päevi, mil Kulina härra oma majapidamises nõudis täpsust, puhtust ja korda. Kevadel kokkuriisutud lehehunnikud ja risu oli pargist juba eelmisel päeval ära veetud. Igal pool oli näha värskeid luua- ja rehajälgi. Teenijaid, töölisi ja nende lapsi oli karmilt hoiatatud, et nad vastrehitsetud mõisaesisele, kus härra Lopuhhin tõllast pidi välja astuma, oma jälgi ei teeks. Kellel siiski kibedasti oli tarvis üle mõisaõue minna, pidi enda järel jälgede kustutamiseks reha vedama.

Tõepoolest, selline hoolikalt rehitsetud pind pidi äratama lugupidamist ja austust igaühes, kes ei olnud just lausa nihilist. Aga otse sügavat aukartust tundsid selle ees need kaks lihtsat vanainimest, kes lõuna paiku tagasihoidlikult, ent väärika sihiteadlikkusega Kulina väravast sisse astusid. Jõudes rehitsetud ala piirile, jäi eakas abielupaar nõutult seisma, nagu oleks ta sattunud jõekaldale, või otsekui oleks see rehitsetud riba, mis

neid härrastemajast eraldas, nõiutud ja täis hädaohte olnud.

Vanakesed vaatasid ringi ja tõstsid pilgud akendele, ent paraku ei vaadanud neile kusagilt ühtegi silmapaari julgustavalt vastu. Viimaks nad võtsid südame rindu, lõid risti ette, andsid teineteisele käe ning hakkasid astuma, tundudes endile kärbestena, kes käivad mööda võid, millele perenaine lusikaotsaga ilusad tärkmed ja roosid sisse on vajutanud. Ja sinna jäid nende viiskudest jäljed, suured, nagu korvipõhjadest kartulimaal.

«Oh, oh, oh!» lausus taat iga jalaastumise puhul kahetsevalt ja püüdis võimalikult pikki samme võtta. Aga eit tema kõrval aina naeratas endamisi ning lausus viimaks, mitte ilma uhkuseta:

«Ära karda, ega Fenja meid sellepärast kohtu alla anna.»

«Aga kui sulle väravat näidatakse?» küsis taat.

«Noh, kui näidatakse!»

Selle kasina jutuga astusid vanad inimesed härrastemajja ja koputasid seal vanaproua toauksele. Sofia Nikolajevna, kelle juures viimasel ajal ikka sagedamini olid hakanud käima mitmesugused hädalised oma palvekestega, võttis võõrad just sellistena lahkelt vastu.

«Eks istuge ja rääkige, mis te südant vaevab,» ütles ta sisseastujatele julgustavalt.

«Meie tulime mõisaprouale võõrusele,» vastas eideke tragilt, suure enesekindlusega.

«Tere tulemast,» ütles Sofia Nikolajevna. «Tundke aga endid siis nagu omas kodus.»

Kuid paistis, et see lahke vastuvõtt vanakesi ei rõõmustanud, vaid koguni kurvastas.

«Ei, me tulime võõrusele — mõisaprouale,» lausus eideke viimaks uuesti, kuid nüüd juba vähem enesekindlalt.

«Mina olen mõisaproua,» vastas Sofia Nikolajevna naeratades.

See vastus rabas vanakesed nõutuks. Nad vaatasid kohkunult teineteisele otsa ja hakkasid Sofia Nikolajevna ees alandlikult kummardusi tegema.

«Andke meile andeks, armuline mõisaproua,» algas viimaks vanamees. «Meie oleme rumalad inimesed ega tea midagi.»

Ta lõi risti ette ning jäi vait.

«Kui teie olete mõisaproua,» jätkas sedamaid eideke, «siis on Fenja meie kahe vanainimese suud-silmad täis valetanud. Keda sa tead veel uskuda, kui su oma lihane tütar . . .»

«Ah,» hüüatas nüüd Sofia Nikolajevna, «teie olete siis Fenja vanemad!»

«Armuline mõisaproua,» võttis nüüd vanamees jutuotsa uuesti enda kätte. «Meid hoiatati juba külas, et me kõike ei usuks, mis Fenja oma elust meile kirjutab. Nüüd me näeme, et ta on üks üleannetu inimene ja muud midagi.»

Eite-taati rääkisid kordamööda. Vaevalt oli vanamees lõpetanud, kui eideke algas:

«Ehk te võtaksite vaevaks ja ütleksite meile, mis asjamees see Fenja siin Kulinal õige on. Ega teda ometi valetamise pärast ei peeta?»

«Minu mees peab teda siin armastuse pärast,» vastas Sofia Nikolajevna. «Ta elab oma lapsega rohtaia sees väikeses puuhoones. Kui lähete siit üle õue . . .»

«Oh, oh, oh,» hädaldas vanamees, nagu ennistki, kui nad oma viiskudes üle rehitsetud mõisaesise paterdasid. Aga eideke tõstis käed silmade ette ja halises: «Tule jumal appi, siis ta on ju kohe päris lipakas!»

Eideke lõpetas ja vanamees algas.

«Ja miks teie, proua, seda sallite?» ütles ta seekord karmiks muutudes. «Mina teie asemel ajaksin ta väravast välja nagu koera. Kuidas te ometi kannatate ja võite oma katuse all lubada niisugust patuelu . . .»

Vanamees ei jõudnud oma suud tühjaks rääkida, kui esikus ukse taga puhkes ränk vandumine. Peaaegu samal hetkel kisti vanaproua toauks valla ja ülimal määral ärritatud Afanassi Matvejevitš hüüdis üle ukse sisse:

«Kogu õu on jälgi täis, otsekui oleksid elevandid üle käinud . . .» Ja nähes Sofia Nikolajevna toas vanakesi, kehvalt riietatud talupoegi, nagu ta neid varemgi tema juures oli harjunud nägema: «Aa, siin need elevandid ise ongi! Need on teie külalised, Sofia Nikolajevna, kes mu rehitsetud õueesise ära tallasid.»

«Oh, oh, oh!» ägises vanamees.

«Kas suvatsete ise reha kätte võtta, või lasete oma külalistel jäljed üle rehitseda?» küsis Babin.

«Küll ma juba rehitseda võin,» vastas talle vanaproua. «Kuid külalised on teie omad.»

«Mis?» hüüdis mõisnik imestunult. «Minu! Mina ootan kuberneri — ta võib iga silmapilk siin olla.»

«Jah, aga mis teha — nemad jõudsid enne,» ütles Sofia Nikolajevna.

«Mis te tahate?» küsis Babin vanakestelt. «Mul on vähe aega.»

«Meie tuleme kaugelt,» algasid vanakesed kummardades. «Meie oleme Fenja vanemad . . .»

«Oo!» kohkus mõisnik. «Ma ütlen Fenjale, ta tuleb kohe.»

Hetke pärast kohtas Babin Fenjat jääkeldri uksel ning ütles talle ilmega, nagu oleks juhtunud raske õnnetus:

«Sinu vanemad on siin! Mine nüüd ja vii nad kiiresti keldrisse või tuppa — pane nad luku taha, et neid näha ei oleks, kui kuberner tuleb.»

Taavet Lõoke ei armastanud kunagi oma nina toppida säärastesse kohtadesse, kus tuli hurraa karjuda, pead paljastada või lihtsalt ka niisama suurte ülemuste ees rumalat nägu teha. Parem mine niisugusest naljast heaga eemale, vaata seda pealt kustki kaugemalt, jää seisma sinna, kus sa võid oma silmad ja suunurgad parajal ajal naerma panna või, kui vaja, kulmudki kortsu vedada ja hambaid kiristada.

Taavet oli teistest peajagu pikem ja pidi arvestama seda kõike rohkem kui temast lühemad mehed, kes juba teises-kolmandas reas võisid endid päris vabadena tunda. Kui kuberner pärale jõudis, tundis tema, Taavet, end päris vabana mitte lähemal ega kaugemal kui vallamaja taga lepiku ääres. Siin võis ta oma näoga teha kõik, mis ta aga iganes tahtis. Kuid see ei olnud ainus põhjus, miks mees end täna nii hoolega ligi lepikut hoidis. Kumu, et kuberneriga sõidab kaasa salkkond kasakaid, sundis teda omalt poolt ettevaatusele. Sellepärast ei olnud tal kiiret ka siis, kui rahvast hakati vallamaja sisse sokutama. See laskis asja esialgu veelgi

kahtlasemana paista. Keda siin on tarvis tagant tõugata või ninast tõmmata; eks iga mees otsusta ise, kas või millal ta sisse läheb — võib-olla mõni mats peab targemaks hoopis välja jääda. Mõni mats! Seda mõtles Taavet kõigepealt just enda kohta. Iseasi veel, kui võiks minna vallamaja sisse, kõigil parajad kaikad käes... Aga kus sa sellega! Küllap see kasakate-jutt sellest välja läkski, et hommikul mõned mehed tulid vallamaja juurde malakatega. Kasakatest kuuldes mehed muidugi virutasid endi käepärased lepikusse. Mine sa nüüd seda tea, võib-olla torgatigi see kumu meeste keskele ainult hirmutamiseks, nagu teinekord naised õueaedadesse kapsatondi püsti löövad.

Kui teised olid vallamajja sisse läinud, hakkas Taaveti umbusk sellise risti-rästi mõtlemisega vaibuma. Ja küllap oleks nüüd temagi halba aimamata üle vallamaja künnise astunud, kui ta kõrvad viimasel silmapilgul poleks tabanud Ristikünkalt lähenevat kabjaplaginat.

Ratsavägi! Kasakad!

Taavetil ei olnud aega kauemaks mõtlema jääda. Hetke paari pärast seisis ta juba tihedas lepikus, mis kasvas siinsamas lasipuude taga. Seal, selles padrikus, ei olnud Taavetil esialgu midagi karta. Luurates sealt nagu ilves, luges ta ära kasakad, keda oli kakskümmend kaks meest, ja nägi, kuidas nad vallamaja sisse piirasid. Ega jäänud mehele nägemata seegi, mis nüüd järgnes. Hambad suus risti, vaatas ta oma peidikust kahetsedes, kuidas vangid vallamajast välja toodi ja samas kasakate valve alla võeti. Seal siis seisid tema vennad Tanel ja Jaagup ning peale nende veel Juulmanni Maunus, Eelguse Mihkel ja paar kõrvenurga meest. Viimane, keda ta nägi vallamajast kasakate keskele toodavat, oli Andres Rammus.

Niisugune siis nägi välja rahva elujärje parandamine, mida valitsuselt märgukirjade peale loodeti. Kakskümmend kaks kasakat kuberneriga eesotsas — see oligi siis komisjon, mis pidi tulema talurahvale õigust tegema. Õigust! Taavet Lõokesel, kes oli õnnekombel mõrrast pääsenud, polnud sedagi õigust, et maanteel käia.

Ta hiilis kõrvalisi teid kaudu külasse, astus Marekannule sisse, leidis siit eest rüüstatud toad ja kuulis

lastelt, kelle silmad olid juba kuivaks nutetud, et nuutmeistrid olid ka Pelle ja Anu ära viinud.

Taavet lahkus Marekannult kuklasse aetud peaga. Siis hakkas ta vilistama ja kõndis vilet lüües koju. Seal avas ta rehealuse värava, ajas kanad põllule, laskis seakesiku sulust lahti ja seejärel, toast mõned hilbud välja toonud, pistis kõdunevale hütile punase kuke räästasse. Nende vana pesa süttis nagu kasukas ja põles otsekui küünal tuulevaikuses.

Taavet vaatas leegitsevat kodukollet, mida kontrahi puudusel enam ammugi polnud kohendatud, ja mõtles vendadele. Vaene Tanel ja vaene Jaagup! Kus te nüüd ei olekski ja kuidas teid teravad kasakapiigid praegu ei piirakski, heitke veel kord pilk kas või üle õla kodu poole. Vaadake tagasi ja olge rõõmsad: Lõokeste pesapaik kärssab justament nõnda, nagu meie kõik kolmekesi juba ammugi kurja saatust aimates tõotasime...

Paraku jäid vennad, kuigi nad üle õla tagasi vaatasid, sellest rõõmust ja lohutusest ilma. Nad ei näinud enam hüvastijätvaid tulekeeli. Künkad, teekäänakud ja metsatukad olid jäänud nende ning vaatepildi vahele, mille juures Taavet neile järele mõtles. Pealegi riisus helendav keskpäev tulelt tema kuldse kuma, suitsu oli aga kuiva aja tõttu ütlemata vähe.

Hoopis kaugemale kui tulekahju suits paistis tolm, mis tõusis valge pilvena maanteelt, märkides vangide ja neid saatvate kasakate liikumist.

Ah, kuidas Lõokeste — Taneli ja Jaagupi — süda oleks sees hõisanud, kui nad tagasi vaadates oleksid märganud suitsutomu. «Vaadake, see on meie Taaveti töö!» oleksid nad hõisates seda oma kaasvangidele näidanud. Ja küllap oleks seejärel hakanud kõigil kergem, nii meestel kui naistel, kes nüüd astusid peaaegu tummadena, kannatades janu. Aga kõige hirmsamad olid õnnetu Pelle piinad, kelle kurk ei kõrbenud ainult tolmust ja kuumusest, vaid ka palavikust, mis ta sisemuses miilas.

«Juua!» igatses ta. «Kui ma saaksin tilgakesegi keele peale!»

«Juua!» hüüdis vangidest nii mõnigi teine.

«Juua!» karjuti küll üksikult, küll üheskoos, kui läheneti taludele, mis seisid maantee ääres. Jalad tõrkusid,

ei tahtnud mööda minna õueväravast, kust oli näha kaevurakkeid ja pange, mis rippus nii kutsuvalt koogu otsas vee kohal. Kuid just siin, taluväravates, tõmbusid kasakad koomale ja hakkasid vihisema nende nuudid.

Kes oleks julgenud sel ajal maantee äärde seisma jääda? Kellel oleks jätkunud mehisust, et tulla siia veepangega? Õuedki jäid inimestest tühjaks, kui see õudne ja samal ajal kurb voor lähenes; selle möödumisel kogunesid näod väikeste akende taga ehmunud kobaraks. Oleksid hobuste seljas ratsutanud jaapanlased, poleks neid niipalju kardetud. Kuid ühes kohas oli ometi pang veega maantee äärde tõstetud. Vangid hakkasid ruttama: nüüd saavad nad oma janu kustutatud. Puhas vesi panges alles loksus, helgitades taevasina ... Maunus kummardus ja sirutas juba käe välja, et pange Pelle suu juurde tõsta, kuid samas laksatas talle nuut üle turja.

Ja tee äärde tõstetud pangest oli määratud juua hobusel, kelle seljas istus kasakaohvitser.

Õhtu eel hakati Rakveres rääkima sellest, kuidas talupoegi oli kasakate vahel linna toodud. Käba Salme kuulis seda tööstushoovil mitme inimese suust, kuid keegi ei teadnud öelda, kuhu vangid olid viidud. Kuuldus arvamisi, et nad paigutatakse kreisipolitsei juures asuvasse arestimajja. Kuid tund aega hiljem tuli härra Aaron linnast ja teadis jutustada, et vangistatud talupojad on jaamas. Ei, ega tema sinna neid ei läinud vaatama. Ei, ei. Ta ei teadnud, et nad seal on. Ja kes talle seda ütleski. Ta läks kaubajaama, ta läks sinna oma jahuvaguni pärast ja nägi siis ka seda vangivagunit, mis seisis kaubajaama lähedal haruteel, trellid ees ja puha. Ah et missugune ta muidu oli? Muidu oli ta ikka nagu harilik loomavagun.

Kui Salme teada sai, et tema kodukandis vangistatud talupojad on jaamas, hakkas ta süda endisest rohkem valutama. Siis nad saadetakse ju ära, ja jumal seda teab, kui kaugele veel. Kes nad võiksid kõik olla? Salme oli küll juba kuulnud, et vangide hulgas olevat ka naisi nähtud. Aga keda? Ning ta mõtted peatusid murelikult Tiina ja Villemi juures, eksisid siia-sinna, käisid läbi kõik tuttavad omakandi inimesed.

Ometi kulus veel tundi paar, enne kui ta vabanes. Salmele tundus, et sel õhtul polnud terves maailmas paremat inimest kui emand Aaron: muidu ikka keelab või viskab nina peale peigmehi — küll Salmel on neid, jah, palju! — aga täna lubas kohe, ei norgutanud, ei teinud kellaaegagi ette. Ja isand ka, kuulas Salme loaküsimist pealt ega lausunud ühtegi halba sõna — aina nohises, andis veel head nõugi, ütles: «Ega sul pole seal otsimist ega midagi — kuhupoole voorib rahvast, sinna mine sinagi. On neil inimestel aga nina — kõik nad teavad ja välja tuhnivad.»

Jõudes Jahu tänavale, mis jooksis rööbiti raudteega, nägi Salme kohe seda rahva voorimist, millest härra Aaron oli rääkinud. Inimesi aina läks ja tuli. Ta märkas varsti selle liikumise iseärasustki: minnes rutati otsekui kartusest hilineda, tagasi aga tuldi lonkides, aeglaselt.

Vangivagunile, mis seisis kõrvalisel haruteel, ei lastud kedagi lähedale. Salme oli endale kõike teisiti kujutanud. Ta oli lootnud, et vangidega lubatakse rääkida, et ta neid näeb ja saab teada, kes nad on. Kuid võimatu oli kedagi tunda saja sammu kauguselt ainult käelabade järgi, mis aeg-ajalt trellide vahelt välja sirutusid, saadetuna ainsast sõnast: «Juua!»

Õhtu oli umbne ja soe. Linnake seisis päevasest leitsakust hõõguvate tänavakivide ja müüridega suvise öö künnisel. Kui Salme vangivaguni juurest linna tagasi pöördus, ei võinud ta kojuminekule mõteldagi. Kuid ometi tuli ta sealt ära rutates, peaaegu jooksujalu. Seda, et teda kiirustavad pisarad, ei teadnud ta sel silmapilgul veel isegi. See selgus talle alles hiljem, siis, kui ta kellassepääri tagauksest oli sisse pääsenud ja seal võbiseva õlaga vastu uksepiita toetudes kohe ning taltsutamatult nutma purskus.

Viies jagu

1

Kuidas Kulina ei pingutunudki kuberneri vastu võtma, kuidas seal kõrge aukandja külaskäiku ei loodetudki, valmistas härra Lopuhhin oma keeldumisega härra Babinile ometi ränga pettumuse. Afanassi Matvejevitš tundis enda au puudutatud olevat, kannatas sellest tegelikult hulga rohkem, kui laskis välja paista — ta arvas, et ka inimeste kahjurõõm on suurem, kui nad seda ilmutavad —, ja hoidus solvatuna kokku puutumast kreisiülemaga, kelle hooleks oli ju kogu küsimus usaldatud. Oli möödunud tublisti oma nädalat kuus, kui ta viimaks linnas kreisiülemat üsna juhuslikult kohtas ja kuulda sai, et kuberner olevat küllasõidust heitunud tulekahju pärast. Babinil puudus tahtmine seda uskuda, ent tal polnud põhjustki sellele vastu vaielda. See võis ju nõnda, aga ka mitte nõnda olla. Pealegi polnud nüüd sellel enam tähtsust, kas olid asjad nii või teisiti. Keegi ei saanud olematuks teha ei tema sügavat pettumust ega kõiki neid just mitte ilusaid sündmusi, mis sellest järgnesid. On veel õnn, et paljud näevad neid inetuid sündmusi tema pettumusest lahus, ei seo neid kannatustega, mida ta tol metsikul suveööl ise üle elas ja teistelegi peale sundis. Õnneks jah! Õnneks arvatakse

Kulinal selle skandaalse öö juhtumused mõisahärra tavaliste tembutuste hulka ja öeldakse: «Vaadake, kus on alles külalislahkus ja heldus!»

Ei oleks mõtet koormata lugejat nende sündmuste üksikasjalise kirjeldamisega, kui nad ei näitaks seda peaaegu orvulikku ahastust, millesse mõisnik sattus pärast asjatut lootust näha kõrget külalist enda pool lõunalauas, ja kui need hiljem poleks avaldanud mõju kogu Kulina elule.

Oli mõisnikule tema järelepärimiste peale vallamajast teatatud kuberneri sõidust Rägaverre, hakkas mees esimese valuga vanduma ja kadus seejärel põllule. Alles õhtul tagasi tulles meenusid talle need teised, kutsumata külalised — Fenja vanemad, keda ta oli käskinud luku ja riivi taga hoida. Ta ei hakanud enam uurima, kuidas just ta korraldust oli täidetud, vaid laskis vanakesed sedamaid päevavalgele kutsuda. Siis kaeti mõisas laud kogu toredusega, mis kuberneri vastuvõtuks nii kööki kui keldritesse oli kuhjatud, ja eite-taati paluti kehakinnitust võtma. Nad pandi istuma aukohale. Vanakesi teeniti ja kostitati nagu muinasjutus. Ja kuni nad süüa ja juua jaksasid, läks kõik hästi, otse viisipäraselt, nagu see sugulaste või omade vahel ongi kohane.

Aga seda õnneaega jätkus vaevu kesköönì, mil külalised tundsid kohkumisega, et neil enam midagi alla ei lähe, ei söögisuutäit ega joogitilka. Lahke peremees ei väsi aga pakkumast, ette tõstmast ja sisse valamast. Näete isegi, meil pole, jumal tänatud, millestki puudu; ärge häbenege, sööge ja jooge niipalju kui süda iganes kutsub. Tõepoolest, siin on kõike küllalt. Laud on roogasid alles täis. Kui ongi mõni vaagen või liud tühjaks saanud, siis on nende asemele sedamaid uued toodud, veelgi toredamate praadidega. Sedasama võib öelda ka jookide kohta. Neid on laual kõigesuguseid, pudelites ja karahvides, ja sa võid neid valada mitmesugustesse riistadesse, alates klaasikestest, mis on väikesed nagu sõrmkübarad, ning lõpetades suurte karikatega kõrgetel jalgadel, kõik puha haruldasest klaasist; neid on rohelisi ja kollaseid ning nende kaelad on vindilised, otsekui treitud. Olgu isand kuitahes purjus, ei libise niisugune vindiga kael naljalt sõrmede vahelt välja.

Külalised higistavad. Eideke pühib rätiga silmnägu ja naeratab õnnelikult.

«Oh isake, siin on kõike küllalt, aga süda ei võta enam vastu,» ütleb ta viimaks.

Vanamees tänab ja muudkui lööb risti ette. Temale tundub, et selles toretsevas söömaajas on üldiselt midagi võigast ja väga rumalat, seda, mida tema arvates võiks kõige vähem eksides nimetada jumalakartmatuseks ja patuks. Pealegi on ta praegusel silmapilgul ainus inimene, kes oma kostitaja armastusväärsusest läbi näeb, aimates, mis mõisniku hinges selle lahkuse varjul toimub. Sellest ta kulmud kisuvad kipra, kipuvad vägisi ta pilku varjama. Ent ta kummardab ja lausub tänades:

«Ei mahu enam. Olen isegi niisuguse kimbu peale pannud, et rihmad ähvardavad rebeneda.»

Babin naerab ta välja.

«Joo, vennike,» sunnib ta. «Küllap siis toit ka minema hakkab.» Ning eidele: «Söö, söö emake! küllap siis ka märjuke jälle läheb.»

Mõisnikule endale mahub veel palju sisse, vähemalt märjukest. Ja nagu ta janu on piiritu, nõnda ei näi otsa ega äärt olevat ta lahkuselgi. Ent pea ei muutu piiritu heldus tigeduseks, kui teda visalt tagasi tõrjutakse. Selline järsk moondumine toimus ka Afanassi Matvejevitši ülevoolava külalislahkusega.

«Joo, kuberner!» karjus ta enda vastas istuvale vanamehele ootamatu toorusega.

«Ei, ei. Ei mahu enam, ei mahu ainustki tilka enam,» vastas vanamees pead väristades.

«Härra tahab, et me endid tema söökide ja jookidega kohe ära tapaksime,» lausus eidekene omalt poolt.

«Joo, kuberneri proua,» sundis Babin ja valas rohelise karika eidekese ees kallist viina täis. «Kas ma pean maanteelt minema otsima inimesi, kellel kõlbab minuga ühes lauas istuda, kes ei põlga minu söökisid ega jookisid?»

Ta jäi selle juurde, et Fenja vanemad peavad endid temast paremaks. Ja sellest seisukohast läkski sõim ning toores sundimine lahti. Ennäe, ta lööb oma sõrmed mehi-

kesele kõrvalesta, tõstab teise käega karika, hoiab seda õnnetu suu juures ja karjub, aina karjub:

«Joo, sunnik! Joo, kuberner!»

Pole tähtis, missugustes vormides mõisahärra külalislahkus tol öösel järgnevalt avaldus. Piisab sellest, kui ütleme, et lugu lõppes skandaalselt alumisel korral, Sofia Nikolajevna toas, kuhu vanakesed oma ebaseadusliku väimeespoja lahkuse eest viimaks põgenesid.

Jah, kas kartis kuberner tulekahju, nagu arvas kreisiülem Timofejev, või keeldus ta mõnel muul põhjusel Kulinale sõitmast, sellel polnud nüüd tõepoolest enam mingit tähtsust. Tõsiasi oli see, et keegi ei saanud olematuks teha skandaali, kõike seda inetut, mis juhtus esmalt söögilauas ning hiljem alumisel korral vanaproua toas. Mis seal öeldi ja tehti, seda Babin järgmisel päeval enam ei mäletanudki, kuid see pidi olema väga halb, midagi niisugust, mis langes Sofia Nikolajevna kannatusekarikasse nagu kivi; mõõt, mis oli juba varem täis, triiki täis, hakkas korraga üle ajama.

Pärast skandaali kulus siiski veel nädalat paar, enne kui Afanassi Matvejevitš oma jala uuesti vanaproua tuppa tõstis. Seekord teda kutsuti. Nähtavasti oli naine aega vajanud selleks, et oma otsust põhjalikult läbi kaaluda. Ja Afanassi Matvejevits sai aru, et siin polnud enam midagi muuta, ei midagi tingida ega maha kaubelda.

«Tõite talvel oma lipaka siia, ma ei lausunud musta ega valget,» ütles Sofia Nikolajevna. «Ma olen kõik alandused vaikides ära kannatanud, kuid nüüd aitab sellest. Ka pika ja kurva lause taha pannakse ükskord punkt. Mulle on elust Kulinal siitsaadik,» tõstis ta käe oma lõua alla.

«Võib-olla oleks teil väikeses puumajas vaiksem?» küsis Afanassi Matvejevitš vastutulelikult.

«Aga kuhu te panete oma uued armukesed, kui Fenja jääb vanaks, jumal on aga helde ja kingib teile veel patutegemiseks aega?» küsis Sofia Nikolajevna.

Afanassi Matvejevitš ei vastanud.

«Ei, ma ei jää enam Kulinale,» jätkas naine. «Ostke mulle väike maja, kui võimalik Tartu, kus ma võiksin oma vanadusepäevad vaikselt mööda saata.»

2

Iga käik kellassepaärri, ka kõige põgusam, jättis Salmele mõne hetke, sõnakese, lause või naeratuse, mida armutunnetes kogenematul piigal hiljem oli hea meenutada. Turul, tänaval, köögis ja sakste toas, lühidalt kõikjal, kus emand Aaron lähedal viibis või pealt vaatas, oli niisugune meenutamine hädaohtlik hajameelsus, ent see muutus sedamaid õnneks, kui Salme pärast päevatööd oma toakesse astus ja enesega üksinda jäi.

Augustikuuks oli neiu mällu juba ohtrasti kogunenud selliseid pildikesi, mille meenutamine äratas hinges õnnevärinaid, joobumust, lootusi ning igatsust. See igatsus oli nagu janu või nagu see vaikne, peaaegu iseendast tekkiv kahin, mida hilissuve öödel oli kuulda aedadest. Jah, isegi tol valgel suveööl, mil ta kellassepaäri tagaruumis nuttis, silmade ees trellide vahelt väljasirutatud vangikäed, on õigus omamoodi nende õnnelikkude mälupiltide hulka kuuluda. Vidri, nagu selgus, oli juba siis oma karunahaga kuuri kolinud. Sellest ööst on Salmel mäletada nii mõndagi, mis ta tunnetes ja mõtetes rõõmsa hõljumise tekitab. Seistes aeda avatud akna all, kummardab ta oma pea alla ja meenutab, kuidas härra Pendel oli paitanud ta juukseid, pikalt, õrnalt, neid vaevu puudutades. Seistes nõnda kummardatud päi, on kujutlus elavam. Sõnad, millega teda tol öösel oli lohutatud, löövad ta kõrvus jälle helisema. Käsi oli pead paitanud ja huuled üsna kõrva ääres sosistanud: «Vaene tüdruk!»

Äge nutuhoog oli Salme käed, õlad, pea ja rinnad kõik ühte kägarasse surunud. Siis oli Pendel oma peopesad ta küünarnukkide alla pannud, oli neid kergitanud ja lohutavalt öelnud: «Räägi, mis viga on?»

Ah, ei ole maailmas suuremat õnne sellest, kui sul on sõber, kellele võid oma südamelt kõik mured puistata, nagu Salme tol öösel oli Pendelile jutustanud vangivagunist, kätest, mis sealt olid jumalagajätuks lehvitanud, ja häälest, mis korduvalt ning asjata oli juua palunud.

Salmel on hea meenutada, kuidas nad hiljem Pendeliga olid jalutanud. Kuid see pole kaugeltki kõik, mida

ta õhtuti oma toas rõõmuga meelde tuletab. Seal on veel mõned koosistumised, hulk käepigistusi, millele on mõeldud unetuseni, ja isegi üks kiri.

Ka selle kirja puhul oli ärevust, sest emand Aaron nagu aimas, et teda selles kohtamisele kutsutakse; kui Salme ütles, et ta tahaks õhtul välja minna, oli emanda vastuseks raudne ei. Näägutas veel pealekauba.

Seisa siis oma toas lahtise akna all! Mis südamega sa tuletad seal meelde käepigistusi või peapaitamist, kui sa ise oled nagu vang, lased teist oodata, ei tohi jalgagi toast tõsta. Sa näed isegi puud, mille all teine sind ootab, aina kärsitumaks muutub ning viimaks ära läheb... Sa ei või teda lasta ära minna. See oleks suur õnnetus. Sul pole ju terves maailmas mitte kedagi, keda sa peale tema veel usaldaksid, kes sulle nõnda õrn ja hea oleks.

Aga oli selle kirjaga ärevust mis oli, Salme läks siiski kohtamisele, libistades end välja akna kaudu, minnes üle hoovi.

Kui emand Aaron ainult oleks teadnud, et tema maja üks akendest sügisöösel kuni kella kaheni haagist lahti seisis! Mis ta oleks siis teinud? Vist oleks küll teenijale hundipassi andnud. Jah, küllap ta seda oleks teinud. Ent ometi ei jäänud see öö viimaseks, mil Aaronite maja ühe toakese aknapooled olid väljast ainult kinni lükatud.

Mida rohkem kogunes Salme mällu pildikesi, sõnu, lauseid, käepigistusi ja naeratusi, kõiki neid armunuile kalleid üksikasju, seda vähem läks talle korda see, mida emand Aaron ühe või teise küsimuse puhul võiks arvata, seda vähem käis ta kannul ka hirm võimalikkude pahanduste pärast. Karta alati, karta tagantjärele ja ette — see on orja, orvu ja teenijatüdruku kuri saatus. Suur hirm väikeste asjade pärast! Kas on inimese elu, tema nooruse, rõõmude ja õnne seisukohalt midagi veel masendavamat. Olles vaene, kartes sattuda tagasi maale, oli Salmegi seda roostetaolist hirmu küllalt tundnud.

Armastus äratas uuesti ta julguse.

Ühel hilisõhtul läks ta akna kaudu jälle välja. Seekord ei olnud tal linnas kohtamist ning ta ütles endale, et läheb venda vaatama. Eks olnudki häbiasi, et ta pol-

nud veel jalgagi tõstnud kuuri, kus Vidri suvest saadik magas.

Salme ei saanud mõtelda Vidrile ilma kaastundeta. Ei tähendanud midagi, et Vidri ise kunagi ei kurtnud, oma eluga näis täiesti rahul olevat. Elavad pildid ja tsirkus, need olid tema hing; kus ta magas või kuidas ta elas, see polnud nagu tema asigi. Juba ammugi ei olnud Salmele arusaamatuseks poisi igavene näoväänamine, tolatembud ja muud vaksid — mis ta muud neilt elavatelt piltidelt käis õppimas! Alguses oli see Salmele kõik nii hirmus tundunud, aga nüüd ta hakkas harjuma. Vaata et teinekord ajab naerugi peale: tola mis tola. Kas siis mõni teine saaks sellega hakkama, et annab püsti seistes oma jalatallale suud. Aga ega siis hullule tohi näidatagi, et ta vaksid meeldivad — siis ta muud enam ei teegi.

Niisugune oli Käba Vidri, alati muretu ja rõõmus — elas kas või sellest, et tema tolatempe vaadati ja imeks pandi —, kuid ometi ei saanud Salme vennale ilma haleduseta mõtelda. Kas oli see tunne kaasa toodud kodust, kus Vidrit oli haletsetud ta nõrga tervise pärast, kui ta mõisa kartulimaal käies ära väsis ja hommikuti ärkas, otsaesine ja nina vesiherneis, või oli Salme süda poisi vastu haledaks jäänud sellest ajast, kui ta teda teenimatult oli tukistanud? Aga vahest oli selleks teisigi põhjusi? Vahest tundis Salme end selle augustikuu tähistaeva all niivõrd õnnelikuna, et Vidri oma kuurinurgas karunahal ei saanudki peale haleduse muid tundeid äratada?

Kuuriuks oli lahti. Vidri oli natukene aega enne Salmet koju tulnud ja Salme leidis ta eest just äsja pikaliheitnuna.

«Istu siia, minu aseme servale,» käskis Vidri. «Ma saatsin kõik oma toolid ja mööbli poleerida.»

«Oh jumal sind või sinu aset,» hakkas Salme poissi sedamaid haletsema. Vidri ase ei olnudki midagi muud kui kunagi kuuri seina äärde kuhjatud ja nüüd juba kõvaks vajunud hunnik pakklaaste.

«Mis mu asemel viga on?»

«Istuda võib, aga siin magada!»

Öö oli kasterikas. Majadest ja kuuridest ümbritsetud hoovil oli kuulda, kuidas räästad tilkusid.

Istudes laastuhunnikule, mida Vidri nimetas asemeks, ei osanud Salme enam midagi öelda ja sai aru, et ta polnud sugugi venna pärast linna tulnud, nagu ta endale ennist oli kinnitanud. Ta pidi end otse sundima paigale, et mitte minna kuuri lahtise ukse juurde, kust oli võimalik näha kellassepa elutoa aknaid, mis sellest, et need alles hetk tagasi olid pimedad olnud.

«Kuidas sa elad?» küsis Vidri.

«Ma tulin vaatama, kas sul ei ole ehk sokke, mis tahavad nõelumist,» vastas Salme.

Seda oli ta mõtelnud juba mitu korda.

«Ah, millal sinulgi seda aega on,» ütles Vidri.

«Korja aga kokku, küll ma ära nõelun.»

Aga nüüd hakkas Vidri naerma, öeldes:

«Mul ei olegi neid.»

«Pime, kuhu sa nad siis paned?»

«Kannan närudeks ja viskan ära.»

«Küll sa tahaksid veel õpetamist saada!» arvas Salme.

Aga Vidri ei vastanud selle peale midagi, vaid tegi hoopis teist juttu.

«Salme,» küsis ta häält tasandades, «kas sa oled oma eluaeg pirni suu sisse saanud?»

«Ei,» oli vastus.

Vaevalt oli Salme vastanud, kui talle mitu suurt pirni sülle langes.

«Vaata, et nad su keelt alla ei vii,» ütles Vidri.

Kuid Salmet huvitas kõigepealt see, kust Vidri need pirnid oli saanud. Pendeli kellassepaäriga kõrvuti asus puuviljakauplus. Siinsamas hoovi peal oli teinegi kuur, kus kaupmees oma lahtipakkimata kaupa hoidis. Seal oli kaste küll apelsinidega, õuntega, pirnidega, tomatitega ja melonitega. Ega Vidri ometi viimaks sealt? käis Salme südamest paha kartus läbi. Küll siis on kole, kui meie poisile on pikad näpud kasvanud! Seda kartust maha surudes ta ütles:

«Vaata, mille peale sa oma rahakopikat ei raiska!»

Vidri naeris.

«Rumal!» ütles ta siis sellesama iseteadvusega, millega oli naernudki. «Oma rahakopikat!»

«Noh, kust sa nad said?» küsis Salme. «Käisid teiste kuuris või?»

Vidri jäi tõsiseks.

«Misjaoks kuuris,» ütles ta pisku aja pärast. «Kogu hoov oli ennelõunat kaste täis — uut kaupa tuli.»

«Vaata, et sa rumalaid tükke ei hakka tegema,» muutus Salme murelikuks. «Sina lähed teiste kastist pirne võtma! Küll sa saaksid veel hagu, kui kodused seda teaksid.»

«Ega sulle või ka midagi rääkida,» arvas Vidri. «Nagu oleksin mina neid sealt võtma läinud — kaupmehe oma õpipoiss toppis mu ihupõue ploome ja pirne täis.»

Seda oli Vidri lausunud päris pahaselt, kuid samas ta muutus taas lõbusaks, lisades: «Kui tulin kuuri, siis olin lai nagu konn.»

Sel silmapilgul avanes hooviväräv ja kaks inimest, mees ja naine, mida oli kuulda häältest, läksid üle õue, suundudes kellassepaäri tagaukse juurde.

«See on meie vana,» lausus Vidri häält tasandades. Sedasama oli arvanud Salmegi.

«Naisterahvaga!» ütles ta, samal ajal kramplikult õue kuulatades.

«Jah, talle sõitis täditütar võõrusele,» vastas Vidri.

Täditütar!

Nad jäid vait. Salme istus Vidri asemeserval, pirnid ikka veel süles, ning piigale tundus, või oli see tõepoolest nõnda, et räästad olid tilkuma hakanud hoogsamalt kui ennist, otsekui oleks väljas vihma sadanud. Ent ometi oli taevas täis sirendavaid tähti, kui ta pisut hiljem koju läks.

Täditütar! ütles ta endale. Noh, muidugi täditütar! Aga suur hirm väikeste asjade pärast ei küsinud Salme kinnitusest, vaid kippus tal nüüd jälle ees kui taga käima, muutes kõike vastikuks ja väiklaseks.

3

Septembris õnnestus Babinil Tartus maja osta ja oktoobrikuu keskpaiku, kohe pärast esimese, sel aastal erakordselt vara mahasadanud lume äraminekut tehti algust kolimisega. Kõigepealt saadeti teele vanaproua toakraam. Ja siis, mõni päev hiljem, lahkuski Kulinalt

Sofia Nikolajevna, tõsi küll, põdurana, kuid ilma erilise kurbuseta. Juba enne lahkumist oli ta siin kõigega, nii heaga kui halvaga, jumalaga jätnud. Kindla teadmisega, et ta enam ealgi oma jalga Kulinale ei too, oli ta mõnede heade inimeste kätt surunud, karjalauda ja rohtaia läbi käinud ning iga päev tundide viisi vaadelnud pärnapuid, mis kasvasid ta akna all, praegu lehti varistades. See pikki nädalaid kestnud lahkumisemeeleolu oli Sofia hinges äratanud vaikse, ent pideva erutuse, mis ei paisunud sügavaks kurbuseks ka siis, kui ta ühel vihmasel päeval Afanassi Matvejevitši kõrvale tõlda istus ja väravast välja sõitis.

Elatanud mõisaprouat ei kiirustanud Kulinalt lahkuma üksnes tülgastus, mida ta siinse elu vastu tundis, vaid ka mure, mis ta südames Sergei pärast ikka rohkem maad võttis. Vähe küll, mida Sofia Nikolajevna revolutsioonilise ülikoolilinna elust teadis. Et üliõpilased streikisid ja koosolekuid pidasid, seda oli ta kuulnud, kuid et nad endi korterites lendlehti trükkisid, võitlussalku asutasid ja sõjariistu hankisid, sellest polnud tal aimugi. Aga vahest poleks kõige sellegi teadmine teadmatusest halvem olnud. Ning ta ei suutnud Afanassi Matvejevitšile veelgi andestada seda, et too majaostmise puhul Tartus viibides polnud Sergeid korrakski üles otsinud, et kuulda, kuidas ta elab.

Abikaasadel, kes olid teineteisest võõrdunud, polnud just kõige mugavam tundide kaupa kõrvuti istuda, leidmata ühtegi head sõna või mälestust, mida sõpradena meenutada.

Afanassi Matvejevitš vaikis peaaegu kogu tee, püüdes piinlikkusest võitu saada tukkumisega, ja muutus jutukaks ainult pärast pikemaid peatusi. Aga just siis, kui ta oli jõudnud einelauas ära käia, vagunisse tagasi tuli ja lõbusalt jutustama hakkas, muutus Sofia Nikolajevna talle eriti vaenulikuks. Viina-, õlle- ja tubakalehk ärritas teda samal kombel nagu inimese hingeõhk mesilasi.

«Selle peale te oma aja Tartuski raiskasite,» ütles ta siis Afanassi Matvejevitšile hukkamõistvalt, nagu oleks see talle endale või teisele mingi uus, alles äsjaavastatud tõde.

«Ärge unustage, emake, et ma teile maja ostsin,» vas-

tas selle peale Afanassi Matvejevitš enesega rahulolevalt.

«Selleks, et korraks sisse astuda, oleks teil ometi pidanud aega jätkuma,» vastas naine järeleandmatu pahurusega, vaadates vaguniaknast nukrat sügismaastikku. Veduri suits, langedes kas lagedale või raudteeäärsetesse metsasaludesse, sulas kõikjal ühesuguse nobedusega udukoonaldesse.

Afanassi Matvejevitš lausus:

«Ma olen teile juba mitu korda öelnud, et ma käisin teda otsimas, kuid mind ei lastud sisse.»

Sofia Nikolajevna vaikis, ent ta ilmest, kogu ta olekust ning isegi sellest, kuidas ta end vagunil laskis raputada, oli näha, et ta seda ei uskunud, et ta kuulas seda nagu ammutuntud valet.

«Võib-olla, et ta pidas mind politseiks, kui ma tema ukse taga koputasin,» jätkas Afanassi Matvejevitš. «Neid sunnikuid, revolutsionääre, tassitakse ju nüüd iga päev kinni.»

«Ah, parem on, kui me teineteisega ei räägi,» vastas naine.

Aga Afanassi Matvejevitšil oli just nüüd, pärast ainelauas käimist, taltsutamatu tung rääkida.

«Kui ma septembri keskel Tartus olin,» pöördus ta nüüd rohkem kaasreisijate kui Sofia Nikolajevna poole, kes üha kannatusrikkamalt aknast välja vaatas, «siis tassiti seal ainsalt miitingult raekojaplatsil rohkem kui kolmkümmend töölist ja üliõpilast politseisse. Härrad haridusministeeriumis on puupead, et nad kõik mässulised üliõpilased vähemusrahvuste ülikoolidesse saadavad. Haridusministeeriumis nähtavasti loodetakse rahvuslikule vihavaenule. Äh, äh-ää! Lollus! Nägin oma silmaga, kuidas linnavahid vene üliõpilast voorimehe peal tahtsid kinni viia. Noh, lähebki sel Odessast või Harkovist Tartusse mässama saadetud nihilistil ja jumalasalgajal kahe linnavahi vahel sõit lahti, aga jumala eest, see oli tšuhnaa, tööline, suur nagu Koljat, kes voorimehele järele jooksis ja antikristuse — samasuguste ühe kõrva peale puhmasse aetud lokkidega nagu meie Sergeil — linnavahtide vahelt troskast tagurpidi välja kiskus. «Elagu revolutsioon! Maha isevalit-

sus!» Seda keelt oskavad nad kõik, olgu see siis venelane, tšuhnaa, ukrainlane, lätlane või juut.»

Sofia Nikolajevna kuulas teda vaikides pealt. Tema jaoks ei olnud minevikus midagi head. Kõik, mida ta veel elult lootiski, oli juba aegsasti ta uude elukohta põgenenud. Ning kõik see, mida ta Afanassi Matvejevitšilt kuulis, ei häirinud teda põrmugi, vaid kinnitas veelgi rohkem usku, et ta eluõhtu uues kodus ei tunne neid alandusi ega kannatusi, mida talle ta senine elu nii ohtrasti oli lasknud osaks saada.

Afanassi Matvejevitš oli üleolev.

«Äh, kes neid tainapäid käsib seda pärmi ühest ülikoolist teise vedada,» jätkas ta oma rämedavõitu häälega. «Kes on ülikoolist välja visatud, sellega pole teha muud kui anda soldatiks; küll neist paelamehed kasarmus antikristuse välja peksavad. Äh, äh-ää!»

Nauding, millega mõisnik naeruvääristas revolutsioonilisi üliõpilasi, avaldus veelgi ilmekamalt õhtul, kui ta linnast tagasi tuli ja Sofia Nikolajevna juurest Sergei eest leidis. Babin oli mööda joogikohtasid rännates teiste seas tutvunud ka politseiülem Zvezdiniga, kes talle väga hea mulje oli jätnud.

«Kuldne inimene,» ütles ta Sergeile, kohe Zvezdinist rääkima hakates. «Ja julge nagu lõvi! Kas sa olid ka Toome peal, kui antikristused-kisakõrid lokikestega vasemal kõrval rahvast ässitasid kasarmutele tormi jooksma, kuulutades, nagu oleks seal vaja sadat või kahtesadat mässulist soldatit vabastada?»

Ta jäi vastust ootama.

«Jama,» ütles Sergei lühidalt.

«Kuidas jama!» hüüatas Babin. «Zvezdin ise rääkis, Zvezdin — politseiülem.»

«Mina ei tea sellest midagi.»

«Kui ei tea, siis tähendab, et sa seal ei olnud,» jätkas Babin. «Aga oleksid pidanud olema. Kahju, et sa ei olnud! Oleksid näinud, kuidas Zvezdin selle rumala kuulduse ümber lükkas, üksinda, oma eluga riskides. Ei julge ikka iga mees politseiülema mundris ülesässitatud rahva hulka minna. Kõik on juba valmis, antikristused-kisakõrid tõrvikutega eesotsas, Toome pealt alla tor-

mama, et minna kasarmuid vallutama. Võid ise mõtelda, mis siis oleks olnud: trahh-trahh! ja puha sodi. Sõjaväega ei saa naljatada. Kahju, et ma sellele kuldsele inimesele sind ei saanud tutvustada — kukud ühel päeval Tšudokovski kombel kinni, siis oleksid temas isaliku eestkostja leidnud.»

«Tšudokovski?» küsis Sergei, kes eestkostja puhul oleks naerda tahtnud, kuid seda nime Babini suust kuuldes tõsiseks jäi. «Teie eksite, Afanassi Matvejevitš. Kas ei rääkinud Zvezdin teile Tšudovskoist, aga mitte Tšudokovskist?»

Babin hakkas naerma ja vaatas Sergeile isalikult otsa, olles ilmselt rahul sellega, et noormees sellest sihilikust nimemoonutamisest ärritus.

«Jah, ja vaata kus on alles veidrik, see sinu Tšudokovski,» jätkas ta silmi pungitades. «Läks kuulsust ja surematust otsima, aga nüüd ootab, millal talle kõis kaela tõmmatakse — ei suvatse kaaslasi välja anda. Aga noh, ajalugu ei unusta teda!» muutus Afanassi Matvejevitš järjest iroonilisemaks. «Särav täht revolutsioonitaevas! Tänulikud järelpõlved...»

«Oh, jätke juba,» ütles Sofia Nikolajevna, kes nägi, et Sergeil läks raskeks end taltsutada.

Mõisnik vaikis vaid hetke.

«Jaa-jah, särav täht revolutsioonitaevas,» jätkas ta siis vaikse itsitamise saatel, oma senist lärmakust tunduvalt tasandades. «Zvezdin, kuldne inimene, rääkis, kuidas see teie Tšudokovski end uurimisel üleval peab. Vaikib kangekaelselt nagu mingisugune usukannataja, aga kui küsitakse, miks ta mässama kipub, siis hakkab rääkima järelpõlvest. Jah, näe, see veidrik muudkui väidab, et tal oleks häbi oma laste ja lastelaste ees, kui ta nüüd ei mässaks. Läheb mööda kümme-kakskümmend aastat, revolutsioon on võitnud ja maa peal ammugi paradiis — mis näoga sa seisad siis oma võsukeste ees, kes pärivad aru: «Mis sina, papake, revolutsiooni heaks ka tegid?» Nad peavad sind ju lurjuseks, kui sa aastal 1905 ei lasknud end linnavahtidel mõõkadega raiuda; äh, äh, äh-ää!» lõpetas Afanassi Matvejevitš oma vaikselt alustatud jutustuse taas lärmaka naerulaginaga.

«Just, mõõkadega raiuda,» tähendas Sergei. «Kelle

käsul need linnavahid siis raiuvad, kui politseiülem on kuldne inimene?»

«Tattnina!» ütles mõisnik Sergeile ootamatult.

«Mõtelge, Afanassi Matvejevitš, et ka teid võidakse ükskord lurjuseks pidada,» lausus nüüd Sofia Nikolajevna.

«Lurjuseks! Äh, äh, äh-ää!» naeris Babin. «On möödunud neli-viis aastat, minu mõisad ja maad on kõik rahvale jagatud ja teie, kuradid, loodate, et Afanassi Matvejevitš võtab nüüd kätte kerjakepi. Äh-ää!»

«Meil, Afanassi Matvejevitš, on siis ka aeg juba mätta alla pugeda,» lausus Sofia Nikolajevna.

«Mätta alla! Ei!» jätkas Babin. «On möödunud neli-viis aastat, Afanassi Matvejevitši maad ja mõisad on kõik rahvale jagatud, aga Afanassi Matvejevitš ei lähe kerjama! Ei! Jumal annab veel päevakesi, ja Afanassi Matvejevitš, te saate näha, hakkab jälle — hõlovaga kauplema.»

«Mine siis pealegi koju,» ütles Sofia Nikolajevna Sergeile, kes oli seda kõike kannatades pealt kuulanud, ja ulatas üliõpilasele käe. «Ma ei ole kuulnud, et ta varem oma musta äriga oleks kiidelnud; seda teeb ta täna selleks, et sind piinata.»

«Läheb mööda kakskümmend aastat... Äh, äh, äh-ää!» naeris mõisnik lahkuvale noormehele otse näkku.

«Ah, ma ei või kuulda seda häbitut naerulaginat,» kurtis vanaproua, kätega kõrvu kinni kattes. «See nagu tahaks matta ja mustata kõike, mis maailmas on head, ilusat ja noort.»

Sergei läks ära samasuguse tundega.

«Homme, homme saate minust lahti,» lausus Babin lohutavalt, kui nad olid kahekesi jäänud.

«Noh, jumal tänatud,» ei varjanudki Sofia oma rõõmu.

Oli kesknädal, kuid neljapäeval, 13. oktoobril algasid sündmused, mis sundisid mõisnikku veel mõneks päevaks Tartusse jääma.

Kui ta teisel päeval jaama läks, et tagasi sõita, kinnitasid talle suletud piletikassad sedasama, millest jutustasid seintele kleebitud kuulutusedki: oli alanud suur raudteestreik. Jäi üle võimalus linnast lahkuda posthobustega, kuid kuuldused meeleavaldusest, mis oli

aset leidnud postijaama juures, ei mõjunud mõisnikule kuigi julgustavalt. Sõpradeta ja kainena võõras linnas, jättis teda maha ta tavaline heatujulisus. Katsed politseiülem Zvezdiniga kokku saada või vähemalt temaga telefoni teel rääkida, et seisukorra kohta selgust hankida, jäid samuti tulemusteta. Politsei ja sõjavägi näisid olevat pea kaotanud. Rahvas omavolitses. Tõepoolest, mis see siis on: mööda tänavaid käivad tööliste ja üliõpilaste salgad, sulgedes ärisid ja joomakohtasid. Nähes kinni pandavat isegi restorane ja kroonu viinapoode, valdas teda meeleheide. Ta ei saanud enam üleolevalt irvitada, naeruvääristades revolutsiooni, mida ta alles eelmisel õhtul nii käratsevalt oli teinud, ja tundis Sofia Nikolajevna juurde tagasi minnes vajadust risti ette lüüa.

Revolutsiooni võis neil päevil võrrelda noormehega, kes jõudsate sammudega ja täiel rinnal hingates mäkke tõuseb.

4

Inimese elus on sündmusi, mis naljalt ei taha ununeda. Jüri Heinale oli üheks niisuguseks mälestuseks päev, mil ta vangistati, või täpsemini silmapilk, mil ta nägi, kuidas kardin ta ema käest põrandale langes ja sinna jäi. Ning just sellepärast tunduski talle see poolteist aastat, mis ta väljasaadetuna oli elanud Siberi tühjas, lausa igavikuna. Õieti oli seda aega veelgi vähem, sest mees oli põgenenud temale asumiseks määratud paigast juba suvel, augustikuus, varsti pärast seda, kui oli saanud kodukülast kirja, mis teatas, et teda ootab Irkutskis rahasaadetis. Kiri muidugi jättis pajatamata, kuidas see summa oli kokku pandud, ent selletagi julgustas see meest nagu kaugelt vastusirutatud sõbrakäsi.

Jalgsirännakuks Kivise Tunguska jõe äärest Irkutskisse kulus tal tublisti oma kaks kuud. Teejuhiks Angara, jõudis ta Irkutskisse septembris, peatus siin Stepani, oma Juhanist venna sõbra katuse all, varustas end uute jalanõudega ja kehakattega ning jätkas mõne päeva pärast teekonda juba raudteel.

Oma pikal rännakul läbi taiga oli ta raskuste ja ohtude kõrval ometi ka nii palju head tunda saanud, et sellest tekkis isesugune igatsus korrata seda matka kunagi teistsugustel tingimustel, näha inimesi, kes polnud talle oma abi keelanud, mitte enam põgenikuna ega hulkurina, vaid vaba rändurina. Minna niimoodi tagasi ja küsida headelt inimestelt, kes temaga oma leiba ja peavarju olid jaganud: «Kas mäletate veel?» Ja siis suruda nende kätt ja sedamööda öelda: «Nüüd on see mees, keda teie edasi aitasite, vaba!» Nõnda mõteldes tundus Jürile, et maailmas pole teist viisipärasemat võimalust inimestele nende head tasuda.

Kuid vabaduseni oli pikk maa käia ja enne kui ta oma kodupinnale võis astuda, tuli veel mõnigi öö võõrsil heade inimeste juures mööda saata. Rong, millega ta sõitis, jõudis Peterburi 13. oktoobril ja laskis auru streigi tõttu välja. Suur linn oli Jürile võõram ja tundmatum kui taiga. Keegi ei teadnud, millal läheb järgmine rong. Pealegi polnud õhtu enam kaugel ning see just takistaski mehe kiusatust jalgsi astuma hakata. Kui ta oleks teadnud sedagi, missuguses ilmakaares asub Prijutina, mõis, kuhu nii mõnigi Eestimaa parunitele vastikuks muutunud kodunurga maatööline moonakaks oli tulnud. Kuipaljukest küll tema, Jüri Hein, Võhunõmmel elades tundis Stroomanni Marti või Luutsikut, kuid siin oleksid nad talle rohkem kui vennad olnud. Siin oli hea kuulata isegi seda, kuidas väike, karvadesse kasvanud mehenäss, veovoorimees, oma hobusega ingeri keeli kõneles. Ja tema oligi see, kelle poole Jüri kärmesti nõu ja juhatust ruttas saama. Mees oli küll lahke juhatama ja näitama, kuid mis teadis Jüri siin selles suures ja ärritatud mesipuus Neevast, tema sildadest või Malaja Ohtast, kust tal, nagu ingerlase jutust selgus, tulevat läbi minna.

«Ei sest tule midagi, et mina siin vastu õhtut üksinda putlema hakkan,» ütleski ta ingerlasele. «Vii mind ise sinna.»

Paistis küll, et tal nüüd oma viimase rahavarandusega tuleb jumalaga jätta, kuid ega tal muud targemat ka üle ei jäänud.

«Võta troska,» soovitas ingerlane.

Aga Jüri tundis, et tal plaaniku peal on hoopis parem, ja ütles:

«Kas nende vedrud kannatavad ka mind välja?» Ning kui ingerlane veelgi näis kahtlevat: «Mis sul sellest on, keda sa vead, mehi või kaubakaste — eks raha tee ikka ühtemoodi õigust.»

Nõnda juhtus, et Jüri sõitis läbi Peterburi linna veovoorimehe plaanvankril. Malaja Ohtast, kus suur linn oli seljataha jäänud ja Jürile tee Prijutinasse selgeks sai, pööras voorimees linna tagasi. Hakkas juba hämarduma. Ja kui Jüri Prijutinasse jõudis, oli vana pime ise platsis. Aga Prijutinagi oli mõis nagu nad ikka on: tiikidega, sildadega, pargiga ja suurte õuekoertega, kes pidasid häärberi ees vahti. Ja Jüril, sel Võhunõmme omaaegsel härjatallipoisil, ei olnud siis kuigi raske leida teed töölismajade juurde, mis ühes majapidamishoonetega asusid teispool parki kusagil põlluserval.

Vähe, mis Jüri praegu teadis Võhunõmmest, kodukülast, tuttavatest, sõpradest ja sündmustest, mis seal viimastel kuudel olid aset leidnud. Tõsi, et Anu enam vanematekodus ei elanud, seda ta teadis. Ei olnud talle teadmata seegi, et Johannes oli kevadel vangi viidud, ent noore Silva hilisemast saatusest polnud talle keegi kirjutanud. Ja seda suurem oli Jüri imestus, kui ta siit Luutsikut ja Stroomanni Marti otsides Johannes Silvagi eest leidis.

Mitte väga suures toas, kuhu Jüri pärast mõningaid eksikäike majapidamishoonete vahel kellegi väga jutuka eidekese juhatusel astus, elasid kaks perekonda ja üks vallaline, pead-jalad koos. Naised ja lapsed juba magasid. Aga perekonnaisad ja Johannes, see üksik vantsija maamunal, olid alles üleval. Nende üllatus polnud väike, kui Jüri sel hilisel tunnil uksest ootamatult sisse astus.

«Noo! Oleme siin sind vahel meeldegi tuletanud. Vaata aga! Hunt öeldakse olevat seal, kust temast räägitakse, aga oleks me sind täna poolegi sõnaga nimetanud.»

Seda kõike lausuti läbisegi, oma pinkidelt ja järidelt püsti tõustes. Jürile polnud selles toas midagi uut: umbne, keeduaurudest küllastunud ja õhtuselt soe toaõhk, hundisilma vaevaliselt hingitsev valgus, see, kui-

das eakad mehed pärast sügisesi künnipäevi endid madalatelt järidelt ägisedes üles hoovasid — kõik see oli talle maast-madalast Aadumäelt tuttav.

«Jumalime,» ütles ta Johannesele, kellele ta kõige viimaks käe pihku pistis. «Sina oled ka siin.»

«Ja kust sina siia said?» imestas Silva omakorda.

«Eks sa või ise mõtelda.»

Vastuse asemel Johannes naeratas; ta polnud nõus arvama, et Jüri nüüdsama asumiselt tuleb.

«Küll sa siis ehk Siberist tuled,» ütles Johannese asemel Luutsik, omaaegne Võhunõmme kandimees, kes teopäevade eest oli harinud mõisa sooäärseid padrikuid.

«Ju vist,» vastas Jüri, kellele samas meenus, et ta lapsena oli näinud Luutsiku, sel ajal veel noorevõitu mehe rukkiorast jõhvikatega kaetud soomätasteni ulatuvat.

«Lasti tulema?»

Seda küsis Stroomanni Mart, kes oli Kulina mehi.

«Ei lastud, aga muudkui tulin,» vastas ta põikpäiselt, nagu see tal juba noorest east kombeks oli ja mis nüüd veelgi ilmekamalt nähtavale tuli.

«Kes see meest peab,» haaras Stroomanni Mart samast põikpäisest vaimust kinni.

«Küllap pidajaid on,» vastas Jüri. «Näe, jõudsin täna Balti vaksalisse ja seal vedur laskis tossu välja.»

Johannes, kes seda vaikides oli pealt kuulanud, puhkes nüüd lausa naerma, öeldes:

«Ärge uskuge, mehed — Jüri ajab hullu. Vana Pärt kirjutas ammugi, et Jüri olevat tagasi, redutavat mööda Võhunõmme metsi ja heinaküünisid. Va kibe Puuralt olevat vana Martigi kimbutamas käinud.»

Jüri pilk muutus teravaks ja kurjaks.

«Millal see kiri tuli?» küsis ta.

Johannes vastas nobedasti:

«Varsti seejärel, kui kuberner oma kasakatega oli ära käinud ja rahva elu heaks muutnud. Vana Pärt pidanud seda esialgu niisama tühjaks jutuks, aga kui siis mõisa heinaküünid üksteise järel kärssama läinud, hakanud temagi viimaks uskuma.»

«Rahvas jõuab ette,» arvas Jüri lühidalt, kuid isesuguse pilkega. «Aga,» küsis ta hetke pärast, «mis seal

siis suvel juhtus? Mis kubernerist ja kasakatest see vana Pärt sulle kirjutas?»

Nüüd hakkas Johannes pajatama. Palju seda ei olnud, ainult parasjagu selleks, et Jüri kujutlust vihaselt lõkkele õhutada. Johannese jutustust kuulates sihtis ta pilk kogu aeg teise silmadesse, nagu loeks ta sealt rohkem kui sõnadest.

«See on hea, et nad minust seal niimoodi räägivad,» arvas ta, kui Silva, kelle käes rasked lood ei õnnestunud, oma jutustuse kohmakalt oli lõpetanud. «Sakstel on hirm naha vahel. Saadad mehe Siberisse, aga ikka kardad, ikka ei saa magada! Eks ta ole, rahvas on niisugune elukas, et raiud tal ühe pea otsast maha, kasvab neid sada asemele. Aga oodaku nad, küll ma neile veel kõriorilaid teen.»

«Ja ära unusta siis Taubelt küsimast,» ütles Stroomanni Mart, «kas ta meeste kirjad on ilusti kätte saanud.»

«Mis kirjad?» küsis Jüri, kes tundis, et tal nüüd pärast kõike kuuldut on raske rääkida.

«Noh, neid on siit saadetud mõnesuguseidki,» vastas Stroomann. «Štšeglovo omade kiri ühele Eestimaa parunile oli niisugune, et naisi-lapsi ära lase mitte ligigi.»

«Eks nendega ole igal mehel oma kana kitkuda,» ütles selle peale Jüri.

Siis jäi ta sõnakehvaks või tegi hoopis teist juttu. Kuid see ei tähendanud sugugi, et mees oleks oma südames rahulik olnud. Prijutina mõisa moonakad magasid juba ammugi, kui Jüri oma mõtetega ikka veel asemel vähkres — toas, mida valgustas lähedalasuva suurlinna kuma . . .

Teisel päeval puhkes tervel Venemaal üldstreik, ja öösel, mis nüüd saabus, Prijutina mõisa töölistetoas see kuma puudus. Kui päevavalgus kustus, ei löönud taevas Peterburi kohal nagu harilikult helendama; kogu linn — suure riigi süda — oli pime.

Seda pimedust linna kohal vaadati, see oli ähvardav ja seda võis näha. «Kas saksad saavad nüüd aru, mis põlatud tööinimene tähendab?» mõtlesid moonakad, kes ikka ja jälle kas läksid välja, kogunesid õue peale vaatama või kustutasid toas tule. Ning sel kombel õue ja

toa vahet käies tekkiski meestel, esiteks naljatoonil, hiljem aga juba päris tõsine mõte kirjutada Taubele ka omalt poolt kiri. Eks olnud tema see, kes neid loomaks pidas, nõnda loomaks, et nad olid sunnitud oma kodumaa maha jätma. Ja eks ole tema üks neid, kellele see ähvardavalt pime ja vaikne suurlinn head ei kuuluta.

«Ja sina, Jüri, viid ta ära?» ütles Luutsik, kui kirjakirjutamine oli otsustatud.

«Oma ihupõues,» vastas Jüri. «Oma vihase südame soojuses.»

Ning nüüd läideti hundisilm, mis sel õhtul, kui taheti aknast välja vaadata, mitu korda oli surnuks puhutud. Aga samas toodi lagedale ka paber, tint ja sulepea. Kui kõik nõnda viisipäraselt kirjutamiseks oli korda seatud, võtsid mehed ümber tattnina istet, küünarpäid tugevasti vastu lauaserva surudes. Aga kuidas alustada? Kas pilkava moega ja õrritava alandlikkusega: Armuline parunihärra, sina jumala asemik maa peal; või samasuguste alatoonidega, kuid ametlikumalt: Austatud Bruno Wilhelm Frommholdi poeg Taube; või kuidagi teisiti, krõbedamalt. Ent kui küllalt oli nõu peetud ja roostetanud sulg viimaks liikuma hakkas, raskelt nagu ader söödis, ilmus paberile kolm lihtsat ja Võhunõmme põldudel sadu kordi kuuldud sõna:

«Müts maha, lontrus!»

Jälle peeti nõu ja jälle hakkas sulg ränkade keelevigadega üle paberi krabisema. See polnud kerge töö. Mitme mehe etteütlemist silmas pidades kirjutas Stroomanni Mart:

«Kui Aadumäe Jüri, keda sa, va Pime-Pudel peaksid hästigi mäletama, ühel päeval su häärberi uksest sisse astub, et sulle kõriorilaid teha, nagu ta siin oma hingeõnnistuse juures vannub, siis ära unusta tema käsi suudlemast. Lange põlvili maha, kaapa poisi püksisääri ja palu andeks kõik oma kurjad teod, mis sa iganes temale ja rahvale oled teinud. Seda ütleme sulle meie, sinu endised moonakad, keda sa pole pidanud ega pea vist praegugi inimesteks, kuigi sina ise ja sinu mõis pole parem kui ussitanud hopakseen, mis juba homme-ülehomme oma juurele mädana kokku vajub. Jaa-jah, Taube-härra! Aga kui sa seda ei usu, siis peaksid sa

täna viibima Prijutinas meie keskel, peaksid vaatama koos meiega Venemaa pealinna, kust praegu ei paista ühtegi tulesilma, ning sa kuuleksid oma kõrvaga, kuidas keisrihärra ja tema kõrgete aukandjate püksid tusti sõeluvad, et see võtku. Ja sellepärast meie tahame sulle head nõu anda: pane aegsasti valmis moonakamärss ja hapupiima-lähker, või võta kätte sau, et sa võiksid astuma hakata sinna, kust su esivanemad tulid, ühes käes piibel, teises mõõk, kandes rinnal risti, mantli all aga kõlvatust, millega sessinatses maailmas kiitlevad üksnes röövlid, vargad ja naiste au rüvetajad.

Tõesti-tõesti, meeleparandamise aeg on kätte jõudnud! Ja ära pane meie sõnu mitte naljaks ega naeruks, sest meid ei ole vähe. Sinu endiste moonakate, nende põlatud tööloomade seljataga seisab kogu Venemaa töövägi. Meid on must tuhat... Meid on must miljon... Meie seas ja meie eesotsas on mehi, kelle nupp jagab rohkem kui sinu kõrgesti sündinud kõlupea. Seda palume sind mitte unustada.

Meie pojad ja vennad, kes teenivad omale leiba vabrikutes, on juba teel Eestimaa poole. Kümme tuhat tahmanägu! Kümme tuhat rakkuskätt! Nad tulevad. Nendel ei ole lõppu ja nende vihal ep ole äärt ega halastust. Seda ütle ka teistele parunitele ja ära varja seda oma kannupoistegi eest. Värisege! Teie päevad on loetud ja teie heal elul on ots peal, kui mitte täna ega homme, siis ülehomme ometi.»

Niisugune oli kiri, mille Prijutina mõisatöölised ja asumiselt ärakaranud Aadumäe Jüri kirjutasid Võhunõmme parunile üldstreigi esimesel õhtul. Aga enne kui Jüri võis teele asuda, tuli tal veel mitugi ööd mööda saata võõrsil.

5

Kui inimene kindlasti teab, et teda juba mõne päeva pärast ootab surm, siis asub ta südamesse seniolematu üksindusetunne. Aga Käba Salme, kes viibis õitsva tervise juures, oli viimastel päevadel peaaeagu samasuguse üksindusetundega ringi liikunud. Mure, mis ta südames vahetevahel ussina pead tõstis, oli oma laadilt niisugune,

et seda ei saanud kellegagi jagada. Ei võõrad ega omaksed tohtinud sellest teada saada. Ja otse hirmuga varjas Salme seda ema eest, kes teda ühel oktoobripäeval linna vaatama tuli.

Nüüd, mil suurte ja väikeste isandate kartulipõlludki olid üle käidud, oli ta viimaks ometi selleks mahti saanud. Ja ei olnud Käba Teele veel eluilmaski ette võtnud ühtegi käiku oma Antsu nii agaral pooldamisel kui seda. See, Ants, oli juba ammugi hakanud sõõrutama, et millal sa lähed ja millal sa lähed Salmet vaatama. Oli mõnikord kohe pahaseks saanud: niikaua kui nad sul kodus elasid, nimetasid neid õlipuuoksteks, aga nüüd ei taha enam vaatamagi minna. Ega see Salmele teadmata ole, kuidas isa igal sügisel torises, kui nad jõhvikal käisid. «Kas see vees solistamine ja mööda mättaid hüppamine tasub tervist või jalanõusid!» Nüüd mõnikord ajab teine kohe naeru peale, nagu eile hommikulgi. Siis oli Teele linnatulek juba teada, ja näe, vanamees ei saa muidu karja mindud, kui peab manitsema, et Teele läheks korraks ka Kukesoosse. «Ega sa teda tühjade kätega vaatama ei lähe.» — «Mis asja meil talle siit viia on?» — «Eks sa, pime, või talle siis rätinurga sees jõhvikaidki viia.» Pähkleid oli tänavu aasta vähe, aga kui nende aeg oli, siis ta ikka natuke leidis; igal õhtul, kui ta karjast koju tuli, oli teisel peotäis või kaks taskusopis. Mis olid väiksemad, need anti Loviisale, jämedamad aga pandi ära, ikka Salme ja Vidri jaoks. «Kui tulevad ükskord koju käima.»

Kõike seda jutustas Käba Teele, istudes Aaronite kööginurgas, villane suurrätik üll. Oma tavalise valju hääle oli ta jätnud kuhugi linnapiiride taha ning eelmisel päeval Kukesoost korjatud jõhvikad oli ta kaasa toonud mitte rätinurgas, nagu Ants oli soovitanud, vaid mannergus. Aga see mannerg seisis ikka veel põrandal, kuhu Teele ta sisse astudes oli pannud. Selle koht oli seal. Seda ei söandatud lauale tõsta. Selle koht on seal, Teele jalaninade ees, niikaua kui Salme saab mahti ja läheb viib ta oma kambrisse, valab seal marjad kuhugi, tühjendab mannergu esialgu kas või voodisse.

«Sul on ka ehk õigem minu toas istuda,» ütles Salme, kui ema oma jutu jõhvikatest ja pähklitest oli lõpetanud.

«Mis asja ma seal üksinda tukun,» vastas Teele. «Eks sa mõtle, et ma tahan sind näha.»

«Näe, mul on ju selle lõunaga nii hirmus kiire,» ütles Salme kord ühe, kord teise poti kaant kergitades, kord praeahju vaadates või koguni särisevat panni sealt välja tõmmates. «Saaks see praad ükskord valmis.»

Jah, selle praeahjuga oli kõige halvem. Salme kartis sellele lähenedagi. See hirmus rasvaving! Sa jumal, sa jumal, kui see teda nüüd siin ema silma all öökima ajab! Ei, seda ei tohi olla! Isa tõi õhtuti taskusopis pähkleid koju, korjas neid tema jaoks... Kui ta hakkab öökima, siis on emale kõik selge; missuguse hirmsa uudisega ta siis koju läheks. Ja seal, Punamäe all, rõhuks siis mure ja häbi neid maani maha. Aga sel ajal, kui Salme nõnda ahastades mõtles, vaatas ema iga ta liigutust ja jalaastumist armastusega. Ta oli heldinud oma tütre noorusest ja ilust, mis nüüd siin, puhtuses, veelgi rohkem silma hakkas. Ja kärme ja osav oli ta veel pealekauba. Ainult sellega ei saanud Teele rahule jääda, et ta, pime, nii hepakas on: tema ei või muidu praeahju avada, kui olgu nina igakord taskurätiga kinni topitud.

«Mis sa sellest kaltsust üksvalu oma nina all hoiad?» küsis ta endalegi ootamatult valjusti. Ning samas jälle häält tasandades: «Juhtub aga proua nägema.»

«Teda ei ole kodus,» vastas Salme, rätti suu eest ära võtmata.

«Ei tule ka ükskord sulle juba targemat aru,» jätkas ema oma manitsemist.

Aga Salme, kelle süda oli ohtlikult iiveldama hakanud, ei saanud enam vastata. Ta surus räti veelgi tugevamini suule, haaras ema jalgade eest mannergu ja ruttas sellega oma kambrisse. Seal ta valas jõhvikad kiiruga aseme peale, langes ise põlvili, surus näo vastu patja ja hakkas öökima, kartes, et ema võib seda köögis kuulda. Alles siis, kui südamepööritus mööda läks, sai ta mahti jõhvikaid vaadata ja märkas, et marjahunnikus olid mõned samblatordid. Need marjad ja samblatordikesed manasid ta silmade ette Kukesoo, mis oma laugastega tundus ääretuna, kui seisti selle keskel, madal sügispäike kauge metsa kohal, pilved alalõpmata üle

taeva voorimas ja rändamas. Soos oli hirmus üksindus...

Ema läks ära varsti pärast seda, kui proua Aaron koju tuli. Ta ei viinud linnast Punamäe alla hirmsat sõnumit, kuid jättis lahkumisel Salmele hoiatuse.

«Vaata, et sa siis ennast hoiad,» ütles ta, olles juba kojas, kuhu Salme teda saatma läks. Tütre kätt oma krobelises peopesas hoides jätkas ta: «Et sa ennast ülekäte ei anna. Kui sinuga peaks sedamoodi juhtuma, siis ma panen su põrgulise pea paku peale ja raiun ta kirvega otsast ära.»

Salme ei kuulnud seda esimest korda. Seda oli hakatud talle rääkima juba enne leeriaega; ta oli kuulnud seda palju kordi räägitavat Tiinale, kes oli temast vanem. See hoiatus oli tundunud talle alati julmana. Kuid nüüd ta mõistis, et selle kaudu kõneles vanemate armastus ja mure. Ning selle armastuse tagapõhjal ajas mure tema südames oma pea veelgi rohkem püsti.

Kui ta poleks olnud teenijatüdruk, teiste käsualune, siis oleks ta sedamaid läinud Pendeli juurde. Jah, too mees oli ainus inimene, kellele ta võis ja pidigi oma südamelt kõik ära jutustama, ainus inimene, kes peaks teda mõistma ja sellest hirmsast häbist välja aitama. Mitte isa, kes teda pähklikotiga koju ootas ja kogu oma südameõrnusega armastas, vaid too mees, kelle armastuses ja headuses ta nüüd oli hakanud kahtlema. Ikka sagedamini meenus talle silmapilk, mil ta oli istunud Vidri juures kuuris, pirnid süles. Tähed särasid pimeda hoovi kohal ja räästad kasterikkas öös tilkusid. Puuviljakaupmehe laost hoovas õunte, pirnide ja melonite lõhna. See oli meeldiv lõhn, kuid nüüd ajas selle meenutamine südame pööritama. Sel öösel oli Pendel läinud üle hoovi — täditütrega. Täditütar!

Härra Aaron tuli koju ja Salme pidi hakkama kiiresti-kiiresti lauda katma. Ta sai selleks käsu, kuid poleks seda nagu kuulnudki ja jooksis oma tuppa, otsekui oleks ta rutanud mõnda varastatud asja peitma. See oli ennekuulmatu lugu.

«Salme, kas sa ei kuulnud, mis sulle öeldi!» kurjustas proua Aaron, kes teadis oma meest ruttavat ning rahutu aja tõttu pealegi pahura ja närvilise olevat. Ja hetke

pärast, kui Salme, hämmeldunud ning õhetav, kööki tagasi tuli: «Plika, mis sinuga täna on? Just nagu peast segane teine. Vaata, et sa midagi ei lõhu.»

Salme ei vastanud. Ta oleks pidanud vabandama või andeks palumа, kuid ükski sõna ei tahtnud üle huulte tulla.

«Kas saab juba ükskord süüa?» hüüdis pagar kõrvaltoast.

Emand läks teda rahustama.

«Ei tea, mis selle preili arus täna on,» ütles ta söögitoas oma kaasale. Et mehele osavõtlik olla, ütles ta seda võimalikult teravalt.

«Küllap hakkab temagi sul streikima,» arvas pagar.

Aga Salme nagu poleks kõike seda kuulnudki. Täditütar, täditütar! mõtles ta kahtlevalt, olles kõige muu suhtes osavõtmatu. Täditütar ja puuviljalõhn näisid olevat omavahelises seoses; niipea kui ta mõtles ühele, meenus sedamaid ka teine. Aaronite arvates oli ta tuim, hoolimatu ja jonnakas. Neile näis, et ta süda on täis vihast kangekaelsust ja et see kangekaelsus on sihitud just nende vastu. Nad vaikisid ja jälgisid iga ta liigutust, iga ta sammu. Sealjuures hoidusid nad teineteise lähedale, näitasid endid üksmeelsetena ja nende ilme oli lahkarvamusteta pilklik. See oli abikaasadel ammugi äraproovitud viis, kuidas teenijat segadusse ajada ning kohmetama panna, et teda siis kobakäpaks ja saamatuks ristida. Samal kombel lootsid nad teda tänagi piinama hakata, ent Salme ei näinud isegi sellest hoolivat. Ta käis köögi ja söögitoa vahet nagu unes, tegi kõike masinlikult. Noad-kahvlid, lusikad, leiva- ja supitaldrikud olid õnnelikult lauale asetatud. Siis tuli ta supitirinaga. Sellegi äpardusteta lauale pannud, tundus talle korraga, et kogu söögituba on täis vänget puuviljalõhna, samasugust, nagu ta oli tundnud tolgi ööl, mil oli istunud Vidri voodi äärel, pirnid süles. Ta süda läks jälle pahaks ning sedamaid jooksis ta kööki. See, mida tal oli õnnestunud varjata ema eest, juhtus Aaronite silma all!

Proua tuli kööki, nägi teda siin öökimas, pani käed puusa ja hüüdis:

«Ah-aa!»

«Mis seal on?» küsis härra Aaron toidu kallale asudes.

«Noh, mis sa enam räägid — ta on ju rase!» hüüdis emand vastuseks ja puhkes jämedahäälselt ning laialt, Salmele senitundmatul kombel naerma.

Pagar sõi ja nohises. Emand tuli köögist söögituppa ja küsis, käsi endiselt puusas hoides:

«Kuulsid sa, kas sa kuulsid, ta on rase. Vaata, kus riivatu! Plikanäru! Ei tea, kellega ta on ringi ajanud.» Ning siis mehele, kelle osavõtmatus mõjus talle ärritavalt: «Ja sina — mitte üks noh!»

«Mina ei ole ämmaemand,» vastas pagar.

«Nojah, seda võis juba arvata, et sina teed end sellest asjast lahti,» jätkas emand hädaldamist. «Pole sinu asigi.»

«Ja polegi!»

«Jah, aga kui mina ka ennast kõigest lahti teen,» muutus emand aina hädaldavamaks. «Tehku, mis tahab. Toogu oma väntsik pealegi siia kööginurka. Kui kaua sa selle kisa kuulad. Ja kaua sa kannatad, kui linnas hakatakse sind ennast isaks pidama. Või mine sa tea, kuidas need asjad viimaks ongi?»

Kuid härra Aaron, kes talitas põhimõtte järgi, et karu oma pesaümbrusest ei murra, võis vastata puhta südametunnistusega.

«Ära karju,» ütles ta. «Anna talle hundipass ja ole vait. Nagu ei oleks minul muud muret. Kui raudtee veel mõned päevad streigib, siis on jahu otsas, siis tuleb kõigil hambad varna panna. Sa püha ristike — nälg! Ma ei tea, mis asja nad enam mässavad; eks sellest vabadusest ole juba küllalt, mis manifest annab.»

Sel õhtul Salmet tagaukse kaudu sisse lastes ei olnud härra Pendel just meeldivalt üllatatud. Ainus inimene, kellega Salme võis jagada oma muret, ei varjanudki rahulolematust; see külaskäik tuli talle ootamatult.

«Kahe nädala pärast pean ma Aaronite juurest ära minema,» olid Salme esimesed sõnad. «Mind lasti lahti.»

«Kas läksid prouaga riidu?»

«Ei, mis riidu seal oli,» vastas Salme ja vaatas maha. Ta läks mehele üsna lähedale, otsekui lootes, et nõnda

on tal kergem öelda seda, mis ta ütlema pidi. Viimaks lausus ta üsna tasa:

«Minu asjad on sedamoodi...»

«Mismoodi?» küsis Pendel, kuigi ta vägagi hästi mõistis, mida tüdruk sellega öelda tahtis.

«Noh, ma olen...» vastas Salme lauset seegi kord lõpetamata. «Sinuga,» lisas ta natukese aja pärast.

Mees astus tüdrukust sammu paari võrra kaugemale. Ta ei vastanud midagi, ent ta puhmaskulmud tõmbusid jahedalt kortsu ning ta sõrmed käisid kordamööda kõikides vestitaskutes.

«Kui palju sul tarvis on?» küsis ta just mitte väga pahuralt.

Salme vaatas talle otsa suuril silmil, kohkunult ja midagi mõistmata.

«Kolmest rublast peaks aitama,» arvas kellassepp.

«Ega ma ei tulnud sinult raha kerjama,» vastas Salme.

Mees hakkas naerma.

«Mis sa siis tahad?» küsis ta.

«Lase laulatada,» ütles Salme väga tasa. «Päästa mind sellest häbist.»

«Mine ämmamoori juurde, las kaotab ära.»

Salme suutis vaevu pisaraid tagasi hoida.

«Sul on seda kerge ütelda,» hääldas ta viimaks.

«Ma ju annan sulle raha,» vastas kellassepp. «Ka suured prouad teevad seda.»

«Sa siis ei võta mind naiseks?» küsis Salme, meenutades ema ähvardust.

Mees jäi vastuse võlgu.

«Kas ta on siis koerakutsikas või kassipoeg, et teda peab... niimoodi... ängastama?» oli Salme järgmine küsimus.

«Mis sõna see sul on!» ütles härra Pendel põlastavalt. «Tahab, et teda naiseks võetakse, aga ise ei oska veel rääkidagi. Ängastama! Matsid räägivad niimoodi.»

Seda öeldes viskas ta lauale kolmerublase paberraha ning ütles — haritud inimese kombel:

«Lase aborti teha.»

Salme ei võtnud seda raha, seekord mitte. Ta tõstis käed silmade ette ja läks kiiresti välja... Soos olid laukad. Soos oli hirmus üksindus. Aga soost olid toodud

jõhvikadki, mis ta koju jõudes voodi pealt eest leidis. Siin ei suutnud ta enam pisaraid tagasi hoida. Need veeresid tal üle põskede ja langesid jõhvikate sekka otsekui imetlusest julmuse üle, mis teda ümbritses.

6

Oskar Müüri oli ühest vangimajast teise veetud. Need olid kõikjal töölisi ja haritlasi ühteviisi puupüsti täis. Oktoobrikuus ootas ta Tartu vanglas edasisaatmist Riiga. Kambrisse, kus ta istus, toodi enne üldstreiki üliõpilane Tšudovskoi. See noormees kuulus sotsiaaldemokraatliku organisatsiooni hiljuti ühel salakoosolekul loodud võitlussalka. Ta oli vangistatud linnas meeleavalduse ajal, kus ta teiste võitlussalga liikmetega rahvast politsei kallaletungide eest kaitses.

Noorukil revolutsionääril polnud linnas sõpradest puudu. Juba teisel päeval oli neil teada kamber, kus nende seltsimees istus. Õnneks asus see vastu tänavat. Ja nüüd nad hakkasid iga päev kindlatel kellaaegadel vangimaja ees edasi-tagasi jalutama. Nad käisid kahekaupa ja vestlesid akna alt mööda minnes valjuhäälselt. Nende sõnad lendasid üles nagu linnud, leidsid tee vangikongi, julgustasid, hoiatasid ja hoidsid sidet seltsimeestega, kes viibisid väljas ja võitlesid. Sel teel said nad teada raudteestreigist ja kõigest, mis sündis linnas, eriti aga ülikoolis, kus tol murrangulisel ajal iga päev peeti tormilisi koosolekuid. Õppetöö oli katkestatud.

Tšudovskoi tundis oma seltsimehi häälest.

«Aboltin! Pikker!» ütles ta heldinult.

Järgmisel päeval hääldas ta teisi nimesid. Iga kord, kui ta kuulis oma seltsimehi kongi akna alt mööda jalutavat, heitles ta kiusatusega endast neile märku anda. Vähemalt näha oleks ta tahtnud, kuidas nad seal väljas kahekaupa käivad ja isekeskis vestlevad, nagu oleksid nad kõva kuulmisega. Kuid aken asus kõrgel. Pealegi varjas seda poolest saadik laudkast. Et aknast üle laudkasti välja vaadata, selleks oli tarvis pink akna alla lükata, esmalt selle peale ronida ja siis kätega trellidest

kinni haarata ning end kastist kõrgemale vinnata. Kõike seda oleks võinud teha, kui koridoril poleks käinud vahisoldat, kes võis iga silmapilk ukse taga seisatada ja läbi vaatepilu sisse piiluda.

«Pidage vastu, vennad!» kostis väljast, ent nemad ei saanud sellele vastata. Linn ja vangimaja olid juba mitmendat ööd pimedad. Selle põhjus oli teada, aga kui vangid seda ometi pärisid, vastati neile valega, et torm on tuled kustutanud.

Ühel päeval kahekõne puhul, mida nad tänavalt jälle jäid kuulatama, võis Müür Tšudovskoile öelda:

«Sergei — Orlov.»

Seekord nad surusid teineteisel kätt. Kuid sõnad, mis sel päeval nende kongi lendasid, kuulutasid halba, tekitasid muret ja rahutust. Linnas oli sõjaseadus maksma pandud. Üliõpilased olid otsustanud barrikaadide taha asuda. «Pidage vastu, vennad!»

Tuli öö, linn ja vangimaja jäid endiselt pimedaks. Ja nagu alati, viidi Tšudovskoi ka sel öösel ülekuulamisele.

«Jumalaga, sõber,» ütles üliõpilane sel öösel. «Nad võivad mind maha lasta. Kui sul on õnn vabadusse pääseda, siis tervita minu poolt seltsimehi, kes vangimaja uksed maha murravad. Ütle neile, et nad ei unustaks vägivalla ohvreid, et nad jutustaksid oma lastelastele inimestest, kes võitlesid ja andsid oma elu nende õnne ning tuleviku eest.»

Valvur, kes seisis lahtisel kambriuksel, ei lasknud üliõpilast kauem rääkida.

«Kui mind hukatakse, siis suren ma «Internatsionaali» helidega huultel,» hüüdis noormees, kui ta oli juba koridoril, kus teda ootas suurekasvuline saatesoldat.

«Nägemiseni, sõber!» ütles Müür üliõpilasele pead noogutades, kuid ta polnud päris kindel, kas noormees seda kuulis, sest samal hetkel avanes välisuks ning ta sõnad otsekui tallati jalgade alla: vangimaja koridor valgus sõjaväge täis. Kambriuks löödi kinni. Vangla koridor kõlas sõjaväelistest käsklustest. Püssilaed kolksatasid vastu tsementpõrandat; soldatid rivistusid koridorile.

Sõjaseadus!

Üliõpilast süüdistati katses linnavahti tappa. Neil on teada, et ta kuulub sotsiaaldemokraatlikku võitlussalka;

nad nõuavad, et ta oma seltsimehed reedaks, kuid ta ei tee seda. Nad võivad ta tõesti maha lasta!

Müür jäi kauaks üksinda. Ta kuulis, kuidas tänaval rutates käidi, kuidas kell tornis öiseid tunde lõi ja kuidas siin-seal linnas püssid hooti ragisema prahvatasid. Ta ootas hommikut ja oli kahevahel, kas mõõta aega kellalöökidega või püssipaukudega.

Hommikul, umbes samal ajal, mil üliõpilased harilikult vangimaja ees jalutamas käisid ja Müür ning Tšudovskoi oma kongis erutatult tänavalt kostvaid hääli kuulatasid, hakkas linnast pasunakoori helisid kõlama. Vangid vaatasid teineteisele otsa. Mis ühist oli sellel kaugelt kostval muusikal sõjaseadusega? Jah, öisel ülekuulamisel oli Tšudovskoid tõepoolest surmanuhtlusega ähvardatud. Nad kuulatasid hinge kinni pidades: muusika lähenes. Kell oli üksteist. Surmaotsust ootav üliõpilane, kes polnud kogu öösel silma kinni saanud, elavnes. Ta tõusis püsti, vaatas üles trellitatud akna poole ja ütles:

«Nad laulavad! Kuule, nad tulevad siia.»

Ja pisut hiljem:

««Internatsionaal»!»

«Jah, «Internatsionaal»,» vastas Müür. «Seltsimehed ei ole meid unustanud.»

Meeleavaldajad jõudsid vangimajale üha lähemale. Juba oli tänavalt kuulda hüüdeid: «Maha isevalitsus! Elagu asutav kogu!»

Aga vanglakoridoril seisavad kahes reas sõjariistus soldatid.

«Elagu «Internatsionaal»! Elagu revolutsioon!» kostis tänavalt vangimaja eest.

Tšudovskoi lükkas pingi akna alla, haaras trellidest kinni ja vinnas end üles. Ta tahtis akent avada, kuid samal hetkel tõmmati kongi uks valla ja vahisoldat astus sisse. Tšudovskoi tuli alla, soldat lükkas pingi akna alt eemale ja jäi kambrisse.

«Seal väljas on rahvas,» ütles Müür soldatile. «Pöörake oma täägid isevalitsuse vastu.»

Soldat vaikis ja vaatas maha. Ta vaatas maha ka siis, kui hetk hiljem kostis kambrisse aknaklaaside klirinat.

Siis avati kambriuks ja vangimaja ülem ütles koridorilt:

«Teie olete vabad. Korjake oma asjad kokku ja minge — kantseleisse.»

Nad ei tundnud vanglakantselei sünget ruumi ära; see oli rahvast täis ja tekitas mulje päikesepaistelisest sadamasillast, kus võetakse vastu kaugelt saabunud omakseid, kaisutades ning rõõmupisaraid valades.

7

Hoopis vastupidised olid Afanassi Matvejevitš Babini elamused. Kuigi ta sel päeval vähe linnas ringi liikus, nägi ta ometi mitmel pool tsaari pilte, mis vedelesid tänavail väljatorgatud silmadega. See mõjus mõisnikule kõige masendavamalt. Sandarmi-rittmeistri purustatud korteriaknad ja kõik muu selletaoline oli temale ainult tühi puru.

Jõudmata raudteestreigi lõppu ära oodata, otsustas ta Tartust juba teisel päeval posthobustega välja sõita. Veerand tundi enne lahkumist said tas võitu tunded, milliseid hea tahtmise juures ja mõisniku seniseid elukombeid silmas pidades võiks nimetada eleegilisteks. Ta vaatas Sofia kortsunud nägu, ta halle, hõredaks jäänud juukseid, ta luiseid käsi ja kaela, millest olid järele jäänud ainult nahk ja sooned, ning mõtles esmakordselt mõnesuguse heldimusega sellele, et kunagi oli ka see eideke noor olnud. Ja isegi väga ilus. Selle heldimusega südames istus ta oma vana naise kõrvale, võttis ta käe, kummardus selle kohale ja hakkas seda hellalt paitama.

Sofia Nikolajevna puudutas vasema käe sõrmedega mehe juukseid. See ei olnud paitamine, ent ometi õrnuseavaldus. Vastutasuks kaeti ta käsi suudlusega; Sofiale tundus, et kadunud poeg on koju tagasi pöördunud. Ta sulges silmad ja ootas, mida mõisnik ütleb. Kuid nende tunnete jaoks oli vanal patukotil raske sõnu leida.

«Äh, vanadus!» lausus ta viimaks, tõstmata silmi, mis olid pisaraist märjad. Ning mõne hetke pärast, kogu aeg

Sofia käeselga paitades: «Aga noh, pole viga, emakene, ka vanadusel on meie jaoks oma tröost.» Afanassi Matvejevitši pea vajus veelgi madalamale, ta nuuksatas, kuid ainult korraks, ning jätkas: «Sofia, ütelge, kas pole see teile suureks lohutuseks, kui te näete nüüd noori ilusaid mehi ja võite mõtelda, et teil pole enam õnnetust näha, kuidas nad vananevad, teie silma all muutuvad paksuks, inetuks ja lohistavad jalgu järel, nagu see on juhtunud teie Afanassiga... Siin ma ähin nüüd.»

Sofia Nikolajevna sai aru, et Babin vahetas osad ära, väljendas enda tundeid tema nimel, pookis talle külge lohutuse, mida ta kõige tõenäolisemalt tundis ise, vaadeldes vanamehena noori tüdrukuid. Mõistnud seda, tõmbas ta oma käe pikkamisi tagasi.

«Mis te nüüd tegema hakkate?» küsis ta.

«Ei tea,» vastas Afanassi Matvejevitš püsti tõustes. «Kui õige mängiks kõik maha. Kõik! Nagu aeg mängib maha inimese nooruse, rõõmud, ilu...»

Babin oli heldimusest süngeks muutunud.

Taevas oli tinaraske ja madal, vihm peksis vastu tõllaakent. Vaevu-vaevu seletas silm teeäärseid maastikke, talumaju, raagus metsi, okaspuid, mis heitlesid tormiga, viskusid siia-sinna, kooldusid ja ajasid endid taas sirgu. Päev oli lühike ja isegi oma südames hämar.

Postijaamades mängis Babin kaarte kutsaritega ja tallipoistega. Tapal vahetas ta seltskonda ja mängis jälle; raudtee streikis edasi ja aeg kõlbas isandaile ainult selleks, et teda surnuks lüüa nõnda, et ta võimalikult vähem sunniks endale mõtlema.

Kui viienda päeva hommikul Tapalt välja sõideti, siis oli Babin rahast peaaegu lage. Rakvere postijaamas arvet õiendades tuli tal isegi lahtine peenraha oma rohkearvulistest taskusoppidest lagedale kraamida. Ja selles kaunikesti narris seisukorras kohtaski ta Rakvere postijaama õuel Iisakut, oma endist kutsarit.

Kuigi Iisak oma kunagise peremehe ära tundis, ei võtnud ta ometi vaevaks teda teretada. Ta vaatas Babinile otse näkku, ajas hambad irevile ja oleks lasknud ta jumalarahus mööda minna, kui Babin poleks ise teda kõnetanud.

«Mees, mis sa siin teed?» olid mõisniku esimesed sõnad.

«Mis ma teen? Mis muud, kui vean oma sirget jalga järel.»

«Hakkad kuhugi sõitma?»

«Ei, ma olen siin tallipoisiks.»

«Kaua?»

«Juba teist-kolmandat kuud,» vastas Iisak. «Tulin siia kohe, kui mind sõjaväe laatsaretist välja visati.»

«Sa kurat!» pahandas mõisnik. «Ja Kulinale ei tulnud. Mul on kibedasti kutsarit tarvis.»

«Eks Jaan sõida härrat.»

«Jaanist pole enam suurt asja. Oleksid siis tulnud vähemalt oma musti täkkusid vaatama.»

Iisak ei rutanud vastusega, viimaks ütles:

«Härra võib oma täkkudega kohe põrgu sõita; saaks kurat ükskord omale ka õige abimehe.»

Babin hakkas naerma.

«Sa, Iisak, oled loll,» lausus ta seejärel. «Tuletad vanu asju meelde. Ja kas ma sulle siis halba tegin?»

«Noh, selle koha pealt me härraga veel räägime,» arvas Iisak. «Kui sul aega on, siis tule tuppa ja vaata, kuidas tallipoiss elab.»

Babinil, kellel raha ei olnud, oli aega laialt nagu merd. Postijaam asus Vallimäe all. Vihma sadas ja pilved, voorides rutuliselt üle linna, näisid puudutavat mäge. Sellisel päeval pole halb isegi tallipoisi toakeses ulualust leida. Babin pidas aru, kuidas ahvatleda Iisakut kaarte mängima. Ent Iisak oli sünge. Ta võttis istet, tõukas oma sirge jala välja ning jätkas vestlust, mis postijaama õuel oli katkenud.

«Ah härra arvab siis, et ta halb ei ole olnud,» algas ta. «Kuid kelle saatana nahka mu jalg läks; vahi — sirge nagu palk. Ma tahtsin Kulinalt ära minna, aga härra ei lasknud; ma tahtsin Kunda kolida — härra ei olnud nõus; mulle pakuti Aseris kutsarikohta, aga härra ei lubanud. Kas sul on veel meeles, mis sa mulle siis ütlesid, iga kord, kui ma äraminekust juttu tegin?»

«Kas sul Kulinal halb oli?» küsis Babin.

«Ma tahtsin sealt ära minna,» vastas Iisak. «Kas mul seal hea või halb oli, see on iseasi. Ma tahtsin ära

minna, aga härra tiris alati siis vana Hoffmanni lagedale. Härra andis mõista, et ta teab, kes selle risu ära ängastas.»

Babin pühkis habet ja puhkes naerma.

«Vaat niimoodi sa naersid ka siis,» jätkas Iisak. «Oh ei, ega härra mulle halba ei teinud. Kus sa sellega! Ainult piinas vahetevahel natuke, urgitses oma kutsari hinge kallal, näris. Pühkis habet nagu praegugi ja küsis, mõnikord isegi mahe-magusasti: «Mis sa arvad, Iisak, kes võis praosti teise maailma saata?» Ehk jälle: «Ma tean küll, miks sa Kulinalt tahad ära minna.» Lasknud mul minna või saatnud mind siis juba kivilaeva peale madruseks.»

«Sa olid mul hea kutsar ja elasid Kulinal minu nagu vanajumala selja taga,» väitis Babin.

«Mitte selja taga, vaid sinu talla ja käpa all.»

«Tule Kulinale tagasi,» ütles Babin.

«Tagasi! Jälle sinu meelevalla alla!» imestas Iisak. Mis asja pärast ma siis sealt sõjaväkke kargasin, oma hea tahtmisega.»

Ta jäi vait.

Ei leidnud ka mõisnik, mida kohe lausuda. Viimaks ütles ta tõsiselt:

«Ei maksa enam rääkida sellest papireost. Noh, käisid sõjas ja nüüd oled sealt, jumal tänatud, eluga jälle tagasi.»

«Eluga,» osatas Iisak. «Seda on vähe öelda — ma tulin sõjast suure tengelpungaga tagasi.»

«Soo! Või nii! Laena siis mulle ka,» ütles Babin, kuigi ta ei uskunud, et see kogu aeg end vihasena näidanud tallipoiss võiks tema heaks oma kukrusuud avada. Ning ta üllatus suuresti, kui Iisak ometi aega viitmata küsis:

«Kui palju sa tahad? — viis rubla, kümme rubla?»

«Anna juba sada,» kähistas Babin.

«Võid sadagi saada,» vastas Iisak, selle vastusega mõisnikku teist korda üllatades.

«Annad?»

«Annan, aga see raha ei too härrale õnne.»

«Mis raha see siis on?» oli Babin nüüd huvitatud.

Iisak tõukas oma sirge jala veelgi kaugemale ning vastas jultumusega, millist Babin oma kutsari juures esmakordselt nägi.

«See raha,» ütles ta toorelt naerdes, «on lahinguväljal surnute taskutest kokku riisutud.»

«Ja sina kiitled sellega!»

«Kas ma kiitlen või ei kiitle, aga see on jumala selge tõsi.» Ta puhkes õudselt naerma, lisades: «Noh, härra, leidsid ka, mida põlastada. Kas pole su oma käsi elavate taskus küllalt käinud? Kas sinusugusele on ka ükski raha must?»

«Ei, raha ei haise,» vastas mõisnik väga heatujuliselt. «Aga et sina, Iisak, sellega hakkama said.»

«Tahad sa, härra, kuulda, mis on sõda?» küsis Iisak ning jätkas mõisniku vastust ootamata: «Meie sanitaridel oli kombeks lahinguväljal surnuid märkida musta ristiga, neid aga, kellel eluvaim veel sees tuksus — punasega. Need, punasega märgitud, toimetati siis laatsaretti. Eks ühel päeval olnud minagi oma veres maoli maas. Sanitar tuli ja tõmbas mulle musta risti selga. Ma nägin seda ja küsisin: «Mis sa nüüd tegid, mul on ju veel hing sees!» — «Kas sul raha on?» — «Mul on kümme rubla.» Kui olin mehele raha kätte juhatanud, tõmbas ta mulle selga uue risti — punase. Ei saanud aga mehike kuigi kaugele minna, nii sammu kaks-kolmkümmend, kui teda ennastki kuul tabas. Ajasin end küünarnukkidele, surusin hambad suus risti ja hakkasin oma verist keha mööda maad järele vedama. Küll andis aga roomata. Ega ma ei läinud teda riisuma; kurat, ma tahtsin oma raha, oma kümmet rubla kätte saada. Aga mehel oli üle tuhande rubla taskus — kellele ma sellegi pidin jätma. Jah, härra, niimoodi oli lugu. Tahad siis ikka sada rubla saada?»

«Anna siia,» ütles Babin. «Mina mängin ta nagunii maha; mul ei ole enam õnne.»

«Seda sa küll puhud niisama,» arvas Iisak uskumatult. Kuid tund aega pärast mõisniku lahkumist hakkas talle tunduma, et Babin oli ometi õigust rääkinud. Kulus teinegi tund, ja Iisak ei suutnud kiusatusele kauem vastu panna: ta võttis surnud sanitari taskust leitud raha ning läks linna, et mõisnikuga kokku saada ja temaga veel kord kaardimängus õnne katsuda.

Linn ei olnud suur, ent Babin oli kadunud sinna nagu nõel heinakuhja. Iisak otsis teda asjata küll võõraste-

majadest, küll kõrtsidest ja viimaks jäi ise istuma «Plevnasse», mis oli joogikohtadest kõige turulähedasem ja räpasem.

8

Samal päeval lõppes raudteestreik ja Jüri Hein jõudis Rakverre esimese Peterburist tuleva rongiga. Lootusega kohata mõnda tuttavat talumeest, kellega oleks hea kõrvuti vankril istudes ja juttu puhudes linnast välja sõita, käis Jüri kõik turuäärsed sissesõiduhoovid läbi ja astus viimaks ka «Plevnasse», kus ta saigi kokku juba parasjagu viinastunud Iisakuga.

«Kes otsib, see leiab,» lausus Jüri. «Näe, nüüd ma juba olengi ühe kodunurga mehega koos.»

«Ja-jah, istu aga siis, kodunurga mees,» vastas Iisak pilklikult ega rutanudki Jürile tõde selgitama. Jutt hakkas jooksma; minutid kulusid ja Jüri, kes kippus koju, tundis end aina kärsitumaks muutuvat. Teistsugustel tingimustel ja mõnel muul ajal oleks ta hea meelega Iisakuga juttu ajanud. Nüüd huvitas teda ainult see, millal teine minema hakkab.

«No küll me jõuame,» rahustas teda Iisak. «Mis see tee meil minna on — minu täkkudega.»

«Mustadega?» küsis Jüri.

«Mustadega,» vastas Iisak.

«Ja kus nad sul on?» jätkas Jüri oma pärimist, Iisaku pilklikust ilmest suurt hoolimata. «Kas ikka pagar Aaroni hoovis?»

«Ei, Vallimäe taga,» vastas Iisak, endiselt pimesikku mängides.

Jüri sai tõe jälile alles postijaamas, kuhu ta Iisakuga videviku hakul jõudis. Juba kogunesid hakid ööseks vanadesse lossivaremetesse. Nende käratsev parv tiirles Vallimäe kohal, kord madalamale laskudes, kord kõrgemale tõustes, kord otsekui millegi üle riieldes, kuid samas vaikseks jäädes või kaugemale lennates.

Kui Jüri kuulis, et Iisak ei ela enam Kulinal, vaid on postijaamas tallipoisiks, tõmbus ta nägu pilve.

«Mehe jalg on nüüd küll sirge, aga mehel endal on ikka need vanad kõverused sees,» ütles ta. Ning Iisakule

jumalagajätuks kätt sirutades: «Oled vigureid täis nagu mustlase vana hobune.»

«Kuhu nüüd?» küsis Iisak.

«Hakkan astuma.»

«Ära ole rumal.»

«Kas ma sinuga veel vähe ringi olen tairutanud?» küsis Jüri.

«Ma lubasin sind ju täkkudega viia,» ütles nüüd Iisak. «Ja viingi nagu peiupoissi. Ära muretse, mees, tunni aja pärast oled sa oma Anu juures.»

Tõsi, Iisak oli Jürit petnud, aga ainult osaliselt. Mis puutus tema lubadusse, siis sellest ta ei põrganud tagasi. Üsna kiiresti olid postijaama kaks täkku tõlla ees ja siis läks sõit lahti. Kuni sõideti linna vahel, istus Jüri rahulikult tõllas, ent kui jõuti linnast välja põldude vahele, muutus mehele see isanda kombel sõit aina pentsikumaks. Oli ta ju end isegi läbi suure Peterburi linna Malaja Ohtasse lasknud plaanikul sõidutada. Ja Karkuse väljal ronis ta Iisaku kõrvale pukki.

«Pulma kutsud?» küsis Iisak, heites Jürile kõõrdpilgu, ja muudkui ergutas oma täkkusid kiiremale sõidule.

Õhtu laotas oma tiibu külade ja põldude kohal; öö oli end maha heitmas. Mida pimedamaks, seda selgemini oli näha, kuidas kivid hobuste kapjade all tuld lõid. Ja taamal, kahel pool teed laialipaisatud külakestes ja taludes, süttisid ükshaaval tuled, mitte suuremad kui sädemed maanteel.

Hobused jooksid niipalju kui võtsid.

«Ära tapa loomi,» keelas Jüri ja sai alles praegu aru, miks mehele omal ajal oli nimeks antud Hull Iisak: see oli inimene hirmsa otsustavusega.

«Vilgu,» ütles Iisak. «Poole tunni pärast oled sa oma Anu juures. Kõik võivad sind petta, isegi Anu, aga Iisak ei peta, pea seda meeles.»

«Kas sa meie vägikaikavedu veel mäletad?» küsis Jüri. «Lõhkikäristatud pintsakuhõlmu?»

«Siis petsin, aga nüüd enam ei peta.»

Lähenev öö ja kutsari kohutav otsustavus tiibadeks, tormasid mustad täkud künkast alla.

«Aidaa!» hüüdis Iisak, pingutades ohje ja kummardudes ettepoole, nagu oleks tal kogu põrguvägi kannul.

Pajustis ta ütles: «Veerand tunni pärast.»

Liiga sagedasti tuletas Iisak Jürile tüdrukut meelde, sealjuures ise teadmata, kuidas see Jürile mõjus. Jürile tundus, nagu oleks keegi oma küüned valutava haava sisse löönud ja seda hoolimatult käristanud. Viimaks ütles ta Iisakule:

«Kui sa niimoodi kihutad ainult Anu pärast, siis võid siitsamast tagasi pöörata — Anu olevat vangis.»

«Mis sa ütlesid?»

«Anu olevat vangis.»

«Ptruu, kurat!» hüüdis Iisak. «Tõega või?»

Tõld peatus noore kuusiku ääres, kuhu kunagi Anu ja Jüri Voldemari eest olid varjule jooksnud.

«Tõega või?» kordas Iisak, andis ohjad Jüri hoida ja hakkas ise piipu toppima.

Viimase aja sündmustest, mis tõendasid, et tsaarivalitsus on pea kaotanud, oli parun Taubele kõige hirmsamaks vangide vabanemine. Tema meelekindlus elada pimedatel öödel lossiluukide taga laskevalmis revolvriga, lugeda ähvarduskirju, mis ta sügise kestel oli saanud oma endistelt moonakatelt, kes nüüd töötasid Peterburi või Tallinna tehastes, ja vahetevahel kuulda, et siin-seal olid jälle põlenud heinakuhjad, ei pidanud enam vastu. Koerte haukumine, mis teda öö jooksul korduvalt äratas ja varemgi oli tundunud halvaendelisena, muutus nüüd lausa kurjakuulutavaks. Loota praegu veel raugast öövahile, luukidele ja politseivilele — seda oli tõesti liiga vähe. Ei olnud neid, kes hädaohu silmapilgul oleksid ta lossitrepi eest mööda marssinud gladiaatorite hüüdega: *«Morituri te salutant!»*

Parun Taube ei olnud hoopiski araverelisemaid — tema naabrid Kütist ja Roelast olid ammugi põgenenud, kes Rakverre, kes koguni Tallinna. Jah, ja isegi Babin, see mats, kes oskas rahvale õlale patsutada, olevat kuuldavasti nädala paari eest oma Kulina saatuse hooleks jätnud.

Nüüd oli jõudnud kätte aeg Taubel sedasama teha. Keegi peale valitseja mõisas ei teadnud tema kavatsusest. Kutsar Priidikule anti õhtuvidevikus kiire käsk hobused tõlla ette rakendada. Nii kutsar Jõhvika Priidik

kui ka täkud olid harjunud pikkade trepi ees ootamistega, ent seekord ootas parun neid. Niipea kui tõld lossi ees peatus, avanes paraaduks ja härra tuli välja suures reisikasukas.

«Linna!» ütles ta Priidikule. Ning pilku hämarduvale mõisaõuele heites: «Sõidad kiiresti. Tunni aja pärast oled Dellingshauseni juures.»

Parun ei vaadanud tõllaaknast välja. Kurnatuna unetusest, vajus ta sõidukinurka, sulges silmad ja laskis teekäänakutel, tõusudel ja langustel endale jutustada paikadest, kust läbi sõideti. Varsti veeres tõld Vohimäelt alla, siis kihutati mööda tasast teed Vargametsa ääres ... Lubjavabriku juures tõusis tee uuesti mäkke. Põrgusepa — vesi allikaterikkas nõos lõi tõlla all solisema. Uus tõus ja uus käänak, seekord linna poole. Juba hakkasid rattad õnnelikult suurel maanteel vurama ...

Mida kaugemale Võhunõmmelt, seda vähem kramplikult hoidis isand oma reisikasuka taskus suurest püstolipärast kinni. Aga just nüüd tõmbas kutsar Priidik ohjad eriti sundivalt pingule, energiaga, mis kutsarite alahuule ette tõukab.

Sel ajal, kui Iisak piibuga tegemist tegi, ohjad Jüri käes olid ja hobused sammu käisid, hakkas eespool maanteelt kostma kiiret sõidupõrinat, nagu oleks see olnud siia kuusikute vahele eksinud kaja nende endi äsjasest metsikust kihutamisest.

«Kuule,» ütles Iisak ja koputas piibu vastu pukki tühjaks. «Saksad sõidavad!» Nende sõnadega võttis ta ohjad jälle enda kätte.

Mürin lähenes kiiresti.

«Ärme laseme neid mööda,» ütles Jüri. «Kas nad vähe on talurahvast kraavi ajanud.»

«Aidaa!» hüüdis Iisak täkkudele ja haaras piitsa.

Kumbki kutsaritest ei tõmmanud kõrvale ja hobused oleksid üksteisele otsa tormanud, kui nad endid tagujalgadele ajades poleks kõrvale karanud. Sõidukid jäid järsu nõksatusega seisma. Kostis kutsarite vandumist ja täkkude vihast ingumist.

«Eest ära! Tee lahti!» hüüdis Iisak.

«Kas sa esimest korda sõidad?» karjuti teisest pukist

talle vastuseks. Mõlemad kutsarid kiskusid hobuseid ohjaharudest teele ja need seisid rohkem kahel kui neljal jalal. Nii nad seal seisid linguskõrvu, hambad irevil, suust vahtu pildudes ja vahetevahel kohutavalt rööki-des.

Niipea kui Jüri kutsar Priidiku häälest ära tundis, oli talle kõik selge, mis teha.

Ta hüppas pukist maha. Aga samal hetkel ajas Iisak end pukis püsti.

«Eest ära!» karjus ta uuesti ja hakkas vastusõitnud tõlla hobuseid piitsaga pähe peksma. Need ajasid tagasi ja Võhunõmme tõld veeres tagumiste ratastega kraavi. Samas tõmbas Jüri tõllaukse lahti.

«Priidik, Priidik!» hädaldas Taube, kes kraavi lennates oli kaotanud oma laskevalmis püstoli. Ta leidis selle küll kohe üles, ent ei jõudnud enam tulistada. Kõigepealt võeti talt sõjariist ära, siis haarati käest kinni ja tiriti maanteele. Parun Taube oli Jüri Heina vang.

Oma vangiga Iisaku juurde jõudnud, ütles Jüri:

«Nüüd ma siis istun selle reoga tõlda. Lase edasi ja tee peatus Kehalas.»

«Viie minuti pärast,» vastas Iisak.

Aga ei kulunudki viit minutit, kui tõld juba Kehalas peatus. Siin andis Jüri oma vangi Iisaku hoole alla, küsides:

«Ega sa ei lase tal ära lipata?»

Iisak naeris.

«Võid minu peale kindel olla,» vastas ta.

«Ja ega sa teda ka ära ei ängasta?» päris Jüri edasi.

Selle peale oli Iisakul juba raskem vastata.

«Püüan endast võitu saada,» ütles ta viimaks. «Kui sa ainult liiga kauaks ära ei jää.»

«Olen varsti tagasi,» vastas Jüri. «Kui kuuled püstoli-pauku, siis ära minesta.»

Nende sõnadega astus ta teelt kõrvale ja seadis sammud valgustatud akna poole, kus elas urjadnik Pupp, kange mees, kes võis teha nõelast kangi ja kangist nõela.

Öö oli kottpime. Tõlla juurest lahkudes oli Jüril kindel nõu Pupi juurde sisse astuda ja ta ilma pikema jututa maha lasta. Nüüd jõudis ta urjadniku akna alla ja oleks

võinud oma kavatsuse teoks teha ka siitsamast akna tagant. Urjadnik istus kuklaga akna poole. Hea tahtmise juures oleks võidud teda praegu isegi kiviga surnuks visata. Aga Jüri käsi laetud püstoliga ei saanud tõusta: mees hoidis süles last, kes naeris rõõmsalt ja mängis ülemeelikult oma isa pikkade vurrudega...

Jüri läks tagasi. Kuigi ta oli ära olnud ainult lühikest aega, oli Iisak vahepeal paruni käed rihmaga selja taha kinni sidunud. Õnneks ei hakanud Iisak pärima, kuhu oli lubatud püstolipauk jäänud. Selle asemel ta küsis:

«Oled sa tal keele suust välja lõiganud või, et ta sõnakestki ei räägi?»

«Võib-olla on ta kurt, võib-olla on ta tumm,» sõnas Jüri pahuralt, võttis parunil tagant kasukakraest kinni ja tõukas ta uuesti tõlda. Iisakule aga ütles: «Teda oleks küll õigem sõnnikuvankriga vedada, aga kui oled sandi sauna aidanud, siis aita ta lavalegi — sõiduta meid nüüd Ridakülasse.»

Kümne minuti pärast peatuski tõld Ridaküla vahel. Kui Iisak oli otsad tagasi pööranud ja Jüri oma vangiga kahekesi jäi, katsus ta Taubega uuesti juttu teha.

«No ütle, kuhu sa pidid sõitma, salamahti nagu varas?» küsis ta.

Aga parun ei vastanud.

«Kas sa arvad,» jätkas Jüri, «et see mulle õige rõõmu teeb sinuga siin täna jännata? Mul on siin vanemad, mul on õde, mul on siin tuttavaid ja sõpru — pean ma sind igale poole nende juurde kaasa vedama? Kas sa oled seda väärt, et näha, kuidas poeg oma vanemaid kaelustab? Noh, ütle, mis ma sinuga teen?»

Jüri ei lootnudki, et parun talle selle peale midagi vastab. Nad käisid nüüd rooplikul põlluvaheteel. Ja iga kord, kui oli vaja kuhugi käänata, haaras mees oma vangil kraest kinni, juhtides teda kuhu tarvis. Ning kuigi ta parunilt alles äsja oli küsinud, mis temaga teha, oli see talle endale juba tõllas istudes selge olnud. Tema mõtteks oli anda parun ööseks Lõokeste hoole alla, et teda sealt teisel päeval valla puuri toimetada.

Ta tundis koduküla ja selle ümbrust nagu oma viit sõrme, kuid ometi leidis end varsti neis tuttavais paigus

nõutult ringi tammumas. Tuli seisma jääda ja mõelda, kas ta ehk ei ole haldjate kimpu sattunud. Ta polnud ebausklik, kuid oli kuulnud nõnda öeldavat. Kord oli isa Mart öösel härjatalli minnes mõisa ja Aadumäe vahel ära eksinud. Inimesed eksivad teinekord keset päist päeva ja pärast imestavad isegi selle üle, kuidas tuttavad kohad nende silmade ees nii järsku võõraks muutuda. Jüriga polnud seda kunagi varem juhtunud. Ta oli tulnud läbi taiga... Seal, kusagil lubjavabriku taga, oli ta kunagi sumanud tuisus oma väikest õde otsides. Seda kõike nüüd meelde tuletades valdas teda kärsitus ja pahameel selle peatu tairutamise pärast.

Oli tarvis ringi pöörata. Ja jälle haaras Jüri oma suursuguse, kogu aeg jonnakalt või hirmunult vaikiva vangi kraest kinni. Ta läks tagasi maantee äärde ja hakkas sealt uuesti tulema. Ta ei oleks tohtinud eksida, kuid ei leidnud ka seekord Lõokeste eluaset. Viimaks, pika ringitammumise peale sattus ta kivivarele. See oli lagunenud reheahi keset tuhahunnikut.

See kivivare ja tuhk Jüri jalgade all tuletasid talle meelde Lõokeste ähvarduse põletada maha endi pesa, kui parun kontrahti ei tee ja tahab nende asemele uut rentnikku võtta.

«Sina põletasid inimeste peavarju maha,» ütles ta siin Taubele.

«Ei,» tegi parun esimest korda oma suu lahti.

«Kas sa Lõokestega kontrahi tegid?»

Parun vaikis.

Ja nüüd, seistes Lõokeste tuhaks põlenud eluasemel, tõusis Jüri käsi, esmalt üks ja siis teine. Parun sai hoobi vasemalt ja teise paremalt näkku. Siis haarati tal kraest kinni ning teekond jätkus — kõige lähemalt vilkuva tulukese suunas.

9

Suvel Ridakülas vangistatud talupojad olid juba paari päeva eest koduküla tagasi jõudnud. Oli tulnud tagasi Pellegi, jagades oma emasüdant rõõmu ja leina vahel: tema enneaegne oli sündinud küll vabaduses, kuid surnud vangipõlves. Aga Marekannul olid ajutist peavarju

leidnud ka Lõokesed, kõik kolm, sest nüüd võis Taavetki metsast välja tulla ja jälle inimesena inimeste keskel liikuda. Polnud siis midagi imestada, et Marekannul neil päevil palju külalisi käis. Juba teist õhtut oli Augusti ja Pelle elutuba rahvast täis.

Kuid Jüril, kes tuhaasemelt otsemaid Marekannule läks, polnud aimu, et ta oma vangiga nii suure hulga kohtunike ette ilmub.

Ta nägi siin peale pererahva ja kolme Lõokese veel Kulesaari, nii vana Juljust kui Viilemit, Eelguse Mihklit, vana Kobina Madist ja Juuli Kritti; nägi teisigi, kuid mitte seda, keda süda kõige rohkem igatses — Anut. Aga parun märkas siin sedamaid neid, keda ta kõige rohkem oli kartnud — vabastatud vange, Lõokesi ja Pellet. Oma lossiluukide taga oli ta kujutlenud neid inimesi verejanulisteks mõrtsukateks, kuid nüüd seisis ta nende ees kinniseotud käsi ja ükski neist ei tõtanud pussi, kirvest ega puuhalgu haarama, et teda maha lüüa.

Ei, seda nad ei teinud, aga on tõsi, et nad võtsid ta vastu teotavate hüüetega, pilkasid ja naersid. See naer segunes pisaratega, mida naised Aadumäe Jürit jälle vabaduses nähes rõõmu pärast valama hakkasid. Kuid polnud teistegi rõõm sel puhul väike. Ja küll oleks vana Juljus Kulesaargi täna ühes naistega töinama pistnud, kui tal poleks käepärast olnud kohaseid laulusõnu. Need olid tal varsti suus ja seal ta nüüd seisis, ülemeelik ja lõbusailmeline, üsna Jüri nina all ning alustas nõnda:

«Tuli tuul ja tõstis tormi,
torm lõi ümber vangitorni;
sest said vangid vallale,
parunite kallale.»

Ja siinsamas, kohe pärast seda, kui Juljus oli oma salmi lõpetanud, loeti parun Taubele ette Prijutina mõisatööliste kiri. Seda naeru ja kära, mis nüüd tõusis! Seda viha, neid ähvardusi! Kõik ju mäletasid veel, kuidas Luutsik hakkas mõisas teol käima, selle eest õiguse sai asuda sooveersesse padrikusse ja kuidas mehel viimaks, kui metsik võsa ja kännustik oli põlluks haritud, raske raharendiga hing kinni pigistati. Siis oli ta siit läinudki . . .

Aga ometi mõtles parun, see jumala asemik maa peal, et seda talle praegu meelde tuletades verist ülekohut tehakse.

«Teie jumalakartmatud!» kähistas ta. «Mõtelge põrgu peale.»

«Seda köetakse praegu sinu jaoks!»

«Eks sa kuulnud, mis sulle kirjas öeldi: meie selja taga seisab kogu Venemaa töövägi.»

«Eks sa mõtle, kes tulevad.»

«Kümme tuhat rakkuskätt! Kümme tuhat tahmanägu!»

Nõnda hõigati läbisegi. Kuid hüüti teisitigi. Ja kui hüüded viimaks raugesid, ütles Jüri:

«Rääkige nüüd, kui palju ta vahepeal teile on kurja teinud.»

«Seda on kohe koormaga vedada,» vastas Pelle.

Ja nüüd leidus pilkesõnu isegi Kriti Juulil, sel kõige härdameelsemal, kes parunilt küsis:

«Ütle, miks sa oma käsi kogu see aeg selja taga hoiad nagu jonnakas laps?»

Lõokese Tanel nägi väga hästi, et Taube käed olid rihmaga selja taha kinni seotud, kuid tundis seda suuremat lõbu öeldes:

«Eks see ole paruni viis käsi selja peal hoida.»

«Vaata uhkust!» imestas Juljus.

Ja Taavet, kes oli rääkinud põrgu kütmisest: «Meie pool nimetatakse uhkeid ristluudest rumalateks.»

Naerdi.

«Ja mis ta muud ongi,» arvas viimaks Juljus. «Või tema mõtles linna põrutada. See on tõesti rumal tegu. Meie läheme mõisa, jagame maad ära — kes sinule sinu tükki saab kätte mõõta, kui sind koduski pole. Nüüd on teine tubakas, nüüd saad sinagi oma vakamaad. Elama lähed Okka Leenu sauna; nahkseitung pani juba kevadel kõrvad pea alla. Kohendad natuke tema sauna ja kevadel võid hakata maad tuhnima — katsu, kui hea on.»

Parun välgutas silmi, nohises tigedusest, kuid ei vastanud. Vaikides kuulas ta pealt, kuidas Jüri meestele ta vangivõtmisest pajatas ja kuidas viimaks, vaieldes ja käratsedes, otsustati ta juba täna Okka sauna viia.

«Aga siis pead sina, Juljus, talle sinna seltsiks mi-

nema,» arvas Jüri, kui see otsus oli kõikide poolt heaks kiidetud. «Kas teil püssi on, mehed?»

«Tolle tühja jaoks nüüd püssi tarvis,» arvas Juljus.

«Ära räägi midagi, vana,» segas end Villem vahele. «On hea, kui mõni noorem mees siit sulle kaasa tuleb.»

«Mingu Taavet,» soovitas Kobina Madis.

«Tulgu Jaagup,» soovis Juljus.

Nõnda jäigi. Vana Juljus ja Jaagup, Lõokestest kõige noorem, pidid ta nüüd kohe Okka sauna viima ja siis teda seal ka valvama jääma.

«Tehke mu käed lahti,» ütles parun hambaid kiristades. «Teie paganad!»

«Oota, kuni jõuad oma uude koju,» vastati talle.

Mehed hakkasidki nüüd teeleminekuks valmistuma. Ja ega see olnudki niisama lihtne. Et hiljem asjata jooksmist ei tuleks, selleks oli vaja kohe kõik tarvilik kaasa võtta. Asjaliku moega, ent samal ajal ülearuse loriga katsus Juljus kõike ette näha. Jah, tuletikud olid tal endal taskus, ka nuga, aga kirvest tuli paluda Augustilt. Ja mis veel? Aga noh, ega seal ilma peergudeta ka läbi ei saa — tuleb aga viimaks öösel nahkseitung kodukäijaks ja kukub kerist alla pilduma.

«No hakake, no hakake juba ükskord minema,» ütles Kriti Juuli, kui Juljus oli ka peergudega varustatud. Aga ikka näis vanamehel midagi veel vajaka olevat, ikka näis teda piinavat kartus, et ta midagi unustab.

«Mis sa arvad,» pöördus ta oma nõutuses Taube poole, «kas me ei peaks pererahvalt midagi kapa või poti moodulist paluma, sest ega sa vist teisiti oska.»

Viimaks läks ta oma vangiga ja kaasvalvuriga välja, keda naerma, keda nutma, keda endale süngelt järele vaatama jättes. Sünged olid Villem ja Jüri, aga nutma puhkes Kriti Juuli kohe, kui uks lahkujate taga kinni langes. Ta istus Pelle kõrval ja ütles läbi pisarate:

«Viidavad siin nii palju aega! Oleksid võinud juba ammu minna, aga see Juljus — alati oma tembutamisega, olgu see asi siis mis tahes . . .»

Ta ei saanud edasi rääkida.

«No Juuli, no Juuli,» lausus August talle rahustavalt. «Eks sa pea ka piiri. Mis asi su räästa praegu nii kangesti tilkuma ajab?»

«Las ta nüüd nutab,» ütles Pelle. «Teine hoidis ennast kogu aeg, kui see peletis siin toas oli.»

Juuli haaras Pelle käest kinni, raputas seda tänuks selle eest, et teda oli õieti mõistetud, ja — nuttis; keegi ei seganud teda enam. Viimaks oma suurest haledusest võitu saanud, ütles ta:

«Säh, miks ma ei peaks siis nutma. Teine tuleb kaugelt... Ise ta ei küsi... ja meid on siin tuba täis, aga keegi ei märka ütelda, kus ta Anu on.»

Nüüd nähti, kuidas Jüri oma lõuapärad tugevasti kokku pigistas ja kuidas ta pilk rahutuks muutus.

«Kuule nüüd juttu,» ütles Villem. «Kus ta siis ikka on — Käbal. Läksid Tiinaga juba päeval kahekesi sinna.»

«Siis ta on ju ka vangist väljas,» lausus Jüri kergendustundega.

«Väljas,» vastas Pelle. «Ootasime kõik kohut, aga see jäigi tulemata.»

«Ei, ma pean kodused ka ikka üle vaatama,» arvas nüüd Jüri. «Näeb siis, mis homne päev toob.»

Villem noogutas ja nende pilgud kohtusid.

Aga kõik nägid, et Juuli oleks nagu veel midagi öelda tahtnud, kuid teda valdas uus haledusehoog. Ja nõnda siis Jüri lahkuski Marekannult, teadmata, mis asjas Anu oli päeval Käbale läinud.

Ei teadnud Jüri sedagi, mis oli põhjuseks Juuli nii suurele haledusele. Kuigi leske tunti külas inimesena, kes nuttis alati ja kõikide pärast, oli tänast haledust ja pisaraid temagi kohta liiga. Kas võis inimene sel kombel nutta ainult sellepärast, et kaugelt Siberi tühjast tagasi tulnud noormees ei leidnud oma kalliimat esimesest ettejuhtuvast talust, kuhu ta pealegi asja pärast sisse astus. Jürile tuli isegi niisugune paha mõte, kas Juuli ei nutnud koguni paruni pärast. On ju lapsi, kes nutavad isegi ussitapmise juures: ka temal on oma hing sees. Ega Juuligi ole palju parem kui laps, temagi süda võis haledaks minna, nähes parunit mõnitatavat ja pilgatavat.

See kuri kahtlus lahkus mehe südamest alles siis, kui ta Aadumäel oli emalt kuulnud, missugused lood on Käbal ja mis põhjusel võisid siis ehk Tiina ja Anugi

Punamäe alla minna. Nagu kogu kodukandi elu, nõnda oli Jürile teadmata seegi, et Käba Salme oli kevadel läinud linna saksu teenima. Nüüd, päeva paar tagasi, oli ta koju tulnud ja haigena asemele heitnud. Mis tõbi tal küljes on, seda Jüri ema ei teadnud. Kes seda temale tuli kuulutama või kellelt ta seda küsimagi oli läinud. Rahvas jõuab ja räägib mõndagi, aga mine sa võta kinni, kui palju selles igakord tõtt sees on.

«No ega koer muidu ka ei haugu,» arvas vana Mart, kui jutt oli sinnamaani jõudnud.

Aga Jüri ema ei tahtnud uskuda seda, mis rahvasuu Salmest rääkis, sest niisugune õnnetus oli tema arvates kõige hirmsam, mis naisterahvast võib iganes tabada.

«Haugub küll muidu,» vastas ta seepärast Mardile. «Teinekord võtab kohe pool ööd, ilma et oleks asja ees või taga. Või nagu sa enam ei mäletaks, kuidas siin suvel ja varasügisel räägiti, et Jüri on tagasi. Mõni olevat teda isegi metsas näinud, ainult meil ei olnud sellest hingestki aimu.»

«Noh, seda räägiti sellepärast, et Lõokese Taavet need mõned heinakuhjad maha põletas,» arvas isa.

«Nõnda et kui kusagil põleb, siis on see kohe minu töö,» ütles Jüri.

Aga jutt jõudis sinnamaani alles kesköö paiku, alles tükk aega pärast seda, kui Jüri oli ootamatult uksest sisse astunud. Taaveti juurest oli ainult vaks maad suvise mässuni, mis oli kaasa toonud kuberneri ja kasakad.

Sel öösel Mart Heina perekonnas ei magatud. Jüri kuulas kõike suure huviga, ent mida talle polekski jutustatud, pöördusid ta mõtted ikka Punamäe alla Käbale. Ja kui viimaks vastu hommikut vanal Mardil oli aeg astuma hakata, siis läks ka tema isaga kaasa.

Jälle astusid isa ja poeg kahekesi Aadumäelt alla. Oli siit käidud elupõlved, kuid nüüd uskus Jüri kindlasti, et see kauaks enam niimoodi ei jää. Moonakamärss visatakse kaelast ja õnnetu jalgrada Aadumäelt mõisa küntakse vaata et juba tuleval kevadel üles, või on mõne aja pärast umbe kasvanud, ainult kummelid ja teelehed jutustavad veel mõnda aega sellest orjarajast. Ja seda valusam oli Jüril niisuguste lootuste kõrval mõelda Mii-

nale, kes polnud vahepeal sugugi pikemaks sirgunud, vaid selle asemel oli hakanud käima kuidagi võõrastavalt kuklasse aetud peaga. Ja Jüri ütles, käies kottpimedas öös isa kõrval:

«Miina kasv on jäänud kängu.»

«Kängu.»

«Kurat!»

«Ega see kuratki siin enam aita.»

«Mis tast niimoodi tuleb?» küsis Jüri, nagu peaks isa seda teadma. «Mis asja ta oma elus tegema hakkab? Mis temast saab?»

Ja isale see oligi selge.

«Sant, mis muud,» vastas ta.

«Jah, ega sest vandumisest pole kasu,» arvas nüüd Jüri. «Aga kui ta saaks mõne ameti selgeks õppida.»

Isa ei vastanud niipea.

«See maksab raha,» lausus ta viimaks. Ning hetke paari pärast lootusrikkamalt: «Iseasi, kui nüüd tõesti hakatakse rahvale mõisamaid jagama. Siis ehk!»

«Sõjariistu on tarvis!» tuli nüüd Jürilt nagu paisu tagant.

«Ja kust sa neid saad?»

«Peab võtma.»

«Kust?»

«Peterburis tehti suured poed sõjariistadest tühjaks.»

«Ka Tallinnas olevat seda tehtud.»

«Seda tehakse igal pool, üle suure riigi.»

«Ainult meil, siin maal, pole kätte võtta muud kui hanguvars.»

«Meie võtame mõisast,» ütles nüüd Jüri.

Nõnda juttu ajades nad olidki jõudnud mõisaõuele.

«Sina siis ikka lähed nüüd Punamäe alla?» küsis siin vana Mart teist juttu tehes.

«Jah,» vastas Jüri. «Ega nad ometi seal enam maga.»

Need olidki sõnad, millega lahku mindi.

10

Käba saunas Punamäe all ei olnud sel ööl keegi sõba silmale saanud, välja arvatud ainult Salme, kes oli kesköö paiku oma silmad igaveseks kinni pannud. Kinni

pannud! Nõnda öeldakse, kuigi on teada, et surija ise oma silmi kunagi kinni ei pane. Need jäid ka Salmel pärast surma poolavatuks, tuletades sel kombel meelde magavat Tiinat. Ning Tiina oligi see, kes sulges õe silmad, tehes seda natuke rutuliselt ja otsekui kartes, et ka teised võivad samale võrdlusele tulla.

Salme unenäod suurest õnnest, armastusest ja puhtusest olid lõppenud... Kuid kõik arvasid veel praegugi kuulvat ta nõrka vaevatud häält.

«Oh sa rumal, oh sa minu vaene, vaene laps!» ütles Ants. Pestuna ja riietatuna kõige paremasse, mis Salmel oli, asetati ta vastu hommikut asemele ja süüdati selle peatsis kaks küünalt. Kui Jüri Punamäe alla jõudis, olid need küünlad juba poolest saadik ära põlenud. Jüri astus sisse koputamata ja jäi vaikselt keset tuba seisma, võttes aeglase liigutusega mütsi peast. Ta tunti ära alles pärast seda, kui oli oma pea paljastanud. Ja naised, kes vahepeal olid arvanud, et neil enam pisaraid ei jätku, puhkesid taas nutma.

«Kui oleksid mõni tund varem tulnud, siis oleksid teda veel näinud elusalt,» ütles viimaks Ants. «Ja mina arvasin, et minult, paljalt inimeselt, ei ole kellelgi midagi võtta.»

Anu tõusis püsti ja jäi Jüri ette seisma.

«Jumalime,» lausus noormees tasa.

Nende käed puutusid kokku otsekui kogemata ja sedagi vaid ainsaks hetkeks.

«Eks sa istu,» ütles Anu.

Teele seni vaiksena kostnud tihkumine paisus korraga valjuhäälseks ja südantlõhestavaks, nagu oleks ema kedagi appi hüüdnud või enda õnnetusele kogu maailma tunnistajaks kutsunud. Ants läks vaikselt välja. Kusagil kaugemal, ahjutaguses hämaruses, kuhu küünlavalgus ei ulatunud, teadis ta rippuvat pähklikoti, millega oli Salmet koju oodatud. Salme oli tulnud paari päeva eest ja oli öelnud isale juba samal õhtul, kui nad hetkeks kahekesi jäid ja kedagi polnud pealt kuulamas: «Sa olid mulle pähkleid korjanud... Anna andeks, isa.» Nende sõnade kaudu pöördus nüüd Ants vahetpidamata Salme juurde, selle Salme juurde, kes alles mõni tund tagasi oli elanud ja rääkinud. Kuid ega Ants

polnud ainus, kelle mõtted elava Salme juurde tagasi pöördusid, — seda tegi ema ja seda tegid teisedki. Varsti ütles Anu:

«Vaata, Jüri, need käed kudusid sulle talvel kindaid ja sokke.»

«Ma kohe ei saa unustada,» meenutas Tiina, «kuidas Vidri minu pulmapäeval põllelappimise ajal hõberublat põlle visates ütles: «Salme poolt!»»

Küünlad värisesid; aknapragude vahelt sissepuhuv tuul painutas nende leegi viltu toa poole. Jüri istus liikumatult ja vaatas surnu nägu, mille silmakoobastes asusid tumedad varjud, nagu oleksid nad sinna juba hauast tõusnud. Ta kuulis, kuidas Anu ütles:

«See põllelappimise raha saadeti sinule.»

Ants tuli tuppa tagasi ja nüüd olid kõik hulk aega vait.

«Mis tõbi tal oli?» küsis viimaks Jüri, kelle nägu üha süngemaks ja süngemaks muutus. Vastust andis oodata. Jüri ei korranud oma küsimust.

«Ta jooksis verest kuivaks,» ütles Tiina alles tüki aja pärast.

Kulus jällegi natukene aega, kui Teele nuuksumiste sekka lausus:

«Eks need härrad! Härrad panid nahka selle elu.»

Jüri tõusis püsti, heitis pilgu veel kord surnule ja ütles toasolijate poole pöördudes:

«Tuhaks ja põrmuks tuleb teha nende jalgealune. Salme seda enam ei näe, aga meie näeme.»

Ning samas hakkas ta jutustama, kuidas ta eelmisel õhtul koju tulles Seasöödil paruni oli kinni võtnud. Kodus, Aadumäel, oli ta sellest vaikinud. Seal oli ta nagu kartnud kohe jällenägemisel oma vanemaid erutada, siin aga tundus talle, et pole kohasemaid sõnu, millega leinajaid lohutada.

Kui Jüri Anuga Käbalt lahkus, olid küünlad surnu peatsis lõpukorral. Tuuline oktoobrikuu päev hakkas hahetama.

«Sina, poeg!» ütles vana Mart Jürile teisel päeval, kui lugu paruniga temalegi juba teada oli.

«Mina, isa,» vastas poeg.

«Minu arust oleksid sa pidanud kõigepealt vaatama, mis sinu endaga siin ette võetakse — kas sind tunnistatakse inimeseks või pead metsa redutama jääma, kui on näha, et sind tagasi tahetakse saata.»

«Mind, tagasi?» küsis Jüri. «Kes see saatja peaks siis olema?»

«No-noh, eks vallaisad ja täiskogu ole meil needsamad, kes su tunamullu siit välja saatsid.»

«Ega see mul teadmata pole,» vastas Jüri põlastavalt. «Needsamad, jah, needsamad orjahinged, aga kas neist siis lahti ei saa.»

«Hakkad sina neid kangutama?» küsis vana Mart.

«Hakkan mina ja hakkavad teised,» vastas poeg. «Ega meestest maailmas veel puudust pole.»

«Sa ütlesid öösel, et loodad mõisast sõjariistu saada?» jäi isa pojale küsivalt otsa vaatama.

«Jah, mis siis?» küsis Jüri.

«Vähe, mis sa neid mõisast saad,» ütles nüüd isa elutargalt.

See jutuajamine toimus isa ja poja vahel enne lõunat. Kuid mis oli moonakatel täna lõuna või söögivahedega pistmist: töö seisis ja perekella sel päeval ei löödud. Hommikul oli küll välja tuldud ja nagu harilikultki valitsejat oodatud, kuni selgus, et Taube oli eelmisel õhtul teel kinni võetud ja Nurm öösel teadmata kuhu ära sõitnud. Sundijad, need päris sundijad olid seega kadunud; kupjast ei jätkunud, et mehi tööle panna. Tööle hakkasid ainult need, kellel see kisendas, kes teisiti ei saanud — härjatallimehed ja Raas Otu. Loomi pidi ometi toitma. Kuid ega teisedki kõik koju tagasi ei läinud. Nad riputasid endi märsid härjatalli põhuruumi ja viitsid mõisa juures niisama aega, ajades juttu puutöötoas, kus Kanne ütles meisterdavat midagi endale, või sepikojas, mille uksed olid küll lahti, kuid ääs külm. Aeg tundus tegevusetusest igavana ja pikana. Vahetevahel koguneti kas mõisaõuele või valitsejamaja ette. Käidi usutamas Ellit,

kuhu Nurm on sõitnud, aga kohkunud tüdruk ei osanud sellele midagi vastata. Kuigi arvati, et ta salgab, ei oldud talle ometi väga kuri.

«Ega siis midagi,» öeldi viimaks lõõpivalt. «Kui sul härrat enam ei ole, siis hakka aga nüüd meile lõunat vaatama.»

«Kust ma selle kraami võtan, et nii suurele perele lõunat valmistada?» küsis tüdruk.

Kuid see küsimus tegi meestele ainult nalja. Hakati täie suuga naerma ja hüüti lõbusalt:

«Tohoo kurat! Kas sul pole häbi niisugust juttu ajada? Kust sa kraami võtad! Kraami küsi meie käest. Egas meie pole mõned vaesed mehed. Meil tall härgi täis. Kalkunid ja haned alles elavad. Kanu sadade viisi. Kuula, kuidas pardid prääksuvad — võta ja prae, tee ja küpseta. Või kas on ait tühi? Kas pole jääkeldris küllalt piima, koort ja võid? Imet lugu, oleme siin elupäevad vihtunud tööd teha ja nüüd hakka veel pead murdma, kuidas kõhutäit süüa saada! On sul millestki puudu, anna käsk kätte, küll meie juba muretseme ja toome.»

Kõike seda öeldi Ellile läbisegi käratsedes ja naerdes. Ei keegi mõtelnud seda tõsiselt ja keegi ei vaielnud sellele vastu, isegi mitte kaksikvennad Mart ja Andres, kuigi nad naljast muidu suurt lugu ei pidanud. Aga kui jutt oli niimoodi hulk aega edasi jooksnud ja viimaks jõudis küsimuseni, kas Elli teab, kus piiritusekeldri võtmed on, siis selgus, et mõnelgi mehel on sellega tõsi taga. Seda, et Elli võtmetest midagi ei teadnud, pandi talle juba väga pahaks. Ja ennäe, see oli tallmeister Raas Otu, kes paari teomehega kurja nurinat tõstis, süüdistades tüdrukut, et ta sakstega ühel nõul on. Aga nüüd ütles kaksikvendadest Andres:

«Jäta tüdruk rahule, ära kraaksu.»

Ja Mart:

«Suvel olid valitseja ees põlvili.»

«Mina?» küsis tallmeister, see põdur.

«Sina,» vastas talle Andres.

Ja Mart:

«Kui mõis läks külameeste linamaid kündma.»

Ronk Madis oli kahevahel, kas toetada Raas Otut või hoida Rammusate poole. Viimaks ta ütles, et tülitsejaid lepitada:

«Eks sa, Elli, vaata, ehk on aga valitsejal mõni väiksem vaadikene kodus toanurgas.»

Nende Ronk Madise sõnade peale läkski Elli sedamaid tuppa ja tuli sealt varsti tagasi, käes pudel. See oli tumedast, peaaegu läbipaistmatust klaasist ja tallmeister tõstis selle kohe vastu valgust.

«Poolest saadik!» ohkas ta. «Mis sellest ka saab?»

«Mina seda oma suu sisse ei võta,» ütles Andres.

Ja Mart:

«Mina seda ei meki. Lähme ära, Madis, lähme ära, Andres.»

Sel ajal oli Raas Otu juba pudeli endale suu peale tõstnud. Aga Elli jälestas ja vaikis: see oli sama pudel, millest valitseja kevadtalvel oli taat-Antsu koera jootnud...

Taat-Antsu karjaseabi oli purjujoodetuna vaikseks ja uniseks jäänud, kuid seda ei juhtunud tallmeistriga ega nende teomeestega, kes viinanäljas olid temaga ühte nõusse heitnud. Ronk Madis ja Rammusad, tulnud valitsejamaja eest ära, jäid seisma Heinte juures, kes sel ajal parajasti mõisaõuel juttu ajasid. Ja siit oli kõigile selgesti kuulda, kuidas varsti uus ja endisest käredam viinanõudmine algas.

«Anna keldrivõtmed siia,» kostis viinastunud meeste hüüdeid.

«See asi ei lõpe siin hästi,» ütles vana Hein seda kuuldes. «Ega muud, kui pääsevad viimaks keldrisse ja siis kaanib nii mõnigi mees ennast surnuks.»

«On seal palju vaate?» küsis Jüri.

«Kui mitte rohkem, siis vaati neli-viis ikka,» vastas Ronk Madis.

Valitsejamaja juurest kostis uusi kurjustavaid hääli.

«Kuule, kuule,» lausus vana Mart kasvava murega.

Et Elli oli tuppa läinud ja ukse enda järel riivi pannud, siis ähvardati see maha murda. Seda siiski ei tehtud. Varsti tuli Raas Otu oma viinajanuste kaaslastega

valitsejamaja eest ära. Jõudnud mõisaõuel teiste juurde, ütles ta Jürile:

«Noh, Jüri, mis sa arvad, kas hakkame nüüd jälle karumatuseid pidama?»

«Kuluks ära.»

«Vaat see on juba mehe sõna,» hõiskas viinastunud tallmeister. «Täna alles peaksime, ajaksime terve valla kokku.»

«Eks siis pea, kui nii kange tahtmine on,» ütles Jüri.

«See tüdruku-saatan ei anna ju võtmeid välja,» kurtis Otu, Jürile haledalt ja abiotsivalt otsa vaadates.

«Sina tead, et need tüdruku käes on?» küsis Andres. «Teab kuhu valitseja võis panna, viimaks võttis kaasa.»

«Sinusugusel mehel nüüd võtmeid tarvis!» imestas Jüri. «Kas sepapajas on kangidest ja vasaratest puudu? Tooge need siia, murdke lukud lahti, lööge taba eest maha.»

Niisugust juttu ei oodanud Jürilt keegi, kõige vähem aga vana Mart, tema isa. Ja kui Otu oma seltsiga oli läinud vasaraid tooma, ütles ta pojale pead vangutades:

«No Jüri, Jüri, kas sinul ka enam targemat aru peas ei ole? Pead sa rumalate inimestega kõik nende arutud teod kaasa tegema?»

Jällegi ei teadnud Ronk Madis, keda kiusasid viinaneelud, kas hoida vana Mardi või tema poja poole. Aga Rammusad hakkasid rahulolematusest nohisema ja juba paistis, et neil on kavatsus ära minna.

«Oodake,» ütles Jüri seda nähes. «Kui nad viinakeldri ukse maha löövad, siis võtame meie kätte, veeretame vaadid välja, peksame neil põhjad sisse ja laseme puskari maha.»

«Aga suhu mitte üks tilk,» ütles kaksikvendadest Andres.

Ja tema vend Mart:

«Mitte üks tilk ega mitte ühelegi.»

Nõnda otsustati ja nõnda ka tehti. Kui Raas Otu ning ta kaaslased sepikojast tagasi tulid ja hirmsate viinaneelude käies ukse lahti murdsid, kargasid Rammusad, Jüri ja Ronk Madis esimestena keldrisse.

«Käed külge!» ütlesid nad.

Raas Otu nägi, et meestel on nõu vaadid viimaseni välja veeretada, ja hakkas halba aimama.

«Eks ühest ole küllalt,» keelas ta heaperemehelikult. «Selle veeretame keset õue kellaposti alla ja ajame ta seal pukkidele. Siis lööme lokku ja kutsume rahva karumatustele. Näitame, et mõisamehed ei ole koid ega kirikurotid.»

«Mitte üks tilk,» ütles Andres Rammus.

«Sina, poiss, pea suu,» vastas Otu.

«Kui on karumatused, siis olgu õieti,» arvas Jüri omalt poolt.

Tallmeister sai sellest südant juurde. Ta veeretas ühe puskarivaatidest oma kaaslastega tõepoolest kellaposti alla. Seda tehti valju hõiskamise ja suure rõõmu saatel. Siis mindi pukke otsima. Aga selleks ajaks, kui need olid leitud ja nendega kellaposti alla tagasi tuldud, olid teised piiritusevaadid keldrist välja tiigikaldale veeretatud. Seal nad seisid reas, oodates oma saatust. Ja kuna keldrist nüüd enam midagi tuua ei olnud, siis mindi kellaposti alla.

«Kui on karumatused, siis olgu õieti,» kordas siin Jüri oma keldris lausutud sõnu ja andis vaadile tugeva jalahoobi, nõnda et see sammu kaks tiigi poole veeres. Uued jalahoobid Jüri kaaslastelt ei lasknud tal enam seisma jääda.

«Mis sa nüüd teed?» hädaldas tallmeister.

Ta ei suutnud uskuda, et seesama Jüri, kes kord oli vabrikust terve pangetäie puskarit viltu löönud, tahab nüüd ta suu kuivaks ja südame kõrbema jätta.

«Kui on karumatused, siis olgu õieti,» ütles Jüri nüüd juba kolmandat korda.

Ja siis hakati tiigikaldal kirveste ja suurte sepavasaratega vaatidel põhjalaudu sisse peksma. Aga Raas Otu ja tema viinajanused kaaslased ei söandanud häältki tõsta, sest liiga sünged olid meeste näod, kui nad kirveste ja vasaratega lüües kõik nagu ühest suust laulma hakkasid:

Saksad surevad,
mõisad põlevad,
mets ja maa saab rahvale!

Neil aegadel oli see maal laialt levinud mässulaul ja seda lauldi nüüd täie rinnaga, nõnda et mets sepikojatagusel mäel aina kaikus ja kõlas.

Mets ja maa saab rahvale!

12

Talupoja igatsus oma maa järele, tema elupõline unistus, et mets ja maa saaks rahvale, oli niisama vana kui ta orjapõlv. Ühes maaga oli talt riisutud vabadus, ja maa ei tähendanud talle ainult igapäevast äraelamist, kindlat jalgealust või peavarju, vaid laiemaski mõttes õnne, milleta, nagu ütleb rahvalaulik, ei elata, mis inimesele on elamiseks niisama vajalik kui töötegijale tervis. Õnneta ei elata, terviseta ei tehta tööd! Ei kaeba muistne rahvalaulik asjata ega juhuslikult nõnda. Ja vaevalt on ta ammutanud selle tõe isiklikest kogemustest, vaid selles oleks nagu kokku võetud ta rahva kannatused ja elutarkus. Aga ometi oli see õnnest ilma jäetud rahvas vedanud end läbi sajandeid kestnud orjuse ja alanduse. Kuid kas see oligi elu? Kas polnud see pigemini tuima tööloom lootusetu virelemine? Ei, kõigest hoolimata oli see pikk orjapõlv ometi olnud niivõrd elu, kuivõrd rahvas oli suutnud alal hoida oma iluarmastuse, oma õnneigatsuse ja kuivõrd ta oma õnnetu ajaloo kestel oli end kogunud ülestõusudeks, kuivõrd ta oli aru saanud, et tal oma vabaduse ja õnne eest tuleb võidelda. Ja kas oli seda vähe tehtud? Kord siin, kord seal, kord kaugemas, kord lähemas minevikus oli end jälle sirgu aetud ja ahelaid raputatud...

Müüri oli see talupoegade vabadusvõitlus haaranud juba lapsepõlves. Ta oli kuulnud sellest esmalt vanematelt inimestelt, hiljem aga üht-teist lugenudki. Ja kõik need rahva killustatud ning verre uputatud katsed end vabastada olid pannud ta hinge sees valutama. Ei olnud ta jõudnud siis küllalt kahetseda neid julgeid mehi, kes olid langenud, ent mitte vähem neidki, kes oma õnneta elu pidid veelgi raskemas orjapõlves jätkama... Paraku oli ta ise üks neid. Kas võis ta oma elu õnnelikuks nimetada? Kus oli ta kodu? Kus oli ta perekond? Kus oli ta haridus; kas ta oli saanud ametitki õppida?

Et õnneta ei elata, seda oli ta kuulnud juba vanaisalt, küla nahaparkalilt. Sedasama oli talle öelnud ka isa, kes paremat põlve läks otsima linnast. Nad olid elu vaeslapsed, ja nagu paljud neist, nõnda jõid nemadki. Aga vahest oleks läinud Oskargi sedasama õnnevaese elu hukatuslikku teed, kui ta Kreenholmis juba poisikesena poleks näinud suurt streiki ega hiljem kohanud inimesi, kellele oli selge, et vabaduseseeme, nagu nad ise ütlesid, idaneb võitluses ja veres. Osavõtt sellest võitlusest, nii väike kui see teinekord polnudki, asendas rändtöölisele õnne, mida vajatakse elamiseks. Kohtumine seltsimeestega, viibimine nende ustavas ringis täiendasid seda. Ent kunagi varem polnud ta üle elanud säärast rõõmu, mida tundis Tartus vanglast vabanemisel.

Seni oli ta alati ja kõikjal otse teadlikult püüdnud märkamatuks jääda, kuid tol päeval, kantuna tööliste ja üliõpilaste õlgadel, tahtis ta, et teda ja teisi vabastatuid näeks kogu maa. See oli vendluse suur pidupäev. Lauldi «Marseljeesi»; meeleavaldajad läksid läbi linna, kõikjal politseijaoskondades vange vabastades...

Tunne, et teda kantakse õlgadel, jätkus õhtul üliõpilaste ühiselamus, kus asus sotsiaaldemokraatliku organisatsiooni linnakomitee või, nagu neil võitluspäevil öeldi, peastaap. Mida seni oli tehtud partei salakorteritest, seda tehti nüüd avalikult — peeti kõnesid ja paljundati hektograafil lendlehti.

Kui Müür nende, peamiselt oktoobrimanifesti paljastavate ja rahvast sõjariistade juurde kutsuvate lendlehtedega Rakverre jõudis, siis olid ümbruskonna valdades talupojad juba mitmel pool tuletungla haaranud.

Saksad surevad, mõisad põlevad, mets ja maa saab rahvale!

Tõsi, nõnda lauldi, kuid laul ise, väljendades talupoja põlist igatsust, oli sündmustest kaugele ette jõudnud. Kuigi punane kukk neil pimedail öil kohati juba uhkelt tiibu lehvitas, ei teinud ta seda ometi veel härrastemajade katustel. Seni oli maaisandaid piirav kättemaks tabanud nende kõrvalhooneid, peamiselt heinaküüne, ladusid ja karjalautu. Ja vihatud. parunitest polnud

veel kedagi teise maailma saadetud; neil oli lastud linnadesse põgeneda, ja kus nad talupoegade kätte sattusidki, seal hoiti neid vangidena, nagu Võhunõmme Taubet.

Teade parun Taube vangistamisest erutas Müüri seda enam, et koht ja inimesed olid talle tuttavad. Vähe sellest, ta tundis nende vihagi, mis juba suviste sündmuste ajal oli lõkkele löönud. Ja veel: seal, Võhunõmmel, oli ta enda vahepeal maast lahtirebitud juured otsekui uuesti mulda ajanud; vähemalt teadis ta, kui soolane oli see higist, kui kibe oli see kannatustest. Poleks ime, kui nad oma ülbele isandale nüüd lõpu peale teevad. Kuid see mõte erutaski Müüri kõige enam: sotsiaaldemokraatlik organisatsioon ei pooldanud verevalamist, kuigi ta just nüüd, pärast oktoobrimanifesti, kutsus rahvast sõjariistu haarama. Kuid võitlusel õnne ja vabaduse eest ei ole ju midagi ühist tapmisega kättemaksu eesmärkidel.

Seda võitlust tuli organiseerida, ja see oli peamine ülesanne, millega Müür linnast aega viitmata maale ruttas.

Maale minnes teadis Oskar ainult seda, et parun oli vangistatud. Selle loo üksikasju kuulis ta alles Võhunõmmel Villemi juures, kuhu ta jõudis vastu õhtut, leides siit eest küll mõisa-, küll külamehi. Nende seas oli talle nii tuttavaid kui võõraid. Aga nende seas oli ka too heledate juuksekahludega, tugev, teistest peajagu pikem noormees, kellega ta kunagi oli tutvunud Võhunõmme härjatallis ja keda ta hiljem oli tundma õppinud hirmsa viha kaudu. Tookord oli Jüri talle võõras ja põrnitses teda, pilk täis rasket umbusku. Nüüd seda umbusku enam ei olnud, kuid Müürile nii tuttav viha põles ja leegitses mehe silmades endiselt. Ja nagu tookord pilpalõikajana, tõstis ta nüüdki käed Jüri õlgadele, leidmata siiski kohaseid sõnu, millega oma rõõmu avaldada. See oli hetk, mil süda jutustab silmade kaudu, suu aga vaikib. Vaikisid teisedki toasolijad.

«Oo, linnamees, Pilpa-Oskar!» lausus viimaks Jüri. «Siis sina oled ikka ka elus ja terve. No tänu taevale, et sind pole keeltpidi võllasse tõmmatud.»

Nõnda ta lausus ning ta sõnade eel oli käinud naer, rahulik ja aeglane just nagu mees isegi.

Nüüd alles anti teineteisele käed, nüüd alles suruti kämblaid. Ja ikka vaatasid seda teised toasolijad vaikides pealt.

«Hea on, et sa mind veel mäletad,» ütles Oskar. «Sellest, kui me viimati nägime, on ka juba aega.»

Jüri oli pika toimega. Ta vastas alles siis, kui Oskar kõiki toasolijaid, ka Käba Antsu, kes istus pliidisuu ees, oli kättpidi teretanud.

«Kuidas sai sind unustada,» ütles ta, «kui ma seal külmalgi maal nägin mehi, kellel olid sõnad nagu terav väits hammaste vahel.»

«Mees kiitleb, et ta on need kaks aastat koolis käinud,» tähendas Villem.

«Siin ei olegi kiitlemist,» arvas Jüri. «Sai siin külakooliski koolmeistri rehetoas koeruse eest teivaspuuris kükitatud, vahel isegi päevi, nagu mu vend Juhan. Käisin talle süüa järele viimas ja mäletan, kuidas ta oma puurist hambaid kiristades välja vahtis nagu tige pärdik.»

Samasuguseid mälestusi koolmeistri rehetoast oli siin teistelgi. Oo, eriti hästi mäletasid seda aega vanemad mehed, habemikud, kelledest nüüd mõnigi oma lugu jutustama hakkas.

Aga Ants, kes oli tulnud kirikumõisast ja pliidisuu ees oma kõnksus käsi soendas, vaikis ning oli tõsine, nagu poleks ta teiste juttu ega naeru kuulnud. Ja nõnda see oligi: meeste menu ei jäänud tema kõrvadesse pidama. Tuhmunud pilgul heledaid tulekeeli vaadates mõtles ta oma musti mõtteid surmast ja mullast... Nii jah, kui oled jäänud vanaks ja küüru võõrast põldu harides, kui kahjurõõmus vikatimees seisab juba selja taga, jääb su eluaegne unistus oma maalapist peatuma kihelkonna surnuaial: seal on su oma maa, seal jätkub su kulmudele kruusa, laugudele liiva, südamele kive ja mulda suhu...

«Põrikas olid sa juba ennegi,» ütles viimaks Jürile Juljus Kulesaar, «aga sellest koolist tulid sa välja veelgi kangemana. Kohe kui jala kodumaile tõstsid, hakkasid möllama.»

«No mis ma selle Taubega siis pidin tegema, kui ta mulle nagu ise sülle jooksis,» vastas Jüri tagasihoidlikult naeratades.

«Siis sina olidki see mees?» küsis nüüd Oskar.

«Kui teised seda ei teinud,» vastas Jüri.

«Kinni võtsid, aga maha ei löönud.»

Nõnda ütles Müür, meenutades noormehe omaaegset südamesoovi. Aga küllap oli see Jürilgi veel meeles, kui ta vastas:

«Ega tea, ehk olidki sinu sõnad riiviks ees.» Ja siis pärast lühikest vaikimist: «Ei, maha ei löönud, kuid lõin. Vastik oli küll, aga parata polnud midagi, kui seisin jalgupidi Lõokeste eluaseme tuhahunnikul.»

Karvad Antsu käeseljal lõid kärssama, kuid sooja kontidesse ei tulnud. Ja ikka mõlgutas mees oma süngeid mõtteid... Nii jah, vähe oli neid, ka kõige kehvemate seas, kellel polnud Konnakõrves oma maatükki. See polnud ainult jõukuse, vaid ka au küsimus. Inimene, kes oma eluajal muret ei tunne, kuhu ta kondid viimaks puhkama pannakse, polegi nagu inimene. Ka Käba Ants võis end kihelkonna surnuaial maaomanikuks nimetada. Ja vaata, kas ei teinud juba seegi teda meheks, nagu ta mõnikord enesega rahulolevalt mõtles, kuigi elu nii paljuski oli läinud vastu viletsat...

Nõnda mõlgutas taat-Ants oma mõtteid, üksisilmi tulle vahtides ja vaikides. Aga Juljus Kulesaar, kes oli minemas Okka sauna paruni-vahti, seisis ukse juures ja vaikis üksnes seetõttu, et teised rääkisid.

«Mis sa paganaga hakkasid mängima,» ütles ta viimaks Jürile. «Teinud siis lühike lõpp peale või lasknud tal mädanusel lipata; oli meil niisugust karikat kaela tarvis.»

«Hädalda aga sina,» vastas talle Jüri.

Et Juljus oma viletsust vangistatud paruniga juba enne Müüri tulekut oli kirjeldanud, siis mehed aina naersid.

«Mis teil viga hirnuda,» ütles Juljus. «Tulge ja katsuge niisugusega ühe katuse all elada.»

«Oled elanud põrsastegagi,» arvas poeg Villem.

«Tõsi,» oli vana Juljus pojaga sedamaid nõus. «Olen elanud pool eluaega ka kurja vanamooriga, aga paru-

niga ei ela. Tema, lügund, ei saa omal saapaid jalast. Ja vaata, tige teine veel pealekauba — hakka temale toapoisiks.»

«Pole viga,» ütles jälle Villem. «Küll ta harjub ise ennast teenima.»

«Ei see harju,» vastas Juljus. «Ja mis tast hoitagu, ega siis temast õiget maaharijat saa. Oleks rumalus ja põllu narrimine mõisa jagamisel ka niisugusele tükk kätte mõõta.»

«Andke Jaagupiga talle hea keretäis,» soovitas Taavet Lõoke.

«Jah,» oli Juljus jällegi nõus. «Või siis, mehed, lähete ja otsite talle kedagi seltsiks, — noh, mõne niisuguse, kes saksale kammerteenriks kõlbab.»

Noh, kõik juba teadsid, missugused need Juljuse jutud on. Ometi küsiti rohkem kui ühest suust:

«Keda sa siis Taubele toapoisiks soovitaksid?»

«Kas neist ka puudu on,» vastas Juljuse asemel Ants, ja see tuli kõigile ootamatult, seda rohkem, et Ants lõpetas: «Pole tarviski minna kaugelt otsima — Hoffmann on kohe selleks nagu loodud.»

«Mis ta siis täna sulle rääkis?» küsis nüüd Tiina, kes isa sõnu kõige rohkem imeks pani.

«Mis ta rääkis,» kordas Ants. «Oleks teisele mööda kaela virutanud. Tema ei tea, kas võibki Salmet jumalasõnaga matta ... Päris ja usutas nagu õelus, ehk on aga inimene endale ise otsa peale teinud.»

Mehed, seni üsnagi käratsevad, jäid vait.

«Vaata!» hüüdis Jüri viimaks ähvardavalt. Ja kõik nägid, et ta pilk, käinud toas otsivalt ringi, peatus viimaks Lõokese Taavetil.

«Lähme!» hõikas Taavet sedamaid püsti tõustes.

«Lähme!» ütlesid veel nii mõnedki mehed ja panid mütsid pähe.

Kõigile oli selge, mida siin kavatsetakse. Aga Maunus hakkas mehi manitsema ja tagasi hoidma, tehes seda järgmiste sõnadega:

«Kui ei taha jumalasõnaga matta, ärgu matku. Kas meile tema lori tarvis läheb? Katsu mul asja!»

«Kas ta surnu juures oma lori ajab või mitte, sellest pole lugu, aga ta ju mõistab mõrtsuka õigeks.»

Seda ütles Jüri, ning ta nägu oli sealjuures kurjakuulutavalt nurgeliseks muutunud.

«Kirik on oma elupäevad mõrtsukaid õnnistanud,» hüüdis sõnakehv Villem.

«Lori! Mis te, mehed, räägite!» kohkus Tiina, kes teadis oma isa kristlikke usukombeid, kirikut ja jumalasõna austavat. Seda öeldes ta heitiski pilgu isale. Aga vana Ants vahtis kangekaelselt tulle ega avanud suudki pastori kaitseks.

«Kõik see on õige,» ütles nüüd Oskar Müür, «kuid meil on targematki teha kui pappi kimbutada. Istuge, mehed, aru pidama, kuhu ja millal me rahva kokku kutsume. On tulnud aeg, et ori saaks peremeheks ja pühiks nagu raudluuaga ära oma isanda, kellest ta vihaga on laulnud: «See sööb härjad, sööb hobused, lehma vatsast sööb vasika, sea põuest põrsukese, lamba tagant tallekese.»

13

Kui öösel vastu hommikut mitmel pool vallas, nii alevis kui külades, kuuldi üksikute ratsanike kabjaplaginat, siis ei tekitanud see kõikjal ühesuguseid tundeid, olgugi et kõigil, kes seda kuulsid, oli esimeseks mõtteks: kasakad. Pärast ratsanikke kostis alevist ja küladest veel kaua aega koerte vihast või kaeblikku haukumist, kuked hakkasid kirema ning uni pages kehvadest taredest, jättes inimesed kurja ärevuse ja hirmu küüsi. Vähe oli neid, kes võisid rahulikult teist külge pöörata ja edasi magada. Ei tulnud kirikumõisas sellega toime ka hingekarjane. Mõte kasakatest täitis temagi meeli ärevusega, kuid seda ei põhjustanud hirm ega kartus, vaid magus lootus ning rõõm, mis otse sundis käsi risti panema ja taevast isa tänama.

Paraku ei olnud seda rõõmu ega tänutunnet pastoril kauaks. See kadus niipea kui hommikul selgus, et öösel oli isegi kirikuväravasse ja leerimaja seintele kleebitud käsitsi kirjutatud kuulutused, mis kutsusid talupoegi suurele rahvakoosolekule vallamajas.

See toimus pühapäeval. Samal ajal, kui Hoffmann pidas jutlust pooltühjale kirikule, kus täna nii selgesti

kostis eidekeste õhkamist, muutus suur rahvakoosolek vallamajas järjest tormilisemaks.

Lendlehed, mis Müür oli Tartust kaasa toonud, käisid käest kätte, neid loeti mitmekesi ja üksikult. See oli vallas esimene koosolek, millest urjadnik nagu katkust eemale hoidis, kus puudusid sandarmid. Maatameeste, kantnikkude, renditalupoegade ja väikekohaomanikkude hääl tuli esimest korda nii julgelt ja avalikult kuuldavale, muutus seaduseks.

Hääled, mis tahtsid vana vallavalitsust päästa, karjuti maha. Laiali vana täiskogu, kes pole vallas ühtegi uuendust ette võtnud. Kõrtsid — kihelkonna mädapaised — kinni panna. Mitmel pool valdades on juba otsuseks tehtud postimoonarahad ja kirikumaksud maksmata jätta! Uus täiskogu valida uutviisi: hääleõigus anda kõigile valla hingekirjas olevatele inimestele, nii meeste- kui naisterahvastele, kes on kakskümmend aastat vanaks saanud. Vana vallavalitsus lahti lasta! Maad! Mõisamaad ära jagada!

Peeter Uula ei olnud koosolekule tulnud. Kas kartis vallavanem kahju sellest oma väärikusele või oli tal hirm halvatuse ees, kes seda teab. Kuid siin ei puudunud need, kes rääkisid sõnu, mis tulid otsekui Peetri suust. Üks neist oli peakohtumees Koppel, Siidirohka eelkäija. Kui endine kõrtsmik kuulis hüüdeid mõisamaade jagamisest, sattus ta sellest ärevusse ja hakkas rahvast vaigistama. Kuid tal oli madal hääl. Ning selleks, et tõmmata endale tähelepanu, ronis mees jalgupidi lauale, hüüdes sealt kähisevalt:

«Mehed-vennad, suured asjad... suured asjad ei sünni ruttu. Meil on vaja kannatust ja...»

Ei olnud laia naeru ega suurt suminat tarviski, et kõneleja madalat häält lämmatada; ta järgnevad sõnad muutusid arusaamatuks. Seda selgemini aga kajas naer ja kostsid hüüded.

«Au, võimu püüa ülevalt,
kuid raha kokku kraabi alt!»

Seda hüüdis Villem. Ja kuna ta tegi seda kirikusalmi etteütlevat pastorit jäljendades, siis näis, et temaski elas midagi vanast Juljusest.

Aga Maunus hõikas oma punase habeme seest:

«Jah, jah, suured asjad võtavad ikka aega, aga eks sa räägi siis rahvale, mitu aastat sa oled karjamõisa ostmiseks raha korjanud.»

Endisel kõrtsmikul, kuigi ta pingutusest näost punaseks tõmbus, ei õnnestunud häält kõrgendada. Ning ta võis jätkata alles siis, kui hüüded vaibusid.

«On vaja kannatust ja ettevaatust,» ütles ta viimaks. «Et pärast vabadusemanifesti kihutusetööd ikka edasi tehakse...»

Näost õhetades pidi mees kära tõttu oma kõne uuesti katkestama.

«Tooge kõrtsmikule vaat jalge alla, — küll ta jutt siis jooksma hakkab, sorin taga,» pilkas Lõokese Taavet.

«Et nüüd, pärast vabadusemanifesti, kihutusetööd edasi tehakse, see tuleb tigedusest,» jõudis kõneleja ütelda, kuid sedamaid tõusis uus kära ja kostsid uued vahelehüüded.

«Oh-oo, või vabadusemanifest!»

«Vana vallavalitsus loodab manifestile nagu taevamannale!»

«Ärge uskuge võõraid mehi, kes teie keskel seda tigedat kihutusetööd teevad,» kähistas peakohtumees. «Nüüd on uus aeg, nüüd peab ära ootama, kuni Witte kõik lubadused maksma paneb.»

Samas tekkis vallamaja ukse vahel ootamatu liikumine. Mõned mehed, kes olid rutanud talitama Taaveti nõuande järgi ja hetk tagasi olid märkamatult välja poetunud, tungisid nüüd käratsedes sisse, tühja petrooleumivaati endi ees tõugates.

«Roni, kõrtsmik, räästooli!»

«Räägi nüüd Wittest ja vabadusemanifestist.»

Neid hüüdeid saatis pilkav naer, aga kui peakohtumees kõigest hoolimata tahtis jätkata, tekkis kellelgi ülemeelik mõte tühja vaati trummina kasutada. Põrin ja lärm olid kõrvulukustavad. Nüüd oleks pidanud alla vanduma ka see, kes oleks härja häält omanud. Kära ja tühja vaadi õõnes kõla raugesid alles siis, kui kõneleja oli laualt maha roninud ja puhkides akna alla läinud, kuhu ta poolehoidjad olid kogunenud: siit oli hea sil-

mas pidada ja valvata oma kallimat vara — hobuseid.

Hobused väljas lasipuu ääres olidki kauasest paigalseismisest rahutuks läinud, kuid veelgi kärsitumaks muutusid nende omanikud, kui kuuldi Müüri, seda võõrast ässitajat, kõnelema hakkavat. Sedasorti mehi oli nähtud ja kuuldud juba varemgi, suvel kiriku juures, kuhu neid mõnikord sõitis jalgratastel linnast. Siis oli neist lugu peetud, aga nüüd, pärast manifesti, olid vahekorrad muutunud.

«Tunneme neid manifeste!» hüüdis Müür. «Kuidas kõrgemalt poolt tulevate seadustega rahva viletsat elujärge parandatakse, seda oli siin näha juba suvel. Witte oma lubadustega on niisama tühi nagu vaat, mille mõned naljahambad natuke aega tagasi sisse veeretasid. Rumalus oleks sulastel ja maatameestel Witte lubadustele loota . . .»

«Jah, kui kaua me seda maad siis ootame!» kostis rahva hulgast hääli. «Talv tuleb peale! Jagame mõisad ära! Saksad on plehus!»

«Mitte kõik!» hõikas nüüd Jüri. «Üks, meie oma, on meil peos.»

Niisugused olid vahelehüüded, mis Müüri kõnelemast takistasid. Aga kas ei puudutanud need hüüded küsimust, mis tal endal juba keelel oli.

«Maad,» kordas ta rahva seast kostvaid hüüdeid. «Tõsi, saksad on plehus või meestel peos. Üsna vähestel parunitel on olnud julgust jääda maale oma lossidesse, kus nad endid ja oma kannupoisse on hambuni sõjariistu pannud. Aga kas te, mehed, arvate, et meil on tegemist ainult mõisnikkudega? Kui see oleks nõnda, siis poleks tõesti muud tarvis, kui täna mõisamaad ära jagada ja homme neid muretul meelel kündma hakata. Ärge unustage, et tsaar oma võimutugedega, sõjaväega ja sandarmeeriaga on alles pukis. Neid tuleb lüüa. Sellepärast kutsub meid võitlus sõjariistade juurde. Müüge metsa ja muretsege sõjariistu.

Meie rahva ajalugu on kannatusterikas, kuid ta on rikas ka ülestõusude poolest: Jüriöö tuled, Pühajärve mäss, Mahtra sõda ja arutu hulk väiksemaid vastuhakke . . . Ikka on ikkest lahti ihatud. Ja ikka oleme

pidanud kaotama. Au kangelele meestele, kes langesid suures tapluses rahva õnne eest. Nende õnnetuseks oli, et nad püüdsid iket maha raputada üksikute maakondade, kihelkondade, valdade ja isegi külade kaupa . . .»

Nõnda nagu täna, ei olnud Müür kunagi varem oma elus kõnelnud.

«Esimest korda meie maal võitleb talupoeg nüüd rindrinnu linnatöölisega,» jätkas ta, olles haaratud jälle sellest temalc uuest tundest, mida ta esmakordselt oli kogenud Tartus vanglast vabanemisel, mil töölised ja üliõpilased teda oma õlgadel kandsid. «Kodanlus juubeldab manifesti puhul ja nimetab seda vabadusemanifestiks. Temale on sellest küllalt. Kuid küsime, kust see manifest tuli? Kas tsaari armust? Ei, isake tsaar pidi manifesti välja kuulutama siis, kui meie seltsimehed-raudteelased, töölised vabrikutes ja kaevandustes riigi elusooned kinni pigistasid.»

Niipea kui Müür oli nimetanud vabrikuid ja kaevandusi, tundis ta kedagi enda käsivarrest kinni haaravat. Seda tegi Maunus, kes ta kõrval seisis.

«Pea,» lausus talupoeg, «lase ma ütlen külameestele ka mõned sõnad.» Ja samas koosolijate poole pöördudes: «Kuulsite nüüd, seda tegid mehed, kelle käed hoiavad rauda ja terast.»

Rohkem ta ei öelnudki, kuid näis, et ta nüüd oli lõplikult selgusele jõudnud tões, mida ta kogu eluaeg kord hämaramalt, kord selgemalt oli aimanud. Jah, rohkem ta ei öelnud ning vaevalt oleks ta seda tehagi saanud, sest kohe hakati vana vallavalitsust maha karjuma. Ja kära sekka kostis hõikeid:

«Habe, sinu valime nüüd vallavanemaks!»

«Valime kohe!»

«Hääletame!»

Jõukad talupojad, kes olid kogunenud peakohtumehe ümber, tõstsid kära.

«Kes selles paabelis hääletada saab!» arvasid mõned maatamehed. Aga nüüd tõstis Jüri oma häält, mis tuli nagu tõrrest.

«Miks ei saa,» hüüdis ta valjusti. «Kes on uue vallavalitsuse poolt — ühte seina, kes vastu — teise seina.»

Aga kui seda head nõu hakati teoks tegema, siis selgus, et uue vallavalitsuse vastaseid oli käputäis ja et neil polnudki kuhugi minna — nad jäid endiselt akna alla, kust oli hea oma uhkeid, lasipuu ääres kraaplevaid täkkusid näha ...

Just sel silmapilgul, kui Maunus kuulis rahva hulgast hääli, mis teda vallavanema kohale seadsid, nägi ta Kulesaare Juljust ja Lõokese Tanelit vallamaja uksest sisse astuvat. «Mis see siis on?» mõtles ta, uskudes, et Juljus on toonud ka paruni koosolekule. Tal ei olnud midagi selle vastu, sest Taube tuli täna nagunii nahkseitungi saunast valla puuri toimetada. Kuid parunit ei olnud näha ja see tekitas mehes kaksipidi mõtlemist. Kas olid teisedki — Villem, Taavet ja Jüri — nende tulekut märganud? Ometi ei saanud ta selle küsimuse kallal oma pead kaua murda, sest ta tähelepanu kisti mujale. Tema nimetamine vallavanema kohale oli jõukad peremehed akna all marru ajanud.

«Nüüd hakkavad sunnitöölised vallaasju ajama,» hüüdis üks neist.

«Ja linna pasatskid,» ei suutnud teine oma suud pidada.

Ja ennäe, seal on Udu Priidu, kes end väärikate seas mitte küllalt väärikana tundes tahab kannuseid teenida ja kukelaulu järele ajmab. Ulakas!

«Siis on meil punane vallavalitsus,» karjus Toomatare noorperemees.

«Välja parunite kannupoisid!» hüüdsid ärritatud maatamehed ja kantnikud.

Aga ikka püüdis Udu Priidu, see vääritu väärikate seas, kannuseid teenida.

«Kasakad tulevad!» karjatas ta korraga, et koosolijate seas hirmu ja segadust külvata. Kuid tal haarati kraest kinni, tiriti läbi rahvahulga ja visati vallamaja uksest välja nagu herilane, kes on mesilaste tarru tunginud.

«Välja parunite kannupoisid!»

Kui seda teist korda ja õige ähvardavalt hüüti, lahkus ka peakohtumees oma mõtteosalistega.

Aga üks Udu Priidu väljaviskajaist oli Lõokese Taavet. Ja siin, ukse juures, märkas temagi vana Juljust ja venda Jaagupit.

«Kus Taube on?» küsis ta aega viitmata ja kurjalt.

Ja nüüd tekkis koosolekuruumis segadus, nagu oleks tõepoolest kasakaid oodata.

«Küsi Juljuse käest,» vastas Jaagup süüdlaslikult, kuna Taavet kogu aeg aina temale otsa vahtis.

«Tule jumal appi, nüüd ole teie ees veel nagu süüdlane,» ütles Juljus, nähes, et ka Jüri, Maunus ning ta oma poeg Villem ärevate nägudega sõõris ringi seisid.

«Kuhu sa ta panid? Mis sa temaga tegid?» päris neist nii üks kui teine.

«Minema peksin.»

«Kuhu? Kuidas?»

«Maanteele. Ohelikuga,» vastas Juljus küsimuste järjekorras, tekitades mulje mingist jonnakast lõbususest. Ning lisas: «Paar korda andsin vastu kintse — jookse, mädand.»

«Rumalasti tegid, vana,» arvas Villem. Teised olid hoopis kurjemad. Aga Juljus ei tahtnud olla süüdlane, vaid kannataja. Ning ta ütles pead vangutades:

«Küll te laulaksite teist laulu, kui oleksite ise kõik need ööd-päevad temaga ühes elanud. Jah, ikka oleks olnud targem niisugusele lõpp peale teha, aga ei tahtnud mina oma käsi määrida. Mis asja. Küll ta kõngeb juba isegi, kui tal kammerteenreid enam ees ja taga ei ole; ta sureb nälga, upub omaenda mustuse sisse, täid panevad ta nahka. Oh jumal, kui te oleksite näinud, kuidas ta endale kõrti keetis! Tuldki ei saanud koldesse, ja kui viimaks sai, siis olid tal käed nõgised ja silmad kriimud. Justkui korstnapühkija! Ja kohe oli uus trall ja häda lahti: saks ei oska ennast pesta. Andsime teisele seebitüki kätte, naersime ja ütlesime, et eks sa siis ometi kasi ennast, aga näe, tal ei kõlba ei ühest ega teisest riistast oma silmnäole vett tõsta. Ise on kriim nagu kurivaim. Ei tahaks mina enam tundigi niisugusega ühe katuse all elada. Kus oli habemeajamisega alles tegemine! Temal pole nuga, see jäänud summadaniga tõlda. Pagan sinu sisse — mine temale veel mõisast summadani tooma. Võta vana vikatitera — kas sa ei tea, kuidas talupoeg oma habet ajab. Ehk kõrveta ta tulise kördiga juurteni välja; vaata, kuidas minu ema minul juba lapsepõlves habeme ära ajas. Ei tea, kuidas ta oleks küll väljа näi-

nud, kui oleks lasknud teda seal veel nädalapäevad elada.»

«Aga kuidas selle ööpotiga jäi?» küsis Marekannu August.

«Päeval oli teine vait nagu nui,» jätkas Juljus, «aga niipea kui pimedaks läks, käis nagu kiusaja kannul: temal muudkui tarvis välja minna; kord üks, kord teine häda. Mis ta muud mõtles, kui lootis, et saab vehkat teha... No nii lihtne see ka ei olnud! Kui läksime pimedas nahkseitungi sauna taha pinumaale, siis sidusin kurjavaimule kolmesüllase köie ümber kere ja hoidsin ise ennast hoolega pealttuule.»

«Aga ta oleks võinud ju köie kere ümbert lahti harutada,» ütles nüüd Jüri, kelle suur viha nagu teistelgi hakkas lahtuma.

«Niisugune saab ka sõlme lahti,» naeris Juljus kogu südamest. «Ta ei saanud hakkama isegi kõige lihtsama asjaga, mis tal seal pinumaal teha tuli. Iga kord palved ja kisa lahti: «Juljus, too paberit!» — «Võta, sinder, käbi või puupulk.» Õpeta teist nagu oma last. Aga oleks ma kärme olnud tema sõna kuulama, siis oleks va kadunud nahkseitungi pool piibliraamatut pinumaale rännanud.»

Juljus oli oma loo lõpetanud ja kõik puhkesid naerma, ainult Maunus ütles etteheitvalt:

«Oled ikka va loru; vahimehe ametisse ei või sind küll panna.»

Aga pärast seda vahejuhtumit, mis algas kurjalt, kuid lõppes naeruga, asuti jälle töö juurde ja võeti nii mõnigi tõsine otsus vastu.

14

Neid, kes tulid järgmisel päeval vanale vallavalitsusele pühapäevase rahvakoosoleku otsuseid teatama, oli ainult kolm meest. Need olid: Maunus, Jüri ja Lõokese Taavet. Nad leidsid Peeter Uula kirjutaja Laastuga üks ühel, teine teisel pool suurt kantseleilauda istumas.

Vana vallavanem näis raidkujuna. Mulje külmast graniidist või marmorist oleks olnud veelgi tõepärasem, kui ta lumivalge pea ja luised käed, mis olid asetatud lauale, poleks kergelt värisenud. Ta tardunud näole oli

jäänud ainsa inimliku tunde väljendajana sügav, kõiketõrjuv põlgus. Ta istus, sisseastunud meeste tere vastu võtmata, neile pilkugi pööramata. Kogu ta olemus oli nii masendavalt jäik, et rahvakoosoleku saadikuid valdas hetkeks nõutus.

«Rahvas ootab uuendusi,» ütles viimaks Maunus, tehes seda nii tasakaalukalt kui vähegi võimalik.

Kirjutaja Laast oli targu vait.

Vallavanema vasem käsi lõi silmatorkavalt värisema.

«Rahvas!» urahtas ta, olles enne seda hulk aega vaikinud.

«Peeter, sa ei ole rumal inimene,» jätkas Maunus. «Tee oma silmad lahti ja vaata, mis teistes valdades sünnib.»

Kuna Uula ei kavatsenudki vastata, lausus Jüri ägenedes:

«Mujal on vallamaksud õiglaselt ära jaotatud ja lapsi õpetatakse emakeeles, aga teie nagu magate.»

«Rahvas on maanäljas,» ütles Lõokese Taavet, nii vallavanemat kui kirjutajat kurjalt altkulmu põrnitsedes.

Vallavanem pingutas kogu oma tahtejõudu, et takistada käte värisemist. Aga kirjutaja Laast oleks targu oma vaikimist jätkanud, kui Uula poleks teda käskinud:

«Räägi neile.»

«Oodake, kui selleks tuleb seadus, siis saab kõik tehtud,» pidi nüüd kirjutaja oma suu ometi avama, pilk arglikult meestel, kellest ta kõige rohkem Taavetit kartis.

«Rahvas otsustas valida uue täiskogu,» teatas nüüd Maunus.

Peeter Uula surus käed tugevasti vastu lauda ja vastas häält kõrgendades, raugaliku karmusega, iga üksikut sõna rõhutades:

«Rahvas tassis vallamajasse pori.»

«Teie seadused!» ütles sellepeale Taavet vihaselt. «Aga kui tuleb niisugune seadus, mis teile tuule jalge alla teeb?!»

Seni oli vallavanem vaeseid inimesi endast küll halvemaks pidanud, kuid mitte kunagi veel mõtelnud või tundnud, et nad tema vaenlased on. Vastupidi, talle oli sagedasti paistnud, et temal on nendega üks tee ja ühised

eesmärgid. Ja seetõttu oli ta sagedasti kandnud oma ametiraha lõhkikäristatud südamega. Kas polnud ta suvistegi sündmuste ajal endamisi hambaid kiristanud? Kuid nüüd olid ajad muutunud niivõrd, et vallavanem ei sattunud vastuollu enam enesega, vaid inimestega, kes tahtsid aina edasi mässata. Ja et seda tema arvates rumalat tahtmist ilmutasid kõige rohkem just vaesed, siis hakkas ta nägema neiski oma vaenlasi. Ning ta vastas Taavetile põlgavalt:

«Kui niisugune seadus tuleb, siis lähen ma siit ilma et sinul, Taavet, oleks tarvis minu nina all kraaksuda.»

«Ei taha teie siit nii hõlpsasti ühtigi minna,» ütles Lõoke. «Kus on see protokoll, mis Laast suvel ise oma käega kirjutas? Kas te mäletate veel, miks see poiss ennast ametist lahti palus? Sellepärast, et ta oli vallarahvast halvasti teeninud, et ta sulg oli nobedasti ikka mõisa käsku kuulanud. Kolmekümne päeva pärast pidi ta siit läinud olema, aga nüüd on rohkem kui neli kuud möödas ja mees istub oma laua taga ikka nagu kägu. Niisugune on lugu teie minekuga. Nüüd Taavet kraaksub! — kurat teid võtku. Viha teete, muud ma ei oska ütelda. Kas ma suvel kraaksusin? Rahvas oleks teid paugupealt välja visanud ja vaata, et oleksite pealekauba veel uhmerdadagi saanud, kuid mina olin see mees, kes ütles, et inimesel olgu ikka kontraht ja kiri. Minul seda ei olnud, minul pole seda praegugi, ei ole peavarjugi, aga vallavanem mögiseb muudkui seadusest.»

«Kes sind käskis oma peavarju maha põletada?» küsis Uula ning sooned ta laubal muutusid paisudes sinisemaks.

«Kes mind käskis?» läks Taavet üha ägedamaks. «Oma peavarju! Kes mind käskis?» kordas ta. «Kes käskis Taaveti, tema vennad, kes käskis Pelle, tema maimukese, kes käskis poole küla kasakate vahel linna ajada? Viidi nagu elajate karja! Kes käskis, kes käskis? Kas selleks on seadust tarvis, kui ma praegu teil mõlemil turja pealt kinni võtan ja siit nagu takukoonlad välja viskan?» Ta sirutas käe, kiskus vallavanemal ametiraha kaelast ja küsis veel kord, täis raevu ja trotsi: «Kes käskis?»

Kirjutaja Laast oli poetunud targu ukse juurde, valmis iga silmapilk põgenema.

Peeter Uula oli harjunud eluaeg taganema jõu eest, mis tuli ülevalt. Alati ja ikka oli ta pidanud salgama oma uhkust; oli õppinud kavaldama ja kõveraid teid käima. Jõud, millega ta nüüd kokku põrkas, tuli altpoolt. Ning ta pidas endale alandavaks taganeda selle eest.

«Põletaja!» kähistas ta Taavetile, end laua taga aeglaselt püsti ajades. «Meeletud, mis te teete?»

Hoides lauaservast kinni, ta luiste käte pikad, ent tugevad sõrmed värisesid ja näisid otsekui krampi kiskuvat.

«Peeter, miks ei ole sa rahva poolt?» küsis Maunus.

«Teie meeletud!» kordas Uula. «Te tõmbate rahvale õnnetuse kaela, olete risuks tema eduteel.»

Ta käed hakkasid veelgi rohkem värisema. Siis lasksid ta vasema käe sõrmed lauaservast lahti ning käsi ise langes elutult alla. Uula oleks kukkunud, kui mehed poleks teda toetanud. «Ma olen halvatud; see, mida ma palju aastaid kartsin, on nüüd käes,» mõtles vanamees, imestades, et see oli juhtunud just tema vasema poolega. Ta oli kartnud vastupidist, oli kartnud alati kui vihastus, ka siis, kui ta oma koera surnuks rabas ja hülgenahast mütsi lõhki rebis.

«Peeter, mis sinuga nüüd juhtus?» küsis Maunus.

Peeter jäi tummaks, kuigi tundis, et ta keel liigub ja et ta võiks rääkida. Kui vahimees oli hobuse rakendanud, pandi vana vallavanem vankri vahele õlgedele pikali. Ja Jüri, kes teda saatma läks, hoidis ta halli värisevat pead kogu aeg enda süles. Ta püüdis temaga rääkida nagu poeg isaga, ent Peeter ei vastanud. Viimaks oldi päral. Ei vastanud Peeter ka oma harvahambalise Mari kohkunud küsimustele. Jüri viis ta tuppa nagu lapse ja pani asemele. Ja alles siin läksid Peeter Uula keelepaelad esmakordselt pärast halvatust lahti.

«Mari ae,» ütles ta pisut kogeldes, «anna sealt nurgast see minu kadakane kepp siia.»

Mari, kes seda keppi oli küllalt maitseda saanud ja kes arvas, et teda praegugi tahetakse lüüa, täitis selle soovi ometi aega viitmata, oma südames rõõmustades,

et mees oli rääkima hakanud. Vallavanema parem käsi, kuigi see polnud halvatud, värises tugevasti, kui ta kepist kinni haaras. Sel hetkel meenutasid ta sõrmed kulliküüsi, kirglikke ja ahneid. Põiminud need kramplikult ümber kepi kõvera konksu, tahtis ta Jürit lüüa.

«Mine, koer, kasi mu silma alt,» ütles ta siis vihaga. Ning ta hõbedane pea tudises sealjuures armetult ning ühtlasi kuidagi nukralt, et hoop polnud märki tabanud.

15

Tõde Salme surmast selgus Vidrile alles matustel. Pärast seda nägi ta kõike sootuks teises valguses, ka seda sajust oktoobrikuu ööd, mil Salme, Aaronite juurest lahtilastuna, nende hoovipealses kuuris magas, haige ja kõveras. Teise päeva varahommikul läks ta sealt maale. Sellele ööle nüüd tagantjärele mõteldes hakkas poisil veelgi kurvem ja õudsem, kui tal oli olnud tol õhtul, mil ta õe sinna kuuri viis, salamahti ja vargsi, nagu Salme oli seda soovinud. Mis võis ta küll sel öösel seal kuuris tunda ja mõtelda! Seda ei tea keegi, kuidas ta seal pakklaastudest asemel haigena, mahajäetuna ja külmetades kannatas! Ning just nende pakklaastude sisse peitis Käba Vidri oma roostetanud revolvri, mille oli ostnud puuviljakaupmehe õpipoisilt, samasuguselt alaealiselt nagu ta ise. Ta peas ja südames elasid nüüdsest peale ainult kättemaksumõtted.

Raske oli poisil niimoodi härra Pendeliga ühise laua taga istuda. «Ta on minu õe mõrtsukas!» mõtles ta. Kellassepal oli kombeks ennast puuderdada ja kreemitada; vängeid lõhnaõlisid tarvitas ta priiskavalt ning lõhnas nendest nagu sikk. Vidrile olid need mõrtsukalõhnad.

Keegi ei teadnud, milliseid mõtteid poiss endamisi haudus. Ta oli tõsiseks jäänud, rääkis vähe ega kippunud enam elavaid pilte vaatama, kuid seda kõike võis seletada õe surmaga. Päev möödus päeva ja nädal nädala järel, ilma et Vidri oleks jõudnud selgusele, kuidas või millal Pendelile kätte maksta. Võib-olla ei jätkunud tal selleks jõudu ega otsustavust, vahest oli ta

arg. Paaril päeval oli ta istunud oma töölaua taga, roostetanud revolvritükk taskus. Ometi oli tal alati nutt varuks.

Kuid siis, ühel hommikul, andis kellassepp talle kirja, käskis selle ümbrikule märgitud aadressil ära viia ja tingimata vastusega tagasi tulla. Aadress juhatas ta agulisse, väiksesse hoovipealsesse puumajja. Siin avas talle noor ja, nagu Vidrile näis, nägus neiu. Aga kiri lõhnas samuti nagu ta saatjagi; Vidri oli selle juba kojas ukse taga näppu võtnud. Neiu seisis ta ees rinnakana, blondid juuksed lahtikammitult seljal ja katmata õlgadel. Kõik peale tüdruku nooruse ning ilusate juuste jutustas selles toas hallist, armetust vaesusest...

Vidri jäi kohmetult seisma, vaade maas. Mida sisaldas see kiri? Kas ta peab selle ära andma? Kuid oli hilja selle olemasolu salata — juba oli tüdruku pilk kirjal peatunud.

«Noh, mis on, poisu?» küsis ta samal ajal.

Poisu! Vidri tahtis olla noormees, tahtis olla mees, kuid ei haavunud täna sellest alati talle alandavana tundunud nimetusest.

«Tõin teile kirja... ühelt mõrtsukalt,» ütles ta õnnetult, vihaga, mis oli nutulähedane, ja läks kiiresti tagurpidi uksest välja.

Ta ei rutanud kellassepaärri, vaid hulkus kaua ning sihitult mööda tänavaid, kuni tal viimaks külm hakkas. Kuid nüüd oli ta ometi otsustanud. Kogu kehast lõdisedes läks ta kõigepealt kuuri, põlvitas pakklaastudest aseme ette, urgitses selles, leidis oma roostetanud revolvri, pistis taskusse ja läks alles siis ärri. Härra Pendel oli seal turris ja tujust ära.

«Kus sa mul nii kaua olid?» küsis ta torinal, silmi tõstmata.

Vidri, kes oli jäänud ukse alla, ei vastanud.

«Tõid sa vastuse?» oli peremehe järgmine küsimus, endisest tõredam.

«Ei,» vastas Vidri.

Kellassepp võttis luubi siimakoopast ja tõstis poisile pilgu täis haiglast rahutust.

«Sa ei küsinud, sa ei jäänud vastust ootama,» ütles ta kahtlustavalt.

«Küsisin küll,» vastas Vidri, katsudes nüüd taskus oma armetut sõjariista.

«Ja mis ta vastas?» kaotas vana naistekütt kannatuse. Oli raske mõista, kas kõverdus poisi suu naeruks või nutuks.

«Saatis sind paremasse paika,» vastas ta siis. Ning järgmisel hetkel juba karjudes, märatsevalt: «Saatis sind põrgusse, ütles, et oled vana jääras, ütles, et oled mõrtsukas, et oled . . .»

«Poiss, suu!» kärgatas Pendel töölaua tagant püsti karates.

Kuid nüüd tõi Vidri oma roostetanud sõjariista nähtavale.

«Mõrtsukas!» karjus ta. «Minu õe mõrtsukas!» ja hakkas nutma, vihast, haledusest ja hirmust. Ometi polnud see hirm ega pisarad, mis takistasid teda laskmast, kuna samal hetkel ta selja taga avanes uks ja keegi lõi tugeva hoobiga ta käe alla. See oli härra Aaron.

«Sa püha ristike!» hüüatas pagar. «Või kohe ausaid inimesi tapma.»

Aaroni jutustuse kaudu ja just selles valguses saigi kogu linn sellest loost teada. Ta jutustas seda kõikjal, kõikidele ja meeleldi. Mitu päeva pärast seda lahmis ta käia mööda sõiduteed, hõlmad eest lahti, kogu olemus täis energiat ja kodaniku distsipliinitunnet. Oli ju tema see, kes kurjategijat niikaua kinni hoidis, kuni linnavahid ta kindlasse kohta toimetasid.

Aga Vidrit hoiti kreisipolitsei vangimajas ainult lühikest aega ja saadeti sealt juba mõne päeva pärast Tapale, kus hiljuti oli sõjaseadus maksma pandud. Seal lasti ta maha, ühel päeval rätsep Schultzega, kes oli vangistatud Koerus ja kelle süü seisis selles, et ta olevat end kusagil vabariigi presidendiks nimetanud. Kus rätsepa vabariik asus, kes olid selle kodanikud, kui suur oli ta vabariigi sõjavägi, see sõjakohut ei huvitanud, nagu ta polnud huvitatud sellestki, kas poisikese roostetanud revolvriga sai üldse kedagi tappa.

Sõjaseadus, mida ei kehtestatud üheaegselt kogu riigis, vaid üksikute kubermangude, maakondade ja linnade kaupa, kuulutati Tallinnas välja rahvaasemikkude koosoleku eelõhtul. Ja paar päeva pärast seda, kui vallad oma saadikud kõige paremate lootustega olid teele läkitanud, hakkas maale saabuma halbu sõnumeid. Osa vallasaadikuid, nende seas ka Oskar Müür, oli Tallinnas vangistatud.

Teade Vidri mahalaskmisest Tapal erutas veel kõikide meeli. Ent mida muud võiski sõjakohtult oodata! Vabadusemanifest ja Witte lubadused! Kas polnud Oskar Müüril õigus, kui ta koosolekul vallamajas kutsus rahvast sõjariistu haarama. Aga just sõjariistadest oligi puudus; neid ei jätkunud vastloodud rahvamiilitsale jagamiseks. Ja polnud siis midagi imestada, kui Jüri Hein pärast neid halbu uudiseid Taube püstolit vaadates järjest kibedamini kahetses, et tal sellegi jaoks rohkem padruneid ei olnud. Vaevalt tahtis ta kedagi tappa, see moonakapoeg, kelle unistuseks oli oma maa, kelle mureks oli vigane õde, kes oma kunagi kujutletud alemaal poleks raatsinud isegi ussi tappa ja kelle armastuses viirastus ikka veel kõige kaunima pildina ta armastatu sirpi hoidev käsi. Kõik hea ja kõik kaunis oli ühenduses selle lõikuseks väljasirutatud käega.

Tõsi, viimasel ajal oli ta näinud neid käsi endale toitu lauale panemas. Tunde- ja väljendusrikkad on siis armastava naise käed! Aga mööduvad mõned kuud ja need käed leiavad endile veelgi õrnema tegevuse, hakkavad tõtliku emamurega hoidma hilbukesi ja lappe, lapse mähkmeasju... Kõik need perekonnaelu õrnad alged olid tunginud juba sügavale Jüri hinge ja kaugel oli mehe meel tapmisest või põletamisest, kui ta oma ainsat sõjariista vaatas.

Aga samuti tahtsid vaevalt tappa või põletada need Võhunõmme põllutöölised ja talupojad, kes Jüriga ühel õhtul mõisa suurtele regedele asusid, kõik metsavahikohad läbi sõitsid ja metsavahtidelt äravõetud jahipüssidega viimaks Puuralti juurde jõudsid.

Metsaisanda üksik jõekaldal asuv maja oli oma sule-

tud ustega vaikne nagu haud. Pikka pidu pidamata löödi uks maha ja mindi sisse. Toad olid külmad; nähtavasti oli närviline metsahärra juba pikemat aega paos olnud.

Teati, et Puuraltil on vintpüss, kuid seda polnud seal, kus teda alati oli nähtud rippuvat — metsaisanda kantselei põdrasarvedega ja röövlindude topistega ehitud seinal. Nüüd rippus siin veel ainult kaheraudne jahipüss. Selle võttis sealt enda kätte Mihkel Eelgus, hõisates:

«Siin sa nüüd oled, mehe peos, kellele sa oma torudest palju kordi oled tinaube sülitanud.»

Nii mõnegi asja puhul oleks ehk veelgi naljatatud, kuid Jüri Heina nägu oli sünge nagu jõgi, mis siitsamast metsaisanda maja eest oma valgete kallaste vahel pigimustana mööda voolas.

«Nali on hea poiss,» ütles ta lauasahtleid lahti tõmmates. «Parun lasti jooksma... Kui nüüd mõtelda, et niisugune köntkäpp, niisugune söödik — oska mitte üteldagi, mis elajaloom annab käsu sinu või minu mahalaskmiseks. Ärge viitke aega, mehed!»

Laualaegastes olid ainult kirjad ja paberid. Need visati ahju ja pisteti tuli otsa.

Leiti püssirohtu ja haavleid, ent mitte vintpüssi, seda kõige ihaldatumat, kuigi teistes tubades otsiti läbi pehme ja tolmunud roheline plüüšmööbel. Küllap oli kuri metsahärra siit ühes oma püssiga läinud. Ei imestatud vähe, et see mõisale nii truu hing oli võinud põgeneda, jättes maha oma kodu, jõe kaladega, metsa varaste ja salaküttide hooleks. Ometi oli ta alati oma tegudega tõendanud, et on valmis mõisa vara kaitstes nii ihu kui hinge andma.

Kellelgi peale vana virtina ei olnud õrna aimugi, et väriseva lõuaga ja sikuhabemega metsaisand pärast Taube lahkumist elas lossis. Rohkem vari kui inimene, pigemini vaim kui keha, liikus ta suures härrastemajas üksinda ringi. Paruni käsul lossi elama asudes polnud tal kavatsustki end siin varjama hakata, elada siin tondina. Kuid lugu Taubega ja hilisemad sündmused olid teda selleks sundinud. Nüüd julges ta ainult öösiti alla keldrikorrusele peremamsli tuppa minna, et ometi kellegagi oma lootusi jagada. Kuid päeval ronis ta sagedasti

katuse alla, istudes pööningu kumera akna juures, kust teda keegi näha ei võinud. Ning ikka, kas ronis ta pööningule või läks keldrikorrusele, olid tal püstolid taskus ja vintpüss rihmaga õlal. Kuigi mehe lõug vabises, oli ta usk ometi kaljukindel ja meel vapper. Ainult üheks ei jätkunud tal julgust: end peeglist vaadata. Aga seda agaramalt vaatas ta tulevikku. Kõik lõpeb hästi! Ühel päeval tuleb parun koju tagasi, tuleb kasakatega, tuleb tragunisalga eesotsas.

Tema, Puuralt, see truu hing, poleks endale iialgi lubanud seda, et avada oma peremehe riietekapi ust, kui seal saterkuubede ja muude ülikondade vahel poleks rippunud parun Taube uhke univorm. Jah, ta lubas endale isegi sagedasti niisugust häbematust, et avas kapiukse ja katsus käega ohvitserikuue peent kalevit, selle kuldpaguneid, milledega oli seotud ta usk, kõik ta lootused. Tuleb parun tagasi, siis paneb ta selle selga. Ja siis võidutseb õiglus ja rahu, ning ilus kord on jälle jalul. Tema, Puuralt, läheb tagasi oma jõekaldal asuvasse majja; kõik, mis seal leidub, on ta saanud palgaks truu teenistuse eest. Algab endine elu nende hasartsete, tema jaoks peaaegu igapäevase leiva tarviduseni juurdunud rõõmudega, mida pakkus talle mööda metsi ja jõekaldaid luuramine, metsavaraste ja salaküttide tabamine . . .

Juhtus nõnda, et mida vähem oli tal julgust vaadata end peeglist, seda suurem mure valdas teda parun Taube ohvitseri-mundri pärast. Ning siis, ühel päeval õhtu eel, võttis ta oma peremehe univormi kapist välja, et vaadata, kas ei ähvarda seda ehk koideoht. Kui ta sellega parajasti ametis oli, kostis alt paraadtrepilt kahtlast käratsemist. Metsaisand pani univormi ära ja ruttas alumisele korrusele, kuhu ta hetk tagasi üles tulles oma vintpüssi oli jätnud. Ta kuulis tugevaid hoope, millega ust purustati, võttis püssi, mõtles: «Kõik, mis mul on, olen ma saanud parunihärralt palgaks oma truu teenistuse eest,» ja läks härraste magamistuppa, jäädes seal kurjategijaid varitsema . . .

Nagu tundi kolm tagasi metsaisanda maja juures, nõnda löödi pikka aru pidamata ka Võhunõmme raske tammepuust lossiuks maha ja mindi sisse, ainult selle

vahega, et siin läks meestega koos kogu mõisarahvas, naised ja isegi lapsed. Kuigi terasplekiga soomustatud luugid kohe avati, jäid härrastemaja toad ometi liiga hämaraks. Ja seda nii meestele, kes hakkasid otsima sõjariistu, kui ka naistele, kes olid tulnud vaatama härraste elu uhkust ja toredust, kõike seda rikkust, mille nad endi kätega olid sakstele kokku kraapinud, ilma et oleksid võinud seda ise kordagi veel imetleda.

Pronks-seinalühtritest, millest arvati, et need on selgest kullast, võeti küünlad, süüdati põlema ja mindi lossi rohkearvulistesse tubadesse laiali. Aga ei kestnud kuigi kaua, kui kajas vintpüssi kõrvulukustav lask, mida sedamaid saatis naise hele hädakarjatus. Kui Jüri, kes sündmuskohale kõige lähemal seisis, esimesena pärale jõudis, lamas karjanaine, umbes kolmekümne-aastane vallasema, magamistoa künnisel, oigas ja hoidis peos ikka veel põlevat küünalt.

Jüri ei tormanud magamistuppa uisapäisa. Ta vaatas sinna uksepiida varjust, ja see, mis ta sealt nägi, oli ühel hoobil nii õudne kui hale. Nähes halli, väriseva lõuaga pead üle voodiotsa kerkivat, mõtles ta korraks, et see peaks olema nagu metsahärra Puuralt, kuid ei uskunud seda mõtet. Ta ei suutnud sellega harjuda isegi siis, kui oli Puuralti juba maha lasknud, kui kõik sellest rääkisid ja vanamehe laip oli voodi tagant keset põrandat lohistatud. Ta vaatas tapetut ega suutnud ikka veel vabaneda tundest, et oli tulistanud viirastust, aga mitte inimest...

Tund aega hiljem, kui õhtu oli juba kottpime, seisis Võhunõmme härrastemaja üleni leekides, heites lumele mässulist kuma. Võimalik, et mõisahoone süüdati sellesama küünlaga, mis sureva karjanaise käest ära võeti ja mille puhul esialgu kõigil oli tekkinud muretsev mõte: nõnda võib ju veel tulekahju tulla!

Rahvas põletas oma viha, alandust ja sajanditepikkust kannatust...

Aga samal ajal mõisa viljaaidas, mille ümbrus oli valge nagu südapäeval, kühveldati kottidesse vilja ja lauldi:

«Saksad surevad,
mõisad põlevad...»

Alati on lohutaja hingeseisund õnnelik sellepoolest, et ta lohutatava õnnetusest ise väljaspool seisab. Et pastorite ametikohustuste hulka kuulub ka tröösti jagamine neile, keda on tabanud õnnetused ja hädad, siis oli idüllist unistav Hoffmann sellise rõõmuga juba ammugi tuttav. Aga ei kunagi varem olnud noor hingekarjane seda õnne maitsenud sel kombel ega sel määral nagu nüüd, mil karistussalgad olid maale tulnud ja oma tööd alustanud. Nüüd ei seisnud ta lohutatavate hädast mitte ainult väljaspool, vaid ka kõrgemal, niivõrd kõrgemal, et võis trööstida ka neid, kelle pojad ja mehed olid just tema näpunäidete põhjal vangistatud. Ta jumal oli muutunud parastavaks, ning tema, ta sulane, oli tõusnud kõrgemale isegi oma harjumusepärasest silmakirjatsemisest, sest eks olnud ta juba nii mõnelegi nutvale naisele öelnud:

«Jumal võtab, kust ta saab!»

Viimasel ajal ei jätku pastor Hoffmannil aega. Ta ei ole juba paaril nädalal lõunauinakuteks mahti saanud. Ja see, mis ta praegu, algavas õhtuhämaruses pastoraadi aknast välja vaadates näeb, ei ole sugugi unenägu: üks surnu tuleb!

Ta ei tule Koeravere ega Kehala, vaid Võhunõmme poolt. Ta on selili reel ja teda tuuakse lubjavabriku tagant kaasikust, kus täna ennelõunat talupoegi ihunuhtlusega karistati ja maha lasti.

Üks surnu tuleb! See ei ole unenägu ja seda ei hõiska kellamehe suu habetunud näos, vaid noore hingekarjase enda kristlik süda sees. Ta teab, et see, keda sealt nõnda tuuakse, on Maunus. Mitte kunagi ei tule see mees enam armulauale, ei süüdista silmavaatega, ei tuleta minevikku meelde. Ta oli ise tema ning teiste mahalaskmise juures ja pakkus neile viimset jumalaarmu. Nad põlgasid selle ära nagu paganad. Kui nad oleksid selle vastu võtnud, siis võiks ta süda nüüd hoopiski rõõmsamalt oma issandat kiites hõisata. Jah, siis võiks ta uskuda, et ühel päeval, kui on jälle kevad, avastab ta kusagil oru põhjas seni end tema eest peitnud allika, mis on selge nagu peegel; idülli elusooned lähe-

vad jälle lahti ja haljastelt kinkudelt hakkavad kostma mahedad flöödihelid. Kui sõjaseadus maksma pandi, karistussalgad mõisatesse ja küladesse toodi, siis oli ta usk jälle leidnud kinnitust, et tema elupäev võib kujuneda kauniks nagu ilus luuletus või kunstitöö. Kuid nüüd ei taha ega taha ununeda pilt, kuidas need enne mahalaskmist kaskede külge seotud talupojad viimse jumalaarmu ära põlgasid. Neil ei olnud seda tarvis. Ja see segab.

Üks surnu tuleb...

Noor hingekarjane oli teda juba ammugi pastoraadi akna all seistes oodanud. Alguses ei olnud värskelt sadanud lumel midagi peale musta kogu näha. Aga nüüd seletab pastori silm juba hobust ja rege. Ta näeb ka seda, kes istub õlgedel surnu kõrval. See on Mahta, täna sõjakohtu otsusel mahalastud talupoja tütar. Kas ta mitte ei hoia surnud isa kätt oma peos?

Jumal võtab sealt, kust ta saab!

See on suure võtmise algus. Ta võtab veel palju; ta võtab kuulide eest ja vitste alt, ta võtab tääkide otsast, silmustest ja vangikongide pimedusest, sunnitöö raudadest... Suur on tema lõikus!

Üks surnu tuleb...

Nüüd on nad juba üsna lähedal, nüüd on nad juba alevi vahel. Pastor vaatab oma aknast hinge kinni pidades... See on hirmus, mis see punase habemega talupoeg jumalaarmu ära põlates ütles: «Mine eemale minust, sinu käed on roojased!» Tagane minust! Ta ütles seda nõnda, nagu Kristus saatanale... Aga veel hirmsamaid sõnu rääkis teine, Maunusest vanem talupoeg. Kase külge kinni seotud ja surmale lausa silma vaadates naeris ta nagu mõnel pulmapeol, hüüdes parunile, kes seisis eemal ohvitseride juures: «Kui jumal küsib, miks sind, Juljus, maha lasti, siis vastan ma talle: sellepärast, et ma parunile p... pühkimiseks siidipaberit ei toonud.»

Üks surnu tuli ja läks pastoraadist mööda, kuid hingekarjane ei tundnud seda rahuldust ega rõõmu, mida ta sellest oli lootnud ja oodanud. Nad olid küll surnud, kuid midagi neist jäi elama, midagi, mis oli tugevam püssitääkidest ja poomisnöörist — hirmust ja vägivallast.

18

Aasta viimastel päevadel jõudis Juhan Hein kroonust tagasi. Piira sild oli juba ammugi selja taha jäänud, kui ta seisatas, linna poole vaatas ja nägi, et keegi talle hobusega järele tuleb. Vähe, väga pisut oli praegu suurel Venevere teel liikumist näha. Kui siit-sealt taludest poleks tõusnud suitsu, siis oleks võinud arvata, et külad on välja surnud. Juhan oli Mandžuurias jaapanlastega sõdinud ja teadis vähe oma kodunurga sündmustest. Ning seetõttu ta aeglustaski oma rasket sõjamehesammu, vaadates sagedasti tagasi.

Hobusemehel ei näinud aga erilist kiiret olevat. Viimaks märkas Juhan, et see polegi mees, vaid naine. Teadagi, nemad juba naljalt ei tõsta piitsa selleks, et hobust lüüa, vaid istuvad oma haleda südamega reel ja külmetavad. Kui järeletulija oli juba üsna lähedal, pani Juhan oma soldatikasti maha ja jäi ootama. Reel oli lihtne puusärk. Seda nägi mees juba üsna selgesti, kuid ei tundnud veel ikkagi naist, kes istus puusärgi kõrval, suurrätik üle kasuka, hoides end küljega vastu tuult. Oli ta noor või vana, oli ta tuttav või võhivõõras? Juhan astus tee teisele servale, et näha naise nägu, kui ta möödub. Naine, kes oli istunud sügavais mõtteis, näis Juhanit märgates kohkuvat ja hakkas rutakalt ning otsekui hädaohtu kartes hobust ohjaharudest kiskuma.

«Tiina, sa ei tunne mind ära,» hüüdis Juhan, kui ta mõistis naise kavatsust hobust jooksma sundides mööda sõita.

Tiina pidas hobuse kinni ja ütles alles siis: «Ah, näe, see oled ju sina!»

«Ja kelleks sina mind arvasid?» küsis Juhan.

«Ei ma arvanud kellekski,» vastas Tiina. «Nägin aga, et on — soldat. Neid on ju nüüd igal pool, mõisates ja külades. Eks sa vaata siis, kas saad kuidagi istuma.»

Kuigi nad teineteist ei olnud kaua näinud ja Juhan tuli kaugelt, ei antud ometi kätt. See läks nagu meelest ära või jäi tegemata sellepärast, et Tiina oli alguses kohkunud, Juhan aga ei saanud võitu oma kohmetusest, mis teda puusärki nähes oli vallanud. Istudes üks ühel ja teine teisel pool kirstu, jäi ta veel tükiks ajaks selle

rõhuva kohmetuse kütkesse ega leidnud õiget otsa, kust juttu alustada.

«Ei olnud siis ka teisi, kes oleks linna tulnud?» küsis ta viimaks, lootes, et Tiina vastusest selgub seegi, kellele ta puusärki viib.

Aga Tiina vastas:

«Eks see ole ikka nõnda, et käima ja õiendama peab see, kes surnule kõige lähemal on.»

«Kellele sa seda karpi siis viid?» pidi nüüd Juhan viimaks ometi küsima.

«Ma läksin kevadel Villemile mehele,» vastas Tiina peaaegu niisama tasa, nagu ta oli rääkinud kadunuga tol tema elus nii mälestusväärsel ööl, mil nad kahekesi olid istunud laudas, oodates Mustiku poegimist. Hetke pärast ta lisas: «Teda ei ole enam.»

«On ta siis surnud?»

«Teda ei ole enam,» kordas Tiina endisest tasemini ja hakkas hobust ohjaharudest kiskuma.

Sellest vastusest muutus Juhan veelgi kohmetumaks ja vaikis jälle hulk aega. Ka Tiina vaikis, mõtted selle juures, millest ei tahtnud rääkida, millele mõteldes ta tundis südameni ja üdini tungivat külmust. Kõik oli külm, kõigest hoovas ainult külmust. Talvine taevas, lumi, hobuserauad ja reejalased olid seda otse lõikavalt. Taamal vanas kuusikus põletasid metsatöölised karpaid ja terve maailm madala taeva all näis olevat täis suitsu. See tooreste kuuseokste suits oli tundunud Tiinale alati kodusena; võib-olla oli see vaigust lõhnav suits talle armsaks muutunud juba lapsepõlves, kui ta nuusutas seda isa riiete ja metsaleiva küljest, ent seegi oli täna täis jäist külmust, pannes värisema mitte ainult liikmed, vaid ka hinge. Külmadena tundusid isegi Juhani sõnad, kui ta küsis:

«Mis temaga siis juhtus?»

«Tapeti!» vastas Tiina, langetas pilgu kirstukaanele ning jätkas, haledusest neelatades: «See oli nii hirmus... Peaaegu igas talus on poolsurnuks pekstud inimesi, keda keeratakse linade vahel.»

«Ei kohut ega midagi?» küsis Juhan.

«Ei kohut ega midagi,» vastas Tiina. «Parunitel on nüüd ohvitserimundrid seljas. Üle selle, mis nemad

otsustavad ja ütlevad, pole kedagi. Esiotsa ratsutas Taube siin ringi, aga nüüd räägitakse, et ta möllavat Muuga pool, kus teda vähem tuntakse. Muuga Neffi on aga nähtud siinkandis.»

«Või veel sedamoodi segatakse jälgi!» ütles Juhan.

Pärast seda kui oli jälle hulk aega vaikides sõidetud, küsis Juhan:

«Kas siis Villem ka surnuks peksti?»

Tiina ei vastanud kohe ja Juhan hakkas juba kahetsema, et ta seda oli küsinud. Alles siis, kui ta oma küsimuse õigustamiseks lesele oli meelde tuletanud suurt sõprust Villemiga, vastas Tiina:

«Teda peksti pärast surma. Ma nägin seda oma silmaga ja mõtlen ikka, et ega tal ometi enam valus ei võinud olla.»

«Pärast surma?» küsis Juhan.

«Jah, pärast surma,» vastas Tiina. «Kohe kui sõjavägi külasse tuli, kolisime meie lubjavabriku juurest ära Punamäe alla. Villem varjas end heinaküünides ja allikate taga meie väikeses vihusaunas. Ka Jüri ja Anu olid seal paaril ööl, enne kui nad siit läksid ... Pidi Villemgi minema, aga jäi hiljaks. Ühel varahommikul, alles hakkas valgeks minema, oli ohvitser soldatitesalgaga platsis. Ega nad ise ei teadnud tulla, küllap oli neid keegi juhatanud ... Meie hütt otsiti läbi, siis mindi vihusauna juurde. Villem laskis neid saunaaknast, haavas kahte meest. Oli kohe nagu sõjas ... Ta sai juba saunas kuuli rindu, aga kui ta surnukeha välja toodi, siis hakati peksma. Nad olid vihased, ohvitser tagus teda pähe, lõi oma piitsavarre katki ... Ma nägin seda oma silmaga pealt ja mõtlen ikka, et ega ta siis ometi enam ei võinud valu tunda ...»

Kuuldes viimaseid sõnu Tiina suust juba teist korda, tundusid need Juhanile küsimusena, millele lesk mitte ainult nüüd, vaid varemgi palju kordi oli vastust otsinud.

«Timukad!» surus ta läbi hammaste.

Aga Tiina, seni end mehiselt vaos hoidnud, hakkas nüüd, mil ilm juba üsna hämaraks oli tõmbunud, vaikselt nutma. Nõnda sõideti siis jälle vaikides, kuni jõuti Vohimäele. Ja vahest oleks sealtki sõnalausumata üle min-

dud, kui mäelt poleks nähtud kahte tulekuma, ühte kaugemal, teist lähemal. Tiina pidas hobuse kinni.

«Vaata!» ütles ta.

Juhan kuulis, et naise hääl ei kajastanud enam pisaraid ja sirutas Tiinale käe — üle kirstu. Sel kombel teineteise kätt hoides vaatasidki nad hulk aega kottpimedas öös punetavat taevaserva. Kord alanedes, kord paisudes oleks see tulekahju rahutu helk öiste pilvede all nagu hingeldanud, meenutades virmalisi. Iga kord kui see helk üles-alla õõtsudes kõrgele metsade kohale tõusis, surusid Juhan ja Tiina tummalt, kuid tugevasti teineteise kätt. Ja need käepigistused kõnelesid. Kõnelesid sellest, et elu on võimsam hirmuvalitsusest ja surmast, kõnelesid lootusest, et aeg, mil mets ja maa saab rahvale, pole kõigest hoolimata enam mägede taga.

«See polegi väga kaugel,» ütlesid nad siis taas liikuma hakates nagu ühest suust.

Teise osa lõpp.

Эрни Крустен
СЕРДЦА МОЛОДЫХ
Роман
Книга вторая

На эстонском языке

Оформление Э. Окаса

Эстонское Государственное Издательство
Таллин, Пярнуское шоссе, 10.

*

Toimetaja T. Huik.

Kunstiline toimetaja H. Vitsur.

Tehniline toimetaja H. Veber.

Korrektorid L. Golberg ja E. Kask.

Ladumisele antud 30. XII 1955. Trükkimisele antud 26. I 1956. Paber 54:84, 1/16. Trükipoognaid 24. Formaadile 60:92 kohaldatud trükipoognaid 19,68. Arvutuspoognaid 20,72. Trükiarv 14 000. MB-00855. Tellimise nr. 6599. Trükikoda «Kommunist», Tallinn, Pikk tän. 2.

Hind rbl. 7.25.

7—3

RBL. 7.25

A-19970
VI

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00357225 4